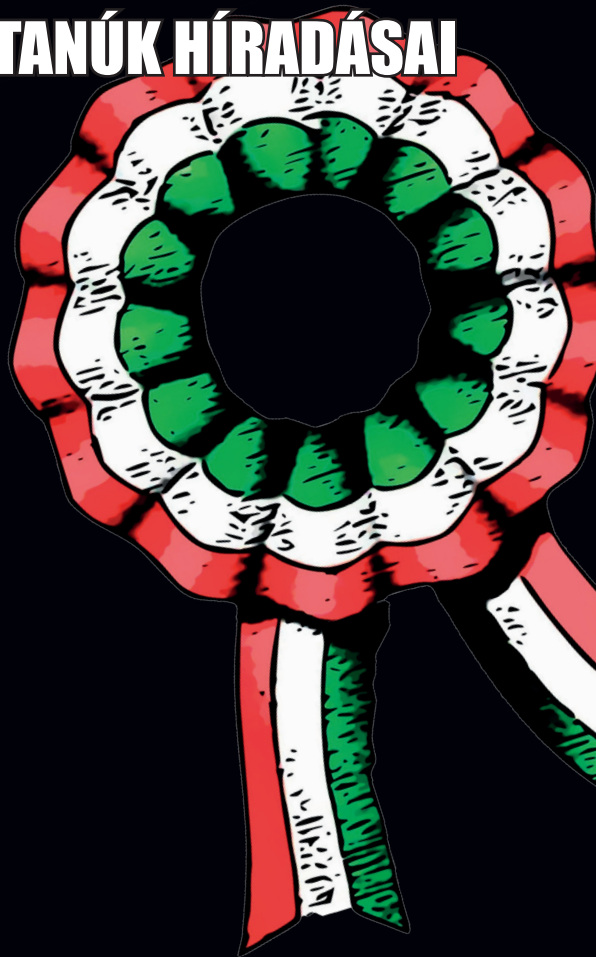

Szabadság és halál

1848-49

SZEM- ÉS FÜLTANÚK HÍRADÁSAI

Varga Domokos válogatott művei

Szabadság és halál
1848-49

SZEM- ÉS FÜLTANÚK HÍRADÁSAI

© Varga Domokos
© Hét Krajcár Kiadó

Szerkesztette:
Varga Domokos
Második kiadás

ISBN: 978-615-5683-22-0

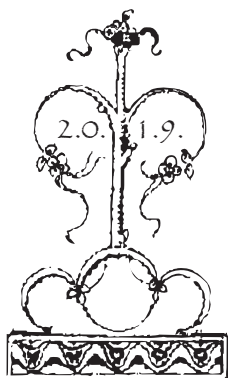
Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2019.
Felelős kiadó: Benke László
Tördelte: Dombi Viktória
Készült: Séd Kft.,
Felelős vezető: Dránovits Anna

Szabadság és halál

1848-49

SZEM- ÉS FÜLTANÚK HÍRADÁSAI

Szerkesztette: Varga Domokos

HÉT KRAJCÁR KIADÓ – BUDAPEST

Előszó

Ezt a könyvet nem történészek írták, nem a múlt időket hűvös ésszel mérlegelők, kutatók. Hanem azok, akik ott voltak, mikor az ég zengett: kétséggel és reménységgel, erővel és gyöngeséggel, hiúsággal és büszkeséggel, szeretettel és gyűlölettel, bátorsággal és félelemmel megvert-megáldott, eleven embeerek. E gyűjteményben ők vallanak híven a látottakról-hallottakról, bár egymás iránt olykor elfogultan, sőt igaztalanul. Tévednek is néha, fantáziájuk is el-elkalandozik. Többnyire mégis hihetünk nekik. Enyhe túlzásaik, tanúságtételüket átszínező érzelmeik nemhogy meghamisítanak – hitelesítik inkább a naplóikból, leveleikből, visszaemlékezéseikből kirajzolódó képet. Hiszen a kor volt ilyen, az hatott rájuk is. S mi csak örülhetünk, hogy akiket személy szerint élénk idéznek, azok nem köztéri szobrokká merevedve jelennek meg, s a névtelenebbje sem puszta levéltári adalékká fakulva. Így történhet meg a csoda: viszontagságaikban már mintha mi is osztoznánk, és sorsuk részese-ként szívánánk velük egy levegőt.

Könyvünk a meglepetések márciusától a bukásig és megtorlásig követi nyomon a történeteket. Nem minden fontos eseményről adhat számot, de a döbbenetes dráma egészéről igen: ennek a világra szóló élethalálharcnak a kibontakozásáról és lefolyásáról, győzelmekből gyötrelmekbe fordulásáról.

A kötet címe is erre utal. Szabadság és halál – ez a kettő akkor kézenfogva járt.

A felhasznált szövegeken egyetlen szót sem változtottunk. Nem tartózkodtunk viszont a rövidítéstől, tömörítéstől. Színesebb és pergőbb lett így ez a „helyszíni beszámoló”: olyan izgalmas-mozgalmas tablója a kornak, 1848-49 szereplőinek és eseményeinek, amely úgyszólván regénynek is elmenne. De ez a regény nem egy szerző műve: a csaknem másfél éves makacs küzdelem résztvevőinek közös üzenetét kapjuk vele a kezünkbe.

Forradalmuk és szabadságharcuk 150. évfordulójára nem is igen adhattak volna nekünk, kései utódoknak ennél szívhez szólóbb ünnepi ajándékot.

*

Ez a remek könyv Varga Domokos életművének szerves része, az ő szerkesztői munkájának köszönhetően először 1998-ban, éppen húsz éve jelent meg a Hét Krajcár kiadásában, a Magyar Milleniumi Emlékbizottság támogatásával. Könyvünk emlékezetes sikerre jutott a magyar olvasók táborában. Reményeink szerint a 170. évfordulón ez a második kiadás szintén sokak felkavaró olvasmánya lesz.

Meglepetések márciusa

Pozsonyból nézvést

EGY FIATAL MÁGNÁS A MEGLEPETÉSEK MÁRCIUSÁRÓL

Úgy gondolom, március eleje volt, mikor reggel még öltözködés közt Mátyás meglátogatott. Tudod-e, mi a legújabb hír? – kérdé. – Mi? – Forradalom Párisban. Lajos Fülöp lemondott a párisi gróf javára.

A reá következő nap reggelén, éppen mikor kimenni készültem, megint benyit hozzám. „Tudod-e, mi a legújabb hír?” Talán, hogy a tegnapi nem való? „Óh nem: Lajos Fülöp és egész családja menekült, a köztársaság kikiáltott, ideiglenes kormány alakított.”

Március 3-án tartotta Kossuth híres beszédét az Alsóházban, melyben azon kapocsról szólván, mely Ausztria és köztünk fennállott, e szavakat mondta: „bayonet és bureau” nyomorult kapocs”, melyeknek több hatása, mint hatalma volt.

E beszédnek folyománya volt a felirat, melyben Magyar-ország sérelmei előadatván kéretik, hogy Őfelsége nevezzen ki magyar helytartótanácsához az országnak felelős tanácsosokat; még ekkor tehát nem mertünk minisztériumot kérni.

E feliratban az is mondatott, hogy az igazságtalanságnak – melyet a bécsi minisztérium Magyarország eránt elkövet – egyik fő oka, hogy Őfelsége többi országai nem bírnak alkotmánnyal. E felirat akadálytalanul ment keresztül a mágnásoktól – az őskonzervatívok szerint gyávaságbul.

A hangulat mindamellett nálunk nem volt forradalmi, inkább a döntő körök belátásában bíztak, és a külföldi események mérsékelt pressziójában, mint meghunyászkodásukban. Mi magyarok populárisak lettünk Bécsben, és az e napokban rendezett bécsi magyar bál nagyon látogatott volt. Én is felrándultam ez alkalommal, és amint a bálon jelen lévő politikusok beszédéből észrevenni véltem, a kormánykörök nyugodtabban fogták fel a dolgokat – talán kívánságaink teljesítésére nézve kételyt is kezdtem érezni. A dolog azonban csakhamar nem várt fordulatot vett a bécsiek által.

A bécsi március 13-i események igen hamar eloszlottak minden kétséget. A gőzhajózás akkor még megnyitva lévén, Bécsből naponként estefelé jött a

* *szurony és hivatal*

gőzös, evvel jöttek, akik az első hírt hozták: Bécs felkelt, Metternich elbocsátva, a polgári fegyvertár a népnek kiadva, nemzetőrség felállítva és rögtön életbe léptetve, alkotmány a császártól megígérve, a katonaság tétlensége; mindezek a hírek villámként elterjedtek, és nagyobb hatást keltettek a párisi eseményeknél is.

Mármost igazán senkinek sem volt kedve másra gondolni, majdnem minden óra hozott külről vagy itthonról új eseményeket. Mátyással találkoztam ajtómban. – Hová mész? – kérdé. – Híreket fogni – volt a felelet.

Mindjárt az első hírekre, melyek Bécsből jöttek, nálunk is mindenki kokárdát kezdett öltönyére tűzni, természetesen veres, fehér, zöld színben. Özönével árulták ezt mindjárt selyemből, mintegy mostani négykrajcáros nagyságban készítve, viselte ezt liberális, konzervatív, aulikus egyaránt. Némelyek mellette fehér kokárdát is, a bécsiek tiszteletére, vagy ha Bécsben jártak, szintén viseltek. Kivételt láttam báró Majthényi Izidornál, aki egynehány napig fekete-sárga kokárdát viselt, de nemigen vették észre. Jelentékenyebb kivételt képeztek a horvátok, mármint a képviselők itt Pozsonyban, kik kék-fehér-vöröset viseltek egyelőre a magyar színű mellett. A horvátok főrendi képviselőjétől hallottam, az eddig horvát színekből nem ismert vegyületet úgy magyarázni: a három szín Croatia, Slavonia és Dalmatia.

A meglepetéseknek nem volt még vége. Március 18-án a milánóiak felláztak. Carlo Alberto szardíniai [szárd] király seregei hadüzenet nélkül a határt átlépték, és Milánónak tartottak, melyet az erre el nem készült Radetzky tábornagy sietve elhagyott.

Majdnem egyszerre evvel jött a hír, hogy a velenceiek is felláztak, és Velence parancsnoka, gróf Pálffy tábornok kardcsapás nélkül átengedte a várost, és ezt az összes katonasággal és osztrák adminisztrációval együtt elhagyta.

A pesti március 15-nek híre alig keltett nálunk érdeket, hogy befolyásra a nagy dolgok menetére csak ígényt is tartson, nem gondoltuk. Tudta mindenki, hol dűl el a kérdés, azaz nem is kételkedtünk, hogy úgy, mint akarjuk, mert hisz Európában mindenütt az történt, amit a mozgalom akart.

Emlékezem különösen a főrendiház ülésére, melyben az úrbéri felszabadítás törvényjavaslata előkerült. Az idő drága volt már, és estefelé kaptam meg én, valószínűleg a többiek is, a meghívót este kilenc órakor tartandó főrendi ülésre. Megjelentünk mindössze talán húszan, az országbíró elnökölt. A magában véve rövid törvényjavaslat vita nélkül lett elfogadva. Feltűnt nekem a jelenlévő ellenzéki mágnások egyik-másikának levertsége a törvényjavaslattal szemben. Én, mondhatom örömmel szavaztam meg, pedig Pátyon az elve-

szett úrbériség 14 000 forintnyi értéket képviselt, ami vagyunkhoz képest nem volt kis összeg, hogy pedig a kárpótlás valósággá váljon, arra akkor nem volt reményünk.

Én ez időben majdnem naponként írtam terjedelmes leveleket nővéreimnek Budára a naponkénti eseményekről, mert akkor még telegramok és az eseményeket rögtön közlő újságok nem voltak. Ők sem búsultak szerfelett a minket érintő vagyoni károkon, intézkedtek azonban, hogy mielőbb a felszabadítás híre elterjed, legalább a még jogosan járó hátralékok beszedessenek. Ez már nem sikerült, és ispánunk jobban búsulhatott, mint mi, mert magyar németiséggel írt válaszában írta: Mit tropfenden Augen ich melde, leider die Bauern, sie wissen schon alles. [Könnyes szemmel jelentem, sajnos a parasztok már mindent tudnak.]

A parasztok az őket robot és dézsma alól váratlanul és örökre és minden részekről való megváltás nélkül felmentő törvényintézkedést kétkedve fogadták. Nem egykönnyen tudták felfogni, hogy az uralkodó osztály, melynek mint politikai tényezők liberális tevékenységéről fogalmuk sem volt, önként nékik ily ajándékot adjon, mikor más részről tapasztalták, hogy azon osztály tagjai (földesuraik), amíg a törvény engedte, szigorúan követelték e kötelezettségeik teljesítését.

Forradalom Bécsben

Míg a kormány tíz napot vesztett a magyar ügyek feletti tanácskozásban, Bécsben mindennap erősebb láz izgatta fel a kedélyeket. Metternich mindezt könnyedén vette. Az alsó-ausztriai rendi gyűlés megnyitásának előestéjén, midőn mindenki beszélte, hogy a bécsi nép fel akarja használni ez alkalmat egy nagy-szerű tüntetésre, Metternichnél szóba jött a várt zavargás is, a nők kérdezték, honnét lehetne ezt legjobban látni. A herceg intette őket, ne menjenek az Úri utca közelébe, mert meglehet, hogy a katonaság bele fog avatkozni.

Március 13-án reggel az Úri utca és a Schenkenstrasse, melynek szegletét az alsó-ausztriai rendek palotája képezi, tisztességes öltözetű emberekkel megtelt, legnagyobb részben jómódú polgárokkal, egyetemi hallgatókkal, ügyvédségekkel, élükön néhány előkelő férfi állt, kik a petíciót be akarták nyújtani. A rendek tíz órakor kezdtek gyülekezni, a sokaság velök együtt tódult be a palota udvarába, sürgetve, hogy a petíciót tüstént vegyék fel s küldjék át a Burgba a császárhoz. A rendek közt sokan voltak, kik a petíciót már előbb írták alá, ugyanazért rövid volt a tanácskozás, nemsokára tudtul lett adva az alól türelmetlenkedő sokaságnak, hogy küldöttséget menesztettek a császárhoz a jóváhagyott petícióval. Óra múlt óra után, több és több nép tódult a rendek háza környékére, a mesterlegények a külvárosokból is becsődültek a körülfekvő piacokra, de a rend nem zavartatott meg; időről időre éljeneztek a császárt, s csendet s rendet kiabáltak izgatottan, de türelmesen, el nem unták a várakozást. A palota udvarába tódult legtöbb ember, hol dr. Fischhof lelkesült beszédet tartott, utána egy fiatal orvoshallgató, Spitzer felszökött a kútházra s dörgő hangon fel kezdte olvasni Kossuth beszédének német fordítását, mely sokkal többet követelt mint a bécsi petíció. Zajos helyeslés, taps és éljenzés hangzott el erre, de egyszerre csendesség lett, a küldöttség visszajött a várból s a palota felső folyosójáról tudatta a néppel: Lajos főherceg megígérte, hogy a kormány a petíciót figyelembe fogja venni, s hogy a kívánt reformokat tanulmányozni akarja.

Roppant láрма következett e jelentésre, a halasztó válasz villámsebességgel tudva volt kívül is, s rémítő ingerültséget szült, a tömeg nagyobb része a Kohlmarktra, a Burg felé, a kisebbik a labda-piacra tódult. A külügyminisztérium előtt már katonaságot talált, a Burg bezárt kapuit is katonák őrizték

mindenütt, a Kohlmarkt felé még egy ágyúüteg is fel volt állítva. A tömeg megrohanta a katonaságot, ez tüzelt; a legközelebbieket halva vagy sebesülve estek el, köztük Spitzer, ki csak imént buzdította a népet, mely vissza kezdett szaladni az Úri utca hosszában; egy sebesültet lóra ültettek; a vér látta még jobban felingerelte a sokaságot s amint ez a Freyungra s a Hofra ért, egy hang hallatszott: „a polgári fegyvertárhoz”.

A nép odaözlött most, betörte a termek ajtait s fogta a fegyvereket, régi alabárdokat, kardokat, kovás puskákat, mindent, ami keze alá került, s így felfegyverkezve roppant tömegben visszatódult a Kohlmarkton a Burg felé. A vezénylő tábornok erre a mellette lévő pattantyúsnak megparancsolta: tüzeljen, s ez – Pollett volt a neve – megtagadta az engedelmességet, mert a katonaszabály szerint nem illetékes személytől kapta a parancsot, amint azt később a haditörvényszék előtt előadta, de e tény a Burgban páni rémülést idézett elő, azt hitték, a katonaságban sem lehet bízni többé. Ferdinánd császár kijelentette, hogy nem engedi a polgárvér ontását, inkább megadja mindazt, mit a petíció kíván.

Azalatt a polgári milícia is kirukkolt, hogy az összeütközést megakadályozza s a katonaság és nép közé állott. Mielőtt beesteledett, nagy falragaszok hirdették, hogy a sajtószabadság s a kormánynak ellenőrzése rendi, tartományi gyűlések által megadatik, mire a nép örömittasan éljenezte a császárt, de a külvárosokból most rémhírek jöttek, ott a nép a rendőrséggel kapott össze, lövések váltattak s emberhalál történt; a Rennwégen megrohanták Metternich villáját, Sechshausban gyárat ostromoltak s felpörkölték. Erre megadatott az engedély, hogy az egyetemi ifjúság s a polgárság fegyverrel láttassék el a fegyvertárból, a rend fenntartása céljából meg lett ígérve a nemzetőrség felállítása, s midőn az egyetemi ifjúság küldöttsége most már Metternich eltávozását is követelte, a herceg beadta lemondását s éjjel elutazott. A forradalmi szellem Ferenc császár rendszerét, melyet ezen államférfi negyven évig oly ügyesen védett, kevés óra alatt mint egy kártyaházat elfújta.

Bécsbe megyünk

Március 15. Az egész dolog úgy tűnik fel nekem, mint egy rossz álom. Ó, szent Nemezis! Egy lengyel és Kossuth viszik a tüzet a gyúlékony anyaghoz. Az előbbi talán Sobiesky leszármazottja. Szegény Metternich herceg, Ferenc császár rendszere kellett, hogy valami abszurdumot eredményezzen.

Mit lehet most tenni? Batthyányt és Kossuth Lajost kell támogatni. Minden gyűlölet, ellenszenv és ambíció el kell hogy hallgasson. Én nem fogom őket akadályozni, hogy „szolgálni” fogom-e, az az egészségemtől függ...

A „Ferencz Károly”-on Bécsbe megyünk. Én hosszú strucc tollas kalapban. Lelkesedés! Mint egy méhkasban! A heréket megölik! C'est la fin de l'histoire! Én ajánlok egy kéziratot, amit a császár ír alá. Egész egyszerű: „István az én alteregóm”.

Ugyan milyen lesz az atmoszféra Bécsben? Kérdezzük önmagunktól...

A Jägerzeile-nél szálltunk ki. Az egész képnek forradalom külseje van. Kossuthot többször virágokkal koszorúzzák meg, és az egzaltált bécsiek, lengyelek és itáliaiak átölelik. Én Madame Kossuthal utazom... ő is reszket szegény... Felelős minisztérium stb. Batthyány mint premier”. Én kiváltképp Batthyány neve ellen harcoltam, hogy ettől a kimondott megaláztatástól a császári házat megkíméljem... a végén, ha van energia bennük, nyílt szakadásra tudtam volna köztük vinni. Rögtön meggyanúsítottak... És ez annyira ment, hogy végül Wenckheim Béla azt mondta nekem... Hagyj mindent a maga útján menni, mert különben leszúrnak.

* *István főherceg, Magyarország akkori nádora, közeletű nevén Palatinus Pista.*
** *miniszterelnök*

Ez volt március 15-ike

Óh, mikor én meghallottam, hogy Lajos Fülöpöt elűzték s Franciaország reszpublika!

Egy Pesttől távoleső megyében utaztam, s ott egy fogadóban lepte... rohanta meg e hír szívemet, fejemet, lelkemet, idegeimet.

Nyakra-főre siettem a fővárosba... reszketve, lélegzet nélkül értem haza...

Általános volt a lelkesedés, de még semmi nem történt...

A forradalom lángja becsapott Németországba, egyre továbbharapózott, végre Bécset is fölgyújtotta, Bécset!... és mi folyást lelkesedtünk ugyan, de nem mozdultunk. Az országgyűlés igen szépeket beszélt, de a beszéd bármilyen szép, csak beszéd és nem tett. Pesten március 14-én az ellenzéki kör gyűlést tartott, mely ősi szokás szerint eredménytelenül oszlott szét. E gyűlésben indítványoztatott, hogy a tizenkét pont petícióképpen felnyújtassék a királynak, mégpedig rögtön, de az akkor virágzott táblabírói szellem Pontiustól Pilátushoz akarta vinni a dolgot, úgyhogy valamikor a huszadik században lett volna vége.

Én nem voltam jelen az ellenzéki kör gyűlésén. Akkor este Jókai mondta el eredményét vagyis eredménytelenségét nagy keserűséggel és teljes levertséggel. Hallatára magam is elkeseredtem, de el nem csüggedtem.

Az éj nagy részét ébren töltöttem feleségemmel együtt, bátor, lelkesítő, imádott kis feleségemmel, ki mindig buzdítólag áll gondolataim, terveim előtt, mint a hadsereg előtt a magasra emelt zászló. Azon tanácskoztunk, mit kell tenni? mert az határozottan állt előttünk, hogy tenni kell és mingyárt holnap... hátha holnapután már késő lesz!

Korán reggel az ifjak kávéházába siettem. Az úton Vasvári Pállal találkoztam, mondtam neki, hogy menjen Jókaihoz, s ott várjanak meg együtt engemet. A kávéházban még csak néhány fiatalember volt, kik búsán politizáltak. Bulyovszki Gyulát, ki közöttük volt, meghíttam Jókaihoz, a többieknek meghagytam, hogy az érkezőket tartsák itt, míg vissza nem jövünk.

Hazamenvén előadtam szándékomat a sajtó rögtöni fölszabadításáról. Társaim beleegyeztek. Bulyovszki és Jókai proklamációt szerkesztettek.

Vasvári és én föl s alá jártunk a szobában. Vasvári az én botommal hadonászott, nem tudva, hogy szurony van benne; egyszerre kiröpült a szurony, egyenesen Bécs felé anélkül, hogy valamelyikünket megsértett volna.

– Jó jel! – kiáltánk föl egyhangúlag.

Amint a proklamáció elkészült, s indulófélben voltunk, azt kértem, mi-csoda nap van ma?

– Szerda – felelt egyik.

– Szerencsés nap – mondtam –, szerdán házasodtam meg!

Lelkesedéssel és a sors iránti bizalommal mentünk vissza a kávéházba, mely már tele volt ifjakkal. Jókai a proklamációt olvasta föl, én nemzeti dalomat szavaltam el; mindkettő riadó tetszéssel fogadtatott.

(A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-kán írtam, azon lakomára, melyet az ifjúság március 19-ikén akart adni, mely azonban az eddigi események következtében szükségtelenné válván, elmarad. Míg én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának.)

A kávéházban azt határoztuk, hogy sorra járjuk az egyetemi ifjúságot, s majd teljes erővel kezdjük meg a nagy munkát. Először az orvosokhoz mentünk. Szakadt az eső, amint az utcára léptünk, s ez egész késő estig tartott, de a lelkesedés olyan, mint a görögtűz: a víz nem olthatja el.

Az orvosi egyetem udvarában ismét fölolvasta Jókai a proklamációt és én elmondtam a nemzeti dalt. Innen a mérnökökhöz, ezektől a szemináriumba a jogászokhoz vonult a számban és lelkesedésben egyaránt percenként növekedő sereg. A szeminárium csarnokában élénk állott egy professzor, és ezt mondta nagy pátosszal:

– Urak, a törvény nevében...

Többi szavait elnyelte a sokaság mennydörgő kiáltása s a tisztelt tanár többé nem juthatván szóhoz, szépen elkotródott. A jogászok rohantak ki az utcára, hogy velünk egyesüljenek. Közülük Vidács emelt szót, elmonda, hogy professzoraik a tartandó lakomában részvevést eltiltották kicsapási büntetés mellett. Kacaj és bosszankodó kifakadások a hallgatóságban. De a lakoma már csak mellékes dolog volt. Jókai ismét fölolvasta a proklamációt s a tizenkét pontot s énvelem elszavaltatták a nemzeti dalt. Mindkettőt fanatikus lelkesedéssel fogadták, s a refrénben előjövő „esküszünk”-öt mindannyiszor visszaharsogta az egész sereg, mely a téren állt.

– Most menjünk egy cenzorhoz, és vele írassuk alá a proklamációt és a nemzeti dalt! – kiáltott valaki.

– Cenzorhoz nem megyünk – feleltem –, nem ismerünk többé semmi cenzort, el egyenesen a nyomdába!

Mindnyájan beleegyeztek és követtek.

Landerer nyomdája legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot és engem neveztek ki küldötteknek, hogy a sajtót lefoglaljuk. Mi megtettük azt a nép nevében, s a tizenkét pontot és a nemzeti dalt rögtön nyomni kezdték. Ezalatt kinn lelkesítő beszédeket tartottak Egresi Gábor, Degré, Vasvári, Jókai stb. Délfelé elkészültek a nyomtatványok s ezrenként osztattak szét a nép között, mely azokat részeg örömmel kapkodta. Délután három órára gyűlést hirdettünk a múzeum terére, s a sokaság eloszlott.

A szakadó eső dacára mintegy 10 000 ember gyűlt a múzeum elé, honnan a közhatározat szerint a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is és velünk egyesüljenek. A tanácsterem megnyílt, s megtelt a néppel, először. Rövid tanácskozás után a polgárság nevében aláírta a polgármester a tizenkét pontot, s az alatt álló sokaságnak az ablakból lemutatta. Óriási kitörése a lelkesedésnek!...

Egyszerre az a hír szárnyal, hogy katonaság jön... körülnéztem, hogy az arcokat vizsgáljam, egyetlen egy ijedt arcot sem láttam... minden ajkon e kiáltás: fegyvert! fegyvert!

Ezen, különben alaptalan hír, oly fölindulást okozott, hogy Nyári Pál és Klauzál tovább beszéltek egy óránál anélkül, hogy beszédeikből egy-egy töredék mondatnál többet hallottunk volna.

– Budára, Budára!... a helytartótanácshoz!... nyitassuk meg Stancsics börtönét!... Budára!...

Ezek voltak a nép leginkább és legtöbbször hallható kiáltásai. Végre választmány neveztetett ki Budára menendő s a helytartótanácsot fölszólítandó, hogy a cenzúrárt rögtön eltörölje, Stancsicsot szabadon bocsássa, s a katonaságnak rendeletet adjon, miszerint ügyeinkbe semmi szín alatt be ne avatkozzék.

A választmány legalább húszezer ember kíséretében fölment Budára a helytartó tanácsához és előadta kívánatait. A nagyméltóságú helytartó tanács sápadt vala és reszketni méltóztatott, s öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett. A katonaságnak kiadatott a tétlenség iránt a rendelet, a cenzúra eltöröltetett, Stancsics börtönajtaja megnyílt. A rab írók diadallal hozta át a töméntelen sokaság Pestre.

Ez volt március 15-ike. Eredményei olyanok, melyek e napot örökre nevezetessé teszik a magyar történetben. Események folytatásának ez közönséges volna kétségkívül, de tekintve annak, ami volt, kezdetnek, egyszerű, dicső. Nehezebb a gyermeknek az első lépést megtenni, mint mérőfeldeket gyalogolni a meglett embernek.

Délben egy levelet kaptam...

Délben egy levelet kaptam, melyen egy kiszolgált császári tiszt volt aláírva (később szomorú emlékezetű alak, mint hírhedett feladó – utoljára öngyilkos), ebben az volt velem tudatva, hogy az általunk csinált parapluié-forradalom nem ér semmit. Fegyver kell a nép kezébe. Ott volt aztán egy egész stratégiai terv.

A jövő éjen tíz helyen meggyújtani a várost, a támadt zavarban megrohani a Neugebäudét, ott a gyenge helyőrséget lefegyverezni, az ágyúkat elfoglalni, azokkal a Károly-kaszárnyán rést töretni, azt megostromolni. Az üllői kaszárnya felől torlaszokat emelni, a lovasság elé tört üvegdarabokat hinteni, az olasz katonákat haranguírozni, egypár generálist kezesül letartóztatni stb., hogy énnékem a hajam szála mind az ég felé állt bele. Még akkor volt.

Sietve hívatlak Rottenbillerhez, még nem is közöltem senkivel a borzasztó haditervet. Ott találtam nála a tüzérség főparancsnokát Budáról. A kis köpcös úr szörnyű haragos képet mutatott, azt mondta, hogy ő be nem ereszt olyan nagy népsokaságot Budavarába, mint amennyi bevonulni szándékozik. Ő becsukhatja előttük a kaput. Rottenbiller figyelmezteté, hogy ez nagy baj lenne a kapura nézve, mert azt akkor bizonyosan betörnék. – „Akkor én össze fogom önöket kartácsoltatni!” – kiáltá a vitéz alezredes.

Erre én azt mondtam neki: „Azt teheti ön, hanem ha mi kiejtjük a kezünk-ből a háromszínű zászlót, akkor majd jön utánunk más, aki a vörös zászlót emeli fel.” S azzal megmutattam neki a kapott haditervet, eltakarva az aláírást.

A becsületes főtiszt azt mondta ennek felolvasására, hogy „ez nem tréfa” s aztán ő kezdett el bennünket kérni, hogy csak vezessük hát okosan a népet, majd ő is rajta lesz, hogy semmi baj ne történjék.

* *buzdító beszéddel fellelkesíteni*

Szabadulásom

A csendes Budavár élénkebbé, valamivel zajosabbá kezdett lenni, mint előbb volt; több ember, és sebesebben járva, hangosabban beszélve taposta a Bécsi-kapu utcát, hol a börtön van. Eleintén csak a börtön udvarán főképp éjnek idején vettem észre valami szokatlan neszt, mozgást. Ugyanis régi dolog az, hogy midőn valahol, bármelyik európai országban forradalom tör ki, a koronás fők reszketnek, s annál fogva az őket támogató zsoldos hadsereg mozgásba hozatik, talpra állítatik. Így történt ekkor itt is.

Később, azaz pár nap múlva, március 14-én már az utcán, ablakom előtt is észrevehető volt a mozgalom, főképp másnap, március 15-ike reggelén; kiváltképpen a közel szomszédságban levő gymnasiumbeli ifjúság élénksége, zsi-baja jelenté nekem, hogy valami szokatlan nagy dolog van készülöben.

Azon szokott órákon kívül, mikor a porkolábnak reggelivel, majd ebéddel be kellett hozzám jönnie, majd egész nap az ablak vasán csüngtem, keserves, de másrészt mégis isteni mulatságotelve ebben. Oly dolgot láttam, milyet azelőtt soha. Az eső szünet nélkül esett, de azzal senki semmit sem gondolt. A sürgés-forgás óráról órára nagyobb lett: főképp pedig a börtönkaszárnya udvarán, honnét a fegyvercsörgés behallatszott; egyik csapat kivonult, a másik bevonult, s ez így tartott egész nap. A szegény katonagépek mozogtak előre-hátra, természetesen nem tudták, mi fog történni. Én, mint említém, az ablakon csüngtem, minden, amit láthattam, nagy mértékben magára vonta figyelmemet. Ha két-három ember egymással találkozott, megállt s titkolódzva suttogott, és sebesen ment tova; csak a kézjárásukból lehetett következtetnem, hogy fontos dolog fölött váltottak szót egymással. A börtönőr ebéd után többször betekintett hozzám, mi azelőtt nem történt; azt várta-e, hogy valamit kérdezzek tőle, vagy más célból jött, nem tudom, de kérdezni nem kérdeztem tőle semmit; azonban nagy zavarát nem bírta elpalástolni. Egész magaviseletével elárulta akarata ellen, tudtán kívül is, hogy odakint rendkívüli dolog van készülöben.

Délután, jelesen már estennen, a tanórák múltával, az iskolai ifjúság zsi-bongott, lótot-futott előre-hátra, s valamely kaptárból kiköltözött méhraj képét tüntette fel; a tompa morajból azonban egy értelmes szót sem vehettem ki. Kevéssel 4 óra után, éppen börtönöm alatt, talán valamit értésemre akartak adni, fennszóval mondták: „Átjönnek Budára!” Kevés ember van,

kinek füléhez valaha ily üdvözítő hangok jutottak volna el; mert én e percben átérttettem, hogy szabadulásom órája ütött.

Néhány perc múlva láttam a térparancsnokot lefelé ablakom alatt elhaladni, s újra kevés perc múlva visszatérni. Halálsápadtan lépett be hozzám jelenteni, mi történik, hogy forradalom van, hogy a teméntelen népsokaság Pestről már a várban van engem kiszabadítani. Adakozva, hebegve kért, rimámkodott, hogy valami beszéddel a közelgető sokaságot ellene ne ingereljem, mert hiszen ő – mondá – csak alárendelt személy lévén, a felsőség parancsa szerint járt el és teljesítette kötelességét. Megvigasztaltam, hogy nincs oka bántalmazástól tartania. Alig lépett ő ki fogságomból, már hallatszott az forrongó sokaság moraja. Istenem, mily fennem dobogott szívem édes nemzetünk történelmének e nagyszerű órájában.

A népsokaság már börtönöm elé érkezett, s megállapodott.

Börtönöm ajtaja föltárult, és beléptek Nyáry Pál, Klauzál Gábor és mások is többen, de ezek élén kedves feleségem, ki e szavakat hangoztatva borult keblemre: „Nincs többé cenzúra!” Én a nagy meglepetésem miatt, hogy a feleségem is jelen van, nem bírtam szólni. Nem volt még e földön oly szónok, ki akkora jelentésű kevés szót intézett volna hallgatóihoz, mint amilyenek voltak azok, mikkel engem feleségem üdvözölt.

Én összeszedve irományaimat s azokat zsebkendőmbé kötve, magamhoz vettem; azután feleségemmel s Nyáry Pállal kocsiba ültünk, s alig foglaltunk helyet, a lovakat kifogták s a kocsit férfiak, ifjak húzták. Eközben mindinkább beesteledett s Budavár házainak ablakait amerre elvonultunk, kivilágították; a szabadító sokaság tömegéhez percről percre mindig több-több nép csatlakozott; kik a kocsit húzták, azokat időnként mások váltották föl, hogy minél többen elmondhassák, hogy e munkában ők is résztvettek.

Így haladt a menet Budáról a hídon át Pestre a nemzeti színház elé, hol a töméntelen sokaság közül hangok zajlottak fel, hogy a színházban a fejedelmi császár (nádori) páholyában foglaljak helyet. De e kívánság teljesítését azon nyilatkozattal mellőztem, hogy nem mehetek a színházba, mert a városházhoz kell mennem, hogy az ott ülésező új kormány bizottmányának magamat bemutatthassam, miszerint meggyőződhessek arról, hogy kiszabadítottak.

Oda is az emberek húzták kocsimat. Megjelenvén az ideiglenes új kormány előtt, annak jelenvolt tagjait „Kendtek” címen szólítám. Ők elszörnyülködtek, néma csönd állott be, mert önkéntelenül mindenkit azon gondolat fogott el, hogy én vagy már előbb a börtönben, vagy a kiszabadítás órájában megőrültem.

Azt természetesen senki sem tudta, hogy már a börtönben megérlelődött azon eszmém, hogy ha boldogulni akarunk, minden más címet a kenden kívül el kell törölnünk.

Midőn a városházából kijöttem, egy ismeretlen férfiú szólított meg a sokaság közül, hogy ne vessem meg ajánlatát, szerencséjének tartja, ha hozzá szállok, mindennel ingyen lát el, ameddig tetszeni fog; köszönettel fogadtam, mert nem akarhatám, hogy a sokaság hazáig, messze a külvárosba, kísérjen. Ez úriember Hauer, a „Nádor” vendéglőnek bérelője volt.

Az oda kísérőkhöz, mielőtt szétoszoltak volna, két figyelmeztetést intéztem: egyikben szívükre kötöttem, hogy a forradalom meglévén indítva, mindazt keresztül kell küzdeni, mit a forradalmi elvek követelnek, a többi közt: mindennemű címet el kell törölni, csupán a kend maradjon megszólításul, mert ha a mindenféle cifrábnál cifrább cím megmarad: ez egymaga mindent megsemmisíthet: a kend címezést most a nagy mozgalom első napján meg kell kezdeni; és valóban meg is kezdték – és folytatták végig az egész éjen át – akik nem aludtak; másik figyelmeztetésem s illetőleg nyilatkozatom az volt, hogy nevem Stancsics-ról a jó hangzású Táncsics-ra változtatom, részint e nagy nap emlékére; részint pedig azért, mivel nagyobbik gyermekem nevemet mindig így ejtette ki.

Így végződött rám nézve nemzeti történetünk e legnevezetesebb napja, egy évig és két hétig tartott budai fogságom után.

Mi lesz Erdélyben?

LEVÉL TELEKI JÓZSEFNEK

Bécs, 16/3. 848.

Tisztelt Barátom!

Az események rettentő sebességgel s előre számíthatatlan gyorsasággal rohantak meg bennünket.

Felséges Urunk a tegnapi napon kiadott proklamációja által – a sajtószabadságon és nemzeti őrseregen kívül – minden örökös tartományokat provinciális állapotjukhoz és institúciókhoz mértékelt egyetemes konstitúcióval megajándékozni méltóztatott.

Mindezeknek hazánk viszonyaira a legnagyobb hatást kell gyakorolnia. Hogy a két magyar haza kívánataiban hátra nem marad, előrelátható.

Mi fog Erdélyben történni – megvállik. Szívem belsőjében meg vagyok győződve, hogy az erdélyi véghetetlen nagy többség nemcsak fejedelméhez hív – hanem azon rohanástól, mely Magyarországon minden eddigi alkotmányos állást semmivé tesz – merőben idegen, leginkább önértékénél fogva. De itt is, ha egyszer az agitációnak minden fékje odavan – ha a szomszéd testvérhaza lázban van – ki láthatja előre, mit szülhet a pártok terrorizmusa. Másfél milliom más ajakú, többnyire pór nép között – a nemességnek éltét és vagyonját a legirtóztatóbb sors játékanak teszik ki. – Ezt kell legelőbb, minden erővel – összevetett vállakkal eltávoztatni.

Mindenre, ami szent lehet előtted, kérlek, igyekezzél minden kitörést megzabolázni. Személyes befolyásod azon egyénekre, kik a magyar ellenzékek összeköttetésben vannak, tehet itt legtöbbet. Mert itt is nagy már azoknak száma, kik a mozgalmat előkészítették, előidézték, vagy legalább helyeselték – s most már reszketve tekintenek a következtésekre.

Isten véled s szegény Hazánkkal. Kérlek, tudósíts legsietősebben

igaz barátod
Jósika.

Egy vers története

Sokszor el volt már mondva, de nem lehet elégszer fölemlíteni, hogy az 1848-iki országgyűlési rendek azon határozata, mely által a jobbágyokat földszabadíták, képezi egyik legfényesebb lapját a magyar történetnek.

Növeli e lap fényét az, hogy egy tagadó szó, egy kétségeskedő ellenvetés nem vegyült a közegyetértés határozatába; egy általános „úgy legyen” örökíté meg az indítványt.

Pedig bizony csak alig hogy egy hajszálon múlt, hogy e fényes lapján a magyar históriának, ha nem is asteriscus, de legalább sajtóhiba alakban egy kelleetlen folt nem támadott.

Volt ugyanis Pozsonyban egy kis töredék; igaz, hogy nagyon kicsiny, de mégis éppen elég arra, hogy a nemzeti egyetértés csorbáját képezhesse.

Föllépésükből nem nagy veszedelem támadhatott volna ugyan, de mégis úgy állt volna az ott, mint az ó intézmények vétője a megifjodó Magyarország közóhaja előtt.

... Egy vers kezdett el ez időkből kézzől kézre járni; akkor csak kéziratban volt meg, nyomtatásra nem került.

A vers Petőfié.

Ezzel a sorral kezdődik:

„*Dicsőséges nagyurak! Hát hogy vagytok?*”

Az említett frakciócska gyűlhelyén éppen azon reggel, melyen a nevezetes indítványnak kelle tétetni, mint legújabb újdonságot olvasták ezt a költeményt, s úgy látszott, hogy mindenki fázik utána; valaki Pestről hozta azt, azzal a hírrel, hogy ott már éneklék az utcán.

K. Miklós, derék szabadelvű hazánkfíától kérdezik a halvány arcú emberek, hogy igaz-e a hír, miszerint a Rákoson negyvenezernyi pórhad van összegyűlve?

K. Miklós, ki jól ismerte ekkor e szavak horderejét, azelőtti nap érkezvén Pestről, azt felelé:

– Bizonyosan nem tudom: – de biz ott könnyen lehet több is.

E remegés közben meglátják az ablakon át Széchenyit az utcán, s látva, hogy ő is odasiet, reményteljesen néznek eléje.

A lépcsőkön eggyel az ultrák közül találkozott a nemes gróf; ki őt, hosszú veres tollas calabriai kalapját fél szemére nyomva, köszönté új divatú „adjon Isten”-nel.

– Bon jour, citoyen Széchenyi.*

A gróf utána nézett s visszaköszönté:

– Bon soir, citoyen Sansculette.**

Ezzel ment nyugton a klub terme felé, felnyitá az ajtót, megállt a küszöbön s végignézte a sápadt, kétkedő arcokon, miknek minden gondolatját olvasták delejes szemei, szarkasztikus mosolygással így köszönt be hozzájuk:

„– *Dicsőséges nagyurak, hát hogy vagytok?*”

Tudta, hogy ez a sor cseng valamennyinek a fülében?

...Még aznap „egy szó ellenmondás nélkül” keresztülment a táblákon a jobbság felszabadítása iránti törvényjavaslat, minden záradék, minden mentalis reservata*** nélkül; a maga tiszta, naptól született szüzességében.

* Jó napot, Széchenyi polgártárs

** Jó estét, Forradalmár polgártárs

*** fenntartás

Kétségek, remények

Pozsony, március 17, este

Barátom, csudákat élünk! Nemzeti honunk hajszálon függött. Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a legszebb reményekkel. Valóban egész mértékben élvezem mindazt, ami Bécsben tegnap és ma történt. Némek úgy látszik, mintha ránk vagy azokra elvégre felnyílt volna az ég! Én nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb kifejlődésén; s miután Batthyány és Kossuthnak hallatlan nagy szerepén csak örülni tudok, és Isten látja lelkemet, legkisebb irigység nem rejlik keblemben, azon édes meggyőződésben ringatom magam, hogy politikámnak nincs egyéb mozgató ereje, mint ügyszeretet.

Fogok-e és minő részt venni az új formákban, még nem tudom. Egészségem miserabilis*, alig tudok lábamon állni.

Bécsről most nem írhatok; hanem hogy egy kis része a kikelteknak engemet is illet, arra esküdhetem.

Bárminőnek fog mutatkozni a második és harmadik felvonás, azt be kell várnom. Mi engem illet, én Batthyányt és Kossuthot legőszintebben fogom szolgálni.

Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt nem bírhatott volna előállítani! Ha reakció nem történik, és több lesz bennünk a hazafiasság, mint az irigység, s több a polgári erény, mint a dicsvágy, én biz azt hiszem, lesz még a magyarbul valami s pedig sok!

Pozsony, március 19.

Magyarország, vagy inkább a magyar faj, most van fordulásponton. Vagy ragyogva élni fog, vagy bukik örökre. Egyik vagy másik megtörténik biztosan. Mikor dől el, 14 napon belül biztosan mutatkoznak olyan jelenségek, amelyekből bizonyosan lehet ítélni.

Én mindenesetre maradok a bárkán, amellyel a magyarság elmerül, vagy a boldogság és a nemzeti fejlődés kikötőjébe jut.

* *síralmas*

Március 23.

Elnökölök a kerületi ülésen, Batthyány hozzám jön: most nem szabad cserben hagynom őt, át kell vennem a közlekedési ügyeket. „Ha szüksége van rám: igen!” – mondom neki. Most írtam alá a halálos ítéletemet! Biztosan kés alá fogok kerülni!...

Később Batthyány felolvassa miniszteri neveit...

Az én nevemnél van a legnagyobb taps! Úgy érzem, megsemmisültem. Batthyány kérdezi, akarok-e vele és Deákkal Bécsbe menni az ügyek megtárgyalására: nem, mert nem hisznek.

Pozsony, március 24.

„A forradalmat nem szabad feltartóztatni”, de meddig? Óh, Végzet! Én igen nyugodt vagyok! Engem a hazafiságom nem ragadott tisztátalan gondolatokra! Újító voltam, de soha nem izgattam! Jézus Krisztus a szeretetet tanította. Miért fogadták volna meg az én tanításaimat – az enyéimet, aki egy koszos kutya vagyok. Azt mondtam: „Javítsatok meg minket.” – Bécsben nem tették meg; Kossuthot feltüzelték.

Bécsben nem fogják a minisztériumot ratifikálni! Hogy lehet azt képzelni, hogy a dinasztia megengedi azt, hogy Pénzügyminiszter^{*} legyen? Inkább elveszti Magyarországot, és azt sorsának fogja átadni. Finis Hungariae.”

Március 25.

Sokat alszom és szelíden. Semmit sem remélek többé. Magyarország haldoklik! Az Isten akarta így! Javíthatatlan a magyar faj? Nem nemesíthető meg?

Ma van az utolsó elnöklésem és igen valószínű, hogy az országgyűlést bekezesztik... Nem tudom ugyanis elhinni, hogy Bécsben a minisztériumot, Kossuthot és Batthyányt elfogadják.

És mi lesz azután?... Én visszavonulok. Okos dolog volt, hogy nem mentem Bécsbe.

Az eljövendő április nem múlik el anélkül, hogy Pesten a guillotin ne működjön. Bécsből Magyarországra átadnak sorsunknak és végül meg fogják hódítani, okkupálni. Magyarország sírja! Óh, Istenek, engedjete engem előbb örökre elaludni.

* mármint Kossuth

** Vége Magyarországnak.

Március 26.

Nem tudom, Bécsben mit csinálnak! Ezek az urak nem tudják az időt érteni! – mondja. Félóra múlva jön a távirat – hír, István főhercegtől – mint a balzsam. Én elcsodálkozom. Minden kártya, amit Batthyány és Kossuth kitergetett: nyert!

Pozsony, március 28.

Batthyány Lajos minisztertanácsot tartott. Ó, Istenem, micsoda testület! Szerencsétlen hazardjátékosok... Én nem beszélek. Fogadni merek, ők engem árulónak tartanak. Tényleg az vagyok? Nem, az én művem nem ilyen valami. A minisztertanácsban szerzett benyomásomról egy szót sem szólok, még Kovácsnak, a Tisza-szabályozás társigazgatójának sem. Egy bizonyos – mondom Deáknak –, minket vagy fent, vagy lent felakasztanak! És én úgy kerülök ebbe, mint Pilátus a Crédóba.

Pozsony, március 30.

Egészen nyugodtan aludtam. Hogy én a kés alá kerülök, abban egy pillanatig sem kételkedek. Ami itt pikáns, az az, hogy Kossuth és társai legkevésbé sem a „saját elveikért” halnak meg, én azonban egy rendszerért, amiért állandóan harcoltam...

Tegnap nem mondta Kossuth többé, hogy „Tekintetes rendek”, hanem „Uraim!” Mily bomlás. Batthyány Lajosnál szivarozott. Batthyány ezért megbotránkozott. Most Kossuth a vezető és tegnap óta, azt hiszem, Batthyány soha se is lesz! Ő tulajdonképpen egy szegény ördög...

Naplójegyzetek

ŐK DOBTAK ELŐSZÖR SARAT...

Pest, március 20, 1848.

Az egyetértés, mely eddig kivétel nélkül uralkodott a fővárosban, bomlani kezd.

Német polgárok, bevádollak benneteket a nemzet és az utókor előtt, hogy azt ti bontottátok föl! e kettő ítéljen fölöttetek.

Ők nyilatkoztak először, hogy a nemzetőrségbe magok közé zsidót nem vesznek, és így ők dobtak először sarat március 15-kének szűztiszta zászlajára!... avagy nem áll-e azon e jelszó, és nem kiáltottátok-e velünk: szabadság, egyenlőség, testvériség? igen, ti velünk kiáltottátok ezt, de – most már látjuk – nem igazságszeretetről, hanem félelemből!

Megszüntetek már félni? ne szűnjetek meg, mert eljött és még nem múlt el a jutalmazásnak és büntetésnek ideje!

S miért üldözik ti a zsidókat, hogy meritek őket üldözni itt minálunk? Hullott-e egy csepp véretek e földre, midőn a hazát szerezték vagy midőn ótalmazták? Nem; ti jött-ment emberek vagytok, alig van köztetek olyan, aki be tudná bizonyítani csak azt is, hogy első nagyapja itt halt meg, annál kevésbé, hogy itt született. Olyanok voltatok, mint az I, midőn bejöttetek; most olyanok vagytok, mint az O... legyen bennetek annyi becsületérzés, hogy ha már nem szeretitek is e nemzetet, melynek földjén meghíztatok, legalább ne piszkoljátok azt be!

De a legszomorúbb az, hogy nincs olyan gyalázatos ügy, melynek pártfogói, apostolai ne támadnának. Ezen égbekiáltólag igazságtalan zsidóüldözésnek apostola lett néhány zugprókátor, kik most szélre prédikálnak a zsidók ellen, s aki az igazság mellett szót emel, arra e megvetendő hamis próféták elég szemtelenek azt kiáltani, hogy a zsidók által meg van vesztegetve. A nyomorúk! nem tudják vagy nem akarják hinni, hogy önálok becsületesebb emberek is vannak, kik nem a szennyes önérdek rabszolgái, hanem a tiszta igazság és humanizmus barátai.

JOBB, HOGY ÍGY TÖRTÉNT

Pest, március 24. 1848.

Az úrbért eltörölte az országgyűlés. Nagyon szép tőle, de még szebb lett volna, ha ezt előbb teszi. Akkor viselhette volna a nemesség a nagylelkű nevet, de most, midőn ezt végső szükségből tette és ijedségből, nem tarthat rá számot. A tekintetes karok és rendek s a méltóságos és nem t'om miféle főrendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40 000 paraszttal egyetemben, s ezen kellemetes meglepetés indította őket azon nagylelkűségre, hogy az úrbért azonnal eltörölték. Ami a hírt illeti, ez alaptalan hír volt, de ha nem tették volna a t. c. urak azt, amit tettek, biztosíthatom őket Petőfi Sándor nevében, hogy ezen alaptalan hírnek nemsokára alapja és kalapja lett volna, azaz igaz lett volna tetőtől talpig, csak azzal a kis különbséggel talán, hogy nem 40, hanem 80, vagy még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson. Egyébiránt jobb, hogy így történt, végzetlenül jobb, hálát adok istennek, hogy ama borzasztó dicsőségtől megmentett, nem is szemrehányásképpen mondtam ezt el a nemességnek, melyhez magam is tartozom, csak bátor vagyok tudtára adni a nemes uraknak, hogy nevetség tőlük, nagylelkűséggel dicsekedni. Tisztelet, becsület, de igazság is!

Március végi izgalmak

Bécsben ezalatt rosszabbra fordultak a dolgok. Az udvar, mely első meglepetésében mindenre reáállt, természetesen azon nem is erősen titkolt szándékkal, hogy előbb-utóbb minden engedményt visszavegyen, azt kezdte tapasztalni, hogy minden kívánságnak nem tehet eleget, mert a prágaiak is követeltek Csehország számára külön minisztériumot csak úgy, mint a magyarok, sőt a horvátok is, kik csak imént a magyarokkal együtt fent voltak Bécsben, most népgyűlést tartottak Zágrábban, s ők is külön kormányt követeltek, végre még a szerbek is petícióval jöttek fel Bécsbe: kongresszust kérni és territóriumot. A hadseregben a tisztek fel voltak izgatva, szégyellték, hogy a nép mindenütt győz s a hadsereg semmibe sem vétetik, mert Milánóból az olasz nép kiverte az őrséget, a bevehetetlen Velencéből pedig maga a főparancsnok, gróf Zichy Ferdinánd kivonta a katonaságot. Windischgrätz herceg eljött tehát az udvarhoz biztatni a főhercegeket, hogy a hadseregbe támaszkodjanak.

Eszerint Batthyáni Lajos meghallgatása nélkül Jellasics ezredes, kiben az illyr párt Horvátországban bízott, s kit Kulmer különösen ajánlott, mint oly megbízható katonát, ki az osztrák monarchia egységének érdekében mindenre kész, bánná neveztetett ki s altábornaggyá.

Jellasics kinevezésére egyenesen a magyar mozgalom ellen volt intézve. Eszerint készült a leirat a magyar országgyűléshez, mely félremagyarázza a március 17-i engedményeket, a magyar minisztérium hatását olyformán állapítja meg, hogy az csak a régi helytartótanácsot pótolja; a kancellária s természetesen az államtanács maradjon meg, a hadügy s pénzügy központosíttassék Bécsben, hol a kereskedelmi szerződések is az összes monarchiára kötötnek.

Pozsonyban alig lehetett hidegen szólni e felirathoz, Kossuth mint a nemzeti jogok tribunusa, szólalt fel élesen s elhatározottan, a főherceg' ismét magára vállalta a közvetítést s felment Bécsbe.

Pesten már több nap óta oly hírek keringtek, hogy a német végtére mégis megcsalja a magyart, a katonaság magatartása is gyanút ébresztett, minélfog-

* *István főherceg, a nádor*

va a nemzetőrséget folyvást gyakoroltattuk, sőt elrendeltük, hogy minde-
nütt, hol katonaőr fel van állítva, állíttassák fel egy nemzetőr is.

Batthyánit mindezekről folyvást értesítettük, a leirat megérkezével tehát
félve, hogy az ifjúság Pesten képes volna a nádort királynak kikiáltani, egyik
emberét leküldte a gőzhajón Vácra, hogy onnét különvonaton tüstént Pestre
menjen hozzánk s mi félórával elébb legyünk a történekekről tudósítva, mint
a közönség. A küldönc együtt talált bennünket Nyáryval, Csányival, Rotten-
billerrel, csak Szemere nem volt jelen s egész este nem került elő.

Egyébiránt nem volt veszteni való időnk, a gőzhajó ágyúja máris megdör-
dült először, mert akkor a hajók megérkezéseket mindig három ágyúlövessel
jelezték. Nyáry tehát elsietett a városháztérre, hová kevés perc múlva a nép
zajongva özönlött, mert országgyűlési ifjak jöttek meg a hajón s felriasztot-
ták a pestieket a reakció rémképeivel. Mi is oda siettünk, Nyáryt már aszta-
lon állva, szónokolva találtuk, felolvasta a leiratot, szidta a bécsi kamarillát,
hangsúlyozta, hogy az országgyűlésben bízhatunk, hogy nem a mi felada-
tunk megzavarni működését, várjunk be egy pár napot stb. Utána Csányi
szólt hasonló értelemben, Klauzál megmondta, hogy az országos biztosok
tüstént felküldenek egy közeget, ki Pozsonyban előadja a miniszterelnök-
nek s nádornak a főváros törvényes izgatottságát s elhatározását. Utána én
is szónokoltam a fáklyák fényénél s az ifjúság időről időre megújuló zajon-
gása közt. Ott volt Petőfi veres tollal kalapján, láttuk, hogy nem attól kell
tartanunk, mintha Istvánt kiáltanánk ki magyarok királyának, hanem attól,
hogy ideiglenes kormányt akarnának alakítani úgy, mint Párisban történt,
csakhogy erre kívülünk hiányzott az ismertebb nevű politikai egyéniség, mi
pedig csillapítottuk az ifjúságot, s az éjjel óta hitelt kezdtünk veszteni.

Kiss Miklóst küldtük fel reggel Pozsonyba, felkérni Batthyányit, bocsás-
son ki proklamációt, mely a fővárost s az országot megnyugtassa, s ő küldött
egy fehér lapot neve aláírásával, írjunk reá, mit legcélszerűbb tartanunk.

Az ifjak is felküldték megbízottjukat, Degrét, hogy beszélje el az országgy-
űlésnek Pestnek ingerült állapotát, csakugyan rekkenő hangulat uralko-
dott itten, félni lehetett az összeütközéstől a katonasággal, a tisztek nem ke-
rültek többé a kávéházakat, a nép pedig délutánonként most is összegyűlt a
múzeum előtt, melynek akkor még nem volt rácskerítése, s hallgatta a nép-
szónokokat, kik a lépcsőzet oldalfalának magas keskeny sarkáról tartották
beszédeiket. Ez szédítő egy szószer volt ugyan, de azon napokban mástól
szédült a fejünk, nem a magasságtól.

Végre megjöttek küldötteink s maga Eötvös Pepi,* s meghozta a hírt,hogy a kancellária feloszlott, hogy a minisztérium meg van erősítve, a had- és pénzügy az ország kezében marad, meg van minden, amit kívántunk.

Magánbeszélgetésben elmondta nekünk, mily nehezen engedtek a főhercegek, hogy az öreg Cziráky a minisztertanácsban letérdepelt előttük s felkérte őket az ifjú Ferencz József** érdekében, engedjenek most még egyszer; hogy István főherceg állását kötötte a minisztérium megerősítéséhez s hatáskörének egész kiterjedésében való megmaradásához, s hogy emberül állt ellen Lajos főherceg keserű szemrehányásainak. Mi pedig megkértük Eötvöst, eszközölje, hogy a minisztérium mielőbb jöjjön le Pestre, hol a felizgatott ideges hangulatot csak ő tudná a rendes kerékvágásba téríteni.

Eötvös biztatott, de tudatta velünk, hogy az országgyűlés nem végezte még be feladatát, az alaptörvények nincsenek szentesítve s a mindennapi érintkezés Pozsonyból Bécsbe könnyíti a bonyodalmak feloldását, s hogy eszerint a minisztérium nem jöhet még le Pestre.

* Bárá Eötvös József, az 1848-as magyar kormány kultuszminisztere

** Zsófia főhercegnő fia, az agyalágyult uralkodó, V. Ferdinánd kiszemelt utóda.

Pozsonyi küldetés

Pozsonyból nem kaptunk híreket. Mi történik ott? hogyan fogják fel a pesti eseményeket, mit mondtak hozzá, s van-e összhang az országgyűlés működése és az itteni eljárás közt?

Az itteni forradalmi bizottság elhatározta, valakit rögtön Pozsonyba küldeni, hogy Batthyány Lajos és Kossuth Lajossal közölje az itteni helyzetet, s tudja meg, miként állnak ott az ügyek.

Engem bíztak meg a küldetéssel. Még aznap délután kocsira ültem, s mindenütt váltott lovakkal, egész éjen át vágattam Pozsony felé.

Reggel nyolc órakor Pozsonyban valék; azonnal siettem Kuthy Lajoshoz, s kértem, hogy jelentsen be gróf Batthyány Lajosnál.

– Hova gondolsz? ily korán nem fogad senkit.

– Az meglehet, de ez se nem látogatás, se pedig magánügy, én a pesti forradalmi bizottság küldöttje vagyok, s ha éjfél volna is, arra kérnélek, jelents be.

A gróf egész pongyolában, azonnal fogadott.

Rövid időzés után mentem egyenest Kossuth Lajoshoz.

Kimerülten, betegem találtam íróasztalánál. Igen nyájasan fogadott.

Megkérdeztem tőle annyit, amennyire megbízásom volt.

– Beteg vagyok – mond ő –, egy hét óta nem alszom. Emberfeletti munkát végeztem, s erőm nincs arányban akaratommal, lelki vágyaimmal. Mind-egy, azért megküzdök. Itt van – folytatá egy csomagra ütve – a föld szabad, a jobbság el van törölve, s a nemzet tizenötmillió polgárt nyert. Bécsben még a hadügy- és pénzügyminiszterség miatt akadékoskodott, de mi nem fogunk engedni.

– Ezeket hát elmondhatom küldőimnek?

– Szóserint. És most hadd hallom: mi folyik Pesten?

Az első órától kezdve eljövetelem pillanatáig minden legkisebb részletekben felsoroltam az eseményeket.

Kossuth az íróasztalra könyökölve, tenyerébe fektetett fővel hallgatta elbeszélésemet. És midőn elvégeztem, ily kérdést tőn:

– Az a fellelkesült fiatalság, az a szabadságért rajongó tömeg nem fog-e az első ágyúlövésre szétfutni?

- Nem. Csak látná, hallaná azt az elszántságot, harci kedvet, azonnal meggyőződnék, hogy a legkomolyabb vállalkozásra kész hívekkel van dolga.
- Helyes! Mondja meg tehát nekik, ha Bécsben ügyünk hajótörést szenved, lemegyek, s magam állok a fiatalság élére.

A tótok követelése

A HYBECI JEGYZŐ LEVELE LIPTÓ MEGYE GYÜLÉSÉHEZ

Liptószentmiklós, 1848. márc. 28.

Tekintetes Megyegyűlés!

A köszönet és bizalom őszinte és szabad érzéseivel lépünk ez irattal, mint polgártársaitok, elétek és úgy hálánknak, mint kívánságainknak és kéréseinknek is kifejezést adunk.

Bizalomteljesen a következő kérésünket és követelésünket adjuk elő:

- a) Hogy a megyénk népe a neki most juttatott jogok alapján a nemzetgyűlésen résztvehessen, magától következik és természetes, hogy a tanácskozás tót, neki érthető nyelven tartassék.
- b) Követeljük, hogy a bíróságok, kérvények, perek, hivatalos megyei és országgyűlési hirdetmények nyelve tót legyen.
- c) Követeljük, hogy Magyarország tót állampolgárainak felette szükséges és az anyanyelven történő oktatása és kiképzése céljából a szükséges előmunkálatok rögtön foganatba vétessenek és a tót népiskolák aképpen szerveztessenek, hogy bennök népünk szabadságra méltó polgárokat nevelhessen és képezhessen.
- d) Követeljük, hogy a megyének nemzeti hatósága hivatalos úton arra törekdjék, hogy az országgyűlési népképviseleti rend minél előbb meghatározottassék és rendeztessék.
- e) Követeljük és kérjük és sohasem fogunk megszűnni kérni és követelni, most és azután, hogy Liptó megyének összes intelligenciája, az összes urak, a nép férfiai, népbarátok, az emberiség védelmezői, keresztények, az általános és ortodox szabadság, Istennek és embernek lekötölezett képviselői minden jó szóval és igaz tettel lehetőség arra törekedjenek, hogy tót nemzetiségünknek joga, amelyről sohasem akarunk lemondani és lemondanunk nem szabad, úgy a politikai, mint a társadalmi életben szentül biztosítottassék és megbecsültessék és örök időkre érintetlen maradjon.
- f) Követeljük, hogy ezen itt kifejezett és előadott követeléseink mindenekelőtt a megyegyűlés jegyzőkönyvébe iktassanak és azután hivatalos úton minden megyének, az összes magyar és horvát-szlavon hatóságnak, hasonlóképpen István alkirály cs. és kir. őfelségének és a magyar kormánynak megküldessenek.

Gyűlnek az indulatok

Fejérvári fonáságok

Április 2-án hozzánk jött egy zsidó küldöttség Fejérből, mely sok szóval és sírással elpanaszolta, hogy népgyűlés volt Fejérvárott, petíciót adtak be a tanácshoz a zsidók ellen, s ez rögtön elhatározta, hogy a zsidók kiűzendők a város területéről, sőt tüstént becsukatta boltjaikat, őket pedig kikergette.

Szemere felfogta az eset komolyságát, de rögtöni orvosságtól irtózott, hitte, hogy rendszeres vizsgálattal el lehet napolni a határozatot mindaddig, míg a minisztérium Pozsonyból leérkezik, Klauzál ellenben szükségesnek tartotta tekintélyünk rögtöni helyreállítását, én felajánlkoztam, hogy a dolgot jó móddal rendbe hozom, ha Fejérvára teljhatalommal leküldenek s rendelkezésemre egy század lovasságot bocsátanak. Felmentünk tehát Budára a főparancsnoksághoz, s Lederer tüstént kiadta a rendeletet, hogy a lovasság Mórrol harmadnapra reggel Fejérvárott legyen, de megjegyezte, hogy szoros rendelete van, minden összeütközést a néppel kikerülni.

Másnap déltájban a városba érkeztem, a megyeházhoz szálltam, hol a megyei tisztviselők illően fogadtak, a városiak a háttérben várták a történendőket. Én a polgármesternek s tanácsnak nem is engedtem meg, hogy szóljanak, hidegen rájuk förmedtem, várjanak, míg előhívatom.

A megyei urakkal jókedvűen ebédeltünk, báró Horváth Józsiné, a ház-nagy leánya vitte igen kedvesen a háziasszony szerepét, s én megtudtam, hogy a zsidóüldözés főapostola egy itteni kereskedő. Ebéd után egyenként kihallgattam a polgármestert s tanácsosokat, s mindjárt megláttam, hogy ezek közt csak a főjegyző, Lórody üti meg a mértéket, művelt hazafi érzelmű fiatalember, ki később a honvédekhez állt be, kitüntette magát.

Evvél beszéltem meg tervemet, s elhívattam az izgató kereskedőt, kinek hat óra hosszát kellett az előszobában várni. A polgármesternek kiadtam a rendeletet, hogy a megyeház terére hirdessen népgyűlést másnapra, a nemzetőrség foglalja el a tér egyik oldalát. A befolyásosabb polgárokat egymás után magamhoz rendeltem, s rideg szavakkal, komolyan figyelmeztettem, hogy a közcsendbizottság nem tűrheti az engedelmesség megtagadását, s hogy a legszigorúbb eszközöktől sem retten vissza, ha a holnapi népgyűlés nem semmisíti meg minden ellenmondás nélkül, az elébbi népgyűlés határo-

zatát, s vissza nem hívja a zsidókat. Bízom egyébiránt hazafiságunkban, hogy ők is e célra közreműködnek s az ingerült kedélyeket lecsillapítják.

Végre tíz órakor behívtam a már türelméből kifogyott főizgatót, valóságos német nyárspolgárt, ki ma talán évek óta először mulasztotta el rendszeres vacsoraóráját. Ennek szárazon megmondtam, tudom, hogy ő izgatta fel a népet a zsidók ellen, mire mentegetőzni kezdett, hogy a zsidók március óta szemtelenebbek, mint valaha, hogy csalják a népet, uzsorások stb.

Én e kérdéssel vágtam szavába:

– Van-e családja?

– Feleségem s három gyermekem.

– Sajnálom őket, mert látom, hogy önt sokáig fogják nélkülözni. Önt nem sajnálom, de őket igen, mert önt elfogatom, vasra veretem s Pestre vitetem, mint ki az állam ellen feltámad – s e szavaknál felütöttem a corpus jurist s megmagyaráztam neki az 1723-i felségsértési és hazaárulási törvényt, qui se contra statum publicum erigunt.* A szegény kereskedő roppantul megijedt, arca elhalványult, fogai vacogtak, egész testében remegett, mire említém, hogy ha a népgyűlés megsemmisíti elébbi határozatát, ha jól viseli magát, ha visszahívja a zsidókat, meglehet, hogy a feledés fátyolát borítom az egész esetre. Megtörve távozott el.

Másnap reggel bejött a lovasság s elfoglalta a megyeháztér egyik oldalát, a másikra a nemzetőrséget állítottam fel. A megyeház elébe a nagy zöld asztalt tétettem ki, erre állíttattam az alispán karszékét s elébe tegnapi háziasszonyunk toilette-asztalkáját. Tíz órakor ott volt már a város összes lakossága, én díszmagyar ruhában, kalpaggal fejemen, karddal oldalomon felhágtam az asztalra, hová Lórody követett, leültem s fennhangon meghagytam neki, olvassa fel megbízóleveletem. Amint ez olvasni kezdett:

„Mi Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc, a királyi teljhatalommal felruházott nádor István főherceg Őfensége által a közcsend s rend fenntartására kinevezett országos biztosok.” -

Egy hang hallatszott: „Nem ismerjük el!” A nép mozogni kezdett, Lórody megijedt s leugrott az asztalról, én pedig előrelépve, dörgő hangon kérdeztem:

„Ki a merész, ki el nem ismeri az ország legfelsőbb törvényes hatóságát? Álljon elő, nevezze meg magát, mutassa, hogy van bátorsága véleményeért szenvedni, mert lakolni fog, mint mindenki, aki ellentállni mer a kormány-

* *akik felkelnek a közbatalom ellen*

nak; ez el tud s el fog tiporni mindenkit, ki a közrendet megzavarni merész-
kedék – ne gondolják, hogy a szabadság időszaka a csendbontás aerája.*

Mély csend követte szavaimat, senki sem mert moccanni.

Erre elmondtam nekik, hogy a szabadság nem kiváltság, hogy ez olyan,
mint az égő gyertya, mely nem vesz semmit világából, ha más gyertyát gyűj-
tanak meg rajta, hogy a zsidók is úgy fiai hazánkknak, mint mi magunk; elő-
adtam, mily dicsőség az a magyar nemzetre, hogy mit más nemzetek vérök
árán tudtak csak szerezni, mi azt békés úton vívtuk ki, s mily szégyen volna
az, ha köztünk meghasonlás állna be, ha rendbontás szennyezné be a nemze-
ti dicsőség napjait; figyelmeztettem végre arra is, hogy mi rendbontást nem
tűrhetünk, s meg tudjuk azt torolni; említettem Székesfejérvár dicső múltját,
felszólítottam a népet, ne homályosítsa azt el vallásos és nemzetiségi türel-
metlenséggel, s így szónokoltam másfél óra hosszat mindig melegebben, de a
nép hallgatott, s csak a végén hallatszott néhány éljen-szó.

Feltettem most a kérdést, akarják-e megsemmisíteni előbbi határozatukat
s visszahívni a zsidókat?

Egy pár szó hallatszott: – Akarjuk.

– Szóljanak azok, kik nem akarják!

Mély hallgatás – mire kimondtam a végzést, hogy az elébbi népgyűlés
határozata, mely a zsidók kiűzetését követelte a tanácstól, egyhangúlag visz-
szavétetett, s hogy én ennél fogva a tanács végzését megsemmisítem, s hogy
e végzés ne szennyezze be a jegyzőkönyvet, azt ünnepélyesen saját kezemmel
a jegyzőkönyvből kitéptem, az egész eljárásról Lórody által készült jegyző-
könyvet felolvastam, hitelesítettem, s a gyűlést feloszlattam. A nép csendesen
ment haza, a polgármester pedig a megyeházba kísért, hogy a végzés végre-
hajtására nézve vegye rendeletemet. Meghagytam neki, közölje a határozatot
hivatalosan a zsidó előljáróval, ki a szomszéd faluban várakozik, s hívja vissza
a zsidókat, különben felelőssé teszem minden további zsidóüldözéért.

A püspök nagy ebédet adott tiszteletemre, gratulált, hogy e csiklandós ügyet
oly szerencsésen oldottam meg, a pezsgő folyt, körmönfont tósztok hangzot-
tak, midőn a huszár jelentette, hogy egy polgárküldöttség szólni kíván velem.

Bevezettettem, elmondták, hogy a lakosság belenyugodik ugyan a vég-
zésbe s rendeletembe; de mégis megkér, ne szégyenítsem meg a várost, ne

* *időszak, korszak*

hívassam a zsidókat hivatalosan vissza, ne kívánjam, hogy a polgármester a rabbinusnak írjon; a zsidók úgyis tudják már, mi történt a városban, térjenek vissza éjjel minden demonstráció nélkül, holnap reggel rendben lesz minden, ne követeljem, hogy a város szégyenben maradjon.

Természetes, hogy e kérelemnek engedtem, a zsidók éjjel visszatértek a városba, én pedig a közcsend- s rendbizottság tekintélyének békés úton történt illetén helyreállításával visszamentem Pestre.

Ezrenként gyűljetek össze!

BUKARESTI BIZTATÁS AZ ERDÉLYI ROMÁNOKNAK

Bukarest, 5 April 1848.

Balasesku testvér!

Mit csináltok, barátom arra felé? miért hallgattok? miért ültök? Most itt van az idő! gyűljetek össze, beszéljete, szövegezzetek kérelmet a Szász Egyetemhez, a Guberniumhoz, a Diaetához, az Udvarhoz, hogy gyűljenek össze az oláhok, hogy egyesüljenek a román vallásúak (egyesültek és nem egyesültek), kérjete román püspököt Erdélybe. Bontsátok fel a katolikusokkal való uniót. Foglaljátok el a bánáti püspökséget. Két püspök a Bánátban, egy Aradon, egy Váradon, egy Máramaros vagy Csernovicban, kettő Erdélyben, az összesen 8 püspök. Ezeknek lehet egy román archiepiskopjuk*. Kérjete magatoknak nagy román népgyűlést, kérjete román nemzeti függetlenséget, hasonlót a magyar, székely, szász függetlenséghez. Az országgyűlésre ügyeljete, hogy minden szász szék legalább egy románt is válasszon.

A törvények írassanak ezentúl oláh nyelven is a románok számára, minden kormányzékhez neveztesse román kormányhivatalnokok. Mindenféle peres ügyek, panaszok fogadtassanak el román nyelven. Írjátok a hírlapokba. Most már nincs cenzúra. Ne hallgassatok – különben el vannak veszve a románok. Ezrenként gyűljetek össze. A zsarnokok bilincsei már lehullottak. Ne henyéljete. Istenem! miért nem gondoltok messzibbre, nem repül a sült galamb a szájatokba. Egyesüljete, románok! ne legyetek többé elkülönítve. Miért vagytok olyan csendesek? Itt van az idő, most kell tenni! De más dolgok közepette ne feledjete a követek választását, minden szász székben egy románt hozzatok be. Legyetek férfiak!

Máskor többet. Ne üljete! Szucsin éppen most érkezett! Bukarestbe, nálam van még megszállva, csókol téged. Vale et age!"

Lauriani

* *érsekünk*

** *Légy jó és tedd a dolgod!*

Kényes kérdések

Pestnek azon időben még elég forradalmi színe volt, a múzeum lépcsőfala megmaradt még mindig népgyűlési szószéknek, a vidékről jöttek-mentek a küldöttségek, Bécsből is, s a népgyűlések hősei eljártak bizottságképp a miniszterekhez panaszokkal, s kiadott egy rendeletet, mely a népgyűléseket szabályozta s csak kérelem mellett engedte meg esetről esetre, a kérelmezők felelőssége mellett.

A nádor mindjárt az első miniszteri tanácsban előhozta azon királyi kéziratot, melyben a felség felszólítja, gondoskodjék arról, hogy Magyarország méltányosság tekintetéből az államadósság egy részét vállalja el, kerülből tíz milliót évenként. A miniszterek ismerték ezen leiratot már Pozsonyból, mert ápril 6-áról volt keltezve, de minthogy nem volt ellenjegyezve, mint magánlevelet eddig ignorálták, most azonban égető kérdéssé vált, mert a német miniszterek a bécsi hivatalos újságban tétették közre, minden megjegyzés nélkül.

Kíváncsi voltam a diszkusszióra, éreztem, hogy a szabadságot áldozat nélkül nem lehet megnyerni, hogy azt vagy vérrel, vagy pénzzel kell megvásárolni, többnyire mind a kettővel, tudtam, hogy a bécsiek, főleg pedig a pénzvilág, kérlelhetetlen ellenünk lesz, ha e kérdést elejtjük, s magánbeszélgetésben mindezt ki is fejtettem Kossuthnak, kinek ellenzését vártam, ő pedig a miniszter tanácsban egy szót sem szólt ellene; Széchenyi támadta meg a felség kívánságát mint méltánytalant, hiszen Magyarország eddig a kormány mostohagyermeké volt, állami beruházásokra nézve elmaradt a többi tartományok megett, most szüksége van minden jövedelmére oly befektetésekre, minők Lajtán túl magyar pénzen is rég megtörténtek. Deák is ellene nyilatkozott, s kifejtette, hogy Magyarország nem köteles oly adósságokban részt venni, melyek csinálásában országgyűlése nem vett részt, melyeknek szükségességéről, céljáról s kezeléséről soha nem értesült s ez lett a minisztertanács határozata.

Szintén oly kényes volt egy második kérdés is, melyre az udvar még nagyobb súlyt fektetett, mint az államadósság megosztására. Az olasz fölkelés, Milánónak és Velencének, a két fővárosnak veszte mélyen sértette a sereg önértetét, a főhercegek becsületkérdésnek tartották, hogy a két tartomány

minél előbb hódítassék vissza, különösen mióta Carlo Alberto, a kis Szardínia nagyravágyó királya, Milánóba bevonult. A nagyhatalmi állás forgott veszélyben, ennek helyreállítására mindenre kész lett volna az udvar. Magyarországon ez időben nem volt több katona, mint 18 000, többnyire német, cseh, olasz, ellenben Radeckzy seregének tetemes része magyar ezredekből állt, most tehát szó sem lehetett arról, hogy fegyveres erő vonassék ki az országból, de előrelátható volt, hogy a király meg fogja követelni a kormánytól, kérjen az országgyűléstől újoncokat, addig is a magyar ezredek depójaiból Olaszországba rendeltetett minden fegyverfogható egyén, pedig Magyarországon népszerű volt az olasz mozgalom, azt találták, hogy az olaszoknak is van joga a szabadsághoz s minden transzport, mely Lombardiába ment, felizgatta a fővárost. Emlékezem, hogy egyszer késő estve miniszteri értekezleten voltunk éppen, midőn egy néptömeg, az ifjúságtól vezéreltetve, be akart tolni a házba. A miniszterek kiküldtek az erkélyre, megkérdeztem, mit akarnak?

Felvilágosítást, valljon a kormány csakugyan küld-e katonát az olaszok ellen.

Erre szárazon megmondtam nekik, hogy a minisztereknek fontosabb dolguk van, mint bárkinek felvilágosítást szolgáltatni, hogy ők az országgyűlésnek és a felségnek felelősek, nem az utcának, ugyanazért jó éjszakát kívánok, menjenek haza. Természetes, hogy ily jelenetek nem tettek népszerűvé.

Széchenyivel sokszor találkoztam a Duna-parton, most is, mint mindig, mindent a legsötétebb színben látott, s kifejtette nézeteit, hogy a nép fel fog lázadni ellenünk még a fővárosban is, a proletáriusok meg fogják ölni a birtoкосokat s kirabolni a várost. Erre megjegyeztem, hogy a közerkölcsiség még sohasem volt oly magas fokon, mint éppen most, hogy a börtönök üresek, tolvajságnak nincs híre. Széchenyi összehúzta sötét szemöldökeit: – Mikor a zsebmeteszők érényesek lesznek, akkor a becsületes emberek feje van veszedelemben, jobb szeretem, ha meglopnak, mint ha megölnék.

Este mindig Kossuthnál dolgoztunk az előirányzaton, s megbeszéltük az adótörvényeket, melyeket az országgyűlésnek be kellend nyújtani. Itt ismerkedtem meg Duschek Ferencsel, aki Kossuth bizalmát igen hamar megnyerte. Horvátországban született, nevelése német volt, az imperiális kamaránál szolgált, később a titkos kabinetben, utolsó időben magas állása volt, a magyar kamaránál, éles ész, nagy pénzügyi tehetség, minden ízében hivatalnok,

* *naktár, itt: tartalék*

ki most Kossuthot szintoly híven s oly odaadással szolgálta, mint elébb Metternichet.

Duschek egyébiránt el volt ragadtatva Kossuth tervei és személyisége által, tudott még lelkesedni, hitt a szabadságban, s midőn egy este Kossuth kifejtette terveit, melyeknek számszerinti kivihetőségére nézve Duschek nézeteit kikérte, ez annyira fellelkesült, hogy kezemet megfogva felszólalt:

– Csak öt évig kormányozhassuk az országot, paradicsom lesz belőle.

Rossz kedvemben voltam. Bécsből s a határőrvidékről rossz híreket vetünk éppen, s feléje fordulva feleltem:

– Mit beszél öt évről, örüljünk, ha egy esztendő múlva nem vagyunk még felakasztva.

Petőfi Sándor

A legelső kötelesség

Pest, április 22. 1848.

Vígan vagyunk! – Keresem új törvényeinkben azt, hogy a magyar katonaság a magyar alkotmányra fölesküdjék, keresem, s nem találom. Átolvasok minden törvénycikket... nincs... se híre, se hamva.

A katonaság föl nem esketésénél nagyobb [baj] annak a külföldröli viszsza nem hívatása. A szabad magyar nemzet katonái még most is ott vannak Olaszországban, egy sorban a szabadság hóhéraival.

A minisztérium legelső kötelessége, katonáinkat visszaszerezni Olaszországból. Míg ezt meg nem teszi, semmit sem tett. Nekünk szükségünk van rájuk, mert minden oldalról fenyegetnek, minden pillanatban készen kell lennünk kül- és belháborúra.

Pénzgondok

A kincstárnak nem volt elegendő pénze, és akkor létesítettett azon operáció a pesti kereskedelmi bank segítségével, mely szerint az egynéhány millió értékű letéteményezett ezüst alapján egy- és kétforintos bankjegyeket bocsátott ki.

Az ezüstalapot a kormány adta ki, és úgy szerezte, hogy felhívást bocsátott ki az ország lakóihoz, melyben hazafiasságukra hivatkozván felszólítja őket, hogy nélkülözhető ezüstneműjüket szolgáltatassák át a kincstárnak kamatozó kincstári hathónapos utalványok ellen.

A felhívásnak meglehetősen sikere volt. Széchenyi István több ezerre menő ezüstöt adott át. Én is adtam át családunk részéről egynéhány fontot, áldozatot azonban ezáltal nem hoztunk, mert a nyert kincstári utalványt értékesítettük, nevezetesen evvel fizettem ki Tóth Gáspár szabónak a díszruhám ármaradványát. Nagy szűke kezdett akkor lenni a forinton aluli aprópénznek, az ezüstpénzek eltűnván.

Az Angol királyné étteremben tettem először azon meglepő tapasztalatot, hogy a pincér helyett, hogy papírforintosomból visszaadott volna, azt négy darabra vágta, és egynegyedét negyedforintba visszaadta. Eleinte rossz tréfának akartam venni, mikor hallottam, hogy Bécsben már általános ez a szokás és nemsokára csakugyan e negyedek képezték aprópénzünk zömét, később sok helyen a rézpénz is szűkölvén, a negyedeket is negyedrészekre osztották.

Szerb követelések

A KARLOVICI GYŰLÉS HATÁROZATAI

Most, midőn terjedelmes Ausztriai monarchiának népei olyan jogokat követelnek és nyernek, minőkkel soha sem bírtak, ideje már, hogy mi szerbek is a nemzeti jó létről gondoskodjunk, és törvényes úton keressük ama jogainkat, melyeket az ép ész is megkíván.

Midőn bennünket egyfelől a Magyarok, másfelől a testvér horvátok hívnak, hogy velük egyesüljünk, és kívánnak velünk örök szövetségbe lépni: ideje már, hogy elhatározva nyilvánítsuk, melyik párthoz, minő feltételekkel térjünk át.

Az első és legfőbb alap törekvésünk az: hogy ne csak egyházunkat, melyben lelkiismeretünk egyedül leli vigasztalását és megnyugvását, biztosítsuk, hanem nemzetiségünk ama, őseinktől megmaradt elidegeníthetetlen kincseit is, a szerb nevet és nyelvet, melyek nélkül dicső egyházunk könnyen tülélhetné fiait. Nyújtunk tehát egy vérű és ugyanazon nemzetű horvát testvéreinknek kezünket s szívünk mélyéből örömmiadvá kiáltjuk: éljen az egység, éljen a hármaskirályság!

E hármaskirályság alatt értjük: Horvátország, Szlavonia és Dalmátországot, s mindazon tartományokat, melyek időközben vagy Magyarországhoz, vagy Ausztriához kapcsolódtak – ideértve a határőrvidéket is.

Az uralkodó dinasztíának hívei kívánunk maradni, melytől ellenben követeljük:

1. Dolgoztassék ki egy szabadságon és nemzetiségen alapuló konstitúció a hármaskirályságnak.
2. Engedtettsék meg, hogy válasszunk magunknak egy vajdát a katonai rendből, ki a keleti egyház híve legyen, régi törvényes jogainknál fogva – ezt őseink is bírták.
3. A szerb vajdaságba foglaltassék régi jogunknál fogva: Szerémség, a Bánát (kikindai districtussal), Bácsmegye (Becskeréki districtussal és Csajkások területével), Baranyamegye és Határőrvidék. (Barany Icsiljanovics Istvánnak tartománya volt.)
4. A szerb ezután keleti rítust követő nemzet, nem pedig rác görög nem egyesült.
5. A mi vajvodánk szerb ortodox hitet követő legyen.

6. Az országgyűlésen bán választassék vallásra való tekintet nélkül.
7. Független felelős minisztériumnak legalább fele szerb ortodox keleti hitet követő legyen.
8. Szerb nemzeti gyűlés minden évben tartassék.
9. Ugyanezen gyűlés minél előbb nyitassék meg és tartassék Karloviczon, és álljon legalább 20 000 lélekből.
10. Ezen gyűlés elnöke jövőre a Vojvoda legyen.
11. A gyűlésnek legyen joga választani és kinevezni püspököt, érseket sat.
12. A zárdáktól elvett birtokok adassanak vissza.
13. A szerb nemzetgyűlésnek hatásköre a három királyság gyűlésén dolgoztassék ki.
14. A jogtalanul elvett templomok adassanak vissza.
15. Egyházunkban a szerb nyelv uralma biztosítassék.
16. Karloviczon kongresszus tartassék, itt akadémia, szeminárium, tanítóképző létesítessék.

Az említett pontokat ajánljuk az egész szerb közönségnek, ily fontos kérdésnél, ily nagyszerű tetteknél, ily komoly időkben számolunk minden szerb kebelre és erősen hisszük, hogy mindnyájunk gondolata, érzelme összpontosulni fog.

Karloviczon 2/14 aprilis.

Mert most szabadság van!

ZENDÜLŐK A FALUNKBAN

Mikor a 48-iki törvényeket Pozsonyban meghozták s különösen az úrbéri szolgálmányokat eltörölték, s a jobbágyságot felszabadították, a nemesség nálunk Veszprém vármegyében is aggodalommal volt eltelve: vajon a szabadság nem idéz-e elő pórlázadást?

Voltaképpen nem az új törvényektől s nem is a szabadságtól félt a mi nemességünk. Hanem még nem volt távol az idő, amikor Galíciában a kormány által fellázított tudatlan nép rettenetes vérengzést követett el a lengyel nemsek ellen. E vérengzés egyes részleteiről iszonyú színekben, túlozva beszéltek minálunk is, s itt is eszébe jutott sok embernek, hogy ugyanazon osztrák kormány nálunk is megkísérhetné ugyanazt, ami oly jól sikerült Galíciában: az ellenzék leöltetését vagy megrémítését...

Egy szép, napfényes, áprilisi vasárnap reggelen egy nemes atyafi lélekszakadva átízen apámhoz, hogy a nép kocsma előtt, házak előtt, templom előtt gyanúsán csoportosul, s különösen apám nevét gyakran emlegeti; vigyázni kell, mert különben baj lehet.

Apám átmegy a nemes atyafihoz, s ott megtudja, hogy cselédek hozták a kósza hírt. Apám valami családi tisztviselője volt a nemességnek, s a hírre rögtön összehívja a falu házához az összes nemeseket.

Mire ezek összegyülekeztek a falu házánál, akkorra a jobbágyság is összegyűlt a templom előtt. Egyik vezetőjük, a hosszú nyakú Szent Péter, nagy tűzzel magyarázott nekik valamit, s gyakran mutogatott a falu háza felé, hol a nemesség nem ugyan megrettenve, hanem azért egész komolysággal tanácskozott a netaláni összeütközés esélyei felett. Fegyvereik ugyan voltak, de éppen arról volt a szó, hogy baj esetén miként lehetne a fegyver használatát elkerülni.

Tanácskozás közben gyakran ki-kimentek a falu háza felé, nézték a csoportosulást, s hallgatták az odavetődő hangokat. A templom a falu házatól alig volt kétszáz ölnyire, a hang tehát áthallatszott. De az áthallatszó hangból leginkább apám nevét lehetett kivenni.

Apám elgondolkodott. Végiggondolt a múlt napokon és éveken, s keresett valamely esetet, hogy egyik vagy másik jobbágyot mikor, mivel bánthatta meg, s esetleg miként haragíthatta magára. Olyan esetet nem talált.

Az ugyan eszébe jutott, hogy Szalay János nevű jobbágynak fülét hosszú fuvar alkalmával gyakran megráncigálta, mert annak az a furcsa szokása volt, hogy úton lovait megitatni nem szerette, s a nyomorult pára lovak majd eldőltek a szomjúságtól, s gyakran, ha kutat láttak úton vagy útfélen, még a kocsit is készek voltak feldönteni, hogy odarohanjanak. Egy alkalommal apámat csakugyan fel is döntötték. Ezért és ilyenért szokta fülét megráncigálni. És Szalay János uram szintén a templom előtt, a zendülők közt volt, és szinte nagy hangon beszélgetett.

De apám azért nem ijedt meg, sőt inkább azt mondá a nemes atyafiaknak, hogy ő egyedül, egymaga odamegy a tömegbe a templom elé; ha az ő nevét emlegetik, ő majd megkérdi, kinek mi baja van vele. A nemes atyafiak aztán ám segítsék, ha netalán baj lesz.

Az atyafiak istenre és mindenre kérték, ne menjen a tömegbe, s utóbb azt is kijelenték, hogy ők ugyan még segítségére sem mennek, nehogy a falu elpusztuljon.

Apám gondolkodott. Java idejebeli, erős férfi volt. Azt az engedményt azonban megadta magának is, a nemes atyafiaknak is, hogy kézi fokosát letette kezéből, és pusztá kézzel indult el a „zendülők” felé.

A „zendülők” lehetnek vagy háromszázan, s midőn látták, hogy apám feléjük megy, valamennyi arra nézett, s a tanakodást is abbahagyták.

Apám bátran, de nemkihívólag közelített feléjük, s midőn két lépésre volt már, szokott hangján mondá:

- Jó reggelt és jó munkát kívánok, atyafiak!
- Adjon isten az úrnak is! – Így fogadták el a köszönést egész tiszteességgel.

De aztán kiugrott a tömegből saját jobbágya, Szalay János uram, s odaállva orra elé, nagy önérzettel elkiáltá:

- Tudja-e az úr, hogy most szabadság van?
- Tudom ám, hejh, te nem is tanítasz engem arra.
- Tudja-e az úr, hogy az úr nekem nem parancsol?
- Azt is tudom, János, mi kifogásod ellene?
- De hát azt tudja-e az úr, hogy most már akkor itatom meg a lovaimat, mikor nekem tetszik?

– Tudom ám, de azt is látom, hogy te, János, most is csak olyan bolond ember vagy, mint eddig voltál.

– De az már igaz! – szólt közbe a hosszú nyakú Szenté Péter, s megfogván Szalay János uram dolmányának gallérját, elhúzta őt apám elől.

De ekkor már hangosan nevetett az egész zendülő tömeg. A nemes atyafiak csak ekkor vettek nyugodt lélegzetet a falu házánál.

Azonban Szenté Péter állt apám elé, s komoly, erős hangon mondá:

– Hanem nekünk van egy szavunk az úrhoz.

– Meghallgatom, Szenté Péter, mi lesz az?

– Odaadja-e nekünk az úr azt a zászlót békességgel?

– Micsoda zászlót?

– Azt a zászlót, ami ott van az úrnál az első szobában, amit Kossuth Lajos küldött, de nem az úrnak, hanem nekünk.

Csakugyan volt a házunkban egy zászló. Gyönyörű fehér atlaszselyem, vastag aranybetűkkel ráhímezve: „Ipar: Nemzeti Jólét: Szabadság.” Ez a zászló védegyleti zászló volt, nem is volt benne nemzeti szín több, csakis két bojtja. Ez volt házunknál, mert apám vidéki kis védegyletet akart alapítani, ezért szerzé a zászlót.

– Hallja, kend, Szenté Péter, azt a zászlót nem Kossuth Lajos küldte kelmeknek, hanem magam szereztem harminc ezüst forinton. Mit akarnak azzal a zászlóval?

– Ki akarjuk tüzni a toronyba, mert most szabadság van!

– No, ezért odaadom, jöjjenek kendtek velem!

Elindult az egész zendülő tömeg. Az öregek komoly arccal, a fiatalok élteve Kossuth Lajost és a szabadságot. Odajöttek udvarunkra, anyámnak egyik-másik fiatalember kezét is csókolt; néhány perc alatt odahívták a muzsikuskigányokat, s zeneszóval elvitték a zászlót, s kitűzték a torony ablakába.

Wesselényi Miklós

Oláh felkelés fenyeget

LEVÉL IDŐSB BETHLEN JÁNOSNAK

Zsibó, 1848. május 9.

Természetes, hogy a széki követséget fogadom el. Erdély, múltja bűneiért keserűn lakolandó. Mindenkiről az oláhokkali egyetértést feltenni nem lehet; fegyverkezze fel magát nemes, polgár, tanulóifúság, magyar paraszt úgy, ahogy lehet; lándzsát legkönnyebb nagy számban előállítani, amellé jó fokos, vagy hosszú nyelű balta. Kiszegzett kasza is jó fegyver. Az oláhoknak sem lenne, ha felkelnének, vasvillán, kapán, csépen kívül egyéb fegyverük. Lőfegyver, puska és pisztoly pl. mindenesetre hasonlíthatatlanul több leend köztünk, mint köztük. Szörnyű dolog, hogy nincs erélyes egyén Erdély kormányán. Miket Puchnerről hallok, menthetetlen polgári bűn. Most egy erélyes, de emellett elhatározottan a szilárdul fellépő kir. biztos s király-császár nevébeni cél, s népszerű proklamációk sokat, mindent tehetnének. Írjatok fel sietve, ha nem sokan is, de olyat, kiknek nevök ismeretes, a magyar minisztériumnak. Fessétek le Erdély jelen állását s körülményeit, szólítsátok fel, hogy a magyar királynál vesse magát közbe, lépjen fel Erdélynek magyar korona számárai megtartása s annak végpusztulástóli megmentése érdekében. Az orsz. gyűlés, igaz, már közel van, de addig is kiüthet a vész. Országgyűlés megnyitása után is, ha vagy elég katonai erő nem leend Kolozsvárt s környékében; vagy pl. az említettem szellemi erő nem fog jó móddan felhasználtatni, úgy maga az országgyűlés sem lesz egy Bertalan éj vagy szicíliai vespertől bátorságban. 22-én kell Kővárba gyűlést tartanom, de ha lehet, még onnan fogok lesietni, csak szerezzetek szállást.

Kérlek, írj nekem megint mentől előbb. Áldjon az ég.

Wesselényi

* *szicíliai vecsernye: vérfürdő*

Karátsonyi László

A lázítók naponta megjelennek

A TORONTÁLI ALISPÁN LEVELE

SZEMERE BERTALAN BELÜGYMINISZTERNEK

Belügyminiszter Úr!

A Carlovitzi tudósítások folytonosan nyugtalanítanak – ott hír szerint az Érsek Patriarchának megválasztott, ott Vojvoda ki kiáltatott.

Mi történend itt e hírekre? azt ítélje meg egyelőre a tisztelt miniszter úr – de legyen szíves a latba vetni, miképp ezen támadók, rosszakarók és izgatók ellenében nekünk öszvesen egy osztály gyalog és hat század lovas katonaságunk vagyon s miképp ezen erő a kerületnek féken tartására talán elegendő, de ha N. Becskerekre, hol 300 nehéz rabunk vagyon, ha a 16 000 lelket olvasó N. Becskerekre – mely oly ponton áll, hogy naponta a lázítók észrevétlenül is megjelennek, legalább annyi erő egyhamar nem érkezik, lehetetlen azt megtartanom.

Megvallom, hogy szinte szégyenköven állok, midőn mindannyiszor kérek, de nem tudja senki az itteni állapotot, miképp én esmérem azt, és azért kéntelen vagyok ismét kérni, ismét könyörögni, bár valaha kedvező válasz érkezne.

Költ N. Kikindán Május 15-én 1848.

Karátnyi László

R. All Ispán.

Szászok, románok az unió ellen

BESZÁMOLÓ BATTHYÁNY LAJOS MINISZTERELNÖKNEK

Enyed, 18 15/5 48.

Méltóságos Gróf, miniszterelnök úr!

Erdélynek minden magyar s székely törvényhatóságaiban az unió eszméje lelkesedett visszhangra s hő pártolásra tanált, bár nem tagadhatni, hogy az úrbéri szolgálatoknak s dézsmáknak azzal kapcsolatban álló megszüntetése számos egyesekben keserű érzéseket támasztott. Ellenben egészen másként ütött fel a dolog Szászföldön, hol egy Bécsből mindig kegyencileg pártolt bürokrácia kezében van a népakaratnak mind aránya, mind nyilvánulása. Ez a bürokrácia, melynek rendelkezése alatt milliót felülhaladó nemzeti pénztár áll, egyfelől rettegven az unió következtében nyakára hágható népemancipációtól, másfelől féltven a nyomatékot, mellyel a külön erdélyi országgyűlésen bír, kétségbeeséssel határos elkeseredéssel szegült ellenébe az unió eszméjének. Ezért Bécsbe folyamodott hű ágenseihez s régi pártfogóihoz, kiktől örömmel fogadott a fölszólítás, s az a terv koholtatott, hogy az unió létrejöttét az oláh nemzet közbeléptetése által kell s lehet legsikeresebben megakadályozni. Ezen terv munkába vételére küldetett le Bécsből Rosenfeld. Elfogadtatott önként nyújtott jobbjá az erdélyi görög nem egyesült püspöknek, Sagunának, ki hihetőleg Bécsben is járt közelebbről megerősítő diplomájának kivitelére; mindenestre fraternizált az ösmeretes napokba a horvátokkal s a kikindai lázítókkal.

A bécs-szebeni terv kivitelére első lépés volt az oláh nemzet kebeléből bujtogatókat nyerni meg ámítással s vesztegetéssel, s ilyenek számosan is tanálkoztak, leginkább a balásfalvi felsőbb s alsóbb Clerusból. Ezen bujtogatóknak egy része – mint említém – hideg önzéssel pénzért működött, más része egzaltált fanatikusból áll, kik vagy egy fölállítandó új Dáciáról, oláh és moldva országokat, Bukovinát s fél vagy egész Erdélyt, sőt Magyarhon Erdéllyel szomszédos széleit is magában foglalóról, vagy egy valachisált önálló Erdélyről ábrándoznak. Ily emisszáriusok járták bé Erdélynek minden oláh lakosú falvait s azt hintették az oláh nép fülébe, hogy a magyarokhoz ne ragaszkodjanak, hogy szabadságukat az unió által nyernék meg, senkinek el ne higgyék, mert felszabadítatásokat a császár – egyetértve a római pápával – már megadta, a rendelet rég lejött, de azt a magyar arisztokrácia

elsikkasztva tartja; gyűljenek tehát április 28-ára Balásfalvára, ott vagy teljes emancipációjokat kihirdettetni halandók, vagy a teendőket elhatározandók. Ezen lépésről értesülván a balásfalvi egyesült püspök, tudósította az erdélyi kormányzót, s tőle azt a rendeletet vette, hogy maga hirdessen az egyház vidéki esperesekből s ezek által magok mellé választandó egyházi s világi értelmesebbekből alakulandó más oláh nemzeti gyűlést ugyancsak Balásfalvára, május 15-re, hova a kormányzék is biztosait fogja küldeni.

Magam, ki Pestről azelőtt két nappal érkeztem vissza – tanúja valék a több mint 15 000-ből álló népgyűlésnek, mely a két kinevezett elnökök mellé másodelnöknek Barnuczot, az elmozdított professzort, a legünnepelebb népembert nemzetéből kiáltá ki.

Bécsbe s a kolozsvári országgyűléshez intézett fő petíció 16 pontokból áll.

Kiemelendők ezek:

1. Úrbéri szolgálatok, dézsmák eltörlése, úgy hogy magok az úrbéresék a földesúr kármentesítésébe semmiként ne részesüljenek. Ebben arra van célzás, hogy a kármentesítésre a rendes adóból semmi se fordíttassék.
2. Közterhek viselésébeni egyenlőség.
3. Az oláhok hivatal viselésben s egyéb politikai jogokban mértékszeresen részesüljenek.
4. Az úri és úrbéres birtok különválasztása egy országgyűlési bizottmány által történjék, melyben minden nemzet népességének számához képest legyen képviseltetve, s főleg
5. Az oláh nemzet meggegyezése nélkül s tehát mielőtt az is országgyűlésen képviselve nem lesz – unió ne legyen.

„Egy oly fontosságú lépés, mint az unió – szólnak ők egyhangúan – nem történhetik az ország nagyobb számú lakosainak beléegyeztetése nélkül. Úgy, de mi ezen beléegyeztetést nem nyilváníthatjuk, mert rabnak nincs szabad szava, mi pedig rabok vagyunk, rabjai a földesúrnak birtokunknál fogva, rabok politikailag, mert országgyűlésen nem képviseltetünk. Töröltessék tehát először az úrbéri viszony, azután hivassanak országgyűlésre a nemzet képviselői a népességet illető mértékszerrel, úgy aztán együtt határozzunk az unió el- vagy el nem fogadásáról.” Nyilvánvaló hogy ilyenét eljárással az unió döntésének közelebbi országgyűlésünkről elhalasztása céloztatik s ez a bécsi terv első felvonása, azután – gondolják – elhozza az idő az újabb teendők tanácsát.

Mindezekről Méltóságodat haladék nélkül tudósítani kötelességemnek tartottam s egyszersmind tudósításomat gyorsposta útján küldeni. Az unió nagy ügyét, mely Erdélyt illetőleg életkérdés s Magyarhonra nézve is előleges fontosságú, csak Méltóságtoknak erélyes közben lépése vezetheti óhajtott sikerhez.

Utoljára, midőn az említett petíciót minden pontjainak teljességében tisztelettel ide mellékelném, egyszersmind könyörgök, kegyeskedjék Méltóságod valamely hivataloskodója által engemet afelől értesíteni, feljutott-e jelen tudósításom, vagy lehetőleg valamely oláh postamester kezein elsikkadt, és továbbá parancsát, ha ilyenek az erdélyi országgyűlés folyamatát vagy bármit tárgyzások lennének, Kolozsvárra utasítani – hol folyó 25-től kezdve az országgyűlés bévégeztéig folyvást jelen leendek.

*Méltóságodnak tisztelt gróf miniszterelnök úr
alázatos szolgálója
Szász Károly
állodalmi altitkár.*

Csodálkozott a magyarság...

1848 ELŐTT NEM VOLT NEMZETISÉGI VISZÁLY

Az oláh, német s különösen tót ajkú lakos csak azon bosszankodott s csupán azért haragudott a magyarra, hogy ez nem akarta őt magyarnak bevállalni. Nem volt pedig fájóbb sértés, mintha valakinek azt mondták: te tót, te német! Aki eltagadhatta, eltagadta, és magyarnak adta ki magát.

Az oláh pór némi animozitással viseltetett a nemesúr iránt, a magyar és oláh pór bosszankodott, miért, hogy nem értik meg egymást; de ez nem volt nemzeti gyűlöletnek nevezhető.

Arról, hogy e hazában a külön ajkú lakosoknak össze kellene veszniök nemzeti különbségük miatt: soha senki nem is álmodott, és hogy itt a magyaron kívül más „nemzet” léteznék, ez még gondolatban sem fordult elő soha, mert ha ötletképp előfordult volna is, maga az idegen ajkú lakos is kinevette volna, mint valami szörnyeteg abszurdumot.

Annálfogva nagy volt a meglepetés, midőn az első horvát s szerb zavarások és vérengzések híre Pesten szétterjedt. Csodálkozott a magyarság és hallgatta, vajon mi lelhetette őket!

Tudva volt ugyan a kamarilla működése, mert hisz akkorában minden rosszat a kamarillának tulajdonítottak. Ha valamely népgyűlést a zápor szétmosott, ezt a záport a bécsi kamarilla küldte ránk.

De még így is megfoghatatlan volt, hogyan engedhették magukat így elámítani a népek, midőn a magyar nemzet éppen a jobbágyi járom alól szabadította fel őket is éppúgy, mint a többi magyar honpolgárt. Mert tudni kell, hogy a bécsi kormány mindig ellenezte e szabadelvű reformot; e lázadás tehát úgy tűnt fel előttünk, mintha a horvátok és rácok azért akartak volna ellenünk harcolni, hogy ők tovább is jobbágyok maradhassanak. És mind e jóltevő reform ingyen, egy csepp véráldozat nélkül, a kiváltságos osztály nagylelkűsége, erkölcsi emelkedettsége folytán lett a népnek mintegy ajándékul adva. A nem magyar ajkúakra nézve egy szóval sem tétetik kivétel a jogokra nézve. Honnan tehát ez ellenségeskedés? – gondolá minden józan eszű ember.

De már hiába, a baj megvolt s ellene védrendszerrel kelle gondoskodni. Felállítaték az első tíz zászlóalj, és az alvidékre küldeték.

Kétségek között

Petőfi-pártiak petíciója

[1848. június 15.]

Tisztelt Minisztérium!

Alulírottak a június 15-én tartott szabadszállási kerületbeli országgyűlési követválasztást nem ismerjük el törvényesnek, miután számtalan törvénytelen lépés követtetett el a végrehajtás előtt és alatt. Nevezetesen: a fülöpszállási, kunszentmiklósi és szabadszállási urak minden kigondolható becstelenítő rágalmat terjesztettek el köztünk követjelöltünkről, Petőfi Sándorról, többek között, hogy Petőfi Sándor lázító hazaáruló, orosz kém, olyan ember szóval, kinek nemcsak megbuktatását, hanem elfogatását, sőt agyonveretését is jó néven fogja venni a minisztérium és az egész nemzet.

(176 aláírás)

Nyilatkozat a választás ügyében

KUN-SZENTMIKLÓS, JÚN. 15. 1848.

Lejöttem szülőföldemre, Kis-Kunságba, proklamációt osztottam szét a nép között, azt az egész kerület választóinak nem-kaputos része lelkesedéssel fogadta, s egyhangon azt beszélték, hogy engem választanak követnek. Néhány napra fölrandultam Pestre, s mire ismét visszajöttem, oly borzasztó hírek ke-rengtek felőlem, melyek csak a legelvetemedettebb gonosztevőt illetik. Kik terjesztették ezen híreket? természetesen a kaputosok. Mindazáltal a szent-miklósi nép látni és hallani kívánt, hozzám jöttek deputációban vagy kétszázan. – Elmentem velök a városházához, s bejelentettem a tanácsnak, hogy népgyűlést fogok tartani. Rám rőffent a berzenkedő süldisznó-csoport, s el akarta tiltani fölléptemet. Nem engedtem, végre beleegyeztek oly föltét alatt, ha minden következményért magamra vállalom a felelősséget, s ha tartandó beszédemet előlegetesen bemutatom nekik írásban. Az első föltételt elfogadtam, a másikat nem fogadtam el két okból, először mert magam sem tudtam még, mit fogok beszélni, másodszor mert, ha előre készítettem volna is beszédemet, nem azért törültük el március 15-én a cenzúrát, hogy munkámat egy kupaktanács vizsgálata alá bocsássam.

Kiálltam a városház elé, s beszéltem az összegyűlt néphez a követválasztásról, és hallgattam a rám sújtott vádokról, nem a bírói parancs következtében, hanem láttam a nép arcáról, hogy ha csak említem is rágalmazóimat (kik a városház egyik ablakából néztek), azonnal berontanak s szétszaggatják őket, mint a rossz bankókat.

Délután átrándultam Szabadszállásra egy kis körülnézés végett. Egy tanácsbelitől magától hallottam, hogy a nép csaknem kivétel nélkül részemen van, valamint a lacháziaik és fülöpszállásiaik is.

Nyugodtan mentem vissza Szent-Miklóstra, semmi kétségem nem lévén többé felőle, hogy én leszek a követ.

Tegnapelőtt délután egy barátomhoz, kinél itt szállva vagyok, egy levél érkezett a szabadszállási várospecséttel s „Szabadszállás városa bírái” aláírással. Ez becsületére válnék a legutolsó kanásznak, a legelső jezsuitának és Metternichnek. Tartalma többek között: „Petőfi egy polgártársunk azon kérdésére, hogy mikor leend már béke honunkban, azt felelé, hogy sohasem, míg ezen ország vissza nem száll azokra, kiké volt, ti. a tótokra. Petőfinek, hogyha személyes

bátorsága és élete kedves, igen jól tenné, ha a jövő nemzeti gyűlésre menő követ választására a jövő csütörtökön köztünk meg nem jelenik, mert a nép ingerült, s nem állhatunk jól, méltó haragja fölgerjedésében lehető düh miatt.”

Tegnap estefelé átmentem Szabadszállásra. Egy ismerősömhöz szálltam. Midőn ott megláttak, az egész háznép iszonyú rémületbe esett, alig voltak képesek ennyit mondani:

– Az istenért, távozzék el tüstént, ebben a szempillantásban, mert minyárt agyonverik. Ténnapelőtt majd éjfélig tartottak népgyűlést ön ellen a kaputosok, s a népet felbőszítették. A pap, kinek fia akar követ lenni, azt mondta: mihelyt bejön ön a városba, azonnal félrevereti a harangokat. Távozzék, ha élete kedves!

Egy rokonom lélekszakadva futott hozzám s s ugyanezeket beszélte, s én már hajlandó voltam a visszafordulásra, nem a magam személyét féltve, hanem feleségemet, ki velem volt. Gondolám, hogy agyon csak nem vernek, még bántani sem fognak, azt hiszem, de tudja isten, milyen skandalózus jelenés történik, s hogy lássa, hogy hallgassa azt végig feleségem? Mondám neki, hogy menjünk vissza, de ő határozottan azt felelte, hogy nem megyünk, itt fogunk maradni, itt kell maradnunk; ha agyon akarnak bennünket verni, jól van, verjenek agyon, hanem azt ne mondassa senki, hogy te hátráltál.

Így szólt feleségem, s én beleegyeztem, hogy maradunk, sőt azonnal fölmentem a városházához. Ott nagyon meghökkentek váratlan, ingyen sem remélt megjelenésemen. Leesett az álla valamennyinek. A főjegyző, ki egyetlen jó emberem a kaputosok között Szabadszálláson, elbeszélte az ellenem tartott népgyűlést, melyből őt az érdemes tanács arra akarta erővel kényszeríteni, hogy engem hivatalosan rágalmazzon, becsületesen, mire ő mint becsületes ember, természetesen rá nem állt. Néhány jelenlévő siheder szörnyűképp mentegetődzött, hogy ők sohasem támadták meg jellememet, hanem csak elveimet.

Amint estvefelé visszamentem szállásomra, számos gazdaemberrel találkoztam, kik mindnyájan nyájasan köszöntek. No, mondok, hiszen minden jól van, az urak megszeppentek, a nép szívesen lát! Éjjel úgy tíz óra felé muzsikaszó és kurjongatás keltett föl álmomból. A pap fiát éltették, mint követet. Kinéztem, ottkinn a ház népe mondja, hogy az egész várost itatja a pap. Miután látták az alávalók, a becsületesnek, hogy semmi rágalommal, semmi gyalázással el nem hódíthatják tőlem az embereket, a végsőre vetemedtek, borral és pálinkával vették el a szegény, szánakozásra méltó nép esztét, hogy énellenem, és így önnön maga ellen forduljon! Az ivás és ordítás egész éjjel tartott.

Másnap korán reggel fölmentem a városházához, hogy ott bevárjam a vidékieket, s ha mindnyájan együtt lesznek, a választás előtt igazoljam magamat a rám dobált vádak ellen. Néhány percig állhattam ott magamban, midőn mellettem e szót hallom: „szemtelen”. Odapillantok, ki szól, – hát egy tiszteletreméltó individuum, ki fiatal korában az apámtól egyszer negyven bankó forintot kért kölcsön, adott is neki. Később tudta meg az apám, hogy a jómadár saját apjától puskát, pisztolyt és lovat lopott s elugrott pusztai betyárnak... Egy ideig betyárkodott, azután elfogták, s utóbb szabadszállási bíró lett, s ettől fogva nem a szomszéd határokat, hanem csak születése városát lopta. Ez az ember, ha ugyan embernek lehet nevezni, mondá nagy részegen mellettem, hogy „szemtelen”. Meg se gondoltam, hogy rólam beszél, s amint feléje fordulok, azt mondja: „igen, igen, szemtelen! mit szemtelenkedik itt?”

Odaléptem hozzá, s így szólék:

– Kérem az urat, válogassa meg a szavakat.

– Nem válogatom meg a szavakat – felelt a részeg pimasz –, hogy mer az úr itt szemtelenkedni?

– Még egyszer ismétlem – szólék –, válogassa meg a szavakat!

Mire ezt kimondtam, azt vettem észre, hogy körülvelt egy egész dühöngő részeg csorda. A jel meg volt adva, mindenholnan tódultak felém, s több mint száz torok bögte körülöttem:

– Ez a hazaáruló, ez az akasztófáravaló muszka spion, aki el akarja adni az országot; szaggasd szét, üsd agyon!

– Megálljatok, polgárok – kiálték –, hagyjatok szólni, hadd igazoljam magamat!

– Nem hagyjuk szólni, agyonütjük! – így üvöltöttek iszonyú szidalmak, piszkolások, káromkodások között. Ekkor már a kapu alá toltak; látván, hogy szóhoz nem jutok, kérdém, hol a bíró?

– Én vagyok, mit akar? – szól mellettem egy vén ember.

– Bíró uram – mondám –, felelős lesz érte, ha bántanak!

Fölkísért az emeletbe. Ott találkoztam a követválasztási bizottmány elnökével, egy kicsapott nótáriussal, ki a népgyűlésen azt nyilatkoztatta, hogy ha a nép agyon nem ver, ő fog agyonlőni.

– Ugyan minek jött ide, hogy mert idejönni? – szól ez –, miután a nép úgy föl van ingerülve ön ellen?

– Ki ingerelte föl? én-e vagy önök? – feleltem –, egyébiránt ez nem kérdés, csak annyit mondok, hogy én és a bíró felelősek értem.

– Ha ebben a pillanatban el nem takarodik ön a városból – felelt a kicsapott nótárius –, mi nem kezeskedünk életéért!

– Így hát nincs mit tennem – szólék –, mint távoznom, de arra ügyeljenek, hogy ne csak személyemet ne bántsák, de még csak ne is inzultáljanak. Valóban gyönyörű! Így értelmezik önök a szabadságot? Így gyalázzák meg önök saját városukat, melynek neve Szabadszállás!

– Az a szabadság – felelt a követválasztási bizottmány elnöke, a kicsapott nótárius –, az a szabadság, hogy aki nem tetszik a népnek, azt kikergetik a városból.

Ezalatt feljött a vén pap is, ki fia érdekében huszonnégy akó borral prédikáltatott az éjjel a népnek, s biztatott, hogy ne féljek, nem fognak bántani, csak távozzam.

– Ne féljek? – szólék –, hát jöttem volna-e ide, ha félnék!

Lekísérték az udvarra; a városház előtt még mindig ordított a részeg csorda. Fegyveres nemzetőrök álltak elő, és körülvettek.

– De így gyalog csak nem utazhatom el – mondtam –, be kell várnom, míg kocsim megérkezik Szent-Miklósról.

– Addig nem várhatunk – szólt a kicsapott nótárius –, mingyárt indulnia kell önnek, tovább nem tartóztathatjuk a népet. Majd szerzünk mi kocsit... éppen ott áll egy készen... hajts utánunk kocsis!

S mentem a város végéig, hol szállva voltam, gyalog, fegyveres nemzetőrökkel körülvéve, csak az hiányzott, hogy kezemet hátra nem kötötték.

Fölrakták holmikat, fölültem feleségemmel s indultunk Szent-Miklóstra. Már jó darabig mentünk, midőn rákiáltok a kocsisra:

– Hová megyünk, hisz ez nem a szentmiklósi út!

– De biz az, uram – felelt a kocsis –, de nem az országút, majd ott a bösztöri csárdánál rátérünk.

– Hét miért nem megyünk az országúton?

– Megparancsolták, hogy ne azon vigyem az urat.

Én elhallgattam, meg nem foghatván, miért történik ez? Mikor már jó mesze haladtunk, véletlenül az országút felé pillantottam, s láttam nagy távolban az én zászlómmal a szentmiklósi és lacházi kocsikat, melyek mind az én embe-reimet vitték. Ekkor világosodtam fel... így játszottak ki, hogy embereimmel ne találkozzam. Irtoztató dühhel értem haza. Dél felé visszajöttek a szentmiklósiak és lacháziai hasonló dühhel, s ők beszélték el, mi történt velök.

Már mikor Szabadszállás felé mentek, a bösztöri csárdánál, egy ember így fogadta őket a pap fiának nevében:

– Aki nem Petőfi, ide jöjön és egyék-igyék, aki pedig Petőfi, be ne menjen Szabadszállásra, mert mind agyonverik!

Embereim közül egyetlen egy sem tántorodott el, se a csábításra, se az ijesztésre. Szabadszálláshoz érvén, a város végén azzal fogadták őket a helybeliek, hogy Petőfi már eltávozott, ő maga kérte a tanácsot összetett kezekkel, hogy csak vitessék el őt, de azért be ne vigyék azt a zászlót, melyen Petőfi neve van, mert mihelyt egy lépést tesznek vele, végők van.

Tanácskoztak, mit tegyenek, bemenjenek-e vagy sem? az odavalók föl voltak fegyverkezve puskákkal, kardokkal, sőt kaszákkal és vasvillákkal is. Jött egy deputáció a városháztól, mely azt állította, hogy nincsenek fölfegyverkezve; jött másik deputáció, mely azt mondta, hogy bemehetnek bizton, mert már lerakták a fegyvert. – E nyilatkozattal elismerték, hogy csakugyan föl voltak fegyverkezve, s az én embereim, kiknél még bot sem volt, azt mondván, hogy amint letették, föl is vehetik ismét a fegyvereket, visszafordultak, de azon szándékkal, hogy ha engem még utolérnek, visszavisznek magokkal a választásra, ha mindnyájukat lelövöldözik és agyonverik is. – Szerencsére csak itt Szent-Miklóson találkoztak már velem, hol csendre és rendre intettem őket, azzal biztatván, hogy a törvény majd elégtételt ad nekik, amiben nem kételkedem.

Erdélyi megbízatás

LEVÉL AZ ÚJ KIRÁLYI BIZTOSNAK

Báró Vay Miklós koronaőr és királyi biztos úrnak.

Erdély egyesülvén Magyarországgal a jelen percben nem nyújt annyi támaszt, mint tőle reményeltünk.

Mint mindenütt Európában, ott is meg hasonlós mutatkozik. Az unió az egyenletlenség alapjául szolgál. Nem tekintik sokan bevégzett ténynek, mint a horvátok az 1848-i törvényeket nem, s mi Erdélyt, Erdély minket telve talál bajokkal, gyengeségekkel, zavarokkal.

Hozzájuk járul az oláhok ébredése. Külön nemzetiséget, külön képviselést, talán külön országot akarnak.

A határszélen van Havasalföld és Oláhország. Ez érintkezési pont veszedelmes, Erdély egy részét magához szakíthatja.

Erdély tehát szinte bomladozásban van. Azt mi innen Budapestről nem tarthatjuk fenn, Erdélyt Erdélyben kell megtartani.

És íme Nagyméltóságodra e nagy feladat várakozik. A csendet és rendet fenntartani, és mindent tehetni, mi annak fenntartására szükséges. Mert Erdélyben s népei közt a békét, a lelki uniót, a testvéri egyetértést minden áron fenn kell tartani.

A Havasalfölddel és Oláhországgal szövetségi viszonyt kötni. Külön fejedelemség, de több mint szomszédi viszony. Egykor független leend a töröktől, de nem előbb, mint az orosz függés ellen biztosíttatik. Ez is ok arra, hogy velünk frigre készüljön.

Az oláh népet Erdélyben lecsillapítani és kielégíteni kell. Püspökeik sokat tehetnek, papjaink még többet.

A szász nép a lökést Bécsből látszik kapni. Legkevésbé veszedelmes, mivel kevés számú, és mint sziget tehetetlenül úszik az oláhság tengerében.

A székelységet magasztalnunk és vigasztalnunk kell. Sérrelmeik megorvosoltatnak. Legyenek nyugton, s maradjanak fegyverben, míg a haza veszedelmen kívül leend.

A békét ha meg lehetne vásárolni, nem idegenkednénk ettől sem. Ezért a nemzeti lét fennmaradása s a polgárháború kikerülése okáért, kiket az izgatásra szükség, a dolgok rendének megváltozásából reményelt haszon s nagy-

ravágyás vezérelt, azokkal minden becsületes úton-módon egyeznünk kell. Az érdemet s hazafiúi buzgóságot pedig jutalmazni tanácsos.

A pénzügyminisztert felhívtam, hogy Nagyméltóságodnak Erdélyben 10 000 pfor utalványozzon, mely összeg, teendő jelentése s kívánata szerint időnként szaporíttatni fog.

Budapest, június 21. 1848.

*Belügyminiszter
Szemere Bertalan.*

Mindent megpróbálok

LAPOK A NAPLÓBÓL

Jún. 22. Reggel 7 órakor Salzburg.

– Úrnapi körmenet. Eltört a kocsim. Szerencsére: mert megtudtam Zichytől (Kolowart) a Károly főhercegben, hogy a császár aligha van már Innsbruckban etc. Iderohantam tehát! ok nélkül. Ki a szakács most, ki a pincér. Ki kormányoz: most kezdődik csak igazán a zűrzavar! Nagyon csalódottnak érzem magam...; nagy az Isten; – ki tudja, mire lesz ez még jó. – De én mit csináljak? Efelől is felelősségre fognak vonni; ám legyen!

Megérkezett Eötvös! A császár Innsbruckban! Tehát felesleges gondok! – Együtt utazunk.

Jún. 23.

Reggel 11 órakor megérkeztünk Innsbruckba. Lánchíd, körülbelül 44 ölnyi hosszú. Ügetésben haladunk át rajta... Egyáltalán nem inog.

Esterházy herceg nagyon lesújtva – és egy kelés. – Halk szemrehányásokat tesz nekem – „Igen, követtem a tanácsot...!” Fájt nekem. Senkinek sem adhatok semmilyen más tanácsot, mint hogy most maradjon a helyén! És vajon hol másutt volna Esterházy hercege, ha nem a minisztériumban!

Audenciát kérünk és kapunk a császárnénál, Zsófia főhercegnőnél és Ferenc Károly főhercegnél. Én és Eötvös. Eget-földet megmozgatunk, hogy rábírhassuk a császárt, jöjjön Budára. – Saguna nálam, én önála. Ő: Erdélyben nincs senki, aki oly népszerű volna, mint én... jöjjenek hát! – Én: Nos igen, ha megyek, önnek kell a vezetőmnek lennie etc.

Jún. 24.

Rossz, nyirkos szoba... Konferencia Ferenc Károly főhercegnél. Előbb gyalogosan Büchsenhausenbe.

Jún. 25.

Májam erősen megtámadva! – Szemrehányásokkal illetem magam! Földi és örök életemet eljátszottam! Hamari iszonyú finálét sejtek.

Eötvös: „Szerencsés vagy: ha jól végződik ez az egész Magyarország számára... a te érdemed... neked fogják tulajdonítani, mert te kezdted el; – ha rosszul üt ki – Kossuthra háramlik!”

Gyakorta gondolom magamban, hogy én vagyok az oka ennek az egész zűrzavarnak; ilyenkor aztán fel kell nevetnem e hiúságon.

Magyarország az egyetlen nép s én az egyetlen ember, ki testestül-lelkestül tönkre fog menni! Ilyen álmok szorongatnak!

Eötvössel és Esterházyval a császárhoz. Mindent megpróbálunk. – Akar jönni, de később (!?). Fog ez menni? – Soha többé! Mert amit pillanatnyilag elhárít az ember etc.

Jegyzőkönyv-aláírás Ferenc Károly főhercegnél. – Diákok jönnek trófeákkal Itáliából. – Az udvarnál eszünk. – Zsófia főhercegnővel nyíltan, köntörfalazás nélkül beszélek!

Eötvössel Amrasba, ahol Philippene? Nem túl érdekes. Whistezem István főherceggel és Pál herceggel. Ez utóbbi nem akar az országgyűlésre jönni; – nem nyilatkozott erről, – de meg akar békülni a horvátokkal. Szaván kell fogni. Ha B[atthyány] Lajos és Kossuth belemennek, hajlandó vagyok Erdélybe menni, de csak Sagunával! Este 10 órakor el.

Jún. 26.

Este 6-kor Salzburgban. Itt van Z[ichy] Valerie...; mindjárt utazom tovább.

Jún. 27.

11 órakor megszállok Linzben a Károly főherceg vendégfogadóban. Megfürdöm. – Remények dagasztják a keblemet! Milyen alapon?? Semmi egyében, mint a szép idő, a gyönyörű táj, a kellemes közérzet alapján!

„Becsülettel békességet”... a horvátokkal szemben... mondja Deák. Mit jelent ez? A politikában a becsület nagyon meghatározatlan valami.

„Megadjuk!”

A JÚLIUS 11-I BESZÉD

E szónoklatnak s hatásának tanúja voltam. Petőfi, Vasvári s több ily népvézéri egyéniség közt a képviselőház baloldalán (a redut teremben) jó helyre vergődtem. Kossuth éppen súlyos betegségből lábadt föl, s oly gyöngé volt, hogy úgy vezetétek föl barátai az ülésterembe. Híre volt, hogy beszélni fog, ha „bír”. Hosszabb s nagybobszerű szónoklatra részéről senki sem volt elkészülve.

A betegség igen észrevehető nyomaival arcán s alakján, halványan lépett a szószékre. Az ember szinte féltette, és mondani szeretne volna neki: „Ne erőltessd s kíméld magad; várj, míg helyreállsz, hisz téged senki sem pótol.”

Ő valóban igen gyöngé, halk hangon kezdé beszédét, engedelmet kérve a hallgatóságtól, hogy hangosabban nem bír szólni; de oly csönd volt a teremben, hogy még susogó hangját is meg lehet hallani.

A haza állapotának föstésén kezdette, előadván, hogy kívülről nincs mit remélnünk, s magunkon magunknak kell segítenünk. Ezalatt a hangja mindegyre erősbült, mozdulatai élénkültek, s úgy tetszék, mintha a lelkesedés előbbi egész erejét visszaadná.

Midőn már vagy fél óráig beszélt, nemcsak ő maga, de a hallgatóság is elfeledkezett testi betegségéről, s a szónoklás állott előttünk, ereje egész nagyságában. A lelkesedés egyre fokozódott. Már minden egymásra következő mondata gyújtott, elragadt, meghatott, a közönség mintegy fuldokolt a hatás alatt, mert lelkesedése küzdött a figyelemmel, s elnyomta tetszése kitöréseit, hogy meg ne zavarja a szólót, s nehogy a zajban egyetlen szótag rá nézve értetlen maradjon. Midőn szónoklatában odáig ért, hogy a haza megmentése kétszáz-ezer katonát kíván, a képviselőház nem állhatta ki tovább: nem várhatta, hogy beszédét, vagy bár e mondatot bevégezze, közbekiáltva: „megadjuk!”, mint egy test fölállott, a karzat éljen-viharba tört ki, s néhány percig tartott a lázas jelenet, mely a magyar országgyűlések történetében a legritkábban egyikének s a forradalom egyik legnevezetesebb mozzanatának mondható.

A nemzeti egyetértés e nagyszerű nyilvánulása mindenkit átvillanyozott, örömkönnyek csillogtak a szemekben, képviselők, hallgatók egymást átöleltek, mintegy bizonyosnak tartva, hogy a haza meg lesz mentve.

Azt hívók, hogy a szónoki hatást ennél magasabbra vinni lehetetlen. De csalódtunk. Kossuth szónoki ereje határtalan volt.

Nagy sokára a zaj lecsillapulván, a mély csöndben Kossuth a meghatottság lágy hangján, minthogy elfordítva magát az őt illető kitüntetést, szerényen meghajtotta magát, mondván, hogy ezennel *meghajlik a nemzet nagysága előtt!*

A hallgatóság e ponton valóban nem tudta, mit csináljon. Érezte, hogy bármit cselekszik, már külső jelekkel ki nem fejezheti megindulását. E szónoki fogás váratlan és kétségkívül rögtönzött volt, mint általában Kossuth minden beszéde, és mégis a szónoklat történetében alig találhatnánk ehhez zsenialításra foghatót.

A lelkesedés zaja újólág kitört és nem szűnt meg többé.

E hosszan tartó zaj alatt Kossuth a lángoló szónokból lassankint a beteg emberre változott át, s egyszerre hozzárohanó barátai karjai közé hanyatlott. Egészen kimerült arca ismét elhalványult, szemei lecsukódtak. Sokan megdöbbsen s a legrosszabbtól kezdettek tartani.

A közönség a legrendkívülibb fölindulásban, aggodalom, lelkesedés érzelmei közt tolult kifelé, szemeit az alélt szónokra függesztve, kit barátjai karjaikon inkább vittek, mint vezettek ki és le a gyűlésteremből. Még a lépcsőn is kísértem őt szemeimmel s láttam, mint lógtak karjai s lábai s arcának sárgasága tanúskodott, hogy elgyöngülése nem csupán szellemi lázasság, de valósággal testi kimerültség következménye is.

Az egész jelenet rajza hűtlen lenne, ha meg nem említeném, hogy a tömegben nagy volt azok száma, akik a jelenet hőjét félistennek nevezték.

Széchenyi István

El vagyunk veszve, ha...

LEVÉL BATTHYÁNY LAJOSHOZ

Pest, 1848. július 25.

Nemes Barátom!

Engedd meg, hogy mint olyan férfi, aki gondolkodó életének nagyobb részét hűségesen és becsületesen Magyarország felvirágoztatására szentelte, ebben a döntő pillanatban őszintén és leplezetlenül szóljak hozzád.

Azt hiszem, hogy a mostani helyzetedet jobban tudom megítélni, mint Te magad s ezért azt mondom: „Hazánk jóléte, sőt annak léte van most a Te kezeidben. Te a haza jótevőjévé válhatsz, míg ellenben ha most nem fogod fel hivatásodat, nem használod azt ki, beláthatatlan nyomor és a legszörnyűbb körülmények fergetege zúdul mindnyájunkra.

Meg vagyok győződve, hogy el vagyunk veszve, ha most Jellacsiccsal nem kötünk békét vagy fegyverszünetet.

A jog és a rend férfiainak most össze kell fogniok az anarchia s a rablósöpredék ellen... bármilyen felekezethez vagy nemzetiséghez tartozzanak is. Nem vagyunk most a horvátokkal békeségben, fegyverszünetben sem, felfalnak a rácok, igen, sőt mi magunkat faljuk fel.

Térj mielőbb vissza körünkbe, mint győző s egyúttal hazánk békeszerzője és a már nagyon megfélemlített országgyűlés a kezén fog hordani és áldani fog.

Az egek ura áldjon meg és ne vessed meg kérését, tanácsát egy becsületes öreg embernek

*valódi tisztelettel
Széchenyi István.*

Azonnali támadást!

LEVÉL JELLACHICH HORVÁT BÁNHOZ

Karlóca, 1848. aug. 12.

Egy idő óta itt az egész közvélemény kételkedni kezd azon, hogy a mi szövetségünk tényleg létezik-e?

Én azonban szilárdul helyt álltam és mai napig sem engedem magam megingatni. Hiszem, hogy Exc. tudni fogja, hogy mikor lesz itt az időpont a fölé lépésre.

De most az egész nemzet felhív és papi lelkiismeretem is késztet rá, hogy Exc-nak kijelentsem: ha levelem vétele után azonnal nem indul a magyarok ellen, részemre nem marad más hátra, mint a szövetséget a horvátok által megszegettnek tekinteni. Éppen 2 hónapja harcolunk mi szerbek mint a horvátok szövetségesei a magyarok ellen: s mit tesznek ezalatt a horvátok? Néznek és hallgatnak, sőt vállvonogatva tudatják velünk, hogy mindaddig, míg a magyarok Horvátországot meg nem támadják, védekezésre szorítkoznak. Ezt a tényt leszögezem a történelem és utódaink számára. Részemre és a harcoló szerb nemzet számára nem marad más hátra, tisztán a szerb erőben bízni, s ezért a leghatározottabb kötelességemnek tartom a szerbeket, bárhol vannak is, segítségül hívni és magam köré gyűjteni.

Kérem Excellenciádat, számoljon ezekkel a következményekkel. Legyen meggyőződve, hogy a szövetség felbontása végzetesebb lesz a horvátokra, mint a szerbekre nézve úgy erkölcsileg, mint fizikai szempontból.

*Rajacsits
metropolita.*

Batthyány hiába próbál békülni

Az 1848-i országgyűlés megnyitásánál nem voltam jelen, Bécsben kellett maradnom, pedig ez volt a nemzet első országgyűlése háromszáz év óta, melyben csaknem az egész ország képviselve volt. Ott voltak még a szlavón megyék képviselői, s ott már az erdélyiek, még a szászok is. Sajnáltam, hogy nem lehettem jelen azon magasztos jelenetnél, midőn Kossuth halványan s betegesen, nagyszerű beszédében felszólította a képviselőket a legterhebb áldozatokra.

Kevés nappal később kezdődtek a kormány nehézségei, midőn a felirati vita alkalmával nyilatkoznia kellett politikájáról, szemben az olasz forradalommal, mely most Carlo Alberto szardíniai király ügyévé vált, és a külháború jellegét viselte.

A válaszfelirati vita két tényt biztosított be, azt, hogy Kossuth a kormánynak valódi vezére, kit a többi miniszter akarva, nem akarva követ, és azt, hogy az ország máris azon lejtőre helyezkedett, mely múlhatatlanul forradalomra vezet. Batthyány is érezte ezt, de el volt határozva mindent elkövetni a kibékülés érdekében és János főhercegnek, most a német birodalom kezelőjének felszólítására Bécsbe jött, hogy Jellasichsal találkozzék és megbeszélje vele azon kérdéseket, melyek a horvátok és magyarok közt okozzák a meghasonlást s melyeket mindeddig szabatosan meg nem tudhattunk.

Másnap összejöttünk a kancelláriában; Batthyányi jött előbb, azután Jellasich és Osegoich, s hidegen meghajtották magukat; mindnyájan az asztal körül ültünk le. Batthyányi megemlítette, hogy ez az utolsó pillanat, melyben a békés kiegyezés lehetősége fennáll, és kijelentette, hogy Horvátország kívánságainak kielégítésére, a méltányosság teljes határáig, a magyar kormány szíven fekszik; fölkéri tehát őexcellenciáját – bánnak sohasem nevezte –, adná elő Horvátország kívánságait, melyeket eddig sohasem hallottunk, hogy legyen a tárgyalásnak alapja.

Erre Jellasich fesztelen nyíltsággal elmondta, hogy Horvátországnak első követelése az, hogy a birodalom hadügyének és pénzügyének központosítása maradjon Bécsben és hogy Magyarország az államadósság egy részét fogadja el, ez a két főpont; azután még, hogy a horvát nyelv egyen-

jogúsága a magyarral mondassék ki, hogy a magyarországi szerbek kívánságai nemzetiségökre és territoriális kormányzatukra nézve elégitessenek ki, mert ők szövetségesei, következésképp ezzel tartozik nekik, s ha e pontokban a magyar kormány enged, akkor mind a többi nehézségek Magyar- és Horvátország közt könnyen kiegyenlíthetők. Ezután beszélt a birodalom nagyhatalmi állásáról, a szükségről, hogy fenntartására Olaszországba katonák küldessenek, s éreztette, hogy ily esetben a szerb kérdésben is kész volna engedni.

Batthyányi megjegyezte, hogy itt nem báró Jellasics és gróf Batthyányi Lajos nézeteiről és azok eltéréseiről vagy megjegyzéseiről lehet szó, hanem Horvátország kívánságairól s azon módról, mellyel Magyarország ezeknek megfelelhet; amit ő eddig hallott, az nem horvát kérdés.

Jellasics erre komolyabb hangon ismételte, hogy a birodalom erejének és tekintélyének visszaállítása legfőbb kívánsága Horvátországnak, mely nem nézheti közönyösen, ha Magyarország megtöri a monarchia egységét; ő maga azt tartja, hogy minden törekvés, mely e célra volna intézve, nem egyéb, mint rebellió.

Batthyányi kijelentette, hogy azon törvények megváltoztatása, melyeket a felség személyesen szentesített, melyek ellen az országgyűlésen még a horvát képviselők sem nyilatkoztak, nem lehet oly értekezlet tárgya, melynek hivatása eligazítani a Magyar- és Horvátország közti viszonyokat. Egyébiránt figyelmezteti önmagmáltóságát a német birodalmi gyűlés határozatára Frankfurtban, hogy augusztus első vasárnapján a német szövetség hatalmasságainak seregei föleskettessenek a német birodalom hűségére. Apellál Jellasics horvát hazafiságára, adja elő országának valóságos vagy képzelt sérelmeit és bármi kívánságait, beszéljünk meg ezeket, ne tegye ki szűkebb hazáját a háború esélyeinek és veszélyeinek.

Jellasics fölkelt székéről és némi gondolkodás után kijelentette, hogy a vásárnapot mindenesetre megvárja, ámbár nem hiheti a sereg ily megeskeztését, nem tehet föl ily gyávaságot; de még egyszer ismétli, hogy béke nem lesz Horvát- és Magyarország közt, míg a hadügy s a pénzügy nincs Bécsben központosítva.

Batthyányi is fölkelt és komolyan mondá: – Eszerint viszontlátásra a Drávánál.

– A Dunánál – felelt Jellasics és fölkötötte kardját, fölszedte kesztyűit s kalapját, mialatt Batthyányi már kiment. A bán ekkor hozzám fordult és

érzékeny hangon mondta: – Ön könnyen veheti a dolgokat, ha a magyar minisztérium megszűnik, visszamegy jószágára s csendesen gazdálkodhatik ottan, nincs kötelessége, nincs felelőssége! De én mindennel, ami vagyok, amim van, császáromnak tartozom, ő neveltetett, ez a ruha, mely rajtam van, az övé; bármi legyen a következés, kötelességem őt megmenteni.

Ezzel ő is elment.

Petőfi Sándor

Négy tűz közé szorultunk

Pest, augusztus 10. 1848.

A rác fene eszi az ország lábát s maholnap a szívébe harap, és az a fű még erdőben és mezőn van, melyet majd a patikába kell vinni, hogy ott orvosságot csináljanak belőle. Egy hónapja, hogy megajánlották nagy hűhóval a kétszázezer katonát, s azóta ez ügyben egy árva kurjantást sem tettek, mintha az ellenség most készítené a Ganges vizén a hidat, melyen át hozzánk fog gyalogolni.

Déli Magyarországon zsákra rakják a lenyiszált magyar fejeket, éjszaki és keleti Magyarorszáért ki kezeskedik? és ki kezeskedik nyugaton Ausztriáért, melynek alattomos keze szennye eddig is mindenütt látszik.

Egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy nem két, hanem négy tűz közé szorultunk, és alig van annyi fecskendőnk, amennyivel egy égő gyufát el tudnánk oltani, és mégis ahelyett, hogy állítanák nyakra-főre, ha a pokol fenekéből is a pénzt és katonát, magok játszanak katonásdit, vagdalkoznak egymás között, mint a paréj közt a gyerekek.

Z. Ferenc^{*}

Semmire se mentünk

LEVÉL VIZSOLYI GUSZTÁVNAK

Verbász, 21 Aug. 1848 d. e. 10-kor.

A tegnapelőtti csatát kell leírnom, úgy mint történt; az eredmény szomorú – mert semmire se mentünk – megtámadtatott a rác Szt. Tamásba, Turisba a sáncokba, s mindenütt, mint mi hallottuk – pénteken délután indult ki mindenünnen a fegyveres erő – szombaton 1/4 6-ra hallatszott az első ágyújel lövés és tartott 1/2 2-ig – s ekkor minden muníció kifogyta miatt minden sereg visszahúzódott táborába – s az eredmény mindenütt egy volt – de a rácok sáncaikat el nem hagyták. – Még aznap felment Szentkirályi Pestre. – miért? nem tudom. – Az Alexander gyalogoktól a kapitány Laczkónak a lábát lőtték el, – a Lenkey-huszárok főhadnagyát, Fiáthot az ágyúgolyó tomporán zúzta össze úgy, hogy talán már eddig meg is halt. – Sebesült és holt összesen 70-100.

^{*} *A levélíró személyéről nem tudunk semmi közelebbit*

Jellachich horvát bán

Előrenyomulunk és támadunk

LEVÉL RAJACSITS SZERB METROPOLITÁHOZ

Zagreb 1848 aug. 28.

Tegnapelőtt érkezett meg Bécsből egy bizalmi férfiú. Szoros titoktartás pecsétje alatt a hozott híreket Önnel is közölhetem. A csász. udvarnál ügyünk igazságát elismerték, nemcsak a horvátokét, hanem a szerbekét is; ezt nem sokára az udvar is ki fogja jelenteni. Egyebek közt a f. év jún. 10-én ellenem kiadott becsmérő manifesztum is vissza fog vonatni. De még várnak vele, amíg mi innét a harctérre nem indulunk. Közlik velem, hogy amint megkezdjük a hadműveleteket és harcot, az udvar a béke helyreállítása érdekében nyíltan fog közbelépni, azon elvek alapján, melyeket legutóbbi kiáltványomban felhoztam, és pedig a nemzetiségek jogegyenlősége alapján. Sőt ezen közvetítésre egy csász. biztos már ki is van rendelve.

Láthatja tehát, hogy azon részről a dolgok igen jól állanak, és elég vigaszt és erkölcsi támogatást nyújtanak; de a mi részünkről is minden rendben van. Horvátországban és Szlavóniában minden megmozdult. A bródi és a gradiskai határőrök estére a Dráva felé indulnak. Elrendeltem, hogy még néhány ezer harcos induljon el a határőrvidékből és csatlakozzék a Dráva mentén levő csapatokhoz. A napokban a magyar határnál jelentékeny erő fog összegyűlni, aztán előrenyomulunk és támadunk, biztosra veszem győzelmünket. Ezen csapatok operálásával egyidejűleg a szlapon sereg Szlavóniát fogja elfoglalni és az ellenséges szellemtől megtisztítani. Ha szükség lesz rá, Önöknek is segítségére fog menni.

Vegye tudomásul ezeket a híreket, bizonyítékaul annak, hogy a sok feddés s gyanúsítás dacára mégis Önnek barátja és hű szövetségese maradok.

Jellachich.

Temesvári tragédia

Midőn a veres sapkások lementek az alvidékre, halljuk, hogy két lázító hazáarulót küldtek Temesvárra. Egy Stanimir nevű kereskedőt és egy határőr századost, kit Dragulitsnak hívtak. Mind a kettőt nehéz vádak terhelték, úgyhogy a felállított rögtönítélő bizottság halálra ítélte őket. Ez augusztus végén történt, ami azonnal végre is hajtatott. Temesvár kelet felé eső részén van egy mély árok, a vesztőhely azon túl volt, közel mellette. A végrehajtásnál még a cs. kir. közös hadseregbeli katonaság tartotta fenn a rendet, mert minden a király nevében történt. Szó sem volt meghasonlásról. Ideiglenes bitófa volt felállítva. Hetivásáros nap lévén, de azonkívül a tömérdek nép tódult a városba Temesvár nagy vidékéről. Ez volt a szabadságharc első büntetése, annál inkább nagy szelet csapott, s erre az esetre mindenféle népfaj Temesvárra tódult. Soha életemben ennyi népet egy tömegben nem láttam, mindenféle nyelvű és viseletű népet lehetett látni, Vingárol, Besenyőről bolgárokat, a környékből rácokat, oláhokat, németeket stb. Midőn a két elítéltet kihozták, a bitófánál a katonaság nagy kört csinált; annál több nép láthatta a végrehajtást. A bűnvádat felolvasták magyarul, de németül is megmagyarázták. Stanimir igen bátor és beszédes volt, azért másodiknak hagyták. Dragulits nagy derék, magas szál ember volt, mintegy 40 éves lehetett. Midőn a bitófához vezették, egészen alélt volt, csak úgy ingadozott, alig bírta a lábán menni. Amint a hóhér megrántotta a lábát, azonnal meghalt.

Midőn Dragulits fent függött, Stanimir elkezdett rettenetes hangon beszélni, szidta a magyarokat és a kormányt. Kezdte mindenféleképpen bizonyítani, hogy ő nem fog meghalni, mert ezrével jönnek az igazság hívei Versec és Pancsováról. Mikor azt a szót mondta, hogy: „Jönnek ezrével az én barátaim! Ezek lesznek az én megszabadítóim!” – az egész ember csupa beszéd és képzelgés volt, s mikor azt mondta: „Jönnek az én megszabadítóim!” – alig telt idő, hogy felkössék, még mikor húzták föl, még mindig hangosan beszélt, még akkor is csak kiáltotta: „Ott jönnek az én megváltóim!”

Erre valaki elkiáltotta magát: „Jönnek a rácok!” Ezt mondták többen, németül, oláhuul – iszonyú zaj támadt. A nép csakugyan azt gondolta, hogy az ellenség jön. Nagy híre volt, hogy Pancsova és Alibunár körül sereglenek a rácok, azért a nép nagy zavarba jött, s ki merre látott, arra futott. A gyalog kato-

naság és rendőrök a körben tartották a rendet, valami negyven lovas a körön kívül cirkált, jó távol a végrehajtó tértől. Egy-kettő azonban ott a közelben járkált. Ezek látva a nagy zavart és lármát, azt gondolhatták, hogy a nép ellen-szegül a halálítélet végrehajtásának, elfutottak a többiekért, segítségül hívni. Mikor azok megtudták a zavart, sebes vágtatva futottak a tömeg felé.

Midőn a nép azt látta, hogy sok lovasság jön, annál nagyobb lett a zűrza-var, mert a nép nem tudta, hogy a lovasság most tulajdonképpen hova tar-tozik, hozzánk-e vagy az ellenséghez. Csakugyan ellenségnek nézte. Egyik a másikat félrevezette. Az igaz, hogy a tömegből nem hiányzottak az ellensé-gek, sőt lehettek ezrével is, de nem árthattak, mert fegyvertelenek voltak. De azért mégis megcsinálták a zavart. Olyan nagy zavar volt, hogy nagyobbat képzelni sem lehet. Négy héttel később Szegeden is volt félreértésből ehhez hasonló zavar, szándékos gyilkossággal egybekötve, de mégsem oly nagy, mint a temesvári, ahol a futásban többeket agyontapostak, nőkről karpere-cet, nyakékeket, függőket téptek le, ott heverték a földön, senkinek sem volt ideje fölvenni. Százával heverték a földön széjjel és a patakban nők és gyerme-kek félholtan, sokan halálra agyontaposva. Olyan volt a táj, mintha az utolsó ítélet lett volna.

Lassan elkezdett borulni, körül az ég táján bárányszerű felhők mutatkoztak. A levegő kezdett mozogni, s ezzel aránylag a felhőzet is mindinkább sűrűbbé tömörült, úgyhogy 5 órakor a nap elbújt, s a légmozgásból dühös vihar fej-lődött. Amint a zivatar megindult, iparkodtam a tömegből kibontakozni. A patak partján volt egy kis magaslat, odamenekültem – onnét beláthattam az egész tömeget. Úgy néztem, hogy az egész néptömeg mintegy húszholdnyi területet lepett el, legkevesebb ötvenezer lélek lehetett egy csoportban. Látni és hallani a zivajt, lármát, mozgást, menekülni vágyást! A szél mindinkább erősebben fújt – elsötétedett, s ezt véletlen nekem a dombról mind látni kel-lett.

Mikor hazafelé mentem, oly hideg volt, hogy kénytelen voltam futni, más-kepp talán megfagytam volna. Majd a legutolsó voltam a bitó terét elhagyni. Midőn a városba értem, a nap lemenőben volt, de a felhőktől nem lehetett látni. Mintha a város népe ki lett volna halva, vagy elbújtak volna, alig imitt-amott lehetett egy inasgyereket vagy szolgát az utcán látni.

A két kivégzettel nem fogyott el az ellenség, sőt szaporodott. Az eset az egész alvidéket befutotta, mint a villám, a fajrokonokat csak a vérbosszúra ingerelte. Nem is maradt utóhatás nélkül, mert az ország idegen elemei öz-szeesküdtek ellenünk.

Széchenyi szeptemberi szavai

Midőn a szeptemberi napokban a néphez szónokló Kossuth fejébe Madarász egy vörös tollas föveget nyomott, Széchenyi, e látványtól alterálva, eszét veszítve s örültsége első rohamaiban fölvitette magát a Lánchíd egyik oszlopára, saját hírnevének kolosszális monumentumára, és ott egy örült zavart beszédet tartott, melynek egyes szaggatott tételeire örökké fognak emlékezni, akik azt hallották.

„Az én kedves kertem elpusztul...”

Északról, nyugatról, délről és keletről vad, vérszomjú népek jönnek, kiirtják az én fiaimat... Ezt a szép várost lerontják, felégetik... Idegenek lesznek urai az elpusztult kertnek...

Ez a folyam vértől veresen fog folyni, messze, messze! véresen, tajtékosan... És a vérhullámokból egy fő fog kilátszani, mely köztök úszik, egy fő véres tollas föveg alatt, és azon főnek neve lesz a siralom és kétségbeesés...”

És a nemes grófnak még most sem engedi Isten: hogy jóslatát teljesülve lássa. Még most is sokat beszél elpusztult kertjéről, vérfolyamokról, de nem haragszik többé senkire, aki magyar ember, mindenkinek megbocsátott, még Kossuthnak is. *„Az is szerencsétlen – úgymond – én, én vagyok egyedül oka mind e gyász esetnek!”*

És még most is azt mondja: hogy *„nincs az Istennek több oly népe, mint a magyar! Oly dicső – és oly szerencsétlen!”*

(1850)

Szakítópróba

Jellasic h vetele és menetele

Egyszerre csak való lett a sokáig  lh rk nt jelzett tény, hogy Jellasic b n rendes hadseregbeli csapatokkal és tüzérséggel és emellett összeszedett rendetlen  p felkel si csord kkal átlépte a Dunát, és dacára annak, hogy a király által lázadónak jelentetett ki, a király neveben lépett fel. F serege mellett, mely Somogy megyében haladt előre, a Balaton irányába, Baranya megyében Roth  s Phillipovich tábornokok állítólag 12 000 ember élén t rtek be és haladtak  jszak felé.

Mélyen megd brentett a h r mindenkit, és az izgalom terjedt mindenfelé. A k rm ny rendes csapatokat küldött Jellasic ellen, és aggodva kérdezte mindenki, hogy mily viseletet fognak ezek tanúsítani.

Mikor Jellasic el  ízben huszárezred el  került, felszólította az ezredet a „császár” neveben csatlakozásra. A tisztikar k t meghatalmazottat küldött hozzája, kik k vetelt k, hogy mutassa el  a megbízó császári, illetve királyi iratot, miután ilyen nem volt, az ezred neveben kijelentett k neki, hogy  k a vett törvényes parancsolathoz képest, sajnálva b r, de ellene harcolni fognak. Az ezred erre Fehérvár felé visszahúzódott.

Más eljárást követett a Hardegg vas n met ezred Fejérváry ezredes alatt, amint később egy tisztt l hallottam; Jellasic, midőn el renyomulva Somogy megyéből haladt, egy síkon felállítva látja az ezredet, melynek ezredese egynehány tiszttel feléje tartott. Dobogó szívvel várta Jellasic k zeled s ket, mert ha ez az ezred is a magyar k rm nyhoz tart, vesztettnek tarthatta a játszmát, annál inkább, mert lovassága nem volt. Fejérváry azonban azzal köszöntött be: az ezredem Excellenciád rendelkezésére bocsátja magát.

Jellasic közeledett a Balaton mentén, a magyar rendes csapatok – amennyire ilyeneknek lehetett nevezni az illető kétségeskedő ezredeket – visszah z d tak. Roth  s Phillipovich is közeledtek Tolna felé, erre nagy sietségben szervezkedtek a mozgó nemzetőrség z szl aljai is. Sok reményt f zt nk István nádor elutaz s hoz, ki elindult Jellasiccsal személyesen találkozni a Balaton g z s n, annál nagyobb volt a rémület, mikor elterjedt a valóságnak megfelelő hír, hogy az összejövetelnek nem volt eredménye, István nádor lemondott és Bécs felé elutazott, Jellasic pedig Fejér megye határát átlépte.

E gyász hírek másrészt azonban felkeltették a lelkesedést és mindenki, aki jó hazafi volt, a védelemre gondolt, a kislelkűek legalább meghunyászkodva hallgattak. Kossuth Kecskemétre, Ceglédre és a többi Duna-Tisza közti helyre utazott a népet fegyver ragadásra buzdítani, és nagy sikerrel. Ezerek és ezerek gyűltek össze, bár csak kaszával felfegyverkezve, és habár rendes aukcióra semmit sem használtak volna – a meglévő körülmények közt impozáns számuk által hatottak. Jelen voltam a képviselőház ülésén, melyen Kossuth buzdító útja után először megjelent. Honvédegyenruhát viselt, és beszédét szószekről úgy kezdte: fegyveresen jelenek meg a tisztelt ház előtt etc. Előadta ezután a dolgok állását – elég levert hangulatban mondatott és fogadtott a beszéd. Senki nem tudta, mit rejt mármost a legközelebbi jövő is.

E napokban, de még a nádor elutazása előtti időben, Guyon, ki csatai bérletén építkezésekkel foglalkozott, Pestre jött épületfát vásárolni. Az utcán találkozik Batthyány Lajossal, ki megszólítja őt: jó, hogy találkozunk, nem tudtam volna kinevezésedet hamarjában hová küldeni.

– Micsoda kinevezés?

– Őrnaggyá vagy kinevezve, a Pest megyei 2. számú mozgó nemzetőrségi zászlóalj parancsnokává, a Nádor tegnap este írta alá kinevezésedet, holnap kell átvenned zászlóaljadat és rögtön vele indulni Jellasich ellen.

Guyonban szembeszállt egymással családjának szeretete a katonai ambícióval, és nyugodt és családi életének örökre vége lett. Írt Mimie-nek, hogy a gyermekekkel lejöjjön rögtön, ő pedig másnap táborba szállt, még köpenyege sem volt és Festetich Ágostontól vett kölcson bundát. Mikor Mimie Pátyra jött, Guyon Vácon átvett zászlóaljával menet közben Fehérvár felé Törökbálinton nyugvónapot tartott. Az egész család meglátogatta Pátyról (én nem voltam akkor ott), velük Redwitz Sándor cousinunk,* aki éppen látogatóban volt ott. Mikor ez a táborban látta az összeszedett, csak most csizmával, egyenruhával ellátandó népet, azt mondta Guyonnak: én nem mernék ezen emberek társaságában egy éjjelt is eltölteni, hiszen ez egy zsidóbandához hasonlít, hiszen ezek szétfutnak, ha messziről látják az ellenséget. – Pedig ugyancsak nem futottak szét sem az első találkozáskor az ellenséggel, sem később. Guyon rögtön tudott magának tekintélyt szerezni náluk és a fegyelmet fenntartani. Az bántotta leginkább, hogy gyalogsági parancsnokságot kapott.

* *unokatestvér*

Anyám még mindig meglehetősen schwarzgelb* volt, Jellasich közeledtének hírére még azt mondá: „ez majd ráncba szed titeket”. Nemsokára azonban véleménye gyökeresen megváltozott, melynek indítóoka, mint ő mondá, a következő volt. Nővéreim és anyám, nem tudom, hogy hol, megismerkedtek egy fiatal olasz nővel, Lahner tüzér ezredes nejével, Luciával és bensőbb viszonyban, levelezésben is voltak vele. Egyszer férjével meglátogatta anyámat, ki egy österreichischen Militärt [osztrák katonát] vélt benne feltalálni, ő azonban határozottan magyar érzelműnek vallotta magát. (Mint tábornok, egyike lett az aradi vértanúknak.) „Én is – mondá – pártoltam az osztrák katonai pártot, és határozottan tiltakoztam azon feltevés ellen, hogy az összejátszik a szerb lázadókkal, de midőn Szt. Tamás ellen rendeltettem, és a reánk hulló ágyugolyókban felismertem saját gyártmányomat, átláttam a kétszínű játékot, és nem állhattam az árulás pártjára.” Ez, mondá anyám, őket is kiábrándította.

A pátyiak is felhívtak táborba szállni, és sokan engedtek a felhívásnak; a gyülekezőket a földesuraságok megvendégelték a község felhívására; mi is tíz birkával járultunk hozzá. Anyámnak tanácsolták, hogy e napon távozzék (ő éppen magányosan volt Pátyon), és mivel késő volt már Budára indulni, Biára kocsizott át könnyű, nyílt kocsiban, és az atyja hajdani, most testvérei kastélyában Boros tisztartóhoz szállt. És csakugyan volt valami a hírben, hogy ellene mint schwarzgelbre valamit forralhattak, mert legalábbis az üresen visszatérő kocsijába golyót lőttek.

Mi ezen dolgot Budán este hallottuk meg, és én másnap reggel kimentem Biára anyámhoz. Ott a kastélyt nagy sürgés-forgásban találtam, és tele mindenféle vendégekkel, nemzetőrségi tisztekkel, helybeli honoráciorokkal, az udvaron gyülekező önkéntes nemzetőrökkel sat. Híriül volt egyszersmind adva, hogy még délelőtt megérkezik egy zászlóalj kecskemét-ceglédi kaszás, Katona őrnagy parancsnoksága alatt.

Meg is érkeztek nemsokára jó rendben, mind életerős legények, könnyű öltözetben, jókedvben. Hazafias érzélemmel nyilatkoztak, egyik kérdezte tőlem: ugye, nincs még elveszve minden? Csak azt sajnálták, hogy olyan hitvány fegyverük van, puhafából készült, hosszú dorongra hosszában felillesztett kaszapenge. „Hiszen – mondá az egyik – amint erre karddal rálegyintenek, eltörik.” Szép idő volt, a legénység tehát az udvaron étkezett, a

* *fekete-sárga* = császárpárti

tisztek és vendégek benn az étteremben, hosszú asztalnál. Anyám elnökölt az ebédnél, melynél a társalgás természetesen a folyó események és a fennforgó súlyos viszonyok körül forogtak, több-kevesebb értelműséggel és tárgyilagossággal.

Este anyámmal együtt hazatértünk Budára. Pátyra Franz inasom tétetett mint ispán, engem pedig Posch József szolgált ezentúl, az egykori pénzeszküti tanító és ispáni disznóetető, ki inas volt anyámnál, felesége pedig szakácsné. Budán falragaszok és házibemondás alapján felszólíttatott mindenki, hogy ha nincs is a nemzetőrségbe beosztva, ha fegyverfogható, tartsa magát készenlétben Jellasich elleni védekezési szolgálatot tenni. Egyszersmind a mai napra fegyveres összejövetelre voltunk felhíva.

A mi kerületünk a tabáni Szarvas téren gyülekezett. Nem túl sokan jelentünk ott meg, a többiek között ott láttam báró Jósikát, a regényíró is, ki szidta a kormányt, hogy politikája iránytalan és ily katonásdi játékkal a polgárokat zaklatja. Jellasich ekkor már megszállotta volt kardcsapás nélkül Székesfehérvárt, rendetlen csordái, melyeket a rendes seregei támogatására magával hordozott, falukon, pusztákon rablottak és garázdálkodtak. Gróf Zichy veszprémi püspököt is megtámadták, egyik horvát levette a keresztet a nyakáról és zsebre tette, ekkor azonban, mintha megbánta volna, németül kérdezte a püspököt: „Ist das Krezu gewiht?” [„Meg van szentelve a kereszt?”] Az igenlő feleletre azután leszakította a keresztet, és azt visszaadta, s csak az aranyláncot rakta zsebre. Hogy tehát ilyen portyázók netalán a főváros közelébe is jöjjenek, meghagyatott nekünk, nemzetőröknek, hogy kisebb csoportokban hárman-négyen cirkáljunk a város körül egy-két mérföldnyi kerületben. Mi hárman álltunk össze erre a célra, Szlávy, Fuchs Vilmos tanácsos a pénzügyminisztériumból és én.

Előbb azonban nagy események történtek Budapesten. Már szeptember 25-én híre keringett, hogy Lamberg tábornok a király által katonai és polgári főkormányzónak lett kinevezve, és mint ilyen, az országgyűlést szükség esetén karhatalommal is feloszlatni, vagy amint a kárörvendő schwarzgelb érzelműek azt kifejezni szerették: szétkergetni; hogy továbbá Vácon is már gőzhajóval partra szállott 7000 gránátos Lamberg támogatására. Ez utóbbi hír megcáfolódott, szeptember 27-én azonban villámgyorsan elterjedt a [másik] hír, hogy Lamberg megérkezett Budára. Ez való volt, és kimondhatatlan izgalomba hozta az egész lakosságot. A nemzetőrség parancsot vett Lamberg felkeresésére és elfogatására, megtudták Lamberg szállását Budán, és egy nemzetőrségi szakasz oda rendeltetett.

Ezen szakaszhoz Szláv is tartozott, nem találták otthon Lamberget, és lefoglalták irományait. Ezek egy nagy csomó nyomtatott proklamációból állottak Ferdinánd aláírásával, mely proklamáció Lamberg kinevezését tartalmazta. Amint később kiderült, Lamberg teljes tudatlanságában volt a fennforgó és misszióját könnyűnek tartatták vele, nem bírt sejtelemmel az uralkodó izgatottságról és egy minisztert indult felkeresni, ki a proklamációt aláírja. Az utcákon különben már láthatta a hangulatot és veszélyét; nemcsak fegyveres nemzetőrök voltak mindenütt láthatók, de egy sereg paraszt is kaszákkal, dorongokkal; mindenütt a jelszó hangzott – hol van Lamberg, el kell fogni, különben végünk.

Két óra tájban Pestre akartam menni, az Angol királynénál ebédelni és valami biztosabbat hallani. Amint a Vízi – most Ferenc József – kapuhoz értem, azt kaszások által megszállva találtam, akik senkit ki nem eresztettek a Várbul. Ott maradtam a nép között, soká azonban nem kellett várnom.

Egy fiáker jött a meredek lejtőn a Vízivárosbul, a kocsiban négy úr ült, vagy inkább állt, köztük egy selmeci ismerősöm, a kocsin egy nemzeti zászló volt kitűzve. Ez urak felszólították a kaszásokat, hagyják szabadra a kaput, nincs többé szükség az elzárásra, mert Lamberget épp most megölték a hajóhídon, és holttestét Pestre hurcolták.

A Lambergtől való félelem megkönnyebbült ugyan, de emellett általános megdöbbenést keltett a hír, nem fogadtatott örömkialtásokkal a kétes külső összecsoportosult fegyveres és fegyvertelen nép által sem. Én már most Pest felé folytattam utamat, a híd közepe táján megláttam a vértócsát és onnan folytonosan erős vérnyomokat az úton, melyen a holttestet hurcolták, nemcsak a híd faburkolatán, hanem Pesten a kövezeten is a Károly-kaszárnya felé. Lárma vagy erős csoportosulások már nem voltak, nem forradalmi, inkább csendes képe volt a fővárosnak. Az ismerősökkel, kikkel találkoztunk, kölcsönösen aggódva kérdeztük: mi lesz ebből? Különösen mit mond ehhez a Jellasich ellen álló hadsereg?

Magára Lamberg meggyilkolására nézve a következő részleteket hallottam: Lamberg meggyőződve az itteni ismerőseitől hallottak és látottaktul, hogy missziójának semmi kilátása sincs érvényesülésre, és a talajt inogni érezvén talpa alatt, megdöbbsen és Pestre szándékozott [menni], hogy a kormány egy tagjával vagy a képviselőház elnökével találkozzék, hogy ennek kijelentse a missziójáról való lemondását és ha szükséges, személyét rendelkezésre bocsássa. Kocsijával a budai hídfőhöz érven, a nép által felismertetett, rossztul tartván: a hidőrséget képező nemzetőrségi kapitánytul, úgy emlékezem, Stern budai könyvkötőtül

letartóztatását kvánta. A kapitány azonban akár deferenciából [tiszteletből], akár más ok miatt azt teljesíteni nem akarta, és így Lamberg kénytelen volt továbbhajtani. A felbőszült nép követte őt a hídra, és a híd közepén a kocsi a tömegben felakadván, Lambergét kirántották az kocsibul, és kard- és kaszadó-fésekkel megölték. Az áldozat elesvén, és miután még holttestén kitombolta bosszúját a nép, lecsendesedett, és valóban csodálatos, hogy annyi vidéki paraszt jelenléte, a nép alsó osztályainak csoportosulása mellett semmi kihágásról nem volt hallani, és nem félt ilyenül senki. Így én este tíz óra körül lementem Pestre az Ellipsen, mely nappal tele volt, anélkül hogy gyanús elemekkel találkoztam volna, nem azért, hogy vakmerőnek mutakozzam, hanem az uralkodó hangulatnak megfelelően, mely azt tartotta, hogy a betódult nép a vadságnak jelét adta ugyan, de nem azért tódult be, hogy raboljon, hanem engedve a vett felszólításnak, hogy hazája védekezésében részt vegyen.

Szeptember 30-án indultunk hárman, hogy vett cirkálási feladatunkat betöltsük, én vadász duplapuskával, a többiek nemzetőri fegyverzetökkel az úgynevezett Kamarawald [Kamaraerdő] felé, egész nap az erdőt jártuk, de semmi gyanúsat nem észleltünk. Estefelé Téténytől félóránnyira, a Martonvásár felé eső érdi magányos nagy fogadóba értünk, mely meglehetősen tele volt. Itt hallottuk első hírért a tegnapi pákozdi ütközetnek, anélkül azonban, hogy a hallottakon eligazodni tudtunk volna. Annyit megértettünk, hogy Jellasich nem győzött és előre nem hatolt Buda felé, sőt úgy látszott, hogy mi győztünk, de evvel bajos volt összeegyeztetni a számos mindenféle csapatokbeli, Buda felé induló maraudeuröket [csellengőket], melyeket láttunk és kik mégsem voltak győzelmi hangulatban.

Vacsoráltunk és napi hőstetteink babérjain a fogadó igen jó ágyain jól elaludtunk. Másnap újra cirkálni indultunk a hegységbe, vagy inkább erdős dombokon, valamivel inkább nyugat felé, és este Törökbálintra értünk, ahol megháltunk.

Midőn október 2-án Buda felé vissza vettük utunkat, itt már hallottuk a Jellasichsal kötött háromnapi fegyverszünet hírért is, és hogy ennek oltalma alatt ő, ki megígérte, hogy e három nap alatt sem előre nem nyomul, sem nem hátrál, oldalvást szökik csapataival Győr és Bécs felé. Sok kisebb hátrahagyott csapatocskákat a nép lefegyverzett, egyes portyázó horvátokat agyon is ütött: láttam ily fogoly horvátokat, akik szánalmas benyomást tettek, úgy rongyos kinézésük, mint az arcukon letükröződő halálfélelem által.

Mimie nővérem a fegyverszünet hírére rögtön Fehérvár felé utazott, férjével – mielőtt továbbindulna – találkozandó. Tőle és később Guyontól ma-

gától hallottam a pákozdi ütközet részleteit: ő azt állította, hogy ha fegyverszünet nem kötötték, Jellasich megsemmisül, mert már egészen a Velencei-tó felé voltak nyomva seregei. Nem is kételkedem, hogy inkább politikai, mint katonai indokok vezérelték a fegyverszünet megkötésében a magyar fővezényletet; nemigen tudta még, hányadán vannak a saját seregünk tisztjeivel; sokan, a fővezér Móga tábornok is csak kényszerhelyzetben harcoltak, és még mindig reméltek kiegyezést.

Guyon az ütközet reggelén Pákozdt fölött egy magaslatra lovagolt, és onnan nézte át Jellasich gyaloglását, mely a Buda felé vezető országúton hosszú colonne-ban [sorban] előrenyomult. A zászlók számából megbecsülte a zászlóaljok számát, és erről jelentést tett. Az ő zászlóaljához, mielőtt tűzbe vezetete, beszédet mondott, és valóban meg volt lepelve a különféle elemekből csak imént szervezett csapatok bátor magatartása által.

Az ütközet vége felé zászlóaljával szemben, a tóval háta megett hátrált egy horvát zászlóalj, melyhez szerzsánok (veres köpenyű, horvát katonai csendőrfélék) is voltak csatolva. Szuronytámadást intézett ellenük Guyon, és midőn lóháton zászlóalja élén reájuk csapott, egy szerzsán megfogta bal kezén; Guyon azt vélvén, hogy az le akarja őt rántani lováról éppen le akarta vágni, midőn nagy meglepetésére a szerzsán megcsókolta kezét.

A horvátok éppen meg akarták magukat adni, mikor a megkötött fegyverszünet folytán a parancs az ellenségeskedések megszüntetésére megérkezett. Guyonnak eddig tapasztalatai alapján az volt a meggyőződése, hogy a horvátok éppen nem kedvvel mentek el a Jellasich által reájuk erőszakolt „nemzetiségi” harcba; érezték ők, hogy nekik nincs keresnivalójuk Magyarországon.

Budán és Pesten Jellasich sikerült megszökése nagy ingerültséget keltett. Azon tapasztalásnál fogva, hogy a hadsereg csakugyan harcol, hogy Lamberg esete nem idézet elő a jövődől felbomlást, mindenkinek hangulatát és reményeit emelte.

Minő megerősödést nyert volna ügyünk, ha Jellasich fegyverletételre kényszerül! Minisztérium tulajdonképpen de jure [jogilag] igen, hanem de facto [tényleg] csak részben létezett; Batthyány a Lamberg-eset után visszavonult a miniszteri tevékenységtől; Eötvös, mint önmagától később hallottam, annyira megrémült az eseten, hogy a józan ítéletét elvesztette, képzelődése 1793-at mutatott be Magyarországon, minek folytán családjával külföldre utazott.

Az országgyűlés által kinevezett Honvédelmi Bizottmány Kossuth elnöklése alatt és melyben Nyáry Pál volt a legbuzgóbb tag, kormányzott.

Ezen napok voltak érlelő és szülő napjai a magyar önvédelmi szabadsági harcnak és ez Magyarországnak megmentését, és jövődjének alapját képezte. Mert ha akkor gyáván megadjuk magunkat, nem következtek volna ugyan be a legyőzetésünkkel járt vérengzések és utána a tehetetlen beolvasztási kísérletek – sőt alkotmányunk is színleg figyelembe vétetett volna –, de azon meggyőződés vert volna gyökeret, hogy könnyű velünk elbánni. És a nemsokára bekövetkező kedvező európai konstelláció meghozta volna az alkalmat alkotmányunk végleges elkobzására. Hiszen a tapasztalás mutatta volna, hogy ezt kockáztatni lehet, belenyugszunk majd ebbe is, mint megmásíthatatlanba – reánk pedig többé nem hederített volna senki sem. Így ellenben leterítettünk, de feltámadtunk; maga Eötvös József, ki pedig a vész idejében csakugyan nem tartozott a merész ellenállás pártolóihoz, 1867-ben azt mondta Guyonné nővéreinek: „Ha Guyon és hasonlói nem harcolnak 1848-49-ben, nincs 1867-ben minisztérium és alkotmány.” Hogy pedig az ellenállás fogatosított, ez Kossuth elvitathatatlan érdeme marad.

Zichy Ödön gróf kivégeztetése

Ahhoz, hogy az ellenségnek Csepel szigeténél a Duna jobb partjáról a balpartra való átkelési kísérleteit biztosan megakadályozhassam, haderőm elég-telen lévén, nekem arról kellett gondoskodnom, hogy egyrészt csapatjaim számát, amennyire lehet, a helyszínen szaporítsam, másrészt oly felhatalmazást szerezzek, melynek erejénél fogva egy sokkal veszedelmesebb ellenséggel is – a közöny, gyávaság és árulás szellemével sikeresen szembe szállhassanak. Ennélfogva az akkori miniszterelnök Batthyány Lajos gróftól oly okiratot kértem, mely fölhatalmazott arra, hogy az előfordulható engedetlenség, gyávaság és árulás eseteiben katonai rögtönítélő bíróságot állíthassak össze s az általa netalán hozandó halálos ítéleteket is megerősíthessem és végrehajthassam.

Mindjárt tevékenységem első napjain a miniszterelnök egy Dunaföldváron állomásozott vegyes csapatosztalag s azonkívül az alsó Duna hosszában fegyverbe gyűlt népfelkelés feletti főparancsnokságot rám ruházván, egyúttal küldetéseim eredeti célja s kitűzött hadműveletem térköre is szélesbült, amennyiben ti. most már a Roth és a Jellasics-féle két tábor egyesülését is meg kellett akadályoznom.

A dunaföldvári hadosztalag az új alakulású, mintegy 1200 főből álló, úgynevezett Hunyady-gyalogcsapatból és kevés lovasságból állott.

Nem lévén valószínű, hogy Roth tábornok az átkelést a Dunán éppen oly vidéken, hol a nép rokonszenvére egyáltalán nem számíthat, egymagára meg merje kísérteni: nem lehetett róla egyebet föltenni azon iparkodásánál, hogy mielőbb a bánnal egyesüljön. Ez utóbbi azonban már ekkor Székesfehérvárnál járt, míg Roth és Philippovich tábornokok még öt-hat napi járóval lejjebb délnek álltak.

Hogy az utóbb nevezett két horvát tábornok hadtestét magam megtámadjam, ahhoz gyenge voltam: inkább attól kellett tartanom, hogy a Dunaföldváron elkülönített csapatomat ők fogják megtámadni és megverni, vagy éppenséggel tönkretenni.

Ezért a földvári csapatot Adonyba a Duna jobb partján, Csepel szigete déli csúcsának átellenébe fölrendelvén, arra szorítkoztam, hogy a Roth és Jellasics közti közlekedést Soponya táján keletről nyugatra húzódó két párhuzamosan

fölállított őrszlánc által megakasszam. Ez őrszláncok egyike arccal északnak Jellasich táborá, vagyis Székesfehérvár felé volt fordulva, míg a másik a Roth és Philippovich seregei felé délnek nézett. Ennek az volt a célja, hogy a két egyesülésre törekvő ellenséges hadtest között minden cirkáló, futár vagy kém általi kölcsönös értekeződést lehetetlenné tegyek.

1848. szeptember 29-én Zichy Ödön és Pál grófok Székesfehérvárról jövet az említett kettős őrszláncom északi vonalán megállítatván, minthogy gyanúsaknak látszottak, a vezénylő tiszt letartóztatta és másnap őrizet alatt adonyi főállomásra kísértette őket.

Az erről szóló jelentés engem Csepel szigetén ért. A dolog mibenlétéről személyesen tudomást szerzendő, késedelem nélkül visszasiettem a Duna jobb partjára. Adonyba érvény, ennek utcáin a helybeli lakosság és ide gyülekezett délvidéki népfelkelés tömegeit sűrű hullámmásban találtam és szemlátomást növekedő ingerültségben a fogoly grófok ellen. Ez utóbbiak hollétének tudakolása közben két törzstiszttel szemközt találkoztam, egy ezredessel s egy őrnaggyal a Hunyady gyalogsapattól. Mind a kettő miniszterelnöki rendelettel, idősb és felsőbb rangjukra való tekintet nélkül, parancsaim alá voltak helyezve. Tőlük értesültem, hogy távollétemben már ők intézkedtek, hogy a fogoly grófok katonai fődözet alatt Pestre kísértessenek.

Midőn ezen intézkedés okát tudakolám, az ezredes titkolódzván, arra kért, kövessem közeli lakába. Itt nagy önelégülten megsúgá, miképp ő már gondoskodott róla, hogy a foglyok – Lamberg gróf sorsára jussanak!

Miután hasztalan iparkodtam e terv gyalázatos voltát a tervezőkkel megértetni, kénytelen voltam irányukban fölebbvalói hatalmammal élni. Intézkedésüket félre vetvén, azt parancsoltam, hogy a foglyokat nem kell Pestre bekísérni, hanem azonnal vallasni kell őket s aszerint, amint a rögtönítélő haditörvényszék őket vagy hazaárulás bűnében leledzőknek, vagy ártatlannak fogja tapasztalni: vagy el kell őket rögtön ítélni, vagy szabadon kell bocsátani. Mire azon feleletet kaptam, hogy „ám tessék hát ennek kivételét magamnak megkísérelnem s egyáltalán szándékom következményeiért a felelősséget magamra vállalni.”

És valóban! parancsom kivihetősége kétséges volt nagyon.

Adony közelében a Duna jobb partján a népfelkelésen – s a Hunyady csapatán kívül egyetlen megbízható emberem sem állt rendelkezésemre. A népfelkelés minden embernek, ki előtte gyanúsak tetszett, vagy kit annak jellemeztek, megsemmisítésével fenyegetődött; a két gróf pedig előtte már előre ki volt kiáltva hazaárulónak. Másrészről a fegyelem a Hunyady csapat-

ban felettébb gyöngé lábon állt – s az említett ezredes volt e csapatnak a közvetlen parancsnoka!

Mindezen körülmények elég veszedelmes értelemben tüntették fel előttem az ezredes előbbeni gúnyos figyelmeztetését „szándékom következményeire”, ha a grófokat ártatlanságuk esetén szabadon bocsátanám. Meggyőződtem, hogy itt, ha adott parancsomnak sikert akarok szerezni, határozott, gyors és főleg személyes föllépésemre van szükség. Mindenekelőtt a foglyokat át kellett szállítanom a Dunán Csepel szigetére. Odaát vagy 400 ember állott azon zászlóaljából, melyet magam szerveztem és kiknek engedelmességére számíthattam. Ott a szigeten ekkor már a népfölkelésből csak elkésett kisebb csoportok lézengtek, kiknek ellenséges indulata ellen a foglyokat sikeresen meg lehetett védeni.

Közlekedési eszközök azonban a Duna nagyobb ágán Adony és a sziget közt csak kevés számmal voltak. A feladat neheze éppen a foglyok átszállításában állott, mely a tömeg szemlátomást növekedő ingerültségével szemben csakhamar kivihetetlené válhatott. Ezért tehát sietnem kellett.

Felkeresvén a foglyokat, éppen ebédnél találtam őket egyik közeli ház szobájában – az öröket az udvaron – a foglyok mellett pedig bent azt a tisztet, aki őket idáig kísérte volt. A házat oly sűrű embertömeg állta körül, hogy csak nagy ügyel-bajjal bírtam rajta keresztül hatolni. Midőn a szobába léptem, az őrtiszt bemutatta nekem a foglyokat és Zichy Ödön gróf neve említésére felszólalván, megjegyezte, hogy ő ezen (Fejér) vármegyének szerencsétlen adminisztrátora, akinek személye ellen annál nagyobb szenvedéllyel fordul most az adminisztrátori rendszer iránt országszerte szított gyűlölködés, mennél szigorúbban vitte ő annak idején a vármegye kormányát. „Egyébiránt – folytatá – én mindig jó hazafi voltam, sőt azelőtt a szabadelvű párt-hoz is tartoztam.” Beszédje folyamát félbeszakította fogolytársa, főlemlítvén hazafiúi érzülete bizonyosságul azt, hogy ő éppen a napokban leköszönt egyik cs. kir. lovasezredben viselt tiszti rangjáról, nehogy hazája ellen kelljen harcolnia. Én arra kértem a grófokat, hagynák mentségeiket hadbírói vallatásuk idejére; most pedig készüljenek, mert azonnal indulunk a Csepel szigetére. Azután kimentem, hogy a kíséretől gondoskodjam.

Minthogy ezúttal a fegyveres kíséretnek nem annyira a foglyok szökési kísérleteit meggátolni, mint inkább az volt a feladata, hogy őket – a kivált Zichy Ödön gróf irányában – elkeseredett adonyi lakosság és a népfelkelők hullámzó tengerének közepette netaláni tetteleges bántalmak ellen megvédje: elképzelhető, hogy nem nagy számmal akadt az arra való egyén. Mindazáltal

sikerült a Hunyady-csapatból egy pár katonaviselt embert kiszemelnem, kik szerencsére még józan fővel voltak. Ezekből alakítottam össze az őrkíséretet, magam pedig a városból ki és egész a Dunáig menet közben szünet nélkül a foglyok közelében haladtam.

Vagy fél órába telt, míg a Duna-parthoz értünk.

Az út odáig a község nagyobb részén vitt keresztül, utóbb pedig a népfölkelés táborhelye közelében.

Eleinte – amíg közvetlenül azok a tömegek vettek körül minket, melyeket elindulásunk előtt magam rövid beszédben minden hatalmaskodástól eltiltottam – nem történt semmi rendetlenség. Csakhamar azonban újabb tömegek tódultak az előbbieik helyébe, s ezek a legszönyűbb káromkodások közt az őrkíséreten minduntalan áttörni iparkodtak, hogy a foglyokat hatalmukba keríthessék.

Ilyen jelenetek ezer változata közben, melyek egyre fenyegetőbb alakot öltének s egyre csüggesztőbb hatással voltak a kíséret legénységére – végre a Dunához értünk. Néhány tisztet már előre küldtem volt avégett, hogy tartanak készen egy dereglyét, amellyel átevezhessünk. Azonban az a hír kapván lábra, hogy én a grófokat csak azért akarom a szigetre átszállítani, hogy ott annál biztosabban tovaszőkthessem: e híre minden vízi jármű rögtön eltűnt a Duna hátáról és tisztjeim hiába fáradoztak egy dereglye vagy csolnak felfedezésében.

Miután evégre kiküldött tisztjeim fenyegetéssel sem tudtak célt érni: erőszakhoz nyúltak; elfogván két helybeli molnárt, velük a tömegen keresztülhatoltak, s őket elem állították. Én a két embert halállal fenyegettem, ha nem teszik tüstént lehetővé, hogy a Dunán átevezzünk. Ez halott. Pár perc múlva két molnárladik állt rendelkezésére.

Szorongva olvasám a perceket a ladikok megérkezéséig. Végre megjöttek azok. De alig fordultunk meg, hogy azokba beszálljunk, midőn valaki felkiáltott: „Ne eresszük át! Meg akarják szöktetni őket!” S a jövő pillanatban a mindenfajta fegyvereknek egész erdeje villogott felénk a minket közvetlenül környező fegyvertelenek fején keresztül; emezek pedig hirtelen hátrafordulván, rohammal a közel felhalmozott kaszáknak estek. Az őt ijedve hátrált. A foglyokat kísérő legénység is ingadozni kezdett.

Ebben a válságos pillanatban ráírvalltam honvédeimre, hogy embereljék meg magukat! és fönnhangon parancsot adtam, hogy a legelsőt, aki még egyet mer előre mozdulni, irgalom nélkül le kell löni.

A tűzre kész fegyverek megcsörrenése szerencsére mehökkenté az elől tá-

madókat... pillanatig vesztteg maradtak – és mielőtt még a távolabbiak új rohamába biztatnák fel őket, én a foglyokkal s az őrkísérettel már a csolnakokban ültem, sőt néhány evezőcsapással már a parttól el is távolodtunk.

A szigeten kikötvén, haladék nélkül összeállítottam a rögtönítélő hadibíró-ságot, mely a grófokat vallassa és felettök ítéljen. A felbujtott pórnép vak dühétől meg bírtam őket menteni: nem úgy a haditörvények szigorától anélkül, hogy meggyőződéseim ellen cselekedjem.

A rögtönítélő haditörvényszék mind a vizsgálat, mind az ítélethozás körül az osztrák cs. kir. hadsereg szolgálati szabályzata szerint járt el – mely az ennek alapjául szolgáló hadi cikkelyekkel együtt az új honvédsereg részére is törvény gyanánt rendeletileg el volt fogadva. Az elnöki tisztet magamnak kellett elvállalnom, miután más törzstiszt nem volt jelen a már említett Hunyady-csapatbeli ezredesen és őrnagyon kívül; ezeknek pedig bármelyikére is oly emberek élete és halála feletti bíraskodást bízni, kiknek vesztét ők magok közt már előre elvégezték, lelkiismeretlenség lett volna tőlem!

A vizsgálat alapját az őrsparancsnok írott jelentése a grófok miképpen történt elfogatásáról és a megmotozottak ruháiban és Zichy Ödön gróf kocsijában talált papírok képezték.

Volt pedig ez utóbbiak között számos, még a nyomtatástól nedves példánya olyan kétrendbeli kiáltványnak, melyek egyike a magyar nemzethez, másika a Magyarhonban állomásozó katonasághoz szólt. Mind a kettő alá Őfelsége V. Ferdinánd magyar király neve volt nyomtatva; keltezve pedig Schönbrunnból, 1848. szeptember 22-éről voltak. Magyarország felelős miniszterének ellenjegyzése mind a kettőn hiányzott. Mind a kettőnek foglalatja oda célzott, hogy a Budapesten székelő törvényes kormány ellen fölzendült délszláv lakosságú országrészeket vállalatjaikban megszilárdítsa, sőt még a Magyarországon lévő és a magyar alkotmányra esküt tett katonai csapatokat is ezen pártütéshez csatlakozásra bírja.

Volt még az említett papírok között a következő nyílt levél:

„Roth cs. kir. dandár-tábornok úrnak”.

Tábornok úr!

Zichy Ödön gróf kérelme folytán rendelem, hogy a gróf úrnak szabad menetvél adassék és részére egyáltalán minden óltalom kiszolgáltatassék.

Kelt Székesfehérvárt, 1848. szeptemb. 27-én.

Jellacsics s. k. altábornagy.

A vád pedig gróf Zichy ellen így szólt:

1. hogy a gróf a haza ellenségeivel cimborál;
2. hogy ő a Magyarországon törvény szerint fennálló közalkotmány ellen kitört délszláv lázadásban tetleges részt vesz annak értelmében szerkesztett kiáltványok terjesztésével.

Ez okmányok alapján a helyettesített hadbíró indítványa így szólt: hogy Zichy Ödön gróf a haza ellenségeivel cimborálásnak s a Magyarországon törvény szerint fennálló államrend ellen kitört délszláv lázadásban, ennek céljaihoz alkalmazva szerkesztett kiáltványok terjesztése által való tetleges részvételnek bűnei miatt, mint hazaáruló, kötél általi halállal bűnhődjék.

Mielőtt elnöki minőségemben a hadbíró indítványát magamévá tenném, elébb magamban tisztáznom kellett azt: nem maradt-e csakugyan fenn semmi kételyem? és meg vagyok-e erkölcsileg teljesen győződve, hogy Zichy Ödön gróf a vádbeli két bűnt valóban elkövette? Annyit ugyan már eddigi elmélkedéseim is kiderítettek előttem, hogy Zichy Ödön grófban a haza törvényes ügye iránt a legkisebb rokonszenv sem lakozik: de ez még nem volt teljes bizonyság amellet, hogy ő tetleg egyetért az ellenséggel.

A gróf hatalmaskodó magaviselete, mely elfogatását okozta: a magyar előőrskökhöz intézett azon inkább fenyegetéshez hasonló kérdése, vajon mit sem tudnak-e a horvát segélyhad közelségéről? a bántól kapott óltalomlevél eltitkolása, mindezek éppúgy lehettek csupán a gróf erőszakos természetének s az alárendelt sorsú emberekkel való durva bánásmód rossz megszokásának kifo-lyása, amint lehettek a meglepett büntudat s azon hirtelen felvillanó gondolat következménye, hogy itt most csupán imponáló föllépése mentheti meg őt azon veszélytől, hogy megmotoztatván, az oltalomlevél és kiáltványok föl-födöttetése után mint ellenséges kém a legközelebbi fára akasztassék.

Az ellenséggel való tetleges cimborálás kérdésében csak az oltalomlevél tartalma lehetett a főbizonyság.

Ezen okirat tehát – összefüggésben a felfedeztetését megelőző eseményekkel – kizárt minden kételyt aziránt, hogy a magyar honpolgár Zichy Ödön gróf tetleg hazája ellenségeivel cimborál.

Nem bírtam többé semmi okát elgondolni, miért ne hozta volna el Zichy Ödön gróf maga a nála talált kiáltványokat egyenesen azon szándékkal Székesfehérvárról Kálozdra magával, hogy azokat terjesztés végett Roth császári tábornoknak maga adja által.

Mindezen elmélkedések azt az erkölcsi meggyőződést is érlelték meg bennem, hogy Zichy Ödön gróf a nála talált ellenséges kiáltványok terjesztését valóban tettleg munkába is vette, s akkor éppen a bűnkísérlet kivitelében járt, mikor őrünk által váratlanul megállíttatván, fogságba esett.

Mindezek után egyfelől többé semmi támpontom nem maradt a hadbíró indítványától eltérő ítélet megállapítására és másfelől a nagy veszedelem, melyben az ország azon pillanatban forgott s az e veszedelem elhárítására főfő fontossággal bíró katonai feladatom szerencsés megoldhatása parancsolólag követelték a hadi törvények ilyfajta gonosztettek elleni teljes szigorral való alkalmazását.

Én tehát ítéletképp kimondtam, hogy Zichy Ödön gróf az ellene emelt vádbeli büntetteket valóban elkövette, s ezért kiérdemelt büntetésül kötél általi halállal lakol.

A rögtönítélő haditörvényszék ez ítéletet egyhangúlag magáévá tévén, az elítéltnak lelki vigasztaltatása után az rajta legott végre is hajtatott.

A másik fogoly, Zichy Pál gróf ellenben – minthogy a rögtönítéléshez megkívántató bizonyságok hiányoztak – a rendes törvény útjára utasított.

Kossuth toborzója

Nehéz napokat élünk.

Szeptember 16-a volt, midőn a képviselőház ülésében Batthyány Lajos kinyilatkoztató, hogy átveszi újból a miniszterelnökséget; de azon esetben kijelenti, hogy Jellasicsnak többé egy talpalatnyit sem enged elfoglalni a magyar földből, s ha erre őt nem kényszeríthetné, kényszeríteni fogja, hogy ontsa a magyarok véré, ostromolja Budapestet.

Erre Kossuth Lajos azt viszonzá, hogy ha a nemzet védelmezni akarja Budapestet, ő is elmegy a védsáncot ásni, ő is vállalra veszi a fegyvert és a védők sorába áll, s azon a napon még a nők és gyermekek is harcolni fognak.

Két nap múlva készen álltak a védsáncok Buda alatt a Gellért tövében. A főváros utcáin öregurak, gavallérok csákánnyal, ásóval vállaikon, úri hölgyek, kisasszonyok földhordó kosárral kezeikben siettek a sáncvetéshez.

És ott hányták a sáncot Buda alatt urak és mesterlegények, tanult ifjak s ősz princípálisaik, finom hölgyek és szolgálók, papok és zsidók, miniszterek és radikálok, jobb- és baloldali követek, egymásnak adván kézről kézre a földdel tölt kosarat; ilyen szép „lánc”-ot is régen láthatott a világ!

Azonban a hírek rémei még egyre nőttek; a Jellacsics ellen küldött hadsereg vezére, egy nagy magyar történelmi név viselője kijelenté, hogy ő nem vezeti a császári zászlók ellen a háromszínű zászlókat. – Vajon a közkatonák hívebbek lesznek-e a haza trikolorjához?

E kérdés volt a legrémesebb kísértete minden éjszakának. E rém nem engedte nyugodni Kossuthot. Szeptember 24-én megbízást kért az ideiglenes kormánytól, hogy egy nagy eszméjét létesítse: fegyverbe állítani az egész magyar nemzet minden férfiát!

Délután indultunk meg a vasúton: a ceglédi állomáson véletlenül találkoztunk a Földváry-féle önkéntes csapat utóhadával, melynek szolgálati ideje lejárván, hazafelé térőben volt. Az aldunai harctérről jöttek, harctépettek voltak, de harcedzettek. Kossuthnak egy percbe került megfordítani a hazatérő csapat irányát – ily időben pihenni ki menne? A derék hadfiak elfeledék fáradalmaikat s a még fárasztóbb keserűséget; vállukra vették a lábhoz tett fegyvert, s követték a szónokot, kit Ceglédre már háromszáz csatapróbált bajnok kísért.

A hír villáma járt mindenütt előtte.

Cegléd vásárterén már egy felzúgó tenger várt reá, férfifők tengere, melyet hullámmá paskoltak fel szavai, mint ahogy játszik a zivatar a tengerrel.

Kerek fekete kalapot viselt, hátralengő fekete tollal, viselete egyszerű volt, mint mindig.

Hanem mikor szólt, óh akkor bíbor és arany volt rajta minden. Úgy árasztani maga körül a fényt soha szónok nem tudta, mint ő. És soha őt magát úgy szónokolni nem hallottam, mint e napok alatt. Sohasem ugyanazon beszédet, amit itt vagy amott mondott, mindig mást, mindig olyant, mit a belső hév sugallt ajkaira. A nép sírt, mint ahogy sírnak az oroszlánok.

De hisz azok nem is voltak minden csendes kor szülöttének meghallani való szavak:

„Eljöttem, hogy megkérdezzem a magyar nemzettől, hogy igaz-e hát, hogy meg akar halni, gyalázatosan vagy élni akar dicsőségesen.”

És az átok, amit végül mondott azon népre, mely hazáját el hagyná veszni, lehet-e annak szavait valaha elfeledni?

Lehetett-e e kérdésre, lehetett-e ez átokra más kiáltásnak felhangzani, mint annak, hogy

Mindnyájan el fogunk menni!

Egy óra múlva Cegléd minden férfilakója talpra lett állítva, a vezérek ki-nevezve, a tömeg csapatokra osztva; s még aznap estve ment Kossuth tovább, s Nagykőrösön megújult ugyanazon jelenet lámpák világa, csillagok fénye mellett.

Másnap ugyanazon jelenetek Kőrösön és Kecskeméten a hullámozó férfifőtengerrel, mellyel a vihar játszik. Kecskeméten éppen vásár volt, a vásáros népből tábor lett, s ami vasat itt megvettek, az nem ment füvet kaszálni.

Onnan még aznap délután szekéren tovább Csongrádra.

Csongrádhoz közeledve nagyon rossz utak fogadtak bennünket. – Ha repülni lehetet volna!

Utóbb is Kossuth azt indítványozta, hogy szálljunk le szekereinkről, azokat bocsássuk előre üresen, s magunk vágjunk neki erdőn-mezőn keresztül torony irányában.

Az út sáros volt a sok esőzéstől; de a tarló annál zöldebb; még a sívó homok is tarackot eresztett; gyönyörű utunk volt őszvirágos rétek, sárguló jegegyerdők között, az ég tiszta, a láthatáron egy felhő sem látszott.

Hogyan emlékszem én az akkori égre is! Nagyon jó okom van arra emlékezni!

Ott az útban ránk alkonyodott, az éj is utolért, s kiderült fölöttünk a tiszta ég csillagmíriádjával.

Ki ne keresné ily bujdosás éjszakáján az égen azt a csillagot, mely bennünket vezet?

Egyszerre távoli dübörgés szólított vissza bennünket a csillagok közül. Egy erdő mögül egy csapat lovas bukkant ki hirtelen.

– Ha cirkáló vasasok lennének! – jegyzé meg egyike Kossuth kísérőinek.

– Közéjük lőnénk – felelt rá Kossuth, és helyben maradt:

Az erdőből azonban egyre több lovas vágatott elő és egyenesen felénk; egy teljes zászlóalj volt az.

Öt perc múlva előttünk álltak. Csongrád megyei népfölkelés lovasai voltak azok, kiket aggódó hazafiak Kossuth keresésére előreküldtek.

Kossuth azt viszonzá az üdvözlésre, hogy „kétezer ilyen lovassal a poklonkon is keresztülmennék!”

Másnap Szentesen, harmadnap Hódmezővásárhelyen volt, onnan éjszaka küldött el engem Pestre a honvédelmi bizottmányhoz, azzal az izennel, hogy ez órában százezer harcos van indulóban a Duna felé.

Amik ezután jöttek, azok már a nagyszabású történelem tulajdonai.

Október 3-án sajtószériú jeleneteket láttak Pest főutcái.

Rendezett sorokban vonultak végig azon önkéntes csapatok, mik a magyar szabadságharc segélyére vérüket fölajánlották. Előbb a bécsi légio, feke-teruhás lelkesült ifjak, ezüst halálfővel kalapjaik mellett. – Azután egy csapat tiroli vadász, saját nemzeti viseletében: azután egy század francia, kik Magyarország földén laktak. A Marseillaise-t énekelték végig az utcán.

És azután, mint egy félelmetes óriáskígyó, melynek háta pikkelyek helyett kaszákkal és szuronyokkal fénylik, jött egy csapatban a háromezer ceglédi önkéntes néphad, s a háromezer ember riadó hangjával énekelte végig azt a bizonyos dalt, mely így végződik:

Mindnyájan el fogunk menni!

Éljen a haza!

Nem tudom: érez-e még valaki valamit, midőn a dalt legelőször hallja? Én sírtam.

Rózsa Sándor szabadcsapata

Midőn Kossuth Csongrád megyei körútját tévé a népfölkelés előidézése végett, egy éjszakán ismeretlen, vad kinézésű ember jelent meg előtte, s jelenté: hogy őt Rózsa Sándor küldte – egyenesen Kossuthhoz.

Ki volt ez a Rózsa Sándor?

Egy hírhedett banditája az Alföldnek, ki tizenhét év óta folytonos rendőri üldözés alatt állt, és sohasem fogathatott el.

Szegeden neje, gyermekei voltak, kiket sokszor meglátogatott, és sohasem bírták mégis kézre keríteni.

Egyszer körülfogták már a házat, melyben meglephették, midőn hirtelen három lóval kinyargalt, kettőt maga előtt hajtott, minden lovát ellőtték, csak azt nem, amelyen ült, s annak a szél sem hághatott nyomába. Megszabadult.

Lován úgy ült ittas korában is, mintha hozzá volna növe, s minden lövése talál.

A környék tanyái, a térképre vehetlen buckák Szabadkától Jászberényig s a zombékok Becskerektől Csongrádig neki mind biztos menedékhelyei, ismerősei a pusztán elszórtan lakó kertészek, pásztorok és csaplórosok. Félnek tőle és ragaszkodnak hozzá. Akivel ő barátságban él, bátran legelhet gulyája, ménese a mezőn, senki meg nem lopja. Ezért az üldözők mindenütt nyomát vesztik, senki sem tudja, senki sem látja: hol volt, merre járt?

Ez az ember, tizenhét éve után a folytonos törvényes üldözésnek, megsejtve az alkalmat, melyben egy bélyegzett élet hibáit egy hősi halál árával jóvá lehet hozni, folyamodott Kossuthhoz amnesztiáért, azon ígérettel: hogy százötven főre menő társaival együtt kész leend a harcmezőre menni.

Kossuth nem késett az amnesztiát megadni. A kegylevél tartalma ez volt.

„Mi Magyarország kormánya és képviselőháza adjuk tudtára mindeneknek, akiket illet: miszerint Rózsa Sándor üldözött bűnös, magát előttünk töredelmes szívvel jelentvén és ígervén: hogy eddigi vétkes pályáját örök időkre oda hagyandja, tőlünk eddigi vétkes múltjának következményeit, a törvény és igazság kezének megérdemelt büntetését elengedtetni kérte.”

E bűnbocsátó okiratot Kossuth Félégyházára küldé, ott egy kijelölt helyen Rózsa Sándor küldöttje átvette azt, s kevés napok múlva az ígért csapat fegyverben állt, s rögtön elküldetett a rácok ellen...

Petőfi Sándor

Tízezer oláh van talpon

LEVÉL A SZATMÁR MEGYEI ALISPÁNHOZ

[Szinfalu, 1848. szeptember 30.]

Tisztelt Alispán Úr!

Nagy Bányáról jövök. A Székelyföldre szándékoztam utazni, némileg országos kiküldetésben, de Nagybányáról vissza kellett fordulnom, miután hiteles tudomás szerint Kővárvidékén az utazás bizonyos veszély minden kaputos magyar emberre nézve. Tízezer oláh van talpon, kik az ellenségeskedést azzal kezdték meg, hogy a kővárvidéki kasszát, mintegy 18 000 pengőt, elrabolták. – Tegnap egy helyen már gyújtani is kezdtek. Teleki Sándort, a kővárvidéki főispánt és Mihályi kormánybiztost elfogták s csak csel által sikerült elillanniok, s midőn kocsira ugrottak és vágtatni kezdtek, egy vasvillát hajítottak utánok, és két puskát sütöttek el rájuk. – Szerencsére egyik sem talált. – Mindezt magától Telekitől és a kormánybiztostól tudom, kik NBányán vannak több kővárvidéki urakkal, kik szinte megszöktek hazulról, mert életök nem biztos többé. – Tisztelt Alispán úr! a veszély nagy, néhány nap alatt rop-pant lehet; nem én kérem önt, hanem a haza követeli, hogy minden kitelhető lépést tegyen ön, mi a veszély megszüntetésére szolgál. – Véleményem szerint nem lesz elegendő az a néhány száz nemzetőr, kik már útban vannak; hirdessen ön általános népfelkelést e megyében, s különösen rendeljen minden meglevő ágyút a hely színére. Ismerve önnek erélyes jellemét, nem kételkedem, hogy mindez a legrövidebb idő alatt meg fog történni.

Addig is Isten önnel!

*tisztelő polgártársa
Petőfi Sándor.*

Még élünk

LEVÉL PETŐFINEK

Szalonta, szeptember 27. 1848.

Öcsém Sándor!

Mielőtt Jellacsics elfoglalná Pest városát és tégedet bokros érdemeidért premier miniszterének tenne, kívántam ezen soraimat hozzád lengedeztetni, avégre, hogy megtudhasd, miszerint én s az enyéim még élünk, még sem a vad rácnak, sem pediglen a környékben lázadó román ajkú tisztelt polgársainknak és hőkeblű testvéreinknek körme közé nem estünk.

Mióta pesti utamból, melyet a halhatatlan akadémikus barátommal – egyébkint a legnagyobb szüzi ártatlanságban, egyedül, csupán csak és kiváltképpen a te Hallhatatlanvalóságod tiszteletére tettem – mióta, mondok, ezen pesti útból megérkeztem, azóta honn vagyok és elmémet jártatom azon dolgon, mi módon lehetne kieszközölni, hogy a magyar haza kebelébeni mérges fekélyek és pattanások: Jellasics et Compagnie, rácok, horvátok, oláhok, tótok, vendek, szászok, svábok és többi ilyes férgek, ha nem is zsíros szájú magyarokkal, legalább ect* francia néppel cseréltesse ki.

De hagyjuk e fontos tárgyakat és térjünk kevésbé fontosakra.

Schedelnek átadtad-e Toldi estéjét? Ha igen, vedd vissza és tartsd harckész állapotban, hogy mihelyt rá szükségem lesz, azonnal segítségemre jöhessen harcias buzogányával.

Tompa megszüntette velemi levelezését, utóbbi levelémre, melyet neki Gräfenbergbe küldtem, nem felelt. Hajlandó vagyok hinni, hogy Pesten léte alkalmával te pletykáltad tele a fülét, mert ahhoz nagyon értesz.

De többet nem írhatok, mert holnap hajnalban szüretem fog instauráltatni**: szívesen látlak. Az ördög és minden szentei vigyenek el, ha holnap szüretre hozzám nem jössz.

btd Arany János

* valódi, igazi

** megújít

Jelasich nyomában – Bécs tövébe

Jelasich a veszített csata után háromnapi fegyverszünetet kért, mit meg is kapott, de az időt arra használta fel, hogy Fehérváron át, Mór, Győr és Mosonyon át tovább, Bécs alá szökött, hol Auersberg seregével egyesült, és Bécs városát ostromolták, mit a polgárok védtek.

Mikor Jelasich szökését a táborban megtudtuk, nagy volt az elkeseredés, rögtön utánamentünk, de utolérni többé nem lehetett. Mikor mi Mosonyba értünk, a horvátok már Bécs alatt voltak.

E nagy útban kifáradva, Mosonyon kívül megpihentünk, s kétnapi nyugalom után kaptuk a parancsot, hogy Bruck alá menjünk.

Bruck alá érve több napot a táborban tétlenül töltöttünk. Az időben Moga és Holcse*, e két német generális, kik a magyar hadsereg parancsnokai voltak, úgy akarták, hogy megkésve induljunk Bécs felmentésére, mi nekünk sikerült is.

Még Bruckban a két német generális, úgy az ott lévő magyar főtisztek – talán velük Kossuth is – afelett tanácskoztak, hogy átlépjék-e az osztrák határt, ezalatt a táborban türelmetlenül vártuk az indulási parancsot, már azért is, mert Bécs felől mindég jobban hallatszott az ágyúk dörgése; de a várva várt parancs még mindég késett; végre az egész tábor zúgolódott. A tisztek szidták a késedelem okozóit, s hangosan követelték az indulást. Ennek híre eljutott a ravasz német generálisok süket fülükhez; ekkor Pilátus-pofával dörzsölték kezüket, hogy a következkésekért jót nem állnak, a felelősséget azokra hártják, kik a határ átlépését követelik és sürgetik. Ez utolsó értekezleten el lett határozva, hogy át kell lépni a határt.

Végre megkaptuk az indulási parancsot, s nemsokára átléptük az osztrák határt, és mentünk Bécs felé; de a hadseregben nem volt többé meg az a lelkesedés, mint két-három nap előtt – most lehangolva, egykedvűen folytattuk utunkat, mintha előérzet vagy rossz szellem szállta volna meg a hadsereget.

Egy napi menet után mindjobban kezdtük hinni azt, mitől féltünk, hogy Bécs felmentésére későn megyünk. Gyanúukat igazolta az, hogy Bécs felől

* *Holtzbe*

mind ritkábban lehetett hallani az ágyúk dörgését – végre csend állt be –, s ez rossz jel volt. Erre figyelmeztettük is egymást, de a szomorú valót hinni nem akartuk. Így gyanús sejtelmek közt mentünk Svechát^{*} felé, bár még jó távol volt tőlünk, midőn derék huszáraink messze előrelovagoltak, hogy az ellent kutassák. – Nemsokára láttak is német cirkáló lovasokat, kik elbizakodva jöttek feléjük. De huszáraink meg nem ijedtek a kétszer annyi némettől, s bevárták őket; mikor közel voltak, hirtelen szétváltak, és sebes vágatva kerültek a német lovasok háta mögé, hogy bekerítsék; de a németek ezt be nem várták, hirtelen megfordultak, és kitörték a kevés számú huszárok közt. Így csakis egyet fogtak el közülük lovastól, s ezt a tisztikar elé vezették, s ott megbámultuk, mintha soha németet nem láttunk volna.

Ekkor a tábor csatavonalba fejlődve – így értünk Svechát alá, hol előőrseink az ellenséggel találkoztak, s kezdődött a csata, hol Kossuth is jelen volt, s látta, mint küzdenek a honvédek a régi katonák mellett, és mint nyomulnak előre a szélső jobbszárnyon és mint verik ki a németeket erős állásukból, az ott lévő malomból, úgy a kissé távolabb lévő gazdasági épületekből, mit a németek fejére gyújtottak, honnan szaladva menekültek Svechát felé, maguk után hagyva a sok sebesültet és halottat. Ekkor ágyúink erős tüzelése közt seregünk középpontja is előrenyomult.

Kossuth, látva, hogy eddig minden jól megy, így 9-10 óra közt kocsira ült, és távozott; hihető[leg] a tábor balszárnyához ment, hol folyton erős ágyúzást lehetett hallani.

Délután 2-3 óra közt, erős küzdelem után, már oly közel voltunk Svechát-hoz, hogy csakis a rohamparancsot vártuk, de – ez elmaradt, mert a német generális úgy akarta, hogy csakis a németek ágyúi torkába vezessen. Midőn ez is sikerült, a németek elrejtett sok ágyúi egyszerre eldördültek, s borzasztó golyó-, gránát- és kartácszapor közt találtuk magunkat, s ez az előrenyomuló tömegben nagy pusztítást tett. E nem várt eset nagy zavart okozott, a honvédek gyorsan hátráltak, az önkéntesek és nemzetőrök megfutottak, kiket a huszárok kardlappal vertek vissza. – Ezt a nagy zavart a németek felhasználva, Svechátban lévő összes gyalog és lovassága kitört, és ágyúink felé vágatva jöttek, hogy elvegyék; de a fedezeten lévő derék huszáraink visszaverték, s ezalatt tüzeink gyorsan felmozdonyoztak, és vágatva vonultak vissza kis távolban, hol ismét megálltak, és gyorsan tüzeltek az utánunk nyomuló el-

* *Schwechat*

lenre. Így sikerült őket megállítani addig, míg a hátramaradt, bátor gyalogság ágyúinkkal egyvonalba ért. De a már előbb megrémült s fegyelmet nem ismerő önkéntesek és nemzetőrök a gyors visszavonulást úgy vélték, hogy most minden veszve van, így tömegesen futottak.

Ez az érthetetlen ijedtség átragadt a honvédekre, s ezek is szaladni kezdtek; ekkor tetőpontját érte a zavar, így kénytelen volt az egész jobbszárny visszavonulni.

A futásban menekvést kereső önkéntesek és nemzetőrök nagy része elhárta fegyverét s tarisznyáját, mindent, mi terhükre volt, és a futásban akadályozta. A huszárok vágatva mentek a menekvők után, de hasztalan kiálták, hogy térjenek vissza, nincs veszély – de ki futásban volt, azt megállítani többé nem lehetett. Így történt, hogy másnap messze vidéken már tudták a svecháti csata szomorú végét.

Ha a svecháti csata oly csúnya futással nem végződik, úgy az ott történtek felett valóban nevetni kellene. Itt igazolva láttuk Nagy János kapitányunk Győrben tartott beszédjét, hogy fegyelmezetlen néppel csatázni nem lehet. De a magyar főtisztek is tanulhattak ebből, mint kell hinni és bízni a német generálisokban; hisz nem mi – de ők veszíték el a csatát, mert így akarták, hogy megkésve érjünk Svechát vagy esetleg Bécs alá, hova 4-5 nappal előbb kellett volna mennünk. – E veszített csata után a két német generálist többé nem láttam; hogy hová mentek, arról tudomásom nincs.

Zűrzavar Szegeden

Jól szokták mondani, hogy a veszély ritkán jön maga, mindig hoz magával jó barátokat. Hogy a veszély nagyobb legyen, így történt ez itt Szegeden is, 1848. október hóban. Az újbór már megforrt, meg is tette a hatását. Szép verőfényes őszi napok jártak, a szüret jól sikerült. Volt bor elég, és jó olcsó. A népnek nem kellett egyéb, hogy fölizgatott kedélyét még jobban felizgassa.

Október vége felé, a harmadik vasárnapja volt, 200 mozgó őrseregbelinek kellett a bánáti részbe lemennie, a lent voltakat felváltani. A kászálódás már korán reggel megkezdődött, mégis eltartott egész estefeléig. Úgy néztem, hogy mindenki magára volt hagyva, mert korán reggeltől ott voltam mindig, míg csak a vihar le nem zajlott, de előjárót vagy intézőt egyet sem láttam. Ha a nép egészen józan lett volna is, mégis kellett volna valakinek köztük rendet csinálni. De mind részeg volt, némelyiket úgy kellett a kocsira feltenni. És nemhogy csak nagyon részegek voltak, de ingerültek is voltak közöttük a folytonos zaklatás miatt, hogy munkájukat, családjukat itt kell hagyniuk. Mert voltak köztük olyanok, kiknek öt-hat apró gyermekük is maradt ott-hon. Bizony sokan nagyon el voltak keseredve. Egy csoport többnyire Felső- és Külsőpalánkból telt ki. Többnyire a szegényebb osztályból valók voltak.

Midőn a Kárász utcából a főtérre jobbra néztünk, a Klauzál-ház mellett nagy csoport embert találtunk. Oda közeledtünk. Kérdém: miért van itt ez a nagy forrongás? Azt mondja egypár józan, ott kívül álló férfi: azt mondják, hogy Zseravicánál nagyon sok puskaport és kész töltenyt találtak. Kérték a nemzetőrök, hogy pénzért adjon belőle. Megtagadta. Azt mondta, hogy ilyen kutyáknak nem adja, kell az alvidékieknek. Erre a nép felbőszült, s az öreg, régi szegedi kereskedőt, Zseravici fűszerest agyonverték, az egész nagy boltját, raktárát kirabolták. Ez iszonyú rémtett volt.

Arrébb megyünk a híd felé, nézni, hogy elmentek-e már az őrseregek. Négy óra után járt az idő, délután. Egy része elment, de még mindig voltak kocsik a hídfőnél. Részint künn csellögnek gazdátlan, egy részök még mindig benn iddogál a csapszékben. Öcsémmel átalmentem a fahídon, láttunk két vagy három csoportban oláhországi riska szarvasmarhákat. Egy részét már a hídon találtuk, egy csoport még hátra volt a parton. A mi őrseregbelieink közül is szinte mentek át némelyek. Már a nagy hídnál jártak.

A korábban elindultak Szőregen megálltak, hogy a hátramaradottakat ott bevárják. De ezek ott újra ittak és kötözködtek. A rác jegyző őket rendre-utasította, miért elkezdtek lövöldözni. A szőregi rácok visszalövéldöztek, s néhány emberélet áldozatul esett. Erre két kocsi megfordult Szőregről vissza Szegedre, s azt híresztelték az egész úton, hogy a rácok már Szőregen vannak. A kocsik megfordultak vissza Szegednek, nekiestek a szarvasmarhákat agyonlövöldözni. Tíz hajcsárembert meg valami húsz szarvasmarhát agyonverték. Azok, akik az első kocsival visszajöttek, azt híresztelték, hogy a marhák az ellenséges rácoké, melyet már előreküldtek eleségnek. Képzelni lehet azt az iszonyú ingerültséget és ellenszenvet, melynek hatása alatt nemcsak az embereken, de még a szegény állatokon is bosszút álltak.

A várban ekkor még császáriak voltak az urak. Ezek is kijöttek a zavarra, négy kis hatfontos ágyút a hídnál fölállítottak, a hozzávaló tüzérek is ki voltak parancsolva. A városházánál elkezdtek a harangokat félreverti, amire még nagyobb lett a rémület. Most még a külvárosrészekben is megrémült a nép, mindenki lötött-futott, százaktól lehetett hallani: jaj, Istenem!

A legszomorúbb félreértések napja volt az. Hat órára már mindenki kijózanodott, s belátta a sok félreértések roppant káros következményeit. Ez volt életemben Szegednek szomorú szégyenfoltja. Az agyonvert hajcsárokat a sétányon összehordták, koporsókba rakták, és tisztességesen eltakarították. A riska szarvasmarhákat pedig hajtották tovább Pest felé.

Arany János

Levelek Petőfihez

SZALONTAI NEMZETŐRÖKKEL ARADON

Arad, november 7. 1848.

Vitéz kapitány uram!

Ímé ide indultam, köznemzetőr minőségben és most van szerencsém az álgyúdörgést fülélyesen hallani.

5-én reggel volt egy kis komédia, a várbeliek kitörtek Új-Arad felé, de visszazaverettek, egy kaszárnnyát és temérdek kamarai ölfát azonban a Maros-parton felgyújtottak. Mi az aradi piacon hallgattuk az álgyúdörgést, tehát már az sem újság előttünk. Hogy pediglen Ó-Arad felé oly könnyen ki ne törhessenek, a térparancsnok a Maroson levő nagy fahidat 6-ra virradón felgyújtatta, hol a szalontai első század remekül viselte magát a gyújtogatásban. Ennyit a mi vitézi dolgainkról. Egyébiránt mi csak két hétre jöttünk, felváltani más két századot, mely már szinte két hetet töltött itt Arad város felhívására, minden felsőbb parancs nélkül.

Az isten áldjon meg téged s azokat, kik kedvesek neked,

barátod

Arany János

Szalonta, nov. 19-én. 1848.

Sok bajnak utána az ősz dalia

Csend lakta honába kerül...

Itthon vagyok, barátom, itthon. Hazaérkeztem, 1848-ik esztendőben, november hónap 18-ik napján, szombaton este tíz órakor. Azóta babérimon pihenek. Kimondhatatlanul jólesik visszaemlékezni ama péntek éjszakára, midőn esteli tíz órától, reggeli két óráig, tehát négy teljes órán keresztül, Arad város piacán mint kitűzött piarctéren részint állva, részint ülve, főleg pedig hasmálva obszerválgattuk a borongó holdvilágos fel-felvillanó álgyúvillámokat, hallgattuk az egymásba szakadó dörrenéseket, és kushadtunk a mellettünk szétpattogó bombák forgácsai elől.

Ez, leszámítva a félelmet, isteni multság volt. Közülünkben a téren, harminc szuszteránál (amint a szalontai nemzetőrök elnevezték) több pattant szét, nem számítva a levegőben elpuffogottakat. Berger úr többet lövetett e négy óra alatt ötszáznál, gránátgolyókkal is sokat, de mégsem gyújtott sem-

mit. Szombaton (tegnap egy hete) délelőtt ismét kutyalzkodott, de nem oly mértékben, mint megelőző éjszakán, azért sehogy sem bírta magát érdekessé tenni. Azóta hallgatott egész tennapig. Tegnap, az úton, megint hallottunk lövéseket, de azért nem tértünk vissza. Pihenünk, barátom, mert jövő héten alkalmasint Erdélybe indulunk.

Barátod

A J

köznemzetör, mint leendő százados-kapitány. mpr.

Rokkanó remények

Schwechat után

WINDISCHGRÄTZ IDŐT ENGED

A schwechati csata elveszett a magyar sereg késlekedése miatt. Elesett Bécs, a szabadság mentsvára is. Mindez sok egyébbel együtt, ami még Bécs bevételé előtt történt, intő például szolgálhatott volna Magyarországnak, hogy mennyiben hihet az osztrákoknak, akarom mondani: a császáriaknak, hogy mit várhat tőlük, ha alulmarad. Bécsset nemcsak bevették, de ki is fosztották a horvátok, mégpedig a dragonyosok segítségével. Aztán jött a számtalan kivégzés. Azokat nem is említem, amelyeket titkon hajtottak végre, mert ezeket sohasem lehetett pontosan kinyomozni.

A schwechati csata idején a *Mészáros* gőzösnek voltam parancsnoka. Alszredessé neveztek ki, hogy a hadigőzös korábbi parancsnoka, Palóczy őrnagy, engedelmeskedjék nekem. A hajóval nem sokra mentünk. A víz annyira sekély volt, hogy csak nagy fáradsággal bírtam Fischamendig följutni. Ott a csata közben átadtam a parancsnokságot egy alám rendelt tisztnek, Leutner tüzérhadnagynak, és magam is az ütközetbe vettem. Ez volt az első, amelyben részt vettem. Meg kell vallanom, hogy egyáltalán semmit sem láttam mindazon szörnyűségből, amit azóta róla összeírtak, szóba meséltek és képen festettek. Nem láttam kézitusát, sem ágyúgolyók okozta tömeges emberhalált, nem hallottam a sebesültek nyögését, a halálhörgést, a diadalordítást. Egy-egy ágyúlövést hallottam csupán, puskatűzzel keverten. A harc meglehetősen soká tartott, délelőtt tíz órától délután fél négyig. Akkor láttam, hogy a mieink menekülnek. De az ellenség nem üldözte őket. Egész nyugodtan vissza tudtam menni a hajóra. Másnap reggel az egész magyar hadsereg, minden nagyobb veszteség nélkül, újra Pozsonyban volt.

Rögtön megérkezésem után letettem tisztemet. Nem akartam olyan helyet betölteni, amelyet csak alkalmas egyén hiányában adtak nekem.

Közben letették Mogát a magyar csapatok éléről, és helyére Görgey ezredest nevezték ki, ugyanazt, aki Csepel szigetén gr. Zichy Ödönt fölakasztatta. Hogy ez a kinevezés előnyös volt-e a hazának, megmutatta a jövőendő. Görgeynek meglehetősen szervező tehetsége volt, hadvezérnek is ügyes, embernek azonban szívtelen, igazi embergyűlölő. Szeretete igen szűk körre szorítkozott, önmagán kívül szinte mindent kizárt.

A másfél hónapot, amíg Görgey a fel-dunai sereggel Pozsonyban maradt, maradéktalanul igénybe vette a szervezés és a csapatok begyakorlása. Én is kaptam parancsnokságot, egy lövészcsapatét, amelynek tagjait Ujházy-vadászoknak nevezték. Csak ideiglenes megbízatás volt, mert Csányi és Ujházy kormánybiztosok arra kérték Görgeyt, hogy osszon be melléjük harmadik kormánybiztosnak, miután jól ismerem Pozsonyt, és tevékenységetől sokat várnak.

Laura unokahúgom férje, Schulz Róbert, mint tüzér százados szintén beállt a magyar seregbe. Már a schwechati csatában is részt vett. Görgey is felfigyelt rá. Schulz nagyon elfogult volt Görgey javára. Hangoztatta, hogy Görgey az egyetlen igazi katona, a többiek többé-kevésbé hanyagok a szolgálatban, és vagy a régi copf emberei, vagy teljesen tudatlanok a katonai dolgokban. Görgey, mielőtt fővezérré lett volna, szerette, ha forradalmárnak tartják. De amint tábornok lett, megvetett mindent, amit forradalminak lehetett mondani, csak a hajdani osztrák-magyar hadsereg régi tisztjeivel vette magát körül, és zseniális emberek képességeit is kétségbe vonta, ha csak most lettek katonák. Már akkor, abban az időben is megvolt a maga külön kamarillája, amely megvetéssel nézett mindenkit, aki nem katona volt.

Mint már említettem, még másfél hónapig Pozsonyban maradtunk. A magyar hadsereg középső része magában a városban, a szigeten és a Duna déli partjának falvaiban állomásozott. A jobbszárny a Morva mentén egészen Nagyszombatig, Lieszkőig és Nádasig kinyúlt. A balszárny viszont Sopronig. Ezt a hallatlanul hosszú vonalat alig több mint huszonnégyezer ember tartotta. E fölállítás igen vakmerő volt és helytelen. Az ellenség, ha úgy akarja, bármely pillanatban áttörhette volna, szét tépte az arcvonalat, szétválasztva egymástól a csapatokat. Szerencsénk volt azonban, hogy Windischgrätz időt engedett, hogy kipihenjük magunkat.

A Lajtfalunál és a pozsonyi Duna-szigeten végbement jelentéktelen csatározásokon kívül semmi nem történt, ami háborúra emlékeztetett volna. Olyan volt ez, mintha embereink szórakozásból vagy gyakorlatként vonultak volna táborba. December elején Simunich osztrák tábornok megpróbálta egyszer átlépni a Morvát. Magyarliget és Angern között összecsapásra került a sor, amelynek során Kosztolányi ezredes dandárja, nevezetesen a tiroli önkéntes vadászcsapat nagyon jól megállta helyét az osztrákokkal szemben, és végül vissza is szorította őket. E kisebb harcoknál az ellenség száma mindig legalábbis kétszeres fölényben volt a mieinkkel szemben.

Nekem magamnak bőségesen volt teendőm. Mindenki hozzám jött, a civilek éppúgy, mint a katonák, örökösen súrlódások voltak a városi hatóságok és a főparancsnokság között. Görgey parancsokat osztogatott, a városi urak pedig nem akarták ezeket végrehajtani. Erre ő mindig Csányihoz és Ujházyhoz fordult, ezek viszont nem akarták a lakosságot a haza ügyétől önkényeskedéssel elidegeníteni. Görgey a Honvédelmi Bizottmánynál panaszolta be őket. Azt mondta, hogy már napokkal ezelőtt meghagyta Ujházynek: rendeljen több csónakot a sziget és a Duna-part közé, a szigeten állomásozó csapatokkal való összeköttetés megteremtése érdekében. Ujházy azonban nem intézkedett. Azt feleltem Görgeynek, hogy az erre vonatkozó parancsot igenis továbbadták a városi kapitányságnak.

– Ej, parancs, eredmény nélkül! A városi urak nagyon jól tudják, hogy a kormánybiztos urak, ha adnak is ki ilyen parancsot, meg is maradnak ennyiben. Azzal már keveset törődnek, végrehajtnák-e vagy sem.

– Hány ilyen ladikra van szükségünk? – kérdeztem Görgeytől.

– Legalább húsz-huszonnégy darabra – mondta Görgey. Nem szóltam többet, hanem elmentem Vecsera városi kapitányhoz, leszidtam az engedetlensége miatt, és megparancsoltam neki, hogy a kívánt ladikokat még ma vitesse a helyszínre. Azt felelte, hogy ez lehetetlen, nincsenek még készen, néhányat előbb ki kell javítani.

– Városkapitány úr – kiáltottam haragosan –, most délelőtt fél tíz van. Ha a járművek délután fél négyig, mégpedig jegyezze meg, számszerint harminchat darab, nincsenek ott a helyszínen, én önt fölakasztatom.

Meg sem hallgattam ezután, hanem távoztam. Délután két órára a helyükön voltak a dereglyék.

Így múlt el az idő egészen december 15-ig. Minden pillanatban vártuk az ellenség előrenyomulását. Több ízben riadóztattak. De nem történt semmi december 15-ig, amikor aztán Magyarországot egyszerre kilenc oldalról rohanták meg. Most kezdődött csak igazán a tulajdonképpeni háború.

Nem értem az osztrákot

LEVÉLRÉSZLET

Pozsony, 1848. november 21.

Édes barátom! Ha majdan én is az apákhoz gyülekeztem, a te kezed ellenben még nem rothad a földben: akkor ülj neki és írd meg az „ifjabb Don Quixotte” történetét. Bennem kész hősré találsz a regénynek. Aki még sohasem látott forradalmi hadsereget, zárandokoljon ide táboromba. Lát itt fővezért, tábor-karával és kíséretével, közte egy sincs több mint 40 éves! Talál itt katonákat is, de az igazi katona köztök pirulni kénytelen bajtársain. Parancsolni itt anyyi, mint nevetségessé válni.

De nem értem az osztrákot. Van neki legalább még egyszer annyi katonája, mint nekem, csapatai jól be vannak gyakorolva, jól fölruházva, s ő mégsem támad! Avagy talán fortély rejtőznék alatta és neki az volna a számítása, hogy a tétlenség által tegyen tönkre minket? Nem hiszem és félszt szimatolok benne. Ha úgy van, annál jobb ránk nézve. Minden cirkáló csak a huszárok után kérdezősködik, hogy merre vannak. Első feladatomban lesz ezután oda törekedni, hogy a honvédeket is megemlegessék! Ezek a gyerekek ugyan még nemigen szeretnek nekimenni, ha csak minden zsebökben egy-egy ágyút nem éreznek s azonkívül jobbról-balról egy-egy öreg huszárt! De csak türelem! A hideglelés – igaz hogy nálunk rendszerint tovább szokott tartani – végtére is el fog maradni.

Ágyúm van már annyi, hogy sertést hízlalhatnék vele. Éppen ma írtam Kossuthnak, ne küldjön nekem többet. Nem hiszek az önkénteseknek; el találunk eblábolni s engem ágyúimmal cserben hagyni.

Hanem több az, hogy elfogyott a lökupa és alkalmasint neked sincsen. Ez lesz csak a cifra dolog! Hát már éppen semmi készletünk sincs belga lökupaiból? Nem vélnéd, hogy végre is a kováspuska még mindig jobb a kupakosnál – kupak nélkül?!

Ha a zászlóaljparancsnok urak lökupaikat kérni jönnek, rendesen azt felelem: „örülök, hogy nincsen; célba úgysem találtok; menjetek szuronyra!” – Látnád a hosszú arcokat stb.

Első találkozásom Bem apóval

Erdély elesett – Baldacci, Katona Miklós kiverettek az országból, mindenki szaladt, és árulást kiáltott, a katonai fegyelem megszűnt, s az egymás iránti bizalmatlanság elterjedt seregeinkben – a nemzetőr panaszkodott, hogy Baldacci elárulta a hazát, mert a szamosújvári csata előtt nem osztatott ki a polgári katonák közt fehér kávé téjföllel, s szalonnán koplaltatta a céhbeli mesterembert, ki jó katona ugyan e körülmények közt, hazáját rajongva szereti, de Baldacci uramért mégsem kíván éhen meghalni; le a hazaárulóval!

Désnél, hol hazát szerző ősapáink „Deus”-t kiáltottak,* ezer sváb lovas nemzetőrrel, Rákóczi zászlójával élőkön, s más hat-hétezer lándzsás és kaszás polgártárrsal, kiknek legjobb fegyverök a gubájok volt, megiramodtak; a sváb leugrott lováról, hogy sebesebben szaladhasson, a szamosközi nemes atyafi hóna alá fogta csizmáját, s mezítláb velocipédelt a nagybányai bércek felé.

A kolozsvár-csucsai vonalon megmaradt Csucsá és két római falu.

A dés-bányain Katalinfalva, a katalinfalvi híddal, mely hídnak az akkori földtani felosztás szerint fele Magyarországe volt, s ott kezdődött tekintetes nemes Szatmár vármegye, a peleskei nótáriusnak hírneves hazája.

Én az időben kövárvidéki főkapitány, és mint akkor nevezni szokták – teljes hatalmú kormánybiztos voltam. – Egy sürgönyt kaptam Kossuthtól, melyben bizalmasan tudatja Bem kinevezését, s felszólít, hogy az öreg úrnak rendeleteteit teljesítsem.

Másnap sürgönyileg tudósítja Bem tábornok a katonai parancsnokságot, hogy nemsokára megjelenend Szatmáron, átvenni a parancsnokságot, s szemlét akar tartani, azért az egész sereg Szatmárt összpontosítandó.

Nagy volt az öröm közöttünk, hogy végre valahára lesz vezérünk. Lesz, aki újból szervezzon, parancsoljon, s legfőképpen, aki parancsait végrehajtsa.

Minekutána fogadtatási haditervünket annak rendje és illő módja szerint elkészítettük, az éj bekövetkezett.

Virradat előtt Bánffy János barátomnak – ki minden csatában első volt, s kit egy csirkecsont meggyilkolt! – segédtsíjtje költött fel mély álmomból, s jelenté, hogy:

* *Anonymus szerint*

– Bem tábornok megérkezett!

– Mikor?

– Az éjjel.

– Hova szállott?

– A vendéglőbe.

Magamra vasvilláztam ruhámat, s szaladtam a „Fehér ház” vendéglőbe.

A folyosón a tábornok segédtsíztjével, gróf A. A.-val találkoztam, s kérdém:

– Felkelt-e a tábornok?

– Le sem feküdt – volt a felelet.

– Kérem, jelentsen be, én vagyok a kormánybiztos.

A tábornok eleibe vezettek – s először láttam azon embert, ki életemre oly nagy befolyással volt, kit az események folytán a bálványozásig megszerettem, kinek nagysága eltöltte lelkemet, kit még most is az imádásig becsülök – s ki az egész hadjárat alatt pártfogóm – apám volt.

Az első benyomás, melyet Bem tábornok rám tett, kellemetlen volt. Előtem állt egy igénytelen kinézésű, kis homunculus, pisze orrával, duzzadt ajkával, nyírott bajusszal, szakállát több nap óta ottfelejtette a borotva – öltözete hosszú, szürke köpönyeg, lengyel-zsidósan szabva – arcának jobb felén egy csak most hegedni kezdett seb – habozó, sántikáló lépésekkel előmbe tántorgott, s rikácsoló hangon kérdé:

– Wer sind Sie? – was sind Sie? – und warum sind Sie?

Kicsoda ön? micsoda ön? és miért van ön? – Ezen előzékeny szavakkal fogadott engemet leendő tábornokom.

Első pillanatra nem tudtam mit felelni – de villámgyorsan megfutá agyamat helyzetünk nehézsége, a fegyelmezetlenség, s viszály, mely seregünkben fekélyként elterjedt, s összeszedvén ékesszólásomat, az öregúrnak elszavalám:

– Én, tábornok úr! a kővárvidéki főkapitány és kormánybiztos vagyok – nevem T. S. s azért vagyok, hogy az ön rendeleteit teljesítsem, s mások által is teljesítsem – mert meg vagyok győződve, hogy itt parancsolni, s feltétlenül engedelmeskedni kell!

Az öreg úr rám mosolygott. – De sokszor láttam hadjáratunk alatt e mosolyt, mely nem annyira ajkain, mint inkább szemeiben tűnt fel!

– Nekem a sereget kell megsemmisítenem – mikor láthatom önt?

Ha megengedi, a tábornok úrral maradok.

Az öreg úr újra rám mosolygott, s kezét nyújtá.

A szatmári nagy piacon fel volt állítva seregünk, úgymint:
A negyedik honvéddzászlóalj, (Messena).
Három század Sándor-gyalogos, (Keller).
Bécsi légió (Auersperg).
Szatmári önkéntes lovasság, (Maróthy).
Egy osztály Koburg-huszár, (Sulyok).
Egy század Vilmos-huszár, (Zsurmay).
Két század szatmári gyalog, (Jeney); és egy üteg hatfontos ágyú, (Böhm).
A tábornok azon előszeretettel fogva, mellyel az ágyúk iránt viseltetett, a vezénylő tiszt (Zsurmay) jelentését be sem várva, egyenesen az ágyúknak tartott.
Zsurmay jelentését lengyelül tevő, de az öreg, mintha semmit sem hallana, csakis ágyúira fordítá minden figyelmét; rendben és egyenként megtapogatva vizsgálá azokat, s mindenik ágyúnak kinyittatá töltényes ládáit.
Még akkor nem ismertük az öreg úrnak azon túlságos szenvedélyét, mellyel ágyúi iránt viseltetett, s így igen furcsán tűnt előttünk, ezen battéria-szépелgés.
Elvégezvén az ágyúkkal, az emberekre került a sor.
Rendre szemlélte a csapatokat, s végezvén a szemlét, elléptette maga előtt a sereget.

Nagy volt a rémület nemzetőreink közt – azt hitték, hogy őket küldi a polyák generális a mészárszékre, megbosszulni a dési hedzsarát.*

Szemle után a vendéglő termében gyűlt össze az egész tisztikar, s midőn Zsurmay be akará mutatni a tiszteket egyenként a tábornoknak, az öregúr összeráncosítá homlokát, arca kellemetlen kifejezést ölté magára, hangja rikácsolóvá vált, s mindenki szeretett volna inkább másutt lenni, mint közelében.

– Hagyja a bemutatást – lesz alkalmunk közelebből megismerkedni, mert én az urakkal maradok. – Uraim! a kormány engem *teljhatalmú* főparancsnokává nevezett ki. Én önöktől feltétlen engedelmisséget kérek, aki nem engedelmeskedik: agyon fogom lövetni. De én fogok tudni jutalmazni is! – A múlttól nem beszélek. A parancsolatokat rögtön kiadatom. Elmehetnek!

Egymásra néztünk, s kiindulánk.

Midőn az ajtónál valék, utánam kiáltott:

– Kormánybiztos úr, egy szóra! szíveskedjék lemenni a nemzetőrökhöz, szólítsa fel őket, hogy azok, kik maradni akarnak, álljanak be önkényesnek a harc végéig, a többieket eressze haza. A csizmadia csak hadd csináljon csiz-

* menekülés, futás

mát, a szabó meg ruhát a hadsereg számára. A népfelkeléssel csak akkor lehet valamit végrehajtani, ha lelkesülve van, de én úgy látom, ezeknek entuziazmusát Dész lehűtötte.

Elmondám az őrseregnek az öreg úr ukázát – öt perc alatt *a vén polyák generális* a legnépszerűbb ember volt az őrségnél – azonban majdnem az összes fiatalság felcsapott önkénytesnek, csakis az öregek és családosok mentek haza.

Teendőimet végezém, azon lázas tevékenységgel, mely a hazafit a szabadságharc alatt ösztönzi; – rendezni, szervezni, szerelni, erős hittel, mély meggyőződéssel, egy pillanatot nem kételkedve a jövő sikerében, nem tekintve az élenkbe kerülő akadályokra; – akarat fejlődik ki az emberben, s akaratának erőssége a várt eredményt eszközli.

Jelentést írtam a kormánynak Bem megérkezése és első fellépéséről, midőn segédtsíztje által magához hívatott. Siettem hozzá. – Befogott kocsi állt a vendéglő udvarán. Az öregúr készen volt az indulásra.

– Én indulok, s kormánybiztos úr jön velem.

– Tábornok úr parancsára; de még előbb rendelkeznem kell, s holmim sincsen bepakolva.

– Nem tesz semmit, az úton majd rendelkezik, menjünk.

Egy vékony kabát volt rajtam, s az idő csípős hideg – de nem volt mit tenni, beültem a kocsiba az öreg úr mellé; egypár szóval rendelkeztem a vendég-lősnek, hogy pakoltasson be nálam, s küldje kocsimat hátsólovaimmal együtt utánam, azt sem tudván merre, vagy hova.

Kiértünk a városból. – A város végén megáll a kocsis, és azt kérdi: merre?

Én lefordítám németre, s kérdém az öreg úrtól:

– Merre?

– A szamosi hídon keresztül és balra.

Világos lőn előttem, hogy Nagybányára megyünk.

Beesteledett, a köd sűrű cseppekben hullott alá.

– Ismeri ön e vidéket? – kérdé tőlem.

– Igen jól.

– Messze van-e még Krassó?

– Egy félórányira.

– Krassóban megszállunk, hajtasson a fogadóba.

– Krassóban nincsen fogadó.

Megérkezvén Krassóba Bem tábornokokkal, behajtottam a Darvay-udvarba.

Ferenc úrnak rossz kedve volt, de mégis elég szívesen fogadott.

Hideg volt, s csak lakószobája volt befűtve, oda vezetett.

A fő tért a szoba padozatán egy óriási szalmazsák, négy viseltes lópokróccal beborítva foglalá el. – Midőn Darvay üléssel megkínált valakit, erre mutatva mindig azt mondta:

– Tessék leülni az ázsiai luxusra.

Ezen díszteremben, az *ázsiai luxuson* foglalánk helyet.

Végre befűtöttek a tábornoknak szánt szobába. – Átkísértük az öreg urat. Ezüst kandelláberekben égtek a faggyúgyertyák, régi aranyszövetű paplan takarta ágyát, óriási medvebőr terült az ágy előtt – az ágy mellett egy háromlábú faszéken egy nagy hábárló a mosdótál szerepét játszotta –, s a szoba egyik szegletében egy nagy csomó nyíri kolompér volt felhalmozva.

A tábornok írószert kért.

Míg mi hajtóvadászatot tartánk az íróeszközökre, azalatt megérkezett a tábornok segédtisztje, egynéhány kocsikísérettel, megyei tisztviselők, s más önkénytes tisztelgők.

Letelepettek. – Darvay vidulni kezdett, s egyszerre elárasztotta a jókedv. – Ilyenkor aztán a szó teljes értelmében igen kedves ember volt; nagyszerű humorával, utánozhatatlan cinikus kitételeivel, lakonikus mondásaival napokon át el tudta mulattatni vendégeit; – ilyenkor a legelőzékenyebb házigazdává vált.

Legénye megérkezett a tentával, bevittük a tábornokhoz; az öregúr fel s alá sétált szobájában.

– Bocsánat alkalmatlankodásaimért! – szíveskedjenek kérem segédtisztemet beküldeni, s mondják meg, hogy hozza be írótráccámat az irományokkal. – Darvayhoz fordult: – És ha ön olyan kegyes lenne, hogy nekem egy tányér köménymagos levest csináltatna, igen le lennék kötelezve.

Gróf A. A. bevitte a tábornok írótráccáját irományaival, s benn maradt nála.

Darvay elővett egy játékkártyát.

– Uraim! az idő drága, ne vesztegessük; csengettek a kórusra, kanonok urak, imádkozzunk; itt a biblia!

Leültünk ferblizni.

Javában folyt a kártya; – A. A. kijött a tábornoktól, egy csomag irat volt hóna alatt, kezében a Mózes kalamárisa, leült a lomkamara-íróasztalhoz, s szomorúan rágta a tollát.

– Mi baj, cimborám? – kérdem tőle.

– Megvagyok löve!... der alte Herr' olyan dolgokat adott zum konciperen," melyeket én nem tudom.

Hadd lássam! – s olvasni kezdé jegyzeteit: – Nagybánya városának rendelet a sereg élelmezésére – Szatmár megyének detto – Biharnek önkénytes csapatok állításáért – Ugocsának – Máramarosnak – Sziget városának stb. stb.

Én azon időben sokat foglalkoztam megyei dolgokkal, s hírneves főjegyzőnk, Hosszú László vezetése alatt meglehetősen be voltam gyakorolva az ilyenekbe! – megszántam emberemet, s kártyázni küldém – magam pedig íráshoz fogtam, s midőn elvégzem, kérdém tőle:

– Nyertél-e vagy vesztettél?

– Vesztettem.

– Jól van, vidd be az iratokat az öreg úrhoz.

Kevés idő múlva a segédtsízt jön vissza, s mondja elolvasni, eine verfluchte Schrift!""

– Majd el tudom tán én! – te ülj le kártyázni, de okvetlenül veszíts.

Bementem a tábornokhoz.

– Kormánybiztos úr írta a rendeleteket?

– Igenis, tábornok úr!

– Kérem, szíveskedjék felolvasni.

Elolvasám úgy, ahogy tőlem telt franciául.

– Nem volna-e kedve nálam és velem maradni? – kérdé hirtelen.

– Én mindenesetre a tábornok úrral maradok.

– Meddig?

– Míg hatásköröm kerületében működik.

– Nem úgy értem! – Nézze ön, mi forradalmi időket élünk, szerencsétlen viszonyok és körülmények közt. Erdély, Magyarországnak kulcsa, el van veszve, csak az osztrák tábornokok ostobaságának köszönhetjük, hogy nincsenek Nagyváradról a debreceni úton. – Nekem Erdélyt, török-szakad, vissza kell foglalnom, és vissza fogom foglalni – s hogy sikeresen működhessen, sebesen, gyorsan kell cselekednem. Nekem egy emberre van szükségem, ki a helyi

* az öregúr

** megfogalmazni, írásba foglalni

*** átkozott írás

viszonyokkal ismerős, s akiben bízhatom; – azért kérem önt, szíveskedjék beadni lemondását, s maradjon mellettem.

– Ha tábornok úr azt hiszi, hogy ügyünknek így jobban használhatok: azonnal beadom lemondásomat.

– Köszönöm – s különösen köszönöm ezen rögtöni elhatározását! – Má-tól kezdve a sereg létszámába mint honvéd-őrnagy lesz bevezetve, és át fogja venni a sereg éllemezését. – Jó éjszakát.

Tönkremenni nem akarunk

1848. december 14. és 15-én támadta meg Simunich altábornagy Nádas és Jablonca közt álló dandárunkat és viaszszorította azt Nagy-Szombat felé.

Mielőtt magamat rászántam volna, hogy e baleset következtében feladjam Pozsonyt, még előbb kísérletet akartam tenni, hogy az ellenséget még egyszer visszanyomjam, át a Fejérhegyeken: s e végből gróf Guyon ezredest és Pusztelnik alezredest segédcsapattal Nagy-Szombatba küldtem.

De már december 16-án következett be az osztrák főhadserég egyetemes előnyomulása az általunk megrakott Parendorf, Újfalú, Gáta, Körtvélyes és Köpcsény ellen.

Az osztrák nagy túlerővel szemben ellenszegülésünk a kiterjedt vonal egész hosszában, ha tönkremenni nem akarunk, csak rövid ideig tartó lehetett. Parancsot adtam a Parendorf és Pozsony közti egész vonal odahagyására s a rendezett visszavonulás megkezdésére az előre kiadott intézkedés szerint Magyar-Óvár és Mosony felé. Pozsonyt magát ellenben még másnapon is tartani akartam, a Morva folyó mentén kiállított őrsaink bevonulásáig. A pozsonyi hajóhíd a Dunán kioldatván, martalékkul a folyam árjának engedtetett át. Az utolsó őrsnek bevonultával az egész pozsonyi helyőrség haladék nélkül Komáromvárra volt visszaindulandó.

Személyes jelenlétemre a Duna jobb partján volt szükség. Ezért Pozsonyból még december 16. és 17-ike közti éjjel a csallóközi Somorján át Magyar-Óvárra indulván, 17-én korán reggel Csölesztő és Kiliti közt átkeltem a nagy Dunán és néhány kísérővel még aznap délelőtt Óvárra és Mosonyba értem.

Úgy látszott, egyetlen ágyúszó is elegendő arra, hogy a bátortalanság, kivált a gyalogságnál, minden mértéken fölül fokozódjék. Nekem legalább a legrosszabbra el kellett készülnem s azért az összes gyalogságot a gyalogútegekkel együtt a győri úton hátra indítottam, mielőtt még az ellenség újabb támadást intézhetne ellenünk. A lovassággal a nevezett két város előtti táborban december 18-ika delét szándékoztam bevárni, hogy az ellenségnek netaláni gyors utánnyomulását az országúton, ha kell, megakadályozzam.

Miután december 18-án dél is elmúlt anélkül, hogy az ellenség mutatkozott volna: lovasságomnak is a felét útnak indítottam, folytatni a visszavonu-

lást Győr felé. De ez még félórát sem menetelt, mikor lovasságom megmaradt másik felét egy nyugat felől közelítő osztrák lovas hadoszlop nyeregbe ültette.

Most mindenekelőtt az ellenséget határozottan vissza kellett utasítanom, hogy azután visszavonulásomat háborítatlanul folytathassam. A már elindított felerész lovasságot is azonnal visszaparancsoltam, hogy a készülő ütközetben tartalékol szolgálgjon.

Magyar-Óvárt és Mosonyt nyugat és dél felől csatorna övedzi körül. Mi közte és a két város közt táboroztunk. Az ellenség a csatornán túl közeledett. A csatorna valamennyi hídja el volt bontva, egyet kivéve, mely táborunktól kelet felé a győri országútra szolgált.

Könnyű lett volna ekkor a kurtább vonalon, az említett híd segítségével a Győrbe vivő országúton oly tetemes idővel elibe vágni az ellenségnek, hogy az bennünket se utol ne érhesen, se ütközet elfogadására ne kényszeríthesen. De én elhatároztam, hogy itt most mindenesetre megállom a harcot. Ezért átkelvén a mondott hídon a csatorna innenső patjára, itt az ellenségnek elébe indultam.

Mosonytól délirányban találkoztunk össze: ő az ellenség bal szárnyával, mi a jobbal a csatornához támaszkodva.

Kezdetben ugyancsak komolynak mutatta ütköző szándékát. Erejének egy részét balszárnyunk bekerítésére délnek indította; hadállása homlokából pedig a mi előbbre nyomuló ágyúink tüzt, veszteg állva, élénken viszonzta. De midőn balszárnyunk huszársága az ellenséges bekerítő csapat irányában, lépcsősen megtöredezve, rohamra megindult: akkor az ellenségnek harcvágya hirtelen lohadni látszott. Anélkül, hogy lovasságát az ütközetbe bevonta volna, egyik hadállását a másik után feladta és további támadásaink elől Levél helység felé vett irányban még naplemente előtt végképp eltűnt oly sebes futással, hogy szélső szárnyunktól érkezett jelentés szerint még csak arra sem ért rá, hogy minden sebesültjét biztonságba helyezze.

A Honvédelmi Bizottmány még mielőtt én Mosonyba érkeztem volna, úgy intézkedett volt, hogy mindazokat a takarmány- és gabonakészleteket, miknek Komáromba szállítását az idő már ki nem adta, tűz által el kell pusztítani. Még állt az ütközet, mikor már Mosonynak délkeleti alvégében az asztagok s egy magtár égése tűnt szemembe. De a lánggal égő magtártól nem messze hatalmas szénakazlak hosszú kettős sora még bántatlan ott állt; és ugyanekkor a csatornán belül, amint saját szemeinkkel láttuk, még egy osztrák lovascsapat észak felől Óvárba benyomulván, éppen a közeli Mosony felé közeledett. Me-

rész vállalkozás kellett hozzá, hogy valaki ezen roppant szénakészletet is az ellenség hátrányára az orra előtt elpusztítsa. Tizenkét huszár önként vállalkozott erre; életveszéllyel átkeltek a csatornán és a közel ellenség szeme láttára a kazlakat sorban felgyújtották. Hasonló történt, még mielőtt a csatatérről elvonultunk, a Hanság felé fekvő néhány tanyán.

December 18-án reggel seregem még a legnagyobb mérvben levert hangulatban volt; az est már vidám kedvében találta. Láttak futó ellenséget s a győztesen megtartott csatatérről a további visszavonulást Győr felé a legjobb hangulatban folytatták.

A járó őrök által az országút mentében felfedezett takarmány- és gabonakészleteket menetközben szintén feltüzeltük, hogy ezáltal az ellenség a legsürgősb szükségletét mindég távol vidékről fedezni kényszerüljön, azzal is folytonosan föl-föl legyen tartóztatva előrenyomulásában.

De komolyan meggondolván, hogy mily roppant nagy a lakosságot sújtó kár és ezzel szemben mily aránytalanul csekély az a haszon, mely a honvédelemre nézve ezen kemény rendszabályból származik: csakhamar felhagytunk a további pusztítással.

Azalatt az az örömdetes hír érkezett Győrbe, hogy a december 16-a óta hiányzó parendorfi gyalogság és tüzér csapatoknak is sikerült a pomogyi töltés számos lerombolt hidjának hevenyészett helyreállítása után a soprongyőri országútra átvergődni.

„Nem kell honvéd!”

Beállt a szigorú tél és a nagy havazás. Komáromba mentünk a térden felől érő hóban és csikorgó hidegben, s ott a városház előtt megálltunk, és dideregve vártuk a városskapitány intézkedését, hogy hol és merre leszünk elszállásolva. Nagy sokára előjött két városhajdú, ezek elvezettek az úgynevezett „Rozália térre”, ott a kápolnán túl lévő házsorok előtt megálltunk, hol kettesével lettünk volna elszállásolva; de ez nem ment oly könnyen, mert a nagy hóban kifáradt és a nagy hidegtől elfázott emberek be nem várták a hajdúk lassú intézkedését, hanem lárma és dulakodás közt rohantak az előttük lévő házakba, hol mindenik első akart lenni, hogy letehesse fegyverét, mihez keze hozzáfagyott. S így nem törődtek azzal, hogy hányan férnek meg egy kis szobába – ki be nem fért, ment tovább, a jó komáromiak szívesen fogadták az elfázott katonát.

Mikor a zavart és rendetlenséget, úgy a városhajdúk tehetetlenségét láttam, egy jó barátommal az előttünk lévő csinos házba mi is bementünk, azon reményben, hogy bárhová menjünk, mindenhol szívesen fogadnak. – De csatlakoztunk, mert alig nyitottam be az udvar ajtaját, midőn egy jó elhízott, vörös képű ember jött hozzánk, előtte véres kötény, kezében nagy kés, mivel folyton hadonászott, és mérgesen kiabálta ékes német nyelven, hogy „nem kell honvéd”. Én bámultam a szemtelen német hentes (mert az volt) magaviseletét, hogy merészel velünk így bánni; de barátom sem vette tréfának a dolgot – különben akkor, midőn az ajtón kifelé kezdte tolni – kirántá kardját és fokával úgy ütött kezére, hogy a nagy kést elejté és ráadásul jól elkardlapozta. A köztünk történt lármára a még kint lévő bajtársak, úgy az ott lévő városhajdúk is bejöttek, s látták a dühös ellentálló németet, ki folyton azt kiabálta: „Nem kell honvéd, nur hinaus, kifelé.” Ekkor a segélyünkre jött bajtársak, úgy a hajdúk, türelmüket veszítve, jól ellátták a megvadult németet. De ezalatt nők sikoltása és sírása hallatszott ki a szobából, hová már több bajtárs betolakodott, s az ott készletben lévő húst, szalonnát, kalbászt összeszedték és vitték a prédát magukkal – ezt védték és siratták a szobában lévő háziasszony és nőcselédek. De az éhes bajtársak szívét a nők sírása meg nem hatotta, sőt nevettek a jó fogás felett és mentek tovább. Így bosszulták meg a németet, ki sírva nézett a távozó honvédek után. Ekkor mi is elhagytuk a német házát, kinek nem kellett a honvéd.

Petőfi Sándor

Debrecenben, decemberben

ARANY JÁNOSHOZ

Debrecen, decemb. 15. 1848.

Kedves barátom,

csak két szót írok: apa vagyok, a többit olvasd a fehér papirosról; szintúgy leolvashatod, mintha ráírnám. Ma délben született fiam, kit holnap vagy holnapután fognak megkeresztelni. Keresztapja és keresztanyja bizonyos Arany János és Arany Jánosné lesz. A fiú neve Zoltán. Ölelünk benneteket!

szerető barátod

Petőfi Sándor

KOSSUTH LAJOSHOZ

Debrecen, december 24. 1848.

Tisztelt Polgártárs!

Nem kérek bocsánatot alkalmatlankodásomért, mert nem a magam, hanem a haza érdekében írom e levelet. Mindenki látja s Ön legjobban, hogy egynek vagyunk legnagyobb híjában, a vezéreknek. Ha sejtésem nem csal – s az én sejtéseim nem szoktak csalni – bennem van annyi erő, hogy ha pályám nyílik, egyike leszek azon vezéreknek, kiknek Magyarország szabadságát fogja köszönni. Azért kérem Önt, nevezzen vagy neveztesen ki engemet őrnagynak, hogy minél előbb saját számadásomra és felelősségemre játszhassem a hazamentés nagy tragédiájában. Nevezzenek ki azon táborhoz, melynek legnagyobb és legnehezebb tennivalói lesznek, mert az én erélyem és bátorságom ott éri tetőpontját, ahol mások kétségbeesnek. Legrosszab esetben, ha a fatum könyvébe más volna írva, mint az én szívembe: szaporítani fogom azok számát, kik, ha életökkel nem hozhattak is hasznót a hazának, legalább halálukkal becsületére váltak. Ismétlem: e kérelmemre semminemű önérdek, egyedül a hazaszeretet ösztönzött.

Ha jobbnak látja Ön kérésemet nem teljesíteni, szolgálni fogok a hazának, mint kapitány, vagy ha ezt is elveszik tőlem, mint kőzkatona. Ha pedig kinevez Ön őrnagynak (de honvédekhez, nem pedig nemzetőrökhöz) arra

kérem, hogy ez januárus 1-én történjék. Én csak februárus 1-én mehetek rendeltetésem helyére, de igen óhajtom, hogy kineveztetésem az év első napjára essék, minthogy az születésem napja. Én nagyot tartok az ily kicsinységek felől. Isten Önnel!

tisztelő polgártársa
Petőfi Sándor
kapitány a 28. honvéd-zászlóaljnál.

[Címzés:] Kossuth Lajos polgárnak tisztelettel, Pesten.

A visszavonulás viszontagságai

KOSSUTHOT MÁR NEM TALÁLOM PESTEN

A Honvédelmi Bizottmány elnöke rám írt Győrbe, hogy ezt a várost legalább még tíz napig föl ne adjam. E kívánságával ugyancsak rossz helyen kopogtatott. Az, hogy meddig maradjon Győr a mi birtokunkban – az osztrák haderő túlnyomó voltánál fogva – egyes-egyedül Windisch-Grätz herceg belátásától függött. Ez utóbbinak tetszett Győr megtámadását december 27-ig halasztani: és így Kossuth óhajta, említett levelének keltét tekintve, történetesen beteljesedett.

December 26-án este a Szigetközi éjszaki őröktől az a jelentés érkezett győri főhadiszállásomba, hogy Zámoly felől a nagy Duna mentén egy ellenséges kerülőcsapat annyira előre nyomult már, hogy a legközelből a győrgönyői utat (hátrálási vonalaink egyikét) fenyegeti. Hasonlótól tarthattam Győr déli oldalán is.

Valóban legfőbb ideje volt, hogy Győrből kivonuljak, ha ugyan hadi erőnket egy Buda előtt vívandó elhatározó ütközetre fenn akartam tartani.

Az elébb említett elhatározásra engem a kormánynak azon hősies kijelentése késztetett, hogy Buda romjai alá fog temetkezni! Sikerült volt ugyan már egyízben Győr romjaira való hasonló vágyódását a kormánynak azon szerencsés ellenvetéssel lecsillapítanom, hogy hiszen Győr még nem Magyarország. De az a szívósság, mellyel Kossuth már ezen eszméjéhez is ragaszkodni látszott, jogot adott feltennem, hogy a kormány most a Buda alatti végeldöntő harcra csakugyan komolyan el van szánva.

Főhadoszlopunknak első menetállomása Bábolna és környéke volt.

Másnap virradatkor (dec. 28-án) a visszavonulást folytatandók voltunk. De a hadintézkedések szigorú megtartása oly seregnél, mely legnagyobb részét még fiatal, fegyelmetlen csapatokból áll, vajmi ritka dolog. Így 28-án is nem tartották meg a kora reggeli indulást. Az utóvéd kénytelen volt Bábolna előtt a had zöméhez tartozó néhány elkésett osztag elindulására várakozni s ezenközben maga egy ellenséges üldöző csapat által utolérettet.

Ezen a szerencsétlen napon még az egyébként vitéz huszárok sem tették meg kötelességüket. Az ellenségnek rohamát be sem várva megfordultak és általános rémületet terjesztettek az utóvédhad valamennyi osztagai közt. Még mielőtt az osztrák lovasság Bábolnából elővágtatott volna, a gyalog zászlóaljok minden magatartást elvesztettek; kettő közülük eszeveszett futás-

sal árokpartos terepen keresett menedéket; a harmadikat az ellenséges lovasok utolérvén és körülkerítvén, részint felkoncolták, részint fogollyá ejtették.

A huszárok megállapodás nélkül egészen a Nagy-Igmánd melletti Concóig vágattak el.

A had zöme a főhadiszállással aznap Felső-Gállát érte el – az utóhad pedig Bánhidát, északnyugati lejtőjén annak a hegyláncnak, mely mint a Bakony folytatása a „Vértesi hegyek” nevezete alatt ismeretes.

„Itt fogják a haza ellenségei a sírjokat lelni!” így járta eddig széltire a beszéd. „A Mészáros út Bánhida és Bicske között hegyszoroson visz keresztül; szintúgy a Kis-Bérről Moórra vivő út Sárkánynál. Mindkét ponton egy-egy elszánt csapat egész hadsereget bír feltartóztatni!”

Az időközben tábornokká előléptetett Perczel Mór, ki magát a feldunai hadsereg vezényletének alárendelni egyáltalán nem akarta és teljesen önálló maradt, arra vállalkozott, hogy ő a sárkányi szorost egy kis állócsapattal és az innen a Balaton taváig elnyúló területet száguldó csapatokkal megvédelmezi. Az úgynevezett gerillaharcnak kell vala itt a legnagyobb mérvekben érvényre jutnia, hogy annak védőszárnyai alatt a fővárosok környékén hevenyészve összehúzódnak, mentül tekintélyesebb tartalék haderőt szervezni lehessen.

Annál meglepőbb volt azonban rám nézve azon szemle eredménye, melyre mindjárt a bábolnai baleset utáni napon az oly igen járhatatlannak kihíresztelt hegységben tett kémlovaglás alkalmával a Vértességi valódi sajátságairól és a Honvédelmi Bizottmány tudósításaiban oly nagyra tartott védmunkálatokról szereztem. Találtunk olyan erdei torlaszokat, melyeknek célszerűségéről kedélyes honvédek gyermeki naivságukban a legtalálhatóbb bizonyítványt akkor állították ki, mikor felgyújtották, hogy lobogó lángjoknál melegedjenek. De azt a helyét a Vértességi, melyet valamely kormánybiztos hegyszorosnak minősített – azt ugyan hiába kerestük!

Ehhez képest seregemnek azt a részét, melyet Győrből Gönyőn át Tatára irányítottam, most Zsámbékig vontam vissza, míg ugyanakkor gróf Guyon ezredes most a Dunán átkelvén, a postaúton Vörösvárig hátrált.

A többi magyar csapatok, melyek december 16-án a Duna bal partján voltak széthelyezve, részint várórségnek Komáromban maradtak, részint még Győrött csatlakoztak hozzám.

* *Mészáros útnak nevezték közönségesen 1848-ban azt a Budáról Győrbe vivő utat, melyen a Bécs élelmezésére szánt ökröket felhajtották*

December 29-én este Bicskére érvén, megtudtam azt, hogy e helység és Alsó-Gála közt van egy szekérút, eléggé járható avégre, hogy rajta az ellenség még tüzéséssel is – minden felállításon könnyen megkerülheti, melyet a most nevezett két helység közt a Mészáros úton elfoglaltam. Erről tehát bizonyosság kellett. Ezért december 30-át arra szántam, hogy a helyszínen személyesen meggyőződjem a dologról s evégre korán reggel elhagyván főhadiszállásomat, csak estefelé tértem oda vissza, mikor éppen Perczel hadtestének részei rajsámra, bomlott állapotban odaértek azon szomorú hírrrel, hogy Perczel tábornok Moór és Sárkány közt megtámadtatván, tökéletes vereséget szenvedett.

Azon gyűlevész csoportokban, melyek Perczel hadtestéből egész Bicskéig menekültek, öneki csaknem minden zászlóalja volt nagy számban képviselve, miből azt lehetett következtetni, hogy Perczel hadereje közel jutott a feloszláshoz és hogy ő azzal aligha lesz többé képes az ellenség jobbszárnyának diadalmas előnyomulását a fő városoknál erébb eső bármely ponton megakadályozni.

Perczel tábornok veresége egyszerre megtörte a Honvédelmi Bizottmány római elszántságát.

1848. december 31-én korán reggel kivételesen németül szerkesztett rendeletet kaptam Kossuth aláírásával, mely rám parancsolt, hogy hadtestemmel haladéktalanul az úgynevezett Buda előtti első védvonalba, azaz Tétény, Buda-Örs, Budakeszi és Hidegkút színvonalára húzódjam vissza.

1849. évi január 1-én hadtestem főereje tág ívben Érdtől Biáig volt felállítva. Én főhadiszállásomból még pirkadó reggel eltávoztam, hogy személyesen meggyőződjem, pontosan követte-e minden dandár az este kiadott rendelkezéseimet. A Tétény és Erd közötti úton előbb Perczel hadteste foszlányaival, végre magával Perczellel találkoztam. Ő lovával közel szekerelemhez állván, meglepetésemre azt erősítette, hogy ő feladta ugyan Móránál a csataért, de ez nem jogosít fel senkit azt tenni fel róla, hogy legyőzték volna; mert az ő veszteségét – amint a gyűlevész csoportok bevonulásából kilálglik – az ellenségé jóval fölülmúlta.

– „Kivált – vágta szavába – ha Ön azokat az ezeret meghaladó szálíngókat is levonja, kiket én Bicskén egyenkint tereltettem össze és Budára kísértettem, hol most a Vérmezőn az Ön parancsaira várnak. Tábornok úr hihetőleg Pestre teszi át főhadiszállását?”

– „Oda – felelte –, mert személyes jelenlétemre a kormánynál a legközelebbi napokban múlhatatlan szükség van; de csapataimnak néhány pihenő

napot engedek s ezért Budán szállásolom el őket. Az ellenség sokára fogja kiheverni a kemény csapást, melyet Móránál rámértem; azért Önnek nincs mitől félnie. Annak idejében megint helyemen leszek.”

Még akkor Perczel kérdéseire szánakozva, mosolyogni tudtam.

Estefelé visszatérvén budaörsi főhadiszállásomra, arról értesültem, hogy azalatt az országgyűlésnek herceg Windisch-Grätz ellenséges főtábornokhoz indított küldöttsége járt ott és biztos kíséretet kért, mely aztán az érdi dandárból számára ki is rendeltetett.

Egyszersmind számomra levelet is hoztak e követtek Kossuthtól.

Mintha csak az égből cseppentem volna, oly érzéssel értesültem e levélből a kormánynak és az országgyűlésnek előtte való napon hozott abbeli határozatáról, hogy:

még egyszer az egyezkedés útjára lépnek, s egyszersmind:

székhelyüket Pestről Debrecenbe teszik át; s ez alatt én:

a Buda előtti vonalban az ellenséggel döntő csatát vívjak; úgy azonban, hogy:

a sereg megmentését – át a Duna bal partjára – s a fővárosok lehető kímélését tartsam szem előtt!

Kossuth, ki az utóbbi két hónap alatt az én többször ismételt tanácsomat: hogy a kormány székhelyét a Tiszántúlra kell áttenni, folyvást annak erősítésével utasítá vissza, hogy a kormány – előbb Győrnél, azután Budánál – meghalni kész, most egyszerre elérkezettnek hitte az időt: belátnia, hogy Buda és Pest éppoly kevésbé Magyarország, amint nem az Győr sem – és hogy a kormány szükség esetén, ha meg akar halni, ezt Debrecenben, vagy akárhol másutt is megteheti.

Különben akármint volt is a dolog, oly feladatot, minőt Kossuth nekem adott, csakis olyan hadvezér adhatott, mint Kossuth.

A Lánchíd – akkor az egyetlen közlekedési pont az alig befagyott Dunán – még csak végső szükségből volt járható és csak nagy óvatossággal lehetett azt igénybe venni; – nagy óvatosság pedig az idő bőségét föltételezi; de éppen ez (bőséges idő) szokott a legnagyobb mértékben hiányozni egy döntő és vesztett csata utáni hátráláskor; hacsak a vert hadnak egy része fel nem áldozza magát arra, hogy egy makacs utóvédharc által biztosítsa a hadsereg zömének azt az elégséges időt, mely alatt az visszavonulhasson.

De az ilyen makacs utóvédharcot csak úgy lehet vívni, hogy a hátrálási vonal útjában kínálkozó védelmi előnyöket valamennyit felhasználjuk. Ily előnyöket nyújtanak például a házak és házsorok.

A kívánt Duna jobb-parti végső döntő ütközetnek a terepviszonyok által kijelölt harcmezeje Budához és a Lánchídhöz oly csekély távolságban terült el, hogy odáig – vesztett csata esetén – a győztes ellenség a leghanyagabb üldözéssel is utolérhetett bennünket.

Hogyan bírjon már most amaz utóvédhad ennek az üldözésnek határt vetni – mikor sem Buda külvárosait, sem magát a várost nem volt szabad megszállva tartanunk és védelmeznünk?

Január 2-én korán reggel Pestre siettem, hogy Kossuthtól mindezt megkérdezzem és őt felszólítsam, hogy vagy a csatáról, vagy a hadsereg megmentéséről, vagy legalább a fővárosok kíméléséről s a „háziurak” rokonszenvéről mondjon le. Ha pedig ő ezen módosítások egyikére sem lenne hajlandó: az esetben el voltam határozva állásomról önként leköszönni.

De mikor 1849. január 2-án odaértem, az elnök nem volt többé Pesten.

Miért hagyta el Kossuth Pestet?

Kossuth sokáig nem tudott megbarátkozni azon eszmével: hogy Pestet elhagyja.

Az eszme maga is: a kormányzat székhelyének ötven mérfölddel tova áttétele, határos volt a kivihetetlenséggel.

Több mint ötszázezer mérő gabonakészlet, tömérdek ruhaszer, ágyúk, municiók, negyvenezer készíttetlen puskacső, a fegyvergyár, harminckét banksajtó s a hadkormányzat minden előleges készletei egyedül Pestre lévén összegyűjtve, azokat mind tovaszállítani, legfeljebb öt-hat nap alatt, herculesi munkának látszott. A készletek legnagyobb része csakugyan itt is maradt, s a császári fővezér kezébe jutott.

Még egy aggodalma volt Kossuthnak, mi tán legerősebben tartóztatta vissza.

Az országgyűlés *békeköveteket* szándékozott küldeni a császári fővezérhez.

Meglehet: hogy a császári fővezér alkudozásba ereszkedheték, s ezen esetben igen valószínű volt: hogy azokkal fog alkudni, kiket Pesten talált, az országgyűléssel, a katonasággal, kihagyva a félrevont kormányt.

Az országgyűlés tagjai közül többen arra agitáltak: hogy maradjon együtt a képviselőház, a kormány vonuljon egyedül Debrecenbe.

Egy reggel azonban (Decemb.[er] 31-én) sajátyszerű családi jelenetre ébredt az elnök.

Neje ájuldozva hevert nagyobbik fia ágyánál. És a gyermek is sápadt, holt-halavány volt. A fiú apjának kedvence volt, képének, lelkének hasonmása, nevének viselője.

A nő sírva, kétségbeesetten kulcsolta át férje térdeit, és erőszakolta: hogy menjen, siessen innen.

Az elnök nem tudta mire vélni a jelenetet.

– Hallgasd, mit álmodott a gyermek?

És a fiú elmondá reszketve, lázasán: hogy háromszor látta álmában apját a vérpadon, amint lefejezni akarták, s kínos, verejtekés álomlátásában fel-felsikoltott: „*ne hagyjátok apámat!*”

Ehhez járultak még azon sugdosott hírek: mintha a pesti polgárság őt el akarná fogni, s élve szolgálatni h.[erceg] Windischgraetz kezébe.

Még aznap este, országgyűlés után, eltávozott Szolnokra, kedvetlenül, csaknem akaratlanul.

Testvére és anyja, két egzaltált nő, neje ellenében mindent elkövettek: hogy őt rábírják az ott maradásra.

Egyik a kettő közül (nem tudni, melyik) azt mondta neki: „ha kell: hogy meghalj a hazáért, tudj meghalni érte”.

Emiatt komoly szakadás történt a családban. Kossuthné tovább két hónapnál nem bocsátá férje elé anyját és testvérét.

Háromszor hagyta el Kossuth Pestet, egyszer Jellasics, másodszor Windischgraetz, harmadszor Paskievics közeledte elől. És nem csalódunk, ha azt mondjuk: hogy mind a háromszor neje vitte el onnan.

A császáriak bevonulása

LEVÉL BUDÁRÓL MADÁCH IMRÉNEK

Kedves Imrém!

Bamberger szívességéből írom e leveletem, miután a postai közlekedés még meg sem nyitott vidétekkel – ki már ma indult innen Gyarmatra, s kitől szóval majd bővebben hallhatjátok az január 5-től Pesten történeteket.

Pénteken reggel én éppen felkeltem fél 9 tájban, mikor Lenhossék bé jön hozzám, hogy az ellenség már a Christina városban van. Hamarjában felöltözvén kimentem a Christina városi bástyára, a Fehér úton lévő temetőnél látom az ágyúkat sorba állítva s a várra irányozva, de még ekkor sem hittem, hogy a császáriak lehetnének, mert azt meg nem foghattam s most sem foghatom meg, hogy a magyar sereg hová lehetett. Alig álltam néhány percet a bástyán s láttam egy vadász zászlóaljat a Christina templom felé közelegni. A vadászok először is bementek a Christina templomba, azt gondolták, hogy talán ott van, valami ellenséges erő elbújva. Ez alatt Buda város tanácsa képviselői kimentek a sereghez, s parancsnokuknak Vrbnának a várost és a várat feladták, s fejeikkel állottak jót, hogy semmi ellenséges erő a városban nincsen, s hogy a polgárság részéről sem fog ellentállás történni. Erre Vrba kinyilatkoztatta, hogy a város templomtornyán, a városházon és a váron a sárgafekete császári színű zászló még aznap kitűzessék, a polgármester válaszolta, hogy a polgárság a fehér zászló kitűzésébe egyezett volt meg, mire Vrba röviden válaszolta „ich habe schon gesagt, entweder die schwarz-gelbe Fahne, oder Standrecht.” A választás könnyű volt. A sárgafekete zászló aznap este ki volt tűzve. A vadászzászlóalj a templomból kijövéen, az egész városban és várban kis csapatokban szétoszlott, s minden kijárason egyszerre jött a várba, én éppen a Christina városi grádicsoknál voltam, mikor egy csapatka – talán hét-nyolc emberből álló – feljött, s az ott lévő bámész csoportnak

* *A katonaság célját elérte, mert itt csendet és rendet csinált. Buda még csendesebb, mint valaha volt. Egyébként a polgárság kerüli nemcsak a katonákkal összeütközést, de az összejövetelt is.*

*Ezerszer csókol
Károly*

egész gemütlich^{*} mondták „wünsch guten Morgen meine Herrn”^{**} mindjárt a stárzsákat mindenütt a nemzetőröktől felváltották. Ezek után jöttek az ulanusok, vasasok s a Christina városi templomnál a Vérmező hosszába felállítván, a dzsidások bandája a Gotterhaltét^{***} kezdte játszani, mit a katonaság három hurrahhallal fogadott, azután kezdődött az einzug^{****} az ágyúk mellett égő kanócokkla jöttek a tüzerek, a lovasok is ind fegyvereiket kezeikben készen tartották, az egész bevonulás inkább hasonlított egy nagyszerű temetéshez, mint egy diadalmenethez, a publikum egészen egykedvű volt, kivéven néhányat, s az itt lévő cseh tüzerekre a katonaság örökös kiabálási s ujjongatási egy csepp hatással sem tettek. A publikum e rémítő egykedvűsége dacára is a katonatisztek el akarták magokkal hitetni, hogy mily örömmel fogadták őket, magam hallottam, mikor egy tiszt a másiknak mondta „welcher Jube.”^{*****} Ezen bevonulás reggeli tíz órától estig tartott, míg a beszállások történtek. Windischgraetz délután 4 órakor jött, a várba szállott, Jellasic Pesten Károlyi György házában.

* *kedélyesen*

** *jó reggelt, uraim*

*** *a császári himnuszt*

**** *bevonulás*

***** *micsoda ujjongás*

Naplójegyzetek

Pesten, dec. 28.

Tegnap falragaszok értesíték a közönséget, hogy Görgey Győrt elhagyta más seregekkel való egyesülés végett, s hogy minél inkább késik az ütközet, annál bizonyosabb a győzelem.

Emberektől mást is hallottam. Görgey tábor a Duna jobb partján 16 000-ből áll, az ellenségé 50 000. Győrött tarthatta volna magát, de az ostromló seregen kívül maradt volna még az ellenségnek annyi ereje, mellyel Budapestet megszállhatta volna. Élelem sok volt a magtárakban: felgyújtani nem lehetett, mert a város is tüzet fogott volna; tehát részét hajókban a Dunába süllyesztették, részét az emberek között kiosztották. Nagy disznónyáját, több ezerből állót kihajtottak.

Nem értem az egész hadakozást. Mintha azt gondolták volna, az ellenség velünk játszani fog. Körülsáncolják nagy költségen Pozsonyt, még nagyobb Győrt, ide roppant élelmet is gyűjtenek – azután mind onnan, mind innen oly sebesen vonúlnak ki, hogy alig marad idejük a legszükségesebbet magokkal vinni. Ha védelmezni akartuk magunkat, annyi erőről kellett volna gondoskodni, hogy a védelem sikerét várhatni lehetett vala. Így megrontjuk az országot minden haszon nélkül, sőt elöljük a nemzetet örökre.

Azt kiáltják: ha a nemzet méltó az életre, védelmezze magát, keljen fel a nép! Nem úgy van: a nép a legnagyobb készséggel tesz mindent, de a nép nem tehet arról, hogy az egész háború nem jól vitetett.

A tisztok kártyáznak, vigadoznak, a közlegények magokra vannak hagyva, s szertelenkednek: azért a városiak, kik tartják, bajtól szabadulnak, midőn az ellenség elöl elfutnak.

Mi haszna volt az élelem elpusztításának Mosonynál? Sírva nézte a kiapasztott nép! – Mi haszna volt Nopcsa és Windischgrätz lakainak feldúlása Zámon és Nyitrában? Ha győztünk volna, a nemzeti tulajdon öregbedik, ha ellenben meggyőzetünk, a kárpótlást fizetni fogjuk. Marosvásárhelyt a székelek a Teleki könyvtárt pusztították!!

Elveszünk, de nem azért, mivel a nép nem méltó az életre, de azért, mivel a vezetők nem méltók a vezetésre.

Dec. 29.

Tegnap este 5 órakor ülés volt. A csarnokban a győri visszavonulásról beszélgettek, s azt különbözőleg magyarázták.

Istenem! midőn Jellasics seregét üldözték honvédeink, mint angyalokat, úgy fogadta mindenütt a lakosság. Most örül, ha elhagyják!

Az ülésben a kárpótlási törvényre szavaztunk, Kossuth belépett – a közönség tőle valamit hallani akart, nem volt mit jelentenie, kivéve, hogy dec. 23. Bem Deését elfoglalta. Nem látszott Kossuth levertnek, s már az is vigasztalta a közönséget.

Este

A megválás közeledik. Görgey folyvást vonúl vissza, s Perczelről mégsem tudjuk, merre van.

Dec. 30.

Görgey már Bicskén van, közel Budapesthez, Bábolnánál egy zászlóaljat vesztett el, mondják a tisztek árulásából, kik magokat csapszékben meglepetni hagyták.

Éjszaka

Nem jó álom pilláimra. – Délután fáradt gyalogságot láttam bevonulni, közte sok rongyos, megette sok elmaradozó vala. A Duna-parton pedig sokaság ácsorga, inkább megdöbbenve, mint kíváncsian.

Szegény hazánk eltapodtatik. Veszünk gyáván, az európai nemzetek gúnyául.

Szegény hazám, az 1848-i évet még inkább fogod siratni, mint az 1526-it. – Linikém sírt az este.

Azért nem tudok eludni, s most már harmadszor gyújtottam gyertyát.

Debrecenben jan. 7. 1849.

Nem álmodhattam meg, hogy országgyűlési tag létemre mai napon Debrecenben legyek! Hét nap óta felette sokon mentünk keresztül; leírom, mit emlékezetemben találok.

December 31-én délelőtt 11 órára zárt ülés volt hirdetve. Aggódva azon, mit hallandunk, vesztegetém az időt, míg 11 óra lett. Az előteremben szokás szerint pipafüst, de szokásnál több lesütött arc.

Pázmándy ezzel nyitotta meg az ülést, hogy a bizottmányi elnök némeleyeket előadand, melyeket felszólítás nélkül is adott volna elő. – Kossuth a szószéken elmondta, hogy állunk. Perczel tábora meg- és szétveretett tegnap.

Minthogy ez így ütött ki, a bizottmány jónak gondolja az országgyűlést Pestről Debrecenbe tenni át. Pestnek elvesztésével az ország nincs elveszve, sőt Pestet nem kellvén őrizni, elosztott seregünket egyesíteni lehet, s a Tisza vidékéről visszanyerni, ami el van vesztve. Pest városát nem akarjuk védelmezni, nehogy ezáltal a várost veszélyeztessük.

Seregeink a budai oldalról a pestire fognak visszavonulni, hogy itt újra rendeződjenek. – Mélyen hallgatott erre a terem (melyben a felsőház tagjai is valának). Batthyány Lajos és Bezerédj István úgy vélekedtek, hogy az országgyűlésnek nem kellene elmenni, az első a kormányt akarván csak elküldeni, a másik p[edi]g félelmet nem akarván a városiakban és bizalmatlanságot a seregekben támasztani. – Deák azt kérdezé a bizottmánytól, hogy hiszi-e, ha Pest elveszett, még az országot védelmezhetni? Végre Hunkár lépett fel, s áthatóan beszélt. Ha el akarnak menni, menjenek hónap hajnalban, mért délben már senki nem mehetend. Annyi ágyú gyűlt az ellenség táborában össze, s hónap már Budán lesz, hogy a mi seregünk nem fog visszavonulhatni. A Duna Bezeredj lesz; Windischgrätz, ki Bécsset lőtte össze, itt Pesten mit sem fog kímélni, magát a hidat sem! – És folytatta, nem akarnak-e semmiképp egyezkedni? akarják-e azon férifakat mind elvesztetni, kik 25 év óta a szabadság mellett harcoltak? – Ez új gondolat tüzet fogott. – Elhatározottat, délután 5 órakor még egyszer vegyes zárt ülést tartani, s arra a főrendeket is meghíni.

Öt órakor ismét megnyílt a zárt ülés. Az elmenetel másnap reggel elhatározottat vasúton Szolnokra. Az egyezkedésre nézve azt határozta a ház, hogy Majláth György és Antal, Batthyány Lajos, Lonovics érsek, Deák Ferenc küldessenek előbb Windischgrätzhez, ha lehetne, tőle fegyverszünetet kieszközölni, s onnan „Öfelségéhez Ferenc József Császárhoz! az egyezkedést megkísérteni. Deák, ámbár sikert a követségtől nem várt is, mégis utasítást kívánt, mely azonban csak e három szóba foglaltaték „az ország szabadsága, jóllete, becsülete”.

E gyűlések folytában Kossuth először ejtette a *becsületes alku* szót, melyet majdan megkísértendünk.

Több követ előbb nem akart elmenni, részint a túlságoskodó pártnak mintegy törvényesítője nem akart lenni, részint nem vala kedve útazgatni. De Hunkár és Kossuth szavai némi kényszerítést gyakoroltak.

Ez vala utolsó napja az 1848-i évnek.

Előho első napján Magyarország képviselői Pestről futottak. Hét órakor elmentem süvem kocsiján, tőle, nejétől és nőmtől kísérve. Az indóházban nagy a sürgés-forgás, nagy a rendetlenség: sok képviselő bút fejezett ki. Csak

8 1/2-kor indult a mozdony; útjában meg-megállt, s csak este 8 1/2-kor értünk Szolnokra. Setétben botorkáztunk a városba, hol rendetlenség uralkodék. A ferenciekhez mentem be, s szerencsémre meleg szobát kaptam az egyik barát szívésségéből. Reggel és délben másnap sokan ettünk a zárdában; szinte mulattunk vala, ha ennyire nem szomorú lett volna állapotunk.

Harmadikán délelőtt visszatértem Pestre, mert mindenféle jó hírek keringének, hogy azt kezdők gondolni, hogy talán el sem megyünk Debrecenbe. De mentem azért is, hogy lássam, nem tesz-e zavart az egyenlőségi társulat, mely a „rend fenntartására” 1000 embert ajánlott, kiket a kormány fizetett és felfegyverzett volna. A pesti népet nyugodtnak találtam, az egyenlőségi társulat tagjai mind eltisztultak.

Vérző zászlók alatt

A legkegyetlenebb harctér

A bánási harctér volt azonkívül a legkegyetlenebb. Egyik az, hogy itt elenséges indulatú nép között voltunk, ahol, míg a felsőtáborbeli honvéd jó puha cipót, lelkes házigazdát és gazdasszonyt kapott, mi ehelyett kövel, méreggel, alattomból ellőtt golyóval találkoztunk. Aztán a rendes hadsereg habár durván, de mégiscsak fogolyként bánt a sebesültekkel vagy elfogottakkal. Itt azonban hallatlan kínzások közt végezték ki a foglyul esett honvédet. Példának okáért: fölmetszették az élő honvéd hasát, szalmát tettek belé s azt meggyújtották. Egyiknek lábát térdig megnyúzták, aztán a nyúzott lábainál fogva a napra kiakasztották. Másokat elevenen eltemettek stb. Mondhatnék még többet, de elég ebből ennyi is.

Hogyan vetődtem éppen ide, holott tetszésem szerint választhattam volna a legkedvezőbb csatatért, elmondom, nem dicsekvésképpen, de csupán azért, mert jellemző az akkori ifjúság hangulatára nézve.

Jellasics elűzése után nagyban, valódi forradalmi gyorsasággal alakultak a honvéddzászlóaljok. Az al-dunai táborból, hol mint saját költségemen önkéntes egy szabadcsapattal az aug. 19-i sikertelen ostromban az első ágyútűzet álltak ki, hazatérve azon célból, hogy rendes honvéddzászlóaljba álljak, otthon Fehér megyében nagy betegségbe estem, melyből éppen lábadoztam, midőn lakásunktól kétórányira a pákozdi csata vívatott. Hallottam az ágyúzást egy erdős domboldalról, és rettenetesen irtóztam a gondolattól, mint fogok találkozni azon barátaimmal, akik ama csatában részt vettek! Fogják-e azok majd hinni, hogy én valóban beteg voltam? Milyen büszkék lesznek majd azok és méltán!

Amint egészségem helyreállt, azonnal Pestre jöttem, de úgy intéztem, hogy sötét este érkezzem be. Azt hittem, minden ember arról beszél most Pesten, hogy én voltam jelen a pákozdi csatában!

Másnap jókor reggel siettem a Károly-kaszárnyába, hol alig lehetett a sorozásztalhoz férni.

– Mi akar ön lenni? – kérdé Pándi ezredes, a sorozási elnök.

Ez annyit jelentett, hogy fő- vagy legalábbis altiszt akarok-e lenni?

Abban senki sem ütközött volna meg, ha egyszerre tisztnek állok be, miután annak az akkori igényekhez képest megfelelni volt egy kis gyakorlatom

– ellenkezőleg az volt meglepő, midőn másnap közember öltözetben láttak –, de én, mintegy példaadásképp, mégis közember akartam lenni. Közemberből, pártfogás nélkül, hadjáratban tisztté lenni, ez volt büszkeségem tárgya.

– Ön rosszul fogja föl hazafi körelességét – jegyzé meg röviden Pándi ezredes. – Ha ön lehet jó tiszt, pedig úgy hiszem, lehetne egyike a jobbaknak, akkor valóságos veszteséget okoz, midőn csak közembernek áll be.

De én csak megmaradtam föltételem mellett.

– Melyik táborba akar menni?

– Mindegy nekem – mondtam –, akárhová, csak minél előbb kapjak egy sipkát és egy köpenyt, hogy az utcára kimehessek.

Így soroztattam a 24. zászlóaljba, mely néhány nap múlva elindult az alsó táborba.

Nagy-Becskereken esküdtünk föl a zászlóra.

A tamasováci ostrom s apróbb előőrsi csatározások után Zichyfalvára vonultunk, hol néhány jó napunk volt az ottani jó magyar érzelmű németiség között.

December 31-én Szilveszter napján kora reggel megindultunk a végzetes járatra. Késő estig megállapodás nélkül egyre marsoltunk, s a már fölégetett, földúlt Szt. János, Alibunár falvakon át Petrovoszello alá értünk. Nappal egy kis hó esett, de éjjelre beállt amaz iszonyatos hideg, melynek emléke feledhetlen marad mindazok előtt, kik amaz évek hadjárataiban részt vettek.

Künn a sík havon „állj gúlába” vezényeltetett, azután ki lőn adva a parancs, hogy – „levetközni nem szabad, s aki fát lop, az főbe lövetik.” Ez valóságos csúfolódásnak tetszett, és pedig mégis komolyan volt kiadva. Éhesek is voltunk, pedig az, hogy kapunk valamit, még csak ábrándnak sem járta meg. Járatlan úton, ingoványon, göröngyön legalábbis négy-öt mérföldet tevén, szörnyen el voltunk fáradva, és mégsem lehetne pihenni, mert az iszonyú hidegben a megfagyás elől csak mozgással lehetne menekülni.

De még így is aligha mind meg nem fagyunk, hanem végre a szükség törvényt ront; honvédeink nekiestek a környéknek, s ami fát leltek, azt bizony elhozták és tüzetek raktunk. Egy ily tűz mellett húztam ki az éjszakát olyképpen, hogy minden tíz percben egyet fordultam, mert míg a hátam melegegett, azalatt a mellemet éreztem fagytól gémberedni. Aludni nem lehetett. A fiatal 19 éves legénység, azzal mulatott, hogy egymást hajigálta a tűzbe, az al- és főtisztek kardlapozásai, káromkodásai dacára.

Az új év napja még föl se kelt, máris sűrű csatártüzelés keletkezett előttünk, melyet nemsokára kölcsönös ágyúzás követett.

Tömegben mindig előre és előbbre haladva, midőn a köd is fölszállott, Neudorf ágyúi előtt álltunk, alig pár száz lépésnyire, elannyira, hogy közöttünk, s az ellen közt kölcsönös „párszitkozódás” fejlett ki. Elkezdtünk lármaázni, hogy bocsássanak rohamra bennünket, s oly fenyegetőleg követeltük ezt, hogy – talán, mert különben is parancsa volt – őrnagyunk rohamot vezényelt, s mi éktelen láрма közt rohantunk a falunak.

Meg kell említenem, hogy közvetlen a roham előtt megint egy hadseregparancs olvastatott föl egész hivatalos komolysággal. Eszerint aki az elfoglalandó faluban bármely tárgyat, habár csak egy tűt is, magával vinne, illetőleg – ellopna, az a helyszínén főbe lövetik. Azonképp hasonló büntetés terhe alatt tiltatik az egyes házakba behatolni, habár onnan ránk lödöznének is, hanem kötelességül szabattott a falun gyorsan átvonulni.

Az ellenfél nem várta be a rohamot, és kirohant a faluból, hol aztán mulatságos jelenetek fejlődtek ki. A szigorú parancs dacára fiatal pajkos közhonvédjeink meg nem állhatták, hogy a házakat sorra ne járják, s azokból egyet-mást ki ne hordjanak. Az egyetlen, aminek értéke leende reánk nézve, az ennivaló lett volna, ha ugyan lett volna, az egy óriási fazék töpörtünél egyebet nem leltek, azt az egyik hátára akasztotta, s marokkal szedték belőle a kövér tartalmat, a fő- és altisztek atyafiságos kardlapozásai közben. De a többiek zsákmányain már még jobban látszott, hogy gyermekes tréfa, komédiacsínálás volt a cél az egészben. Egyik egy széket hozott ki az utcára, s egy percig rá is ült, mintha pihenni akart volna. A másik egy asztalt cipelt ki és tette elébe, míg a tizedes puskatussal mind a kettőt oldalba lökte, szörnyen káromkodva, hogy siessenek előre. A harmadik valamely cifra szőnyeget terített a hátára, vagy egy bográcsot nyomott a fejébe, melyet aztán a földhöz vágott stb. Ezalatt pedig egyre sütogeték puskáikat a futó ellen felé, honnan azonképp valamint a házakhoz, a benn rekedt kétségbeesett lakók – sűrűen lövöldöztek reánk. Közben az ágyú egy-egy embert, állatot, fát elsodort, házat felgyújtott.

Kiérve a faluból, sorakoznunk kellett. Ez is egy igen cifra multság. Ezeröttszáz ember kiabál egyszerre egymást híva, mint a szétrobbantott fogolyfalka: 1. század 3. szakasz, 6. század század 1. szakasz, 3. század 2. szakasz, 4. század 5. szakasz! stb. mindaddig, míg a kertekből, házakból összekiabálják egymást.

Jó félóra múlva együtt állt sorban a zászlóalj, s akkor jó tova előttünk, a lovasság attackra indult, melyet mi nyugodtan sorba állva szemléltünk. Ez volt

az első lovasroham, melyet láttam. Mondhatom, hogy abban valami rendkívül lelkesítő van. Valóban, a gyalogság úgy aránylik a lovassághoz, mint a próza a költészethez. A fegyelem, a parancs a földhöz ragasztott bennünket, de hasonlítottunk egy erős széllel küzdő szálas erdőhöz, alig tudtuk magunkat visszatartani, s a huszárok éljenzésébe leheltük türelmetlenségünket.

A legszorosabb csatarendben haladtunk el a huszárok által levágott ellenséges hullák mellett. Többnyire mind meztelen, véresen feküdtek a földön, izmos, hősies alakok. Egynémelyiknek füstölt a szája körül valami... Szomszédjaim nevetve mondták, hogy a hullák milyen vígan „szivaroznak...”

Jellemző sajátsága a magyar katonának, hogy ő sohasem lesz komoly, a legádázabb jelenet közben is vad tréfákat követ el, s csúfot űz magából a halálból is...

Valami Franczföld nevű faluba értünk estére, illetőleg értünk volna, ha engem ki nem rendelnek tisztí előőrstre, a szőlőkbe, ahol éjjelben föl kellett volna mások által váltatnom. Azonban éjjél elmúlt, és senki nem érkezett. Elmúlt egy, két, három óra, és semmi jele, hogy a környéken élő emberek lakoznának. A hideg iszonyú fokra hágott, a fák durrogva hasadoztak; valami kunyhóromban tüzet raktunk, s lábainkat a lángban forgattuk, hogy el ne fagyjanak.

Mint őrmester, a hadnagyot helyettesítve az őrségen, mintegy nyolc emberem lehete, kik közül egyet beküldhettem volna a parancsnoksághoz, de hát a sötét éjben, ismeretlen tájon eltalált volna-e a kellő helyre? Mikor friss hó esik, köd is van, tudjuk, hogy olyan ember is eltéved, ki saját határán minden bokrot ismer. De még attól is kelle tartani, hogy megfagy az úton, amint-hogy mi magunk is úgy magyaráztuk a fölváltás kimaradását, hogy az őrs vagy eltévedt, vagy megfagyott, vagy elfogatott.

Midőn kivilágosodott, egy kis buckó tetejéről láttuk a távolban, hogy egy hadsereg vonul azon irányban, mely Pancsova felé vezet. Ebből azt okoskodtuk ki, hogy az a mi seregünk lehet. Tudtuk, hogy Pancsova elfoglalása a cél, és ezzel az egész Bánságból ki lettek volna szorítva a föllázadt rácok. Arra, hogy mi ott meg fogunk veretni, nem gondoltunk.

Bizonyosan nem tudnám megmondani, kaptunk-e valami üzenetet vagy parancsot, csupán arra emlékszem, hogy az elfeledett őrhelyet elhagytuk, s a sereg hátába értünk, mikor már a rövid, de igen heves ágyúzás után kezdett rendetlen, apró csapatokban vissza, velünk szembe iramodni. Ez egy valószínű „ki merre lát” jelszavú, igazán rút futássá fajult. Lovasság, gyalogság,

tüzérség, szekerészet, minden összekeverve, fölbomolva, ki erre, ki arra, menekülni igyekezett, amint csak fáradt lábai bírták. Itt voltam először tanúja annak, hogy az ijedség is ragadós, mint a lelkesedés. Egy mély útba értünk, midőn annak szélétében sűrű, futó tömeg jött velünk szembe, mint az ár. Előjött egy közember, akinek arcába pillantottam, és szeretném, ha ez arcot egy ügyes csatafestő látta volna, hogy megörökítse a rémület eszményét. Részemről el nem feledém azóta. Láttam haldokló, halott, siralomházba kitett, fölakasztott, vízbe fúlt, megfagyott, megölt ember arcát, de soha ily borzasztó képet nem láttam. Vonásai el voltak torzulva, színe a zöld, kék, sárga különös vegyüléke volt, s láthatólag kiáltani akart, de a hang a torkába fagyott. Megvallom, hogy ez arc láttára összeborzadtam.

Semmitől nem irtóztam annyira, mint a nagy marsoktól. Most már harmadnap szünetlen talpon, két éjjel egy percnyi álom nélküli virrasztás, koplalás után annyira ki valék merülve, hogy elképzelve, miszerint egész Zichyfalváig, körülbelül 7-8 mérföldig semmi esetre sem lehet megállapodás, mert odáig minden falu, város föl van égetve – teljes lehetetlenségnek tartottam, hogy kibírjam e fáradságot. A sereg múlt éjjel Franczfelden kipihente magát, elfoglalva szobákat, padlást, pincét, félszereket, istállókat, s kialudták magukat, s még azok is, kik éjfélig előrsön voltak, legalább fél éjen át pihentek. Legsze-rencsésebbek mi voltunk, kik az egész éjet fázlódva, a megfagyás elől folytonos mozgással töltöttük.

Az 1849-i január első napjaiban beállott rendkívüli hideget máig is emlegeti az élő nemzedék. A móri csatában Perczel hadának csúfos szétveretése is ez időre esik. De azok veszedelme, sanyara, ínsége a miénkhez nem is hasonlítható. Azok egy népes, művelt vidéken vonultak át, hol egymást érték a faluk, városok, mégpedig barátságos, hazafias lakossággal. Megpihenhettek, megmelegedhettek, kaphattak eleséget, bort, pálinkát, s csakhamar kívülről voltak az üldözés veszélyén.

A nagyobb veszedelem legyőzi a kisebbet. E zavart vad futásban egyébkint még dicső halálra sem, csak elgázoltatásra leheté kilátás. Futottam a többivel, noha tisztában voltam aziránt, hogy futni legfőllebb egy negyedóráig, s marsolni tán egy-két óráig, de tovább semmi esetre se tudok.

De az elmaradás a csapattól egy volt a halállal, az elfogatás a legirtóztatóbb kínoztatás közti kimúlással.

Pancsova és Franczfeld közt a területnek volt még némi csekély változatos-sága, a vidék csak azon túl változott egyhangú, egyalakú zordon pusztasággá.

E csekély változatosság okozhatá, hogy a sereg, melyet többé a fegyelem össze nem tartott, úgy szétszóródott, hogy senki sem tudná megmondani, hány csapatra oszlott az. Annyi tény, hogy mire az előtte való napon huszáraink által levágott hullák mellett elhaladtunk, a csapat, melyhez tartoztam, alig állt húsz fegyveres emberből.

A fáradtság végre annyira kimerített, hogy már nem voltam képes lépést tartani társaimmal, kik egyébként is idegenek, különféle csapatokból valók voltak. Butykosomból az utolsó korty pálinkát kihúzva, ledőltem pihenni, s menthetetlenül elveszek, ha egy csapat poggyászszekérrel nem találkozom, melyet vagy két-három Hunyadi-husár visszavezényelt, erélyesen kardlapozva az engedelmeskedni nem akarókat. A zichyfalvi kocsisok egyébként jó érzelműek voltak, s nem lehetne félni, hogy az ellenséghez mennek; ellenkezőleg, ezek jobban irtóztak a rácoktól, mint maga a magyarság.

Egy zichyfalvi kocsira fölkapva, itt sem volt irigylendő a sors. Félóránkint a megfagyás elől le kelle szállni, s egy kicsit szaladni a kocsi mellett, míg a mozgás kissé fölmelegített. De csak ilyenkor éreztem, mennyire odavannak lábaim. A kocsi saraglyájába kapaszkodva inkább csak vonszoltatám magam.

Éjfél utáni két óra lehetett, midőn Zichyfalvára megérkeztünk, s előbbi gazdámhoz betérve, földél alá, ágyba kerültem. Úgy aludni, mint akkor én aludtam, úgy hiszem, csak a halottak tudnak.

A tihucai áttörés

HÁTRA ÉS ELŐRE – FÉL ERDÉLYÉRT

Tihuca elé értünk. – Keskeny völgy, nagy hegyek közt, erdővel környezve; hosszú oláh falu. Tihuca olyan erősség, melyet csakis ballonnal lehet bevenni. Mi bevettük gyalog és lóháton.

Az ellen készen várt, tudta jöttünket, a csatározás megkezdődött. Hosszasan folyt; sem mi előre, sem ők hátra nem haladánk; a negyedik zászlóaljából két század csatározott, s csatározott hosszasan.

Szaladva jön egy altiszt, s jelenti:

- Őrnagy úr! a mieink hátrálnak – azt kérdi a százados úr: menjen-e hűlfre?
- Was sangt er?’ – kérdé a tábornok tőlem.

Lefordítám.

– Hagyja, hogy hátráljanak, s ha a csatárok közel lesznek a zömhöz, veressen takarodót.

– Fel tudom én tartani, tábornok úr!

– Ne okoskodják!

Midőn az ágyúkhöz értünk, negyediknél takarodót vertek.

Mikes vágatva odalovagolt.

– Jelentem, tábornok úr, az előcsapatnál takarodót vernek; megyek s fel fogom őket.

– Veressen ön is takarodót!

Mikesben elfagyott a szó; mi sóbálványok levénk.

– A lovamat! – Feltettük a lóra.

Megfújták a visszavonulót.

A bécsi légiónál jön két legény, elővezettedik magokat a tábornokhoz. Szalutálnak. A vén ember összeráncolja homlokát, szemével kemény tekintetet lövell rájuk, s durva, parancsoló hangon kérdi:

– Mi kell?

– Tábornok úr! mi megesküvénk, hogy hátrálni nem fogunk; előre megyünk, de hátra nem! Ezt akartuk jelenteni.

* *Mit mond?*

– És önök ma esküszegők lesznek! Mit tudja a kéz, hogy mit akar a fő? – Egy tiszt felé fordulva: – Vezesse elém a légiót! – Önök kövessenek.

Megindulánk visszafelé. Mindenki káromkodott, s éktelenül szidták az öreget.

Egy félórát hátráltunk, az ellenség hajtott bennünket. A keskeny völgy kanyarulatánál tágasabb helyre értünk, a tábornok előre lovagolt. Mikest maga után parancsolta.

Eközben a légió megérkezett; az öregúr maga körül gyűjté őket, s csak annyit mondott:

– Meghalni könnyebb, mint engedelmeskedni! Honnan tudja a kéz, mit gondol a fő? – El vannak-e látva élelemmel?

Bámulva nézett a légió; parancsnokuk durcásan felelt:

– El.

– Van-e pálinkájok?

– Nincsen.

A tábornok felém fordult:

– Töltesse meg a légió kulacsait.

– Falatozzanak, pihenjenek, estig nehezen fognak enni. Látni azokat a hegyeket? – meredek és kősziklásak; – meg tudják-e mászni?

– Megkísértjük.

– Idehallgassanak! Önök felmásznak a sziklákra, elrejtik magukat az erdőben, hagyják az ellenséget, hogy üldözzön bennünket. Ha lehet – és ezt szeretném! – kerüljenek hátokba, ha nem sikerül, támadják oldalba. Ne lőjenek, előre a szuronyokkal! Önöktől függ a mai nap győzelme. – Ha visszaverem őket: egyidejűleg érkezzenek velők Tihucára, ha lehet, még előbb. S most mehetnénk – In Gottes Namen – isten hírével!

A hályog lehullott szemeinkről.

A légió lelkesülten elkiáltá magát: Vivát Bem apó!

Hajtott a német bennünket, s mi hátráltunk hűségesen – nagy kedvünk telt benne. Állásokat foglalva, azokat védve, hagytuk magunkat belőlük kiveretni.

Egy völgykanyarulatnál megállt az öregúr. A sereg mogorván, kedvetlenül, szomorúan, szégyenletesen haladt el mellette. Mi tudtuk a hadicselt, ők nem is sejték.

Midőn az ágyúk e helyre értek, magához rendelé az ütegparancsnokot.

– Látja ön azt a helyet ott?

– Látom – felelt a tüzértiszt rosszkedvűen.

– A négy utolsó ágyút állítsa ott fel, amennyire csak lehet, rejtékütegben; kettőt jobbra, kettőt balra, ott a domb aljában; – ez a leghosszabb távlat az úton; ide vágytam. Vegye célpontul az országút közepét, abban az irányban, ahol az a fa áll; – töltsen kartáccsal. Elmehet!

A sereg hátrált, az ellenség diadalmasan üldözött. Midőn az Alexanderek mellette elhaladtak, megszólítá a zászlóalj parancsnokot;

– Keller őrnagy úr! Ön két századdal ágyú-fedezeten marad, a többit tartsa rezervában. – Teleki őrnagy úr, vágtsa Mikes alezredeshez, mondja, ahol alkalmas helyet talál, állítsa fel a seregét, s legyen készen; a lovasságot rezervába!

Én csakhamar megtaláltam Mikest, s átadtam neki a parancsot. Mikes mosolygott.

– Fene ember az öreg!

– Kani gyerek!

Visszatértem a tábornokhoz – éppen akkor vették le lováról.

Odasántikált az ágyúkhoz, felnyitatta a lőszerládákat, beléjük nézett – s mint édes jó anya rég nem látott gyermekének hazatértét az anyai szeretet boldog mosolyával üdvözlí, s elmereng tekintetében: úgy nézte ő kedves magzatait, azt a négy darab hatfontos ágyút.

Az öregúr kezdett átszellemülni.

Búsán lépdelt a negyedik, ők szaladtak meg, és nem tudták miért... Amint a tábornok mellett elhaladtak, lesüték szemeiket.

– Messze van-e az ellenség? – kérdé Bem.

– Nyomban követ bennünket.

– Gyors léptekkel hátráljanak; helyre van szükségem! – Sebesen hátráltak.

Hallatszott a dobszó, az ellenség üldözött keményen. Az osztrák-német verte a „Kossuth-kutyákat”!... Bem megszaladt!...

Kibukkantak az útkanyarulatból.

Az öregúr egyik ágyújára hasalt, s halkán mondá:

– Nicht schießen! – Nem kell löni!

Végignézett két ágyúján, s közelebb inté a parancsnokot:

– Egy gondolatnyival lejjebb – inkább a lábat, mint a főt, az talál!

Hagyta őket jönni, közeledni.

Mikor a célponthoz ért a hadoszlop közepe, elkiáltá magát:

– Jetzt schießen! – schnell laden! – Most löni! sebesen tölteni!

A rézbika bömbölt, a hó porzott, a „kájzerlikek” hullottak rakásra, mint a kéve – az öregúr magasztosult...

A colonne” megállott, habozott, nem tudta, előre-e vagy hátra? – Egy tiszt kiugrott a sorból, s elkiáltá magát:

– Fällt das bajonett – im Sturm!”

A négy rézbika egyszerre bömbölt, a füst elfedte a láthatárt, el az üteget; nem látszott semmi; csak egy rikácsoló hang kiáltá folyvást: Sebesen tölteni és löni!

Így folyt ez percekig a sötétben, csak a közelgő dobpergés hallatszott – mind közelebb, mind közelebb.

A rikácsoló hang újra hallatá szavát:

– Alexanderek! szuronyt szegezve, előre!

S megindult az ember-kőfal. – Hallottuk a csata rivalgását, a fegyverek ropogását, a szuronyok pengését, az ágyúk mennydörgését, jajkiáltását és káromkodást; – de látni nem láttunk semmit. Éjszaka volt nappal, és sötétben ment a gyilkolás, árnyékban a mészárlás, sűrű füst és ködben az öldöklés.

És ez tartott jó ideig!

Végre a szél lecsapott a havas ormárról s magával ragadta a füstfelleget; a nap kisütött, a láthatár fényben ragyogott, s mint ködfátyolképpen: élénk tárult egy nagyszerű, egy irtózatoss, egy borzasztóan szép jelenet.

A halálos szúrás volt kegyelem. A szívbe mártott szurony az irgalom, a halálos vágás a megbocsátás.

És ott állott átszellemülve, megdicsőülve, az a kis pisze orrú, sebes pofájú, csúf, vén polyák; glória övezé dicső fejét.

A csata folyt halkan, csendesesen; az ágyúk hallgattak, a puska is csak gyéren szólt, úgy egybe voltak keveredve, a két harcoló fél, hogy ágyút használni nem lehetett.

Sok ideig tartott ez így.

Nekem úgy rémlett, mintha a mieink hátrálnának, de majd csaknem észrevétlenül.

Végre megszólalt az átváltozott ember:

– Na, hála istennek! ezt vártam. Hívják ide Mikest.

Mikes megjött.

* császáriak

** hadosztág

*** Szuronyt szegezz, roham!

– Alezredes úr! figyeljen! – Két század Alexanderrel fogja fel a hátrálókat, s mikor túlhaladták őket, akkora tömegben, amekkorát a hely megbír: szuronyt szegezve neki! vegye be Tihucát, én követni fogom.

A két Alexander-század felfogta a hátrálókat, meggyéríté sorait, szuronyt szegezve az ellenségbe hatolt, a hegyoldalról is megkezdődött a lövöldözés, haladtak előre. – Az ellenség sebesen hátrált, Mikes üldözé; mi nyomban követtük.

Az ellen hátrálása futássá vált. Azon a helyen, hol a légio felmászott volt, futásuk vadult, kezdték a bornyúkat vállaikról levetni és elbújdosni a bokrok, fák, sziklák mögé.

A sebesültek úton-útfélen fetrengtek, irtózatos volt jajkiáltásaikat hallani, a vér alig folyt, a seb kétszeresen fájt, mert a forró golyók lőtte lövéseket, a szuronyszúrásokat, a kard vágásait a hideg megvette, a meleg vér ráfagyott, s a zúzmara ellepte.

Tihucához közeledtünk, de a harc már nem folyt, csak a vad futás és a sebes üldözés hátul; jaguárcsapat, gazellákat üldözve.

A légio Tihuca előtt állt tömegben; oda érkezésük előtt az ellen már elhagyta a falut, s komisz Urbán megmenekült ágyúival. – Egynéhány tisztet fogtak el.

A légio előre szegezé szuronyát, s az ellenség két tűz közt ide s tova szaladgált, nem tudván merre menekülni. Oly irtózatos zavar támadt köztük, melyet leírni lehetetlen.

Fegyvereiket nem tehették le, azt futás közben dobálták el; a légio csak ímmel-ámmal puskázott közéjük – unta, restellte a fegyvertelenekre lődözni.

Végre Mikes előre lovagolt, s a légióra kiáltott:

– Hagyjátok őket futni; nem kell fogoly, mert drága a kenyér!

Aki akart, mehetett, vagy jobban mondva szaladhatott Isten hírével.

Felállíták a sereget a főúton. A tábornok a csapat elébe lovagolt. Mikes jelentett. A tábornok halkán odaszólt valamit Mikesnek, mire az intett kardjával, s harsány hangon vezénylet:

– Figyelj! A tábornok úr beszédet akar mondani.

A mellettem álló Salbeck fülembe súgja erre:

– Ez bizony el is maradhatott volna ebben a nagy hidegben.

– Nem lesz az hosszú – válaszolám.

Azonban a tábornok Mikeshez fordult:

– Kérem, ezredes úr! – Az alezredesből ezredes lett – vezényeljen: „Vállhoz!” s fordítsa le, amit mondani fogok.

Az öregúr meggondolta a dolgot, gondolám magamban, s hosszasan fog beszélni, mert „vállhoz”-t parancsolt.

Mikes összeráncolta homlokát, s feszülten figyelt, hogy majd szószerint mondja utána.

A tábornok a sereg felé fordult:

– Gyermekeim! – (e megszokott megszólításért csinált belőle a székelgőbé „Bem apó”-t); – gyermekeim!

Ezt ugyan könnyű volt lefordítani.

Útban Bemhez

1849. január közepén indultam Debrecenből Bem tábornokhoz, kinek segeregébe tetettem át magamat a honvédbizottmány által. Hideg téli reggel mentem át a Királyhágón. [...] Feketetón túl kezdődtek az oláh dúlások nyomdokai, melyek Kolosvár felé egészen föl Besztercéig tartanak. Kirablott, fölgyújtott, félig s néhol egészen lerombolt házak. Csucsá és Sebes közt csatater, hol a múlt év vége felé Riczkó vezér alatt a mieink megverték a császáriakat. [...] Kolosvárról Torda, Balásfalva felé akartam táborunkba menni, mely Szelindeken feküdt, de az oláhok miatt ez az út nem levén biztos, sőt igen veszélyes levén, föl kellett kanyarodnom Dézs, Beszterce felé, onnan le Szászrégen, Maros-Vásárhely és Meggyesnek. Éjjel értem Szászrégenbe, melyet a múlt évben a székelyek kiraboltak és fölgyújtottak. Rettenetes látvány; úgy álltak az ajtó- és ablaktalan nagy házak, mint valami óriás koponyák, kísértetiesen bámulva üres szemgödreikkel. Szászrégenen túl egypár órányira Petele, kis szász város, melyet szinte a székelyek dúltak föl, de annyira, hogy csak imitt-amott látszik egy-egy darabka fal. Maros-Vásárhelyt találkoztam a szebeni csatában megsebesülteinket hozó szekerekkel. Egypár útítársam e látványra jónak találta ott helyben maradni, míg táborunkról „bizonyos hírek nem jönnek”, ami hegedűszóban annyi volt, hogy míg „Szebent be nem veszik”, pedig katonák voltak. Én továbbmentem s Gálfalván háltam, hol néhány nappal előbb azon szerencsés csatánk volt, melyben az ellenséget példátlanul megfuttattuk. E csatában történt, hogy midőn attakot fújtak, egy huszár sóhajtva mondta: „isten segíts!” mire egy másik huszár azt felelte: „ne segítsen biz az isten se nekünk se az ellenségnek, csak nézze, hogy mit csinálunk”.

Honvédemlékeim

Elkezdték a rendes honvédséget szaporítani. Felhívás jelent meg, hogy minden jóra való fiatalember álljon be négyesztendős honvédek a haza védelmére. A fiatalság csak úgy tódult be a várba. Voltak számosan 16-17 éves suhancok, de azért erős, vaskos gyerekek voltak. Nem hiányzott az sem, hogy módosabb gazdák gyermekeiket a maguk költségén felszerelték. Láttam olyat is, aki a maga lován ment huszárnak. El nem hallgathatom, hogy Botyán József, aki öreg kőműves volt, s Rókuson, a Mars téren két háza volt, a gimnáziumba járó 19 éves fiát lóval együtt maga szerelte föl. Láttam és hallottam, mikor a fiát biztatva oktatta a hazafiságra. Ezt többször mondta: meg ne hátrálj az ellenség előtt! szégyent ne hozz a fejemre! Szép, derék gyerek volt, elég bátorságot mutatott. Talán vakmerő is volt, mert elesett a csatában, Kápolnánál. Ezt is Józsefnek hívták, mint az apját. Anyám mindig marasztalt, hogy a házból ne menjek sehová. Féltett, hogy „elcsábítanak”, mint ahogy ő szokta volt mondani. De azért mégis elcsábítottak, de nem az emberek, hanem a hazaszeretet.

A várban november 3-án szinte beiratkoztam rendes négyéves honvédek. Már voltunk vagy hatszázan. Mikor megmondtam anyámnak, hogy már honvéd vagyok, zokogva sírt, azt mondta: tudtam, hogy elcsábítanak.

A fiatalság összelelkezett, vagy egymást derékon, vállban átölelve, énekelve sétálgattak a várban és a főtéren le-föl. A kofák váltig mondogatták: „Ejnye, fiam, de jó kedvetök van.” Bokréta vagy virágról szó sem volt. Ki győzte volna meg azt a háromezren felül beállt honvédséget, de nem is volt divat.

Szegedről ezzel a csapattal valami hat-hétszázán átmentünk Hódmezővásárhelyre. Ott már vártak bennünket a szarvasiak, csabaiak, komlóiak, békésiek. Ezekkel összevegyültünk. A megyei tiszti házaknál sorakoztunk. Itt alakult egyszerre két zászlóalj, ti. az 58. és 59. Az 58-as Aradra ment, az 59-es pedig Kikinda felé. A várakozás négy egész nap tartott, addig ki voltunk szállásolva egyes házakhoz. Ötödik nap reggel már mindenki tudta hovatarthatóságát. Fel voltunk osztva századok és szakaszokra. A hatodik század első szakaszát én vezettem, mindig balszárnyas voltam. Négy békési fiú volt a kezem alatt, a többi mind csabai és szarvasiak voltak. Ez utóbbiak jól beszéltek magyarul, a csabaiak csak értettek, azért sokszor tótul kellett velük beszélnem.

Harmadfél nap alatt Aradra értünk. Négyen kocsival előrementünk szállást csinálni. A főtiszteken kívül közel nyolcszázan voltunk a zászlóaljban. Négyőnknek volt elég dolgunk, míg mindannyinak helyet csináltunk Aradon. Csak a Buzsákban és Pernyávakban volt szabad szállásolni, ahol a szegénység lakott. Többnyire csak egyszobás házaik voltak, mégis legkevesebb négy ember jutott egy szobára.

Aradon csak két napig maradtunk, aztán átmentünk Mikalakára. Ez oláh falu a vár északi oldalán. A falu népéhez voltunk beszállásolva.

A várbeli császári katonaság az élelemnek nagyon fogytán lehetett, mert mindent elkövettek az élelem beszerzésére. Egyszer látjuk, hogy négy lóval a sekély vízen hirtelen átjönnek. Nem is gondolhattuk, hogy mit akarnak. Hirtelen maguk elé fogják a borjúcsordát, és egy pillanat alatt áterelték a Maroson. A Maros partja volt tőlünk mintegy 300 öltre, lövéssel be nem értük volna őket. Ágyúnk nem volt, s oda kellett engednünk a szép borjúcsordát. Máskor aztán gondosabbak lettünk, nem engedtünk senkit a Maros felé közeledni. Őrnagyunk kiadta napiparancsban a szigorú rendeletet az örködésre.

Főtisztjeink többnyire kiszolgált nyugalmazott császári-királyi katonák voltak. Még a századunkat kezelő őrmester is a császáriaktól jött át. Ribai József volt a neve. Születésére nézve tót volt, de jól beszélt magyarul. Jól értette a század élelmezési kezelését. Igen jó barátságban voltam vele, egy évvel idősebb volt nálamnál. A kapitányunk született magyar volt, Békésről. Mint kiszolgált császári kapitány már nagyon öreg volt, 65 éves, de azért erős testalkattal bírt. Nagyon komor volt, soha nevetni vagy jókedvét látni nem lehetett. Minden szava parancs volt. Igazi katonás erkölcsű volt; hamar felindult, és a legcsekélyebb dologért mindjárt büntetett. Azért nem szeretett vele még tiszttársa sem beszélgetni, mindenki kerülte, és éppen nem illett rá a „szelíd bárány” név, de inkább beillett volna valamely komor állat társaságába. A gyakorlatokat mindig ő vezényelte, igen szigorúságban volt a közemberekkel, s nagyon keményen bánt velők. A szegény csabai tót gyerekek csak úgy reszkettek előtte.

Zászlóaljunk sokáig nem léphetett előtérbe, mindig csak a tartalékot képeztük. Csak a tiszteknek volt holmi és összeszedett ajándék fegyverök: az egyik kovás, a másik gyutacsos, s alig volt egynéhány rendes szuronyos pusánk. A közemberek mind kiegyenesített kaszaszuronnyal voltak felszerelve. A ruházatban is gyengén voltunk ellátva, a rendes katonasággal meg nem

mérközhettünk. Azért a kiképzés is nagyon lassan haladt előre. A fegyver nélküli gyakorlatokkal 48. december végére már tisztában voltunk, úgyhogy a magatartásra már kiálltuk a versenyt akármely öreg katonával. Újévre kaptunk ruházatot Nagyváradról, 16 ládával. Magunk mentünk el elébe Aradra kíséretül. Lőfegyvereket csak 49. február végével kaptunk.

Mikalakán nem sokáig maradtunk, mert fölösleges volt ott erős őrséget tartani, annál inkább, mert még nem rendelkezünk elegendő eszközökkel az ellentállásra. Egy század maradt kinn, felügyelő őrségben.

Bejöttünk a városba. A belvárosban, úri házakban voltunk elszállásolva. Ritka házigazdát lehetett otthon találni, többnyire egy vagy két cselédre voltak a házak bízva. Nem volt csoda, hogy a családok házigazdák elvonultak, mert hiszen a várból Berger* oly kegyetlenül lövöldöztetett, többször éjjel-nappal. Egyszerre háromféle lövegből is tüzeltetett. Ágyúval, bombával és gránáttal, mely utóbbi gyújtott. Még az utcán sem érezte magát az ember elég biztonságban, annál kevésbé az épületekben, mert a házakban, amelyekbe a gránát vagy bomba beleesett, nem volt az élet elég biztos. Számptalan házak oly nagy rongálást szenvedtek, hogy a vihar után egészen újra kellett építeni. A Maros partján mindent felégettek, ugyanakkor a sóház és sópajták a Maros szélén porrá égtek.

1849. február 19-én a Bánságból 2000 felfegyverzett rác mozgó csapat tartott Aradnak. Még akkor Temesvár és az aradi vár között nyílt közlekedés volt. A mi erőnk még nem bírta korlátozni a szabad közlekedést, és áttörtek a hídon. A mi képzett honvédeink lenn voltak a város alatt. Volt egy ideiglenes hídunk az erdő mellett 8-10 akós hordókból összekötve. Azt hallottuk, hogy ezen akarnak áttörni, de ők a régi hídon jöttek át, a várbeliek védelme alatt. A várból erősen lövöldöztek golyóval és kartáccsal, úgyhogy a hidat, a közel eső utcákat vagy a Maros-partot meg sem lehetett közelíteni. Ez délelőtt 8-9 órakor történt. A rácok betörtek a házakba és vendégfogadókbá. Ittakettek, raboltak. Egészen otthon érezték magukat, mert senki ellen nem állt. A nagyobb rész le is részegedett. A mi feleink rosszul voltak értesülve, mert amennyien voltunk a polgársággal együttesen, utcai harcban legyőzhettük volna őket. De nagy volt a rémület, egyik a másikat elijesztette. A mi századunk, mint tartalékos, első volt elfutni egész Gyapjasig.

Asztalos, a bátor százados, aki lenn az ideiglenes hidat őrizte, megtudta az esetet. Két századdal a hídtól azonnal feljött. Híres ember volt, mindenki

* *Az aradi vár császárhű parancsnoka*

csodálta széles kardját. Egyenesen a Várhíd utcának tartott, hogy a közlekedést elzárja. Igen bölcsen intézett mindent, a véletlen szerencse is hozzájárult. Midőn a Híd utcába jött, az utcafordulónál szembejön rá két század Rukovina-ezredbeli sorkatonaság. Ezek valószínűleg azt gondolták, hogy a város már be van véve, s a micink át akarják adni magukat.

Ez úgy délfele történt. Asztalos nem jött zavarba. Azonnal: jobb- és balszárnyak előre húzódj!-ot vezényelt, ami rögtön megtörtént. A szemben jövő katonaság nem értette a mi vezényszavunkat, s hirtelen körül voltak fogva, még csak moccanni sem tudtak. A zászlótartónk – nagy erős ember – előtérbe lépett. A császári tiszt azt hitte, hogy át akarja a zászlót adni, s nyúlt érte! De már minden későn volt. Tőlünk egy honvéd az ő zászlójukat vette el, s ezzel megvolt a mi részünkről a győzelem, mely csak egy perc műve volt.

Asztalos felszólította az ellenség tisztjeit, hogy a fegyvert adják át, mert ha ellenszegülünk, rossz következménye lesz. A tisztek átadták kardjukat, a katonáknak lábhoz parancsolták a fegyvert, s átadták magukat vérontás nélkül. Azonnal gyorsposta jött Gyapjasra hozzánk, hogy jöjjünk, a rációk kiverettek a városból. Korán hajnalban elindultunk, úgyhogy már 9 órakor a város főterén voltunk. A helyzet urai lettünk. Másnap kimentem a temetőbe, elbámultam a sok ellenséges halottra. Öt-hat sorban voltak széjjel, nehéz volt megolvasni, mert egymásra voltak hányva több rakásban. Úgy hiszem, több volt hatvannál. Hogy a fogoly tisztekkel mi történt, azt nem tudom, de a közembereket tudom, hogy Nagyváradra kísérték, valami kétszáz embert negyvenen kísértünk.

Ettől kezdve könnyebben lélegzettünk, bátrabbak lettünk. Asztaloshoz, másnapra az egész tisztikar összejött, neki tiszteletet mondani. Az udvaron beszélt el az egész megtörtént esetet. Asztalos közepes magassággal bírt, kényességnak vagy dagályosságnak semmi nyoma sem volt nála. Széles mellű és élénk testmozgással bírt, igen barátságos és vidám társalgó volt. Nyolc napra e tette után őrnagy lett.

Ez a kis győzelem roppant hatást tett. Felbátorított mindenkit. A rukavináktól nagyon jó szuronyos fegyvereket kaptunk, a századunkat egészen felfegyvereztük szuronyos puskákkal. Mi is annyit értünk, mint Asztalos legényei. Voltak sokan közöttünk, akik midőn a szuronyos puskát a kezükbe kapták, megcsókolták, azt mondták: hála Istennek, csakhogy már ez is van! A Maroson túl a várat körülfogtuk.

El nem mulaszthatom, hogy föl ne jegyezzem: februárban, midőn Asztalos százados lefegyverezte a rukavina katonákat, harmadnapra lementünk hídőr-

ségre. Volt ott egy század székely gyalogság is. A várbeliek megsokallották a veszteséget, s támadólag akartak fellépni. Ekkor már nekünk is volt ágyúnk, s az alsó hidat négy ágyúval védtük. Az ellenség lovassága csak kémszemlére jött arra. Jó közel engedték a híd végéhez, de belátták, hogy az ő erejükkel ezt el nem foglalhatják. Ekkor már tüzer voltam, nagyon sűrűn tüzeltem. Egy emberünk, mikor a golyót benyomta az ágyúba, elbámult. Ott felejtette magát az ágyú előtt. Az irányzó hirtelen mondta: tűz! a gyújtó elsütötte, s a szegény töltő tüzért a löveg száz darabra is szétszaggatta. Azt mondja egy másik: ezért a gondatlanságért megérdemlett volna 25 botot.

Mikor az ágyúzást elhagytuk, összeállok a székely katonákkal beszélgetni. Mindig nagyon érdeklődtem a székelyek iránt. Egy nagy nyárfához van támaszkodva a tizedes, szép csöndesen társalog a másikkal. Azt mondtam nekik: barátim, miért húzzák maguk a beszédhangot úgy énekre? Azt mondja rá hirtelen: mi gondja van rá, megértjük mi egymást!

Új-Aradon tanyáztunk, midőn egyszer az a hír támadt, hogy a temesvári várórség kirándulást akar tenni, hogy az aradi várat felszabadítsák. Mi tehát hozzákészültünk, hogy ezt megakadályozzuk. Az új-aradi oldalon nagyon sok szőlő volt gyümölcsfákkal, ezekből az erősebbet kivágtuk, valami kétezer darabot, s a temesvári útra torlasznak felhordtuk, hogy ha az ellenséges lovasság jön, ne rohanhasson olyan hirtelen. Ez igen jó volt védelemnek, de mégis sajnáltam a népet, mely ezáltal nagyon megkárásodott. Kiszámíthatatlan volt a kár, de az önvédelemért mindent feláldoz az ember.

Akkor éjjel éppen nagy hó esett. Hideg szél fujt, sehova leülni vagy leheveredni nem lehetett. Később elkezdett a hó olvadni, s annál rosszabb lett a helyzet. Sárban-vízben álltunk 30 óra hosszat, míg a temesvári kémek megérkeztek. A puskáink gúlába voltak állítva, hárman-négyen összeöleleztünk, s magunk is úgy aludtunk gúlában, azazhogy aludtunk volna, mert ha valamelyikünknek elgyengül a lába vagy az ina, hogy álmában lerogyott, a többi magával rántotta, s rakásra hullottunk, összesároztuk, -vizeztük magunkat.

Másnap hazamentünk, nem mertek a sógorok jönni! Most már egészen a helyzet urai lettünk a két vár között.

Ott volt egy század lengyel önkéntes, mind művelt, iskolázott fiatalemberek voltak. Nagyon vágytak csatázni! Máriássy volt a parancsnokuk. Gyanúsítva volt, mintha Bergerrel barátságot üzne. Bergernek volt három lánya, ezek megkérték Máriássyt, hogy küldjön be nekik cipőt. Ez küldött tizenkét párt csupa udvariasságból. Ezt én is megtettem volna. De ez nagy feltűnést oko-

zott a kevésbé udvariasok között, s hazaárulásnak mondták. Ez volt akkor a legnagyobb vádszó.

Máriássy le akarta magától ezt a szitkot mosni. Igen jó tervet gondolt ki. Készített egy tolokocsit, két négyöles átmérőjű kerékkel, és olyan hosszú fájárdát, aminő széles volt a vár árka. Ezt ráalkalmazva a taligára, mindkét vége fölérhetett a várfalakra. Egy öl széles volt. Minden nagyon jól el volt intézve, úgyhogy egészen biztosnak hittük a bemenést. A kétkerekű taligajárda már oda volt készítve, ahol kellett lennie.

Ekkor elkezdtek a honvédek harsány éljeneket kiáltozni. A várbeliek doboltak: fegyverre! A szegény lengyel fiatalság legelől volt, a kiképzett honvédek a második sorban, mi a harmadikban. A császáriak azonnal mind talpon lettek. Ez hajnali 3-4 órakor történt. Valami hatvan halottunkba került, és sokan megsebesültek. Mert amint az árokból kifutottunk, elkezdtek utánunk kartácsolni, s futtában sok lövést kaptunk. A lengyelekből tizennégy elesett, és közülünk még többen meghaltak. Így van az, mikor dobszóval akarnak verebet fogni! Sóvárogra vártuk, hogy a várba bemehessünk. A vizsgálatot megindították, hogy ki volt az első, ki elkiáltotta magát, de egy sem vállalta. Ez március 25-én történt. Ezentúl a vár ostromzárólása mindig erősödött, hogy egy oldalról sem mertek kirohanást intézni. El volt minden közlekedésük zárva, különösen Temesvár felé. Még csak kémeket sem küldhettek, se ki, se be.

1849. április hó 20-án az 58. zászlóalj zászlót kapott. Óradon volt a fölszentelés. Ennél szomorúbb napom nem volt még akkor sem, mikor öt napig nem volt mit ennem. Midőn künn vagyunk a szabad sík mezőn, én is ott állok a zászlószentelés és szögbeverésnél, gyönyörködöm a sok szép jelmondatokban, melyeket minden egyes szög beverésénél mondtak. Egyik azt mondja: Ezt a szöget beverem a zászló folytonos győzelmének emlékére. A másik: Kossuth szent nevének emlékére! A harmadik: A zászlóalj dicső győzelmei emlékéül. S így ment ez végig, míg a szög el nem fogyott. Mindenki örült, büszke magatartással társalogtak egymással. A népből is már sokan visszavándoroltak, és sokan a polgárságból is részt vettek az ünnepélyen. Én is versenyt örvendeztem a többivel. Látom, hogy a tisztek csoportjában egy futár levelet adott át az ezredesnek. Megyek arrafelé, hallom, hogy fennhangon olvassák. Közel nem juthattam, mert nagy volt a tolongás. Mindenki hallani akarta a valószínűleg országos híreket. Az elolvasás után néhányan éljent kiáltottak. Olyan is volt, aki Kossuthot éltette.

Amint az arcok átvillanyozottságából láthattam és ítéltettem, a tartalom inkább levertséget, mint örömet okozott. Közelebb megyek, kértem egy honvéd barátomtól, aki az egész levél tartalmát jól megértette. Sietek felé, hogy felvilágosítást vegyek a levél tartalmáról. Azt mondja egész egykedvűen, hogy Debrecenben az országgyűlés kikiáltotta a köztársaságot. Alighogy a honvéd barátom meghallgattam, hátul egy szegedi, utcánkbeli fiatalember köszöntve azt mondja: szomorú hírt hoztam. Pali bátyja meghalt Szenttamásnál. Bevétele alkalmával zászlótartó volt. Nagyon előresietett, s az sem lehetetlen, hogy a magunk fele lőtte le. Vállba kapott lövést, utána még négy napig élt, Szegedre hozták, s ott temették el.

Ez a két szomorú hír valóságos villámcsapásként hatott rám. Nem tudom, hogy melyik volt rám nagyobb hatással, de mind a kettő nagyon fájt. Szegény hazámat úgy tekintettem, mintha száműzetett volna a régi megszokott állapotából. Elgondolkoztam, hogy hiszen nagyon szép az a köztársaság egyöntetű nép között, de amint mi vagyunk, nem nekünk való. Nem lehetne vele bennünket kormányozni, mert nagyon hirtelen jött, és nagyon sokféle nyelvűek vagyunk.

Elhatároztam magam, kérem az őrnagytól, hogy tegyenek át engem a tüzéséghez, mert én ott többet használhatok, mint itt. Az őrnagy úrnak sehogy sem tetszett, hogy én a zászlóaljat el akarom hagyni. Azt mondta, hogy ha majd tüzéségre nagyobb szükség lesz, okvetlen át fog küldeni, de még most nagyon kevés ágyúval rendelkezünk, amire pedig van elég ember. Így elhúzódt az én átlépésem egész 1849. május 13-ig, mikor már Berger várparancsnok a várat feladta. Ekkor átléptem.

Május végével Bergert kiéheztettük, kénytelen volt a várat feladni. Ez időben voltak a legszerencsésebb napjaink. Kaptunk ágyút, löszert és más egyéb felszerelést eleget. Egyenesen átmentünk Temesvárra, és azt körülfalaztuk. Láttam Bergert egész családjával négy kocsin menni. Még látszott rajta a magyarok iránti ellenszenv. Öten-hatan álltunk egy csoportban, midőn elhajtott előttünk, s németül szidalmazta a magyarokat. Mi egy szót sem szoltunk, hagytuk békében elmenni. De az aradi polgárság nagyon haragudott rá, hogy ok nélkül összerombolta a várost, amiből Berger uramnak bizony semmi haszna sem volt, csak az, hogy vad bosszújának eleget tegyen.

Bem nem alkuszik

Bem februárius 1-én, mint már előbb megírtam, seregével Vízaknára vonult át, s ott 4-ig csendesen voltunk. Február 4-én kijött elénk az ellenség Szebenből, hol erdélyi minden, de minden erejét összepontosította, Vízakna előtt megtámadott bennünket; a szó betű szerinti értelmében 10-szer, mondd tízszer nagyobb ereje volt, mint nekünk. Négy óráig tartó ütközet után, mely egyike volt a legvéresebbeknek, miket e korban vívtak a magyar seregek, kénytelenek voltunk hátrálni. Kölcsönös ágyúzás közt értünk Szerdahelyre, az első állomásra; az ellenség csaknem odáig követett. Szerdahelyt megpihenvén, éjfél után indultunk Szászsebes felé, hova virradatkor értünk, s hol a gyulafejvári garnizon, mely értesítve volt visszavonulásunkról, ágyúszóval fogadott. Egy órai ágyúzás és csatártüzelés után rohammal vettük be Szászsebest, melyet a fejérváriak eszeveszett futással hagytak el; zsákmányunkúl egy pár töltényes szekér jutott, mi nekünk igen jól esett. Dél tájban utólértek bennünket a szebeniek, csatárainkat egypár órai harc után beszorították a városba, s ágyúztak ránk késő estig, de sikertelenül.

Másnap reggel az éjen át ismét tetemesen szaporodott ellenség csaknem egészen körülvelt; egyszer jelentik Bem tábornoknak, hogy parlamber jött. Bem azt felelte, hogy küldjék őt vissza. A parlamber lengyel, mondja a jelentő. „Annyival inkább, felelt Bem, olyan lengyelrel nem beszélek, ki most ausztriai szolgálatban van.” Mindaemellett eléje vezették a parlamber, de a tábornok röviden csak azt mondta neki; „nem alkuszom”, s ezzel kikísérte őt. Ezalatt mi is vonultunk ki a városból Szászváros felé. Fél órányira haladtunk, midőn az ellenség észrevette kitakarodásunkat, s ekkor egész erejével utánunk rugaszkodott, s így jöttünk szakadatlan ágyúzás között, mely azonban semmi veszteségünkbe nem került, valami egy órányira Szászvárostól, hol egy falut fölgyújtottunk, mi által ketté lett vágva az út köztünk s a császáriak között. Este volt, mikor odaértünk. Azt gondoltuk, egész békével húzódhatunk be Szászvárosba, de csakhamar megdördültek előttünk az ágyúk; a szász és oláh népfelkelés fogadott bennünket. Szászvárost is rohammal kellett bevennünk.

Virradat előtt jött a jelentés, hogy a szebeniek utólértek. Visszamentünk eléjük, s mintegy két óráig harcoltunk velök, nem a diadalért, mely lehetetlen volt, hanem a becsületért, melyet annyi bajnak utána is épségben hoztunk

meg aznap délben Dévára, hol a Magyarországból érkezett segédseregekkel egyesültünk. Ez volt 7-én; 8-án én elhagytam (de csak rövid időre) a tábort, s azóta mi történt? nem tudhatom, csak annyit tudok, a tábornoktól, hogy ő másnap azonnal indult visszafelé, s hiszem, hogy seregünk most ismét, ha Szebenben nincs is, bizonyosan Szeben alatt van, és nemsokára benn lesz. Azon sereg, mely négy napi szinte szakadatlan csatatűzben úgy viselte magát, azon sereg, melyet Bem vezérel, lehetetlen, hogy ne győzzön!

Petőfi varázsa

Az erdélyi hadjárat alatt voltam én legtöbbet vele, s ha szabad magam így kifejezni, ott csontosult meg barátságunk. Bem nagyon szerette őt, s én is egyik kedvence voltam: ő is, én is, mindig a főhadiszálláson voltunk szállásolva, ha úgy történt, hogy helyszűke miatt nem fértünk el, mindig hozzám jött, s nálam töltötte az éjszakát, s többnyire az én lovaimon lovagolt, s Török uram, az én ordinánc-káplárom dajkaskodott felette.

Petőfi mindig gondolkodó, komoly volt, s a jövőre gondoló, ritkán volt vígkedélyű, de minden jóért, szépért végtelenül lelkesült, s különösen midőn verseit szavalta, egy varázsló bűbáj sugározta arcát, s mindenkit elragadott, arca elváltozott, szemei ragyogtak, s szája körül ajkait valami méla mosoly környezte, mely rokonszenvet keltett, édes, csengő, mennydörgő hangja szívünkig hatott, s megrázta idegeinket, s a flegmatikus Forró ezredest szavalása éppen úgy meghatotta, mint az írástudatlan góbé bakát. Emlékszem, egyszer szabadban táboroztunk, sokan tisztékül a tűz mellett melegedtünk, voltak olyanok is, kik szalonnát sütöttek: esteledni kezdett, de még a nap a felhők mögül percenkint visszasütött, kora tavaszi hóolvadás ment még egészen le, a hold már megmutatta halvány arcát, egy berek szélén volt a táborhelyünk, nagy nyár- és fűzfák közelében, egy újonnan érkezett székely zászlóalj táborozott körülöttünk; vígan voltunk, jó kedvünk volt, aznap reggel szalasztottuk meg Puchner embereit.

Török, az én ordinánc-káplárom hozzám jön, s mondja:

– Őrnagy úr! az új székely tiszték akarnak az őrnagy úrral beszélni.

– Miféle új székely tiszték? – kérdem.

– Azok, akik tegnap jöttek.

– Mondja, hogy megyek.

Egy öreg kapitány, kiről láttam, hogy soha nem szolgált, és soha nem volt egyéb székely táblabírónál, Szikulát most hagyta el életében először, s minden katonai tudománya abból állt, hogy üti a németet, megszólal:

– Istálom, alásson, nagyságos őrnagy uram, az egész népség egy kéréssel bátorkodik nagyságos uramat megistálni.

– Tessék, mivel szolgálhatok?

– Hát – még otthon azt hallottuk, hogy a naccsás úr nagy prétyinségbe van Petőfi úrfival, aki azokat a szép ízéket csinálja, mondja meg neki, kérjük alássan, hogy mondana nekünk is valamit, ha már idejöttünk.

– Szívesen. Sándor, jöjj csak egy szóra! – kiáltám Petőfinek.

Petőfi odajött.

– A székely atyafiak kérnek, szavalj nekik valamit.

Petőfi bámulva néz rám, összeráncosítja homlokát, s neheztelve mondja:

– Megbolondultál, s belőlem is bolondot akarsz csinálni.

De az én kapitányom nem tágitott, modora, előadása, székelyes kiejtése, észjárása, az istálom és nagycsás úr annyira megtetszett, hogy nem állhatott ellent, a tűzhöz vezette őket, s így kezdte:

– Ha furulyám lenne, s tudnék furulyázni, inkább furulyáznék, mint hogy szavaljak: de önök kívánják (mosolyogva), legyen meg a székely nemzet akarata.

Elkezdte *Erdélyben, végre Dalaim*.

És ezt úgy szavalta, amint tőle sem hallottam soha úgy szavalni, megrázott mindnyájunkat a csontokig, velőnkig, idegeinket pengette, belemarkolt szívünkbe, rajongtunk, lelkesültünk, odamentem hozzá, megszorítám kezét, s meghatottságomba egy igaz, egy való érzésnek adtam kifejezést, nem parlamentáris, de igaz: azt mondtam:

– Egyen meg a fene! hogy lehettél te rossz komédiás!

Kikből állt a magyar sereg?

A magyar forradalmi hadseregek alapját egyenesen a rácok mozgalmi teremtek meg.

Hat egész hónapig alkalom volt ellenök seregeket gyűjteni, a régi sorkatonákat lekötölni a magyar kormány iránti engedelmességre, s a külföldön levőket beidézni az országba.

Így támadt „önkéntesek”, majd „honvédek” neve alatt a tizenkét első honvéd bataillon.

Ezek mellett mintegy tizenöt régi sereg vett részt a forradalom csatáiban, mint a magva, a veleje a hadseregnek, köztük több idegen ajkú, az „Alexander” című, éppen egészen szláv, két bataillon Zanini, egy Ceccopieri pedig olasz.

A külföldön állomásozó huszárezredek ezalatt proklamációkkal hívták szülőföldjük segítségére.

A jászkunok közül Lehel-huszárok ezrede támadt. A vén katonák ezeket sokáig „Lehull-huszároknak” csúfolták, de később ezek is helytálltak.

Perczelnek megengedettett, Zrínyi- és Hunyadi-bataillonok címe alatt, gyalog csapatokat alakítani, melyhez Batthyány ellenzései dacára, a Budán létezett két gránátos bataillon is átállt.

A bécsi legionáriusoknak három csapatja volt. Egyik Bemmél, másik Perczellel járt, a harmadik Hatvani alatt elveszett.

Volt egy Tirol-vadászcsapat is, mely azonban később vadászrezredbe beolvastatott, melyet Ormai Norbert alakított.

Ez egyenesen Kossuth testőrsége volt. Ezek kísérték minden útjaiban, a legtöbb figyelemmel ezek voltak kiállítva.

Viseletük olyanforma csákó, mint az osztrák tüzéreké és molnárszín atilla zöld hajtókára.

Ünnepélyek alkalmával Kossuth fiai is ez egyenruhát viselték.

Később e csapatokhoz lengyel dzsidások is alakultak, saját nemzeti színeiket viselve egyenruháikon, és utóbb lengyel gyaloglégiók, fehér kabátban, négyszegletű, piros, prémes sapkával. Ezekről szól az úgynevezett Dembinszki-induló verse:

*Jáci táci vojáci
Klapci Krakováci
Cservena Csapicska
Moja kohanicska.*

*Ezek a katonák mind
Krakkó vidéki ifjak,
A vörössipkások
Az én kedvenceim.*

Az újonc huszárok ezredei közt volt még:
A Károlyi-huszárság, és az Attila-vitézek.
Mind a kettő későn jutott szerephez.
Legválogatottabb csapat volt az újonc csapatok közt a Bocskai-huszárság.
Egy szép reggelen a Bocskai-huszárok egy első csatájába induló zászlóalja
ott tisztelkedett Kiss Ernő szállása előtt.

A főparancsnok ablakából egy fogoly tiszt nézte a szép látványt.

– Mít szól ön az új huszárokhöz? – kérdé tőle a tábornok.

– Legalábbis kétévesek.

– Csak kéthónaposak, lovat és fegyvert a múlt héten kaptak.

A tiszt elcsodálkozott.

Valaki azt kérde akkor Nyáritól: hogy miért nem teremtenek kétannyi lovasságot, ha oly könnyű embert találni hozzá.

– Mert egy huszár 232 darabból áll – felelte a tréfálni mindig kész hazafi, s elszámálta azután a vitézkötéstől kezdve a sarkantyúpengőig s a zablától a kengyelvasig azon alkatrészeket, mik egy huszárral járnak. Emlékezni is sok rá.

A rendezetlenebb szabadcsapatok mesés számra növekedtek, név szerint azonban csak keveset ismerünk közülük.

Ezek közé tartoznak az Ujházy-vadászok. Ezen mesés sajátságairól nevezetes jellemű embertől alakítva. Neje amaz örökített Benyovszky Móric leánya, ő maga a leghatározottabb republikánus, és fiai, kik e csapatot vezették, mind hasonlóak apjukhoz és anyjukhoz.

Az Oroszhegyi-gerillák. Vezérükről hírneves emberek, ki fél évig oly ügyesen tudott a harctér közepett csapatjával manővrírozni, miszerint soha semmi néven nevezendő ellenséggel össze nem jött. (Mondják: hogy Kápolnánál részt vett volna egy ütközetben.)

Hatvani szabadcsapatja. Ezen jellem és tehetség nélküli emberre három-ezer főnyi önálló szabadcsapat volt bízva. Tisztjeinek egyike nem áttallá egykor egy képviselő előtt nyilvánítani, miszerint nekik egyenes hivatásuk az országgyűlést szükség esetében széjjelverni.

A kecskeméti gerillák. Kis, de jól rendezett csapat, később sorezreddé alakítva. (Cibakházánál nyílt harcban csatázott.)

Rákóczi-csapat. Vasvári Páltól alakítva, nagyjobbbrészt a vidéki intelligens fiatalságból.

Ezenkívül volt a nemzetőrség, melynek leghasználhatóbb osztályai közé lehet számítani a debreceni vörös pántlikásokat, az aradi nemzetőröket, a szabolcsi lovasokat, a beregi önkéntes csapatot, a borsodi nemzetőrséget, a szegedieket, a szabadkaiakat és a Székelyföldön élő minden rangú s korú férfit.

Ezek voltak a magyar hadsereg alkatrészei.

Tizenkilenc ezred huszár, egy ezred dzsidás, tizenöt bataillon régi sorkatona, tizenkét bataillon csatapróbált önkénytes és mintegy hatvan zászlóalj újonc honvéd. Mindez a szabadcsapatokkal együtt mehetett mintegy száz-húszezer főre.

Ebből Görgei tizennyolcezeret a hegyek közé vitt, tizenhétezerrel a Tiszán átjött Perczel, Damjanich és Vécsey felhoztak az altáborból tizenötezeret, Bemmel volt húszezer. Komáromban tizenegyezer. Eszéken hét, Péterváradon nyolcezer. Aradot ostromolta hat. Szegedet őrizte kettő, később saját szerű misszióval felruházva, a többi akkor szerelték.

A poklok összes kínjaival...

EGY ZAVARODOTT ELME ÖNVÁDJAI

Döbling, március 21. 1849.

Én Széchenyi István, a legszerencsétlenebb ember vagyok, vagy tulajdonképpen a legsajnálattamértőbb teremtmény, aki valaha is lélekzett; mert érzem, vagy inkább tudom, hogy mióta az eszemet bírom, értelmem a poklok összes kínjaival kínozott, vagy tulajdonképpen a pokolba fog taszítani és értelmem örökké megzavarhatatlan lesz! Reszketek és remegek, mialatt e sorokat írom. Az Isten és az angyalok nem hagytak el engem, én hagytam el őket... Karolinát lassú tűzzel ölttem meg hét éven át... Terhére voltam saját magamnak és másoknak...

Én nem szerettem őt (ti. feleségemet), csak saját magamat, és semmi mást, csak félrevezetés volt az eszemben. – Ő ellenállt testileg; a lelke azonban nemsokára az enyém lett, mert jobban szeretett engem, mint bármi mást a világon... Hogy asszonyomul egészen megnyerjem, a hazafiság mezejére állottam ki. Beszéltem magyarul 24 szót rosszul és ostobán, de mint ellenzék és a felső táblán felajánlottam 60 000 forintot, tulajdonképpen nem is tudom világosan mire, ami azonban egy „magyar filológiai Akadémiává” nőtt és a mostani nemzeti széthullás Pandora-szelencéjét képezte. És én voltam nyolc napig a legnagyobb ember, akit a magyarok valaha is magukénak mondhattak. Mindenki hódolt nekem, feleségem imádott, még én magam is az Isten küldöttjének tartottam magamat... Írtam 16 könyvet... amit az ördög diktált... Példámat követte többé-kevésbé mindenki, ami igen könnyű volt, mert csak magyarul kellett tenni, beszélni és támadni, és az óhajtott hazafi készen volt... Sokan világosan a jövőbe láttak... az ő hangjukat azonban nem lehetett hallani. A patriotizmus divatba jött, a leggazdagabbak, akik csupán unalomból, juxból és hiúságból csatlakoztak, meg voltak győződve, hogy legrosszabb esetben Bécsből közejük fognak ütni, ha igen messze mennek.

De másképpen történt. A magyar élesztő nemcsak a régi Ausztriát dúlta szét, hanem Lombardiában és a határországokban is a legnagyobb izgalmat okozta... Óh, Istenem, miért születtem én, jelentéktelen pondró, és miért engedték ki a semmiből?

Tavaszi mámor

A kápolnai csatában

MÁR HELYTÁLLNAK A HONVÉDEK

Harsányon, Mező-Keresztesen át febr. 21-én már Makláron telepedtünk meg, de csak azért, hogy onnan 23-án és 24-én is kirándulásokat tegyünk Kápolna felé, mely kirándulásokból éjszakára még visszatértünk szállásainkra. 25-én azonban már végképp elhagytuk Maklárt, s késő este Kaál alatt szállottunk táborba. Másnap a mi félütegünk fedezet kíséretében Kápolna elé vezényeltetett. Közvetlenül a falu nyugoti oldalán folyik észak-déli irányban a Tarna patak, s ezt a patakot keresztezi egy hídon át a Miskolcra Gyöngyösnek vivő országút, mely a hídon túl gyors emelkedéssel egyszerre beláthatatlan messzeségbe nyúló síkságra vezet, mely síkságot azonban tőlünk jobbra a Mátra felé emelkedő debrői halmok és erdők határolták, s tőlünk balra erdő (kompolti) szakított meg.

Dél elmúlt, mikor mi e síkságra érkeztünk, s az úttól balra harci rendbe sorakozva lassú léptetéssel haladtunk az út irányával párhuzamosan előre. Ekkor láttuk, hogy előttünk több ezer lépésnyire már egy dandár csatarendben áll, s egyszerre távoli ágyúdörgés hangzott föl Debrő felől, mit csakhamar hasonló ágyúzás követett az előttünk állott dandárnál. Mi semmi utasítással sem bírván, megállapodtunk, amikor elragadtatással szemléltük azt az előttünk kifejlődött jelenetet, amint egy csapat a magyar gyalogságból négyszögge alakul egy reárohanó ellenséges lovas csapat előtt és sortüzével azt kétszer is visszaveri, s eltávolítja magától, majd magyar lovasság is közbecsap, sőt a velünk együtt tartalékban levő lovasságból is fölkerekedik egy csapat huszár, s vágatva elegyedik a tusába, melyet porfelleg vesz körül, kevés percek múltával azután azt láttuk, hogy a gyalogcsapat szilárdul áll helyén, lovasaink pedig helyeikre szállingóztak vissza.

Ezalatt tőlünk balra is, az erdőn túl, megszólaltak az ágyúk. Parancsnokunk habozni látszott, hogy mitévő legyen; végre jobbnak találta balra az erdő felé húzódni.

Már akkor az első sorbeli dandár csapatai vonultak vissza rendes menettel és rendes tömegekben, de út nélkül és nem rendes hadsorokban, s az ellenség ágyúgolyói fejünk fölött is süvöltöztek – s ezen ide-oda mozgás közben a mi löszerkocsiaiink a lövegektől messze elszakadtak, tőlünk a mi mozgási irányunkat keresztező csapatszakaszok által is elválasztva. Ezt észrevéve si-

ettem értük, hogy helyrevezessem őket, ami időbe került és már bealkonyodott. Mikor azután a lejtőhöz értem, mely a hídhöz ereszkedik, meglepetve láttam, hogy a mi ütegparancsnokunk a híd előtt egy főtiszttel felel, akit több tiszt és huszár vesz körül, s aki haraggal parancsolni látszik. Egyszerre két huszár csak kardot ránt és fejbe vagdalja a mi parancsnokunkat, aki le is bukik a lováról. Ekkorra már én is odaérkeztem, a főtiszt Máriássy alezredes dandárparancsnok volt, s azt rendelte, hogy a félüteg fedezze a visszatérő parancsoknak a hídon való átvonulását, mely rendeletnek a mi parancsnokunk ellene szegült, mondván, hogy a nehéz lövegeket nem lehet leghátul hagyva kockára tenni. Néhány perc múlva a mi négy lövegünk a parton kiszögezve állott az út mellett, annak irányában, a lőszerkocsik pedig megfelelően a lejtő alján. Itt vártuk be, míg a csapatok mind elvonultak, amikor mi is parancsot kaptunk, hogy vonuljunk vissza. Éjszakára pedig a falu mögött ugyancsak az országút és azon magas domb között szállottunk meg, amely dombon a vendégfogadó volt. Út és domb között ezen a helyen van ma a kápolnai csaták emlékoszlópa.

Az üteg elhelyezkedése után késő este kerestem föl a dandárparancsnokságot, mely fenn a vendégfogadóban szállásolt, hogy jelentést tegyek félütegünk állapotáról és arról, hogy egy elég tűzpróbát kiállott parancsnokra van szükségünk, egyszersmind megkaptam a másnapra szóló utasítást, mely nap ismét ütközés napja lesz.

Az országút a falu mögött, elhagyván a jobb felől némi távolságot hirtelen emelkedő dombot a vendéglővel, szintén emelkedni kezd. Ezen nyugot-keleti irányban vonuló útnak északi oldalánál a déli irányból idáig érő hegyhát egy meredek lejtővel hirtelen vége szakad, s a lejtő aljánál abban az időben mocsár terült el.

Ezen hegyháton, az út mellett dél felől állítottuk föl a mi félütegünket arccal a debrői dombok felé, mely irányban tehát a mocsár és a meredek lejtő igen jó védelmünkre szolgált, aminthogy az ezen oldalról nekünk szánt ellenséges golyók nagyobb része itt akadt és feneklett meg. Előttünk, távol észak felé, a mi ütegünk jobbszárnyán (Verpelétnél) reggel mindjárt megkezdődött az ágyúzás, mégis, talán amannak eredményét várva, középen a mi megtámadtatásunk késett, s ennek megfelelően a mi tüzelésünk később következett be, mely azután annál hevesebb lett. Közben annak a szép jelenetnek voltunk tanúi, amint előttünk az úton elől egy pap, abban a díszben, amellyel gyónni óhajtó betegekhez szoktak menni, kezében az ezüst feszülettel, mögötte egy őrnagy lóháton, s ennek mögötte a Zánini zászlóalj vonult

el gyors léptekkel, erősítésére a falut megszállva tartott magyar honvédseregnek. Tüzéreink lelkesülten üdvözölték e vértanúságra indult papot és ezeket az olaszokat, mint a világszabadság hőseit; s azt az illúziókat csak idővel rontotta el a hír, melyből megtudtuk, hogy ezek a hősöknek vélt olaszok néhány óra múlva átmentek ellenségeinkhez.

Ezalatt érkezett hozzánk új parancsnokunk, százados a legkorábban beállott honvéd-tüzérek közül, ügyvéd ember, aki mindvégig megállotta és betöltötte helyét.

Délután seregünk balszárnyán, a mi állásunkhoz képest balra mögöttünk szintén megdőrdültek az ágyúk, s nemsokára ez irányból (Kompolt felől) is repültek hozzánk golyók és gránátok, de az már nem sokáig tartott, mert naplemente előtt az egész vonalon megszűnt az ágyúzás, a mieink mindenütt visszavonulnak, sehol sem üldöztetve ellenségtől, s végre mi is parancsot kaptunk a visszavonulásra Kerecsend felé.

Ez alkalommal nekünk is volt veszteségünk: egy tüzér altisztnek a térdcsontját szakította ki egy gránátdarab, egy szekereszt pedig a nyeregéből kiemelt és holtan a földre ejtett egy golyó.

A szolnoki csata

Damjanics serege Szolnoktól mintegy két óra járásnyira ütött éjjeli tanyát. Csatarendben, őrtüzek nélkül várták ott a jelt, melyre ismét meg kell indulniok.

E jelt a Tiszán túl megdördülő ágyúk szavának kelle adni.

A magyar tábornok sok csatát vívott már, sok győzelmet szerze, sok zászlót elfoglalt.

Mikor csatát kezde, kiállt a sereg élére, megnézve, hol legerősebb az ellenség, akkor elkiáltá magát: „utánam”, s tört, zúzott, amit elől-utol talált. Neki ez volt a szokása.

Voltak, kik nem elégedtek meg a rendszerrel, kik váltig bizonyíták a tábornoknak, miszerint arra, hogy az ember híres hadvezér legyen, nem elég az, hogy csatákat nyerjen meg, annak dikciókat kell tartani, proklamációkat kell kibocsátani stb.

Így történt, hogy a bánáti csatáért elhagyva, ottani ellenfeleihez egy famózus^{*} proklamációt bocsátá ki, mely így hangzik szórul szóra eképpen:

„Ti kutyák!

Én elmegyek. De visszajövök.

Ha ti azalatt meg mertek moccanni, kiirtalak benneteket a föld színéről, s hogy magva szakadjon a rácnak, utoljára magamat is föbe lövöm, mint az utolsó rácot.”

Egyszer azonban egyik törzstisztje figyelmezteti rá, hogy holnap csata lesz, hát azután halljuk azt a szép dikciót!

– Hogy a tatár vigye el! – kiált fel a tábornok. Ez volt az, amitől én úgy félttem, hogy szökhetném volt a bőrömből, de ne féljetek, meglesz, nem marad el, megbirkózom vele.

A haditervvvel egy óranegyed alatt készen volt a vezér, a dikcióval még késő reggelig sem.

Fölállítá seregét csatarendben s végig lovagolt előtte.

* *nevezetes*

Megállt a kilencedik zászlóalj lobogója előtt, kalapját megemelte, elhalványult és szólt:

– Bajtársak!

E percben megdördültek a Tiszán túl az ágyúk...

A tábornok arca kigyulladt, elfeledett dikciót, frázisokat, kirántá kardját, csákóját fejébe csapta, „ott az ellenség, utánam!” kiáltá dörgő hangon, mire a sereg viharos éljenzéssel felelt, s megindult vezére után a hívogató ágyúk ismert mennydörgése felé.

Ezalatt Vécsey hadteste a Tiszán túli sáncokat ostromlá.

De az ostrom csak látszólagos volt. Mindkét ellenfél manővereivel látszott egymást csalogatni.

A császári seregek lovassági rohamokkal iparkodtak a magyar seregeket ágyúik veszélyes keresztüzébe csalni; össze-összecaptak a huszárokkal s azután hirtelen megfordultak, látszólagos futamodással csábítva elleneiket az üldözésre.

Majd a magyarok intéztek rohamot a sáncok ellen, s mikor már a zászlóaljak szintén lőtávolságnyira voltak az ágyúktól, ott megállították őket, ágyúkat vontattak elő s minden eredmény nélkül lövették a földből hányt sáncokat.

Ez így folyt egész délig.

Az egész még egy eleven harcjátékhoz hasonlít. A trombita harsog – a dobok recsegnek – a rohanó paripák patkói alatt dübörög a föld – az ágyú bömböl, csak emberi jajszó nem vegyül még a zajba. A halál még éhen, szomjan nézi az ütközetet.

A percben hirtelen megdördültek a túlsó parton az ágyúk!

Gyorsan, véletlenül, mint a felhőtlen égből lecsapó villám rohanta meg Damjanics Szolnokot.

Egy rettenetes halálhirdető „éljen”! hangzék a támadó sereg ajkairól. Éljenkiáltás a halál szemébe!

S azután megdördültek az ágyúk...

A császáriakat nem találta a roham készületlenül, mindamellett, hogy váratlanul jött, az ez oldalról sáncok nem voltak ugyan a seregek száma, de annál inkább ágyúk által védve.

Félkörben jött rohanva a forradalmi sereg e sáncok ellen, mint egy acélív, a szélnek eresztett lobogók a csapatok fölött.

Középuött jött a *szege di zászlóalj*, többnyire kaszákkal fegyverzett újonchad. A Tisza felől a *vörössipkások* s a kápolna felől a *huszárság* egész tömegben.

Az ágyúk pusztítva szórják reájuk minden oldalról öldöklő tekéiket.

Rohannak a csapatok – az öldöklő golyó egész utcákat vág magának köztüik, jobbra-balra elhullott jó fiúk maradnak el tőlük, el-eldülve mély sebben a kemény, véres földön.

Leghamarabb jut ellenével össze a szege di zászlóalj. Sietniök kellett, kaszáikat csak elleneikkel szemtől szemben használhatják.

Egy kartács tizenegyet söpör le közülük egyszerre, s utánok jövők átlépik a holttesteket s még sebesebben rohannak.

Az ágyúkat fedező csapatok egy perc alatt szét vannak szórva.

Még azután dühös tüzelés fogadja az épületek ablakaiból, a torlaszok mögül a támadókat, sokáig tart a zaj, sokáig tart a verekedés, míg az épület egyik ablakából kitűzőtt háromszínű zászló végül hírül adja, hogy az ellentállás leküzdett.

A szege di zászlóaljnak ez volt a legelső csatája. Százaknak belőle ez volt a legutolsó.

Szilárd, bátor léptekkel közelíte ezalatt a vörössipkás ezred a futó-sáncokhoz. A futó-sáncokat vadászcsapatok tartják elfoglalva, tartós, irtó tüzet intézve a feljűk közeledőkre.

Hirtelen megritkítják azok soraikat, csatárláncot alakítanak s egy vezényszóra elkezdenek futni a sáncok felé, a ropogó puskatűz nem tartja vissza őket.

A sáncot elérték, egymás vállaira ugrálva másznak fel reá, már pengnek az összeütköző szuronyok, csattog a megfordított puskaagy. A rohamtól neki-pirult arcok szemben állanak elleneik meglepett képeivel. Egy óra alatt övök a vitatott sánc, a vad ostromtól fölűlműlt ellen kényszerűlten vonul vissza a hídfőig, hol a túlpartról érkező segédcsatatok veszik fedezet alá megbomlott sorait.

A vörössipkások az új csapatokkal is csatába keverednek s már hallik a csataordítás a túlsó parton is. Vécsey seregei rögtöni rohammal fordulnak a csilagsáncnak, melyből a véderő egy része Szolnok felé sietett s ott is bomlásba kezd jönni a csatarend.

De amott a kápolna felől foly a legiszonyúbb hévvel az ütközet. Négy-szögben áll ki a síkra egy ezred határvadász, mit szilaj rohammal támad meg

a huszárság egész tömegével, kétszer visszaverik, harmadszor megtörik a négyszög, a paripák a szuronyok közé rohannak s egy perc alatt szétszórva, elgázolva rohan a kápolna sáncainak a rendvesztett csapat. El vannak vágva a városba visszavonulhatástól, rendetlenül felbomolva rohannak azután, merre még utat látnak, üldöztetve egész a Zagyva partjáig... Messze, messze üres csákókat visz alá a vérral vegyült hullám.

E percben trombitaharsogás hallik – a harc új arcot ölt – a túlpartról segélyül érkező vasas ezred látszik száguldva közelíteni a csataterre.

A huszárok rögtön tömeget formálnak s arccal fordúlva az érkező ellenek, nem várják be annak támadását, hanem nyargalva rohannak vele szemközt.

Kardok csattogása, lovak dobogása, diadalkiáltás és halálhörgés hangzik mindenünnen.

E roham által a szép vértés-ezred el lőn vágva a fősereggeli egyesülhetéstől. Nyomva a túlpartról Vécsey által, sebesen áthúzódtott az Szolnokra, annyi ideje sem maradván, hogy ágyúit megmentse s a hidat elrontsa maga mögött. Az ágyúkat a Tiszába hányták s nyomban utánuk a hídon átrohant Vécsey hadteste.

Az osztrák haderő ekként két tűz közé szorítva, kénytelen volt Szolnokot elhagyni s a Zagyva mocsárai között felfelé vonulni.

A vértés-ezred, miután a derékseregtől elvágtatott, a túlpartra érkező új huszárezred által túlszárnyalva, tömegestől nekivágtatott a Zagyvának. A kifáradt csatamének közül sok nem bírt átvergődni a túlpartra, a nehéz fegyverzet nem hagyta a lovagokat úszni, sokan odavesztek.

Az este közel volt, midőn a csatának vége lőn; egy-egy gazdátlan paripa nyargalt még föl s alá a csatamezőn, egy-egy sebesült mén hanykolódott a földön, föl-fölemelkedve s szomorúan végignyérítve a vérlepte mezőn.

Szerte feldöntött lőporos szekerek és leszerelt ágyúk heverték a földön s mindenfelé elhunyt jó vitézek, nagy nehéz sebekkel, sóhajtanul fekvék a szomorú ágyon.

A trombiták a takarodót fújták. A huszárok gyülekeztek mindenünnen össze, táncoltatva az utcán lovaikat.

Egy óra múlva minden csapszékben harsogott a zene, a vidám cimbalom és klarinét hangjánál pengett a huszárok tarajos sarkantyúja s víg tányércsapkodás mellett járta a jókedvű legénység a kufferes táncot, mintha nem is emlékeznék nehéz munkájára, s hogy e nehéz munka embervérontás volt.

A győzelem részünkre hajlott

Egerből Gyöngyösre mentem, hol Kiss Ernő tábornokkal, a hatvani ütközetről visszajövével, találkozám. A hatvani ütközettel kezdődék azon sora a győzelmeknek, melyek április havát 1849-ben örökké dicső emlékezetűvé tévék a magyar történetben. Hatvan, Bicske, Isaszeg, Vác, Salló és Szőny neveik jegyezve vannak e hónap haditörténeteinek lapjára, melynél ragyogóbb sem azelött, sem azután a szabadságharc folytatásában nincs.

Gyöngyösről Árokszállásra mentem. Az elnök már előbb utazott el onnét Jászberénybe. Árokszálláson beszélte a lelkes pap, kinél szállva valék, minő hazafi kitöréssel fogadta e helység népe Kossuthot. A németek járatáról is beszélt, mily félelemben voltak ottlétük alatt – folyton kellett a tornyon öröknek állni s vigyázni, hogy nem közelednek-e a magyarok. A várost azzal fenyegették, hogy ha míg ott vannak, a magyarok találhatnak jönni, a várost felgyújtják, mit mentegetéssel viszonozott az elöljáróság, hogy ők nem tehetnek arról, ha jönni találhatnak. Egyébiránt a magyar sereg közeledése előtt már a németek továbbblódtak. Magyar katonát e városban most láttak legelőször, s leírhatatlan azon barátság és szolgálatkészség, mellyel a nép honvédeinket fogadta. Semmiért sem akartak pénzt tőlük elvenni, a legszegényebb ház megvendégelni igyekezett a nála szállásoltat. A németekről szólva házigazdám, Schliket leghumánusabbnak jellemzé. Midőn házába lépett, ezen szavakkal üdvözlé:

– Ha mint ellenséget is, remélem, szívesen fog látni.

Másnap – április 5-én – Jászberénybe mentem, hol az elnököt találtam.

Míg Jászberényben voltunk, a bicskei ütközet történt meg. Előbb mostoha hírek érkeztek, hogy a mieinket visszaverték, és sok megsebesültet hoztak, kik az első tűz áldozatai voltak, de nemsokára győzelmes tudósítások válták fel a csatatér első hírnökeit.

Eleinte csakugyan Klapka hadtestét, mely első volt, ki a nem sejtett ellenségre reábukkant, a németek visszariasztották, a mieink hét ágyút vesztek. De ekkor Damjanich nyomult előre, s azonnal nemcsak a veszettekéből két ágyút visszafoglalt, hanem hadtestével valószínű futamodásnak indította meg Jellacicot, ki e csatában az ellenséget vezénylé.

Jászberényből Nagykátára menénk, hova a bicskei sebesültek egy részét hozták. Minden hatósági tisztviselők hiányában alig tudtam néhány egyén-

ből oly hivatalt összeállítani, mely a sebesültek és betegek elhelyezéséről és gyógyításáról gondoskodik. A szobákban, gróf Keglevich Gábor kastélyában, padlaton feküdtek a sebeiktől jajgatók. Az egyik szobában vagy hét halva behozott tiszt feküdt – ruháik már el voltak hordva –, némelyiknek képe s feje egészen össze volt a kartáctól zúzva. Borzasztó látvány vala nézni, a haza áldozatai miként lesznek a közönyösség tárgyává, mihielyt holttestté válnak. Szalmán voltak lerakva – s eltemetettek azután csak az illető előjáróság által, minden katonai dísz nélkül. Köztük egy Máriássy nevű volt. Midőn megilletődéssel szoltunk rólok, Görgey az edzett hadfi keménységével mondá:

– Minek mentek a csatába!

Nagykátáról Szentmártonkátára mentünk. Az elnök szállása Batta Samuelnél volt. Ez egykor Pest megyében, jelesen a követválasztásnál, a Kossuth elleni párthoz tartozott, az új időszakban azonban buzgalmas ragaszkodást tanúsított a haza ügyéhez, s ez alkalommal élénk örömet mutatott a magyar fegyverek előhaladásán. Ezen körülmények határozták Kossuthot arra, hogy házigaždáját Pest megyei kormánybiztosnak nevezze ki.

Szentmártonkátán létünk alatt Várszeghy, az elnök iroda igazgatója, Debrecenből futárképpen jött el, hírül hozni Nyáry Pálnak a honvédelmi bizottmánybani kitörését az elnök azon cselekvése ellen, miszerint Mészáros által a foglyok kicserélése ügyében Windisch-Grätzhez intézett, s őáltala lágynak, alázatosnak talált levelet nem rendeltetése helyére, hanem vissza Debrecenbe küldte. Görgey is odajött, s a levelet ő is rosszallotta s elküldhetetlennek mondotta. Ő azon tájban a németek irányában legkeményebb visszatorlást követelt a foglyokkali bánásmódra nézve. Kossuth tehát azon elhatározással vetett véget a dolognak, hogy a hadügyminisztérium részéről ne írássék semmi, hanem Görgey mint főhadvezér küldje a felszólítást Windisch-Grätzhez. Mészáros levele igaz, gyengédséggel, mely nem annyira szándékos, mint az ő természetének sajátja volt, s majdnem kérve szerkesztve vala. Mondá, hogy Windisch-Grätz a vele született nemeslelkűséggel fontolja meg, miképp a magyar katonák hazájokért harcolnak, ők ezt legbensőbb meggyőződésből hiszik, bánják velük tehát a hadifoglyok irányában szokásban levő szabályokhoz képest, mert igen természetesnek fogja találni, hogy amiképpen ő a mi foglyainkkal, úgy fogunk mi is bálni az ő foglyaikkal, kik máris sok ezerre menő számmal vannak kezeink alatt. S ha más okból nem, fogadja el legalább saját katonáinak javáért a méltányos viszonzosságot. – Görgey levele kitűnő

német tollal írva, s hangulata büszke s öntudatteljes volt. A címben s a fel-
szólításokban Windisch-Grätzet nem hívá fel nevénél, hanem e kifejezéssel
élt: *an den kommandirenden General der österreichischen Invasions Armeen.*^{*}
Azon kívül, hogy az osztrák részről foglyaink iránt követendő bánásmódot
viszonozandónak, még azt is kijelenté, hogy minden magyarért, kit Win-
disch-Grätz kivégeztet, három osztrák fog általunk agyonlövetni.

Szentmártonkátán létünk alatt a hadtestével előrehaladó Damjanich két
katolikus plébánost – az egyiket Mericzaynak hívták – a falu népe feladá-
sára mint hazaárulót minden forma nélküli rövid eljárással főbe lövette. A
feljebb érdeklett két eset, melyek Kókán és Isaszegen történtek, minden
gondolkodóbb emberre rossz hatást tett, mert rémülést és idegenséget ter-
jesztett előttünk szíves fogadás helyett. Megmondám Kossuthnak, hogy ez
állapot egyenesen a honvédelmi bizottmány hibájának következménye, mert
határozata következtében nekem nem lévén törvényszerű bíróságom, hova a
vádlottakat állíthatnám, azokat a katonai parancsnokoktól át nem vehetem,
az pedig, hogy a táborból messze földre, a rendes véisztörvényszékek helyeire
szállíttassanak a vádlottak, képtelenség. Kossuth osztozott rosszallásomban,
s azt mondá, írjam meg a honvédelmi bizottmánynak rendelete következmé-
nyeit. Ezentúl a katonai főnökök hazaárulási vádak elítélésbe nem bocsátkoz-
tak – csak a tetten kapott kémeket ők büntették meg.

Szentmártonkátáról Kókára tevénk kirándulást, s onnan gyalog mentünk
egy magos dombra, mely félórányi távolságra a bokrokkal benőtt vidéken
emelkedik, s a legszebb kilátást nyújt a számos dombokkal és kicsiny terü-
letű erdőkkel sűrűn díszített rónaságra. Fent a dombon meglepetésünkre
Görgeyt találtuk, Ármin bátyjával és gróf Andrássy Aladárral. Kossuthtal
Horváth csanádi püspök, ki az elnök másodszori jövele óta a táborban nála
maradt, én, Ragályi borsodi alispán s néhányan az elnöki kíséretből valának.
Görgey aludt, s jövetelünk által felköltve beszélte, hogy a múlt éjszakát ál-
matlanul tölté. Egy óránál tovább maradtunk a gyönyörű kilátást adó helyen.
Görgey igen jókedvű volt, beszélgetése enyelgésig vonzó volt, általában in-
kább kedvderítő tárgyakban, mint komolyakban folyt a társalgás. A falu né-
péből is lassan nagyobb számra növekedék az odajövő, s a társaság két fő em-
berének szemléletén éldelgő férfiak és hölgyek száma. Egy csinos menyecske

* *Az osztrák inváziós hadseregek vezénylő tábornokának*

vízzel szolgált mindnyájunknak. Kossuth és Görgey kölcsönösen mutaták be magukat neki.

Kossuth mondá előbb:

– Tudja-é, hogy e magyar seregek fővezére ivott korsójából.

Ez megint:

– Láta-e már Kossuth Lajost, s ha nem, most nézze őt.

Mindannyiszor a hozzánk csatlakozott nép éljent rivalgott. Azon időben Kossuthot és Görgeyt a legmelegebb vonzalom kötö egymáshoz. Gödöllőben láttam őket e viszonyban, még jobban fejlett mértékben. Gödöllőn szólítá meg Kossuth Görgeyt az egymás tegezésére. Azóta, hogy Kossuth Debrecenbe visszatért, Görgey Komárom s onnan Buda alá haladott, az őszinte szívesség rajtok nem láttatott többé egymás irányában soha.

Míg mi a dombon mulatozánk, folyt az isaszegi ütközet, április 6-án, melynek előbb ágyúdörgéseit hallók, majd füstjét látók. Görgey lóra ült, s elrobbant a csataterre. E csatában Windisch-Grätz fő serege vívott a magyar sereg szinte legnagyobb részével. A mieink eleinte némi zavarba jöttek, de Damjanich a maga hadtestével ismét kedvező fordulatot ada az ütközetnek. Midőn hátrálni kezdtek, Damjanich megállott egy magasabb ponton, s elkiáltá magát:

– Innen már egy talpnyit sem hátrább.

A zavar egy ideig olyan volt, hogy tüzeink saját huszárjainkra tettek néhány lövést. Midőn Görgey odajött, személyesen vezetett több csapatot előre. A győzelem részünkre hajlott, s a csatát seregeink nyerék meg. Ezen ütközet után Aulich a maga hadtestével elvált a többi seregtől, s Pest felé tartott, melynek pár hét múlva bevétele az ő nevének emlékét örökíti.

Kossuth tábornokokat tüntet ki

A tábornokok sorbaálltak. Kossuth személyesen tűzte fel mellükre az érdemkereszteket, s mindenkinek monda aközben egy iránymondatot.

Első volt Mészáros.

– Az ősz becsületességnek! – monda az elnök, a koszorús keresztet mellére tűzve.

Azután jött Kiss Ernő.

– Az első győzelem hőségének!

Utána Guyon.

– Az új haza legvitézebb fogadott fiának!

Végre Görgeire került a sor.

Miért maradt végül, maga vonult-e hátra, vagy Kossuth hagyta őt utól? Ő volt az utolsó a sorban.

Midőn Kossuth hozzá közeledett, a két férfi szemei találkoztak.

Görgei jóval magasabb volt Kossuthnál, ő le, Kossuth felnézett őreá.

És Kossuth kezei remegtek, és Görgei halavány volt, mint a fal, midőn az érdemrendet mellére tűzte.

Alig hallhatólag, megtört, elfojtott hangon monda Kossuth:

– Engesztelődést – a haza nevében...

A legközelebb állók közül is alig hallá egypár e szavakat, de mindenki odanézett, és mindenki látta, mily kérve, mily engesztelően nézett fel Görgeire Kossuth, nagy, beszédes, kék szemeivel, mint reszketett keze annak mellén; és látta mindenki, mily vad, mily megvető tekintetet vetett rá Görgei, mily névtelen dühvel álltak meg szemei mereven az elnökre tekintve, azon emberre, kit ő úgy gyűlölt, kit oly kevésre becsült, kivel játszott, kit tízszer megharagított, s ugyanannyiszor egy szavával kiengesztelt, kit gyengének látott – és akit a nép mégis bálványoz, szeret; míg őt alig emlegeti...

Kik e percben Kossuthot és Görgeit látták együtt, egymás mellett, azon jelenetet el nem fogják feledhetni soha.

Titkos tanácskozás Debrecenben

A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT ELŐZMÉNYEI

Ekkor történtek a magyar seregek első győzelmei. Bem Szebent, Perczel Szenttamást, Görgei Gödöllőt foglalta el.

Az emberek részegek voltak az örömtől.

– *Ezek a győzelmek több kárt tesznek Magyarországnak, mint az előbbi veszteségek* – monda Nyári.

Kossuth visszaérkezett Gödöllőről. Környezői nyíltan beszélék: hogy a mostani kormányt le fogják rúgni helyéről.

A békepárt, mely néhány nap előtt az országgyűlésnek általános többségét tévé, most alig néhány férfira olvadt el. S mindezt anélkül: hogy valami kérdésben megbukott volna.

A győzelmek! A győzelmek a békeszerető férfiakat egy nap alatt republikánusokká tévék.

De akik megmaradtak régieknek, annál komolyabban látták, hogy most már el fog veszni mentetlenül a haza, és mégsem iparkodtak magukat megmenteni. Együtt vesztenek el vele, látva, tudva, érezve a közös veszélyt, s nem tudva megmenteni a hont, nem akarva menekülni nála nélkül.

Kossuth Debrecenben titkos ülésre hívta össze a képviselőket.

Április 13-án.

Az e napon a képviselőknek tartott beszéde ugyanaz, mit másnap a nép előtt elmondott.

Amivel Kossuth minden beszéde tömve van: a retorikai szépség, a szenvedélyszító vehemencia, a ragályos prófétai ihlet, e beszédben mindaz legmagasabb potenciájára emelve volt érezhető.

Csak a hidegebb gondolkozók előtt tűntek fel Kossuth beszédének árnyoldalai.

Mérheti rám a sors a vérpadot, a büröккеhelyt, a száműzetést – monda Kossuth –, *de azt soha: hogy ezentúl Ausztria polgára legyek!*”

De hát a haza?

Egy ember gyűlölete vagy akár egymillió gyűlölete elég ok-e arra: hogy a nemzet azon kockára tétessék, ahol ha nem győz, semmivé lesz.

„Tenniünk kell-e lépést, nehogy a győzelmek folytán valaki bennünket megelőzzön.”

A hatalomföltés átka...

Attúl tartottak: hogy Görgei hamarabb kiáltja a függetlenséget, mint az országgyűlés. Ezt hinni talán volt okuk, de ez nem volt azért ok arra: hogy őt megelőzzék.

Egyes hadvezérek szava nem bírt volna azon következménnyel, mellyel az egész országgyűlésé.

„A hadsereg követeli e lépést.”

Görgei, tudjuk: hogy ellene volt. Tán ha ő maga teendé, kevésbé lett volna. Klapka [a] megtörtént tény után annak megsemmisítésére agitált, az egész felső hadsereg oly ide nem illő hangulatban volt: hogy midőn éppen a nagysallói csata után az április 13-14-i határozatot vevé, azt mondá a követnek: *„nem izenjük meg az országgyűlésnek e csata valódi eredményét, mert ha megtudnák: hogy milyen nagy volt e győzelem, képesek volnának rögtön három európai nagyhatalmasságnak hadat izenni.”*

„Tenniünk kell e lépést, nehogy a veronai Kongresszus felölünk mást határozzon.”

Tökéletes ismeretlenség a külesemények tárgyában.

Bizonyára: veronai kongresszusról nem hallott sem azelőtt, sem azóta senki egy igét. Hol vette Kossuth ez eszmét, az előttem titok.

...Kossuth beszéde után fölkelt Nyári, és szólt az indítvány ellen.

Beszédje folyamából csak egy körülményt emelek ki, mely megérdemli: hogy históriaíró számára följegyeztessék.

„E napokban több levelek jutottak a bizottmány kezeibe, melyeket az orosz és osztrák konzulok váltottak egymással. Egyikében ezen leveleknek az orosz konzul felel az osztráknak, mint kivehető, azon felszólítására: miszerint nagyobb jelentőségű segélyt küldjön Erdélyországba. Az orosz konzul ezt megtagadja. Kormány, úgymond, nemcsak nagyobb segélyt nem küldhet, sőt több külhatalmak tiltakozása következtében az eddig küldöttet is csak mint bizonyos városoknak feldúlás ellen kért segélyt kívánja tekintetni, mindaddig nem szólhatna bele a magyar forradalom ügyeibe, míg azok csupa családi viszálykodás színiét viselik magukon, mihelyt azonban a magyar forradalom progressusai által oda hagyná magát ragadtatni: hogy az Ausztriától függetlenséget kikiáltsa, s ezáltal jogot adjon Oroszországnak az 1815-iki statusquo fenntartása végett interveniálni, számolhatnak teljes erővel közbenjárulására.”

– Az intervenció már megtörtént! – kiáltanak néhány hevesebb vérűek.

– Tízezer muszka betört Erdélybe, de vissza is vonatott.

– Kiűzetett.

– Csak Szebenből, Brassóból önként ment ki. Egyébiránt, ha Oroszország interveniálni akar, az nem tízezer emberrel fog megtörténni.

– Ha Oroszország interveniál – szólt közbe egy hang, ünnepélyes jóslatszerűen –, akkor egész Európa lángba borul, akkor mellénk áll a francia, az angol, a porosz, a török hatalom, akkor Oroszország is veszve van, ám hadd jöjjön.

A titkos ülés mindég zajosabb alakot kezdett magára öltetni. Többen szóltak már az indítvány ellen, Nyárinak csak akarnia kellett volna, és pártja mint egy ember kelt volna föl mellette és Kossuth ellen.

És mi lett volna belőle?

– Legalább vesszünk el együtt a hazával – mondanak, pedig azt kellett volna mondaniok: „mentsük meg a hazát, és vesszünk el nélküle.”

Másnap nyílt gyűlés elé kellett a tárgynak hozatni.

Ülés végeztével Kazinczi Pázmándy szavait idézte társai előtt.

„Meghalni tulajdon elveinkért, dicsőség, de elveszni oly elvekért, miket kár hoztatunk, mégis nyomorúság.”

A debreceni Nagytemplomban

A debreceni Nagytemplom környékén roppant néptömeg ácsorgott már kora reggel óta.

Percről percre szaporodék a tömeg; a kiállított rendőrök alig voltak képesek annyi tért nyitva tartani, melyen majd a leendő kormányzó, a főurak és képviselők bevonulhatnak.

Bennünket férjeink elláttak jegyekkel, úgyhogy legkisebb aggodalmunk sem volt a bejuthatás miatt.

De rosszul számítottunk! – Az erőszakos betolakodni vágyók észrevéve jegyeinket, felzúdultak, s követtek bennünket lépésről lépésre, dacára az örök ellenállásának, úgyhogy midőn az előttünk megnyitott templomajtón egymás után besurrantunk volna, velünk együtt olyan nagy tömeg betódult, hogy egymástól elszakítottánk, s ki-ki önerejére hagyatva törekedék előre.

Félig agyonszorítva kénytelen voltam minden erőmet összeszedni, hogy lábaimon megállhassak, midőn egyszerre csak kettényílt az ajtó, s rajta a szószékhez vezető sorok között ünnepélyesen Kossuth s az urak kezdének bevonulni, míg a templom minden rétegét új betolakodók foglalták el; ez a körülmény helyzetemet még iszonyúbbá tette.

Kossuth fekete bársony díszmagyar ruhát viselt e napon, mentéjét asztrakán szegte... Ihletett arca átlátszó halványságát egyszerű sötét öltözte még feltűnőbbé tette...

A katonai s papi méltóságok díszruháikban, a főurak díszmagyar ruhákban, kardokkal jelentek meg.

A képviselőház tagjai, mint sötét keret valamely ragyogó képet, úgy vették körül a fényes öltözetű urakat...

Mély és ünnepélyes csend között kezdé meg beszédét Kossuth Lajos, s a templom egyik ablakán beragyogó napsugár körülragyogta átszellemült arcát s homlokát.

Beszédét nyugodtan, csöndes hangon kezdte, de minél inkább belémerült az okok fejtegetésébe, annál inkább fölmelegedék, hangja zengőbbé, varázsteljesebbé vált, s elragadva hallgatóival együtt önmagát is, szónoklata olyan hatást idézett elő, melyhez hasonlót talán soha templom falai között nem látott halandó.

Harsogó éljenek jelenték a közérzetet, elragadtatást és lelkesülést... csak Horváth Mihály püspök, a történész, Mészáros Lázár és Vetter tábornok tarták meg nyugalmukat; az örömrivalgás között merengeni látszának; talán a közeli jövőendő tűnt föl előttük...

Egész családok elpusztultak

LEVÉL TESTVÉRHÚGÁNAK, BARTHA JÁNOSNÉNAK

Nagy Szeben Ápril 14-kén 1849.

Kedves Húgom!

Az elmúlt nyár olta semmi tudomást tőletek, mind szinte ti is tőlem nem kaphatván, most midőn a postát Debrecenig nyitva tudom, sietek sorsomról értesíteni, kérve, ne terheltessel te is néhány sor által viszonzni ezen tetteimet.

Erdély egy rettentő szomorújátékot látott színpadán, melynek számtalan áldozatait senki megolvasni képes nem lenne még most is. Egész családok elpusztultak. A dühös, vérszomjas oláh népet a gaz szászok pénzeik és ígéreteikkel papjaik által a magyar faj merőbeni kiirtásra lázították fel. Ezerenként állottak fel ezen cél kivitelére; részben az udvar által fegyvereztetvén – mint mondják – és tisztek által rendeztetvén el, nekirohantak a lefegyverzés ürügye alatt a magyar helységeknél, felkoncolva mindent, mi magyar volt: gyermekeket, asszonyokat, hajadonokat sem kímélve meg. És mindezt a Császár nevében. A szebeni szászok valának az első, kik azon szín alatt, mintha követik az utolsó erdélyi országgyűlésen kényszerítették volna halállal fenyegetés által) az Unió elfogadására, kik a véres lobogót tűzik ki, mondva: nem kell nekik Unió, soha a Magyarok kényuraságának rabszolgái nem léendének, inkább meghalnak. De minek sorolom elé a tudva lévőket? Elég az hozzá, kitörött szász példa és pénz által segélyezve a rettentő, véres polgárháború.

Mi családunkból is esett véres áldozat. Szeretett kedves jó apósomat, Fanny és István gyermekeivel együtt lándzsákkal szúrdalák gyilkosul agyon, irgalmatlanul, Zalathnán leégették a házat (Abrudbányán már a nyáron egy befogott oláh corifeus megmentésére gerjesztett tűznél leégett egy ház).

A katonaságnak adminisztrált 6 holnap szénát, zabot, kenyeret, szalmát kifizetetlen hagyá az álladalom, a télire kiadandó gyűjteményt részint elrablák, részint elégeték. Tövisen gazdaságra szükséges eszközöket mint szekér, szántóvasak, boronák, 8 ló, 2 bivaly, pálinkafőző ház és a lakóépület marthalékul esett, az egész őszi és nyári takarmány elraboltatott, elpusztított. Zalathnán, Benedeken és Kákován a szűrt bort és 10-20 akós vasabroncsos hordók, tizenöt 10 akós hordó szilvórium – malom s egyszóval minden birtokhoz tartozó ingó s ingatlan javak vagy merőbe megsemmisítettek, vagy erősen megrongáltattak; úgy hogy jól bíró emberekből majd koldusok let-

tek családunk tagjai. Zaránd megyébe lakott sógorom, Kristsori Béla házát szertedúlták, marháit, takarmányait elhordották, bútorait elrombolták, ezüstjétől, ruháitól megfoszták, úgy hogy csak azzal menekült feleség és 2 gyermekkel, mi testén volt; de ha a magyarok jókor meg nem szabadítják, felakasztják, mint sok mással tévének, már e célra fogva is volt. Bűne az, hogy magyar. Második sógorom. Reinbold, a bánatba sok ideig síkon futó volt, a harmadik Lajos mint nemzetőr mások ingébe-köntösében jött hozzánk, most hol van? nem tudom; 4-ik, 21-ik januárba Szeben első szerencsétlenül végződött ostromakor itt volt a város előtt, de visszaverettetvén a magyar sereg Maros-Vásárhelyre menekült, onnan elutazva nem tudom, mi lett belőle.

Nőm 4-ik holnapja már ismét másállapotban van. Jól vagyunk.

Isten óltalmába ajánlva mindnyájatokat, maradok mint mindenkor a te szerető bátyád

Ede

Bem székely fiai

TÁBORI LEVÉL

Karánsebes, ápr. 17. 1849.

Kijöttünk Erdélyből, mégpedig jó ómennel, mert első lépésünk is diadal. Vaskapun innen, Vaiszlóva határőr falunál várt bennünket az ellenség. Megtámadtuk, megvertük. Veni, vidi, vici. Két zászlóalj volt ellenünk, seregünk-ből csak négy század (a 78. számú székely zászlóaljból) volt a tűzben, s e négy század a legalább 2000 emberből álló ellenséget, mintegy két órai harc után oly kétségbeesett futásnak lódította, hogy Karánsebesig meg sem állt, s onnan is még aznap továbbfutott, úgyhogy tennap reggel, midőn ideértünk, a városiak fehér zászlóikkal fogadtak. Az ellenség elesetteinek számát nem tudjuk bizonyosan, láttunk valami húsz agyonlőttet s mintegy ötven vízbe fúltat, kik a Tuneten keresztül akarták életüket a hegyekbe vinni. Minekünk – ami talán hihetetlen, magam sem hinném, ha jelen nem lettem volna – mégcsak sebesültünk sincs egyetlen egy sem. Két ágyújuk is nálunk maradt; az egyiket négy székely a szemem láttára vette el példátlan bátorsággal. Tábornokunk ma jutalmazta meg őket érdemjellel és pénzzel, de méltók, hogy neveiket is tudja a haza: Deák Máté, Nagy József, Nagy Imre, Szabó Márton közlegények.

Átaljában csak annak lehet fogalma a székely vitézségről, aki maga látja. Ezek valóban csodagyermek, mert nagy részök jóformán gyermek még. Nyugodt bátorsággal, mondhatni kimért lépésekkel haladnak a csatában előre folyvást biztosan, mint a réten a kaszások, s még énekelnek, mikor még ropognak fegyvereik. A lövöldözést hamar megunták, szuronyt szegeznek, s rohannak, és velök rohan az enyészet; az ellenségnek nem marad más, mint futni vagy meghalni. De a székely csak egy feltét alatt ily vitéz: ha vezére még vitézebb, mint ő, s azért szükséges, hogy Bem legyen a vezérök. De amily hódító a mi tábornokunk rettenetes fegyvere, tán még hódítóbb hasonlíthatatlanul szelíd bánásmódja a harc után. A környékbeli lakosság, mely eszeveszetten futott el előttünk, jövőget visszafelé látván, hogy a honnmaradtaknak semmi bántása nincs. Ha e szerencsétlen nép még egyszer fellázad ellenünk, méltó, hogy extermináltassék.

Jövő levelemet honnan írom? nem tudom, tán onnan, ahonnét legkevésbé gondolnók. A mi öreg urunktól sok kitelik.

Így bántak velem

LEVÉL BEMHEZ

Pest, 1849. május 17-én.

Tábornok Úr!

Engedje meg, hogy elbeszéljem azokat a sötét és keserű napokat, melyek fejem felett átmentek azóta, hogy szomorúságomra el kellett Önt hagynom, Önt, legnagyobb tiszteletem és fiúi szeretetem tárgyát.

Megérkezve Debrecenbe, jelentkeztem Kossuth úrnál, az Ön leveleivel. A fogadtatás nagyon hideg volt, talán több is, mint hideg. Meg voltam lepette ezen, mert nem tudtam megérteni e különös bánásmódot irántam, aki hozzá voltam szokva, hogy Kossuth mindig igen nyájasan fogadott. Megkérdeztem tőle, miképp lesz szíves rendelkezni jövőm tekintetében. Ő ezt a lakonikus választ adta: a dolog nem rá tartozik, forduljak a hadügyminiszterhez.

Én ezzel eltávoztam, és mielőtt még a miniszternél jelentkeztem volna ügyemben, vettem a parancsát, hogy jelenjek meg előtte; amint meg is tettem. Az ideiglenes hadügyminiszter, Klapka tábornok még hidegebb volt... mit beszélek, hideg? goromba, pökhendi, felháborító! Ítélje meg, kérem Ön, tábornokom. Bátorkodom beszélgetésünk egy részét ideírni, szóról szóra.

– Ki tette közzé Bem tábornok Vécsei tábornok ügyét érintő levelét a Honvéd c. lapban?

– Én.

– S hogy merészelte azt megtenni?

– Mert parancsom volt rá.

– Ki adta a parancsot?

– Bem tábornok.

– Nem igaz!

– De igaz, miniszter úr, én nem szoktam hazudni sem Önnek, sem senki emberfiának.

– Viszont mindenki azt mondja, hogy ön azt a levelet saját jószántából közölte, Bem tábornok parancsa nélkül.

– Tehetek én arról, mit fecsegnek az utcán?

– Debrecenben marad ön, míg e tárgyban Bem tábornok válasza megérkezik. – Szívesen maradnék, de fontos dolgaim vannak Pesten, s holnap el kell utaznom. Azt hiszem, elég, ha becsületszavamat adom.

– Nem elég! stb. stb.

Így bántak velem, Tábornokom, s nem ez volt az egyetlen s nem is a legkisebb sértés a hadügyminiszter részéről. Hasonló modorban beszélt velem több mint egy óra hosszat, és nem is lett volna erőm nyugodtan maradni, ha nem Önért türtem volna mindezt, jótevőmért, hazám megmentőjéért!

Ily jelenet után az egyetlen, mit tehettem az volt, hogy újra lemondjak, minthogy nem akartam s nem is tudtam volna egy oly hadsereg tagja lenni, melynek minisztere nem hisz egy tiszt becsületszavában. A miniszter elfogadta lemondásomat. Szolnokról már mint civil s nem mint katona írtam neki egy levelet, ami méltó volt az ő viselkedéséhez: mindazonáltal itt (Pesten) elrendelte letartóztatásomat, elég arcátlan volt ahhoz, hogy letagadja lemondásom elfogadását, azt állította, hogy ennél fogva még az ő jurisdikciója alá tartozom, s ha nem lennék Petőfi, levelemért huszonnégy óra alatt felakasztana! stb. stb.

Ilye jutalmakat kapok hazámtól hét évi szakadatlan fáradozásaimért! s kik adják? nyomorult sehonnaiak, akik még semmik voltak akkor, amikor én már valami voltam, s akik megint semmik lesznek, amikor én még mindig valami leszek.

Nem tudom, a jövőben mihez fogok fogni, mert lelkem teljesen fel van zaklatva, fel van dülva, egyfelől ezen égbekiáltó méltatlanságok által, másfelől hőn szeretett atyám és forrón szeretett anyám hirtelen halála által, mindketten leghőbb imádásom tárgyai voltak ők. Csak egy hetet, hogy atyám haláláról értesültem és a mai napon anyám is megszűnt élni. Szegény költő! mondta Ön olykor nekem; valóban, szegény költő!

Bocsásson meg nekem, tisztelt Tábornokom, e részletekért, melyek talán kevés érdekléssel bírnak az Ön számára, de elmondásuk megenyhíti megtört szívemet. Ön mindig oly jóságosan bánt velem: kihez kellene, kihez tudnék őszi szóval fordulni, ha nem Önhöz?

Isten áldja meg Önt!

Sohasem fogom Önt elfelejteni, ahogy Önt is kérem, ne feledkezzék meg szegény hazámról, melynek Ön legfőbb s talán egyetlen támasza. Isten Önnel, Tábornokom, isten Önnel, atyám!

*Önnek háládatos fia
Petőfi Sándor*

Buda várát megyünk ostromolni

Egy tüzértársam gyorsan jött felém, s mikor hozzám ért, lihegve mondta el, hogy Ring hadnagy már reggel óta kerestet, s rögtön menjek a telephez, mert a mozsarakat még ma a gőzhajóra kell szállítani, s azzal holnap reggel Budára menjünk a várát ostromolni. Ezt hallva, urambátyám tovább nem követett, s érzékenyen búcsúztunk el egymástól.

A telephez érve, Ring hadnagy szigorú parancsa és utasítása szerint a mozsarakat azonnal a gőzhajóra raktuk, hol már több nehéz ostromágyú volt a fedélzeten – s az éjt már a hajón töltöttük. Másnap korán reggel már Buda felé úszott hajónk, hova délutáni 4-5 óra közt, Ó-Buda fölött, egy kis patakmalom irányában a hajóskapitány kikötött, s hol a mozsarakat, úgy az ágyúkat partra raktuk, s az éjt a kis patakmalomban töltöttük.

Másnap a szállítókoksik a lovakkal megérkeztek, a mozsarakat felraktuk, s az ágyúkkal együtt a hegyek közt szűk, görbe utakon, a honvédek fedezete alatt a nagy Svábhegy déli oldalához értünk, s ott a mozsarakat leraktuk, hol már több ostromágyú is volt, s az egész környék tele honvédekkel, kik a további parancsra vártak.

Ott azt a parancsot kaptam, hogy a mozsarakat a hegytetőre kell vinni, s ott felállítani. Az ott lévő honvédek és tüzérek segélyével két mozsarat fel is vittük, de azonnal láttam, hogy a sziklatömegben a telepet felállítani nem lehet, de az ellenség golyójának is nagyon ki lettünk volna téve. – Erről jelentést tettem, a tüzértisztek be is látták, hogy a hely mozsártelepnek nem is alkalmas. Másnap a mozsarakat ismét kocsira raktuk, s annak kerekeit vastagon szalmával bekötöttük, úgy a lovak patkóit is, s így éjjeli 11-12 óra közt Ring hadnagy vezetése mellett a setétben lassan, minden zaj nélkül megindultunk. – Mikor a kitűzött helyet a vár nyugoti sarkán elértük, ott közel, egy régi téglakemence árka mellé, a mozsarakat leraktuk, s azonnal földből magas védfalat hánytunk, s így az ellenség golyóitól védve voltunk, s e helyen igen közel voltunk a vár nyugoti sarkához.

Nemsokára megkaptuk a bombákat, s megkezdtük a várát lőni – de különösen a vár nyugoti sarkán lévő ágyútelepre dobáltam bombáimat, mert azok nekünk legtöbbet ártottak. Így többször erős ágyúharc folyt köztünk, mi a

közelség végett ritkán végződött áldozat nélkül. Egy szerencsétlen napon két tüzértársam esett el, s egy megsebesült.

Épp e napon, ha jól emlékszem, május 19-én este, midőn pihenni készülünk, egy jó középtermetű törzstiszt jött telepünkhöz; ott fürkésző szemmel rajtunk végignézett, ekkor a körülöttünk lévő fegyveres honvédekhez fordult, és így szólt hozzájuk: „Ki akar közületek érdemjelt és előléptetést? Nekem öt emberre van szükségem, négy, ki a 2 [darab] 60 fontos bombát a Bécsi-kapu elé viszi, s annak közelében leteszi, egy ember pedig az égő kanócot a bögre alá rejt, hogy az ellen ne lássa, s azzal a bombába illesztett, rövid kanócot meggyújtja, s akkor ide visszajöttek.”

Alig végezte az ismeretlen tiszt beszédét, azonnal elől állt 5 bátor honvéd, kik fegyverüket lerakták, s készek voltak e veszélyes vállalatokat teljesíteni aszerint, mint nekik a tiszt elmondá. Ezután engem szólított fel, hogy a két 60 fontos bombát adnám át az embereknek. Miután a tiszt urat nem ismertem, rögtön Ring hadnagyért küldtem, ki a közeli házban volt, s azonnal megjelent, és igen előzékeny volt a törzstiszt irányában, míg az aranygalléros tiszt röviden mondta el szándékát, hogy a két 60 fontos bombával a Bécsi-kaput akarja betöretni. Ring hadnagy fejét csóválva, kételkedett a siker felett, de minden további megjegyzés nélkül parancsolta, hogy a két bombát átadjam, s annak dugóit felvágjam, hová a rövid kanócot a por közé dugtam, s ezzel átadtam a négy bátor honvédnek, kik a rövid kapcsos kötelet a bombák fülébe kapcsolták, és durunggal vállukra emelték, és vitték lassan a sötétbe, oda, ahova a törzstiszt parancsolta, ki tőlük kis távolban, hátrább maradt, és más irányban ment.

Ezután mi feszült figyelemmel vártuk a bombák dőrejét, de ahelyett több puskalövés hallatszott, s után[a] csend. Hogy az öt bátor honvéddel mi történt, azt gondoltuk, de nemsokára a szomorú valót is megtudtuk a két viszsztatérő honvédtől, kik lihegve beszéltek el, hogy három bajtársuk ott maradt, kiket a németek lelőttek, s ők szaladva menekültek a veszélyes helyről. Az ismeretlen törzstisztet többé soha nem láttuk. Hogy ki volt az a törzstiszt, kinek agyában e szerencsétlen gondolat megfogamzott, azt nem tudom, de mindenesetre rosszul volt értesülve a kapu belsejéről. Ha a két bomba a kaput betörte volna, még az esetben ott bemenni nem lehetett volna, mert a bejárat egész a tetőig tele volt rakva az utcán felszaggatott flaszterkövekkel; ez[t] láttuk a vár bevétele után.

1849. május 20-án Ring hadnagy a telephez jött, s ott elmondá, hogy holnap, május 21-én reggel 3 órakor az ostromló hadsereg a várat megrohan-

ja. Az időre a mozsarak készen, töltve legyenek, jelt a lövésre a kis kápolna mellett felállított ágyúk lövése adja meg. Ekkor a vár körül felállított összes ágyúk és mozsarak tüzérei tőlük kitelhető gyorsan fognak löni; de csakis a vár falára, hogy attól golyóink az ellenséget távol tartsák, addig, míg a létrákat a honvédek a vár falához támasztják, és az összes rohanó hadsereg a vár fala alá és [az] azon tört réshez ér, s ott a rohanó honvédek egymást lelkesítve e kiáltással: „Rohanj előre! előre!” E kiáltások után a tüzérek felhagynak a lövéssel, nehogy a rohanó honvédek közé hulljanak golyóink.

Mikor Ring hadnagy beszédét bevégezte, azt kérde, megértettük-e jól, mire igent mondtunk. „No, akkor készüljete a holnapi nagy napra, én itt leszek veletek, s egész erővel és kitartással fogjuk támogatni a derék honvédeket a nagy és dicső harcban.”

Éjjeli 11 óra lehetett, mikor Ring hadnagy közeli lakásába tőlünk távozott. Mi, tüzérek mindig későn feküdtünk; elég volt egypár óra a kemény földön feküdni, mikor már szokva voltunk, de most az éjt béren és beszélgetve töltöttük. Megemlékeztünk a derék honvédekről, kik holnap halálmegvetéssel támasztják a nagy létrákat a vár falához, kik közül sokan, igen sokan ma aluszszák ifjú életük utolsó álmát. Ily szomorú beszélgetés közt múlt az éj; mikor az órát néztem: háromnegyed hármat mutatott. Ekkor embereim a mozsarak mellé álltak. Ring hadnagy is megjelent, s mindent rendben talált. Lestük az óramutatót az égő kanóc világánál; még öt perc választott el bennünket a nagy naptól.

Az első jellövés eldőrdült, s utána az összes ostromágyúk és mozsarak borzasztó dörgése, golyók süvöltése, bombák és gránátok rémes pattogása, a rohanó honvédek fegyverei ropogása közül kihallatszott[ak] az előrenyomuló honvédek folytonos „előre! előre!” kiáltásai.

E jelszó és golyózápör közt állították a nagy létrákat a vár falához a Bécsi-kapu egész vonalán, mit rögtön elleptek a vitéz honvédek, és tolták egymást fel, míg a várfokot elérték, hol az ellenség szuronya várta az áldozatot és hulltak alá a mélységbe. Ezalatt a várfalon tört résnél borzasztó láрма közt folyt a küzdelem. Ekkor lassan, egymás után elnémultak a tüzérek ágyúi, ezzel szerepünk megszűnt, de nem szűnt meg, sőt most kezdődött a vitéz honvédek élethalálharca; nekik tovább kell küzdeni addig, míg a várba jutnak. De nem soká kellett várni e dicső, örökké emlékezetes percre, hogy meglássuk a várfokon büszkén lengeni a nemzeti zászlót, mit a győztes honvédek egetrázó „éljen”! kiáltással, a Rákoczy-induló mellett tűztek ki. Ez a kitűzött lobogó s a Rákoczy-induló csak lelkesítette a honvédeket a további küzdelemre, mi

most a várfalon belül, az ott felhányt árokban folyt, mit a németek makacsul védtek.

Az ágyúzás megszűnte után Ring hadnagy így szólt hozzánk: „Tüzérek, ti megtettétek kötelességeket, ágyúink fedezete alatt a vitéz honvédek a vár falát megmászták, s most a várban küzdenek. Mi ezt tétlenül nem nézhetjük, lábaitok előtt fekszenek [az] elesett honvédek fegyverei – szedjétek fel, s azazal jöttök utánam.” Ring hadnagy e lelkesítő szavára fegyverrel kezünkben mentünk a Bécsi-kapuhoz, hol temérdek holt és sebesült honvéd feküdt, kiket a létráról lelőttek vagy leszúrtak. Ott volt a két nevezetes bomba is, nem messze a kaputól, kissé távolabb a három szerencsétlen honvéd, kik odaviték. Az ott fekvő sebesültek jajgatása és segélykiáltása meghatott, de segíteni nem tudtam, mert bajtársaim a létrán fel a várfalon voltak, honnét a várba ugráltak, hova én is gyorsan utánuk mentem. Mikor a vár falára értem, onnét holtakra kellett leugranom, hogy a várba jussak. – Itt megjegyzem, hogy a várfalon belül az egész vonalon mély árkok voltak, az volt a németek utolsó védhelye; azon árkokban folyt most az elkeseredett szuronyharc. Soká kellett ott küzdenünk, mert az erős védárkokat csak akkor hagyták el, és menekültek beljebb a városba, midőn az árkok megteltek holtakkal. – De a városban még tovább közdöttek; hová én bajtársaimat nem követtem, mert láttam, hogy az ellen le van győzve. Így visszamentem a Bécsi-kapu várfalához, honnét tovább, folyton holtak közt mentem a vár nyugati sarka felé, hogy ott a németek ágyú- és bombatelepét megnézzem, kik ellen az ostrom alatt küzdenem kellett. De alig tettem meg a fele utat, midőn egy német tüzér, kezében karddal, a városból felém szaladt. Én megálltam, hogy vele megküzdjek, de mikor közel volt hozzám, eldobta kardját, és „pardonért” könyörgött – s meghagytam életét.

Alig tettem pár lépést, midőn az utcából üldözője, egy honvéd felvont fegyverrel közeledett felénk, hogy lelője – de látta, hogy a német ismét honvéd kezébe került, fegyverét leereszté, s visszament a városba.

Mikor továbbmentünk, csak akkor láttam, hogy előttem menő foglyom jobb csípőnél erősen vérzik. Mikor okát kértem, azt monda, a sebet üldözőitől kapta. Megsajnáltam a szegény németet, elővettem zsebkendőm, s azazal segítettem sebet bekötni, és mentünk tovább; de ekkor már sántított, és gyakran visszanezett, nem jön-e utána honvéd, kiktől igen félt; évégett elmaradni tőlem nem akart.

Amikor a vár sarkán az ágyúkhöz értem, hova fogoly tüzérem előbb tartozott, ki most szomorúan, reszkette nézte az ágyúk mellett elesett tüzértársa-

it, kik borzasztóan össze voltak szúrva és vagdalva. Egy másik ágyútelepnél két összetört ágyú, mellettük négy tüzér feküdt, kik iszonyúan meg voltak csonkítva; ezeket a szétrobbant bomba ölte meg. Ezt igazolták az ágyúk körül széthullt bombadarabok.

Midőn a vársarkot elhagytam, balra egy nagy épülethez értem – talán kaszánya volt? Azon túl tágas tér, honnét a Bécsi-kapu felé lehetett látni. A kaszányaépületen kívül, a fal mellett, egy sarokban temérdek holt feküdt – hol megálltam és azon gondolkodtam, hogy kik hordták oda össze, hisz azon rövid idő alatt, míg odamentem, az meg nem történhetett, mert még mindenfelé ott fekszenek a holtak, hol elestek. Arra még idejük nem volt a honvédeknek, hogy a holtakat összeszedhették volna, már azért sem, mert a városban még folyt a harc, különösen a Sándorépület felől hallatszott nagy láрма és puskaropogás. Így arra a gondolatra jöttem, hogy a sok holtak élve maguk mentek arra a helyre, hol hátukat és egy oldalt az épület fala védte – ott küzdhettek ők addig, míg elestek. E helyen volt még két vagy három társszekér, lovak nélkül; a szekerekben kevés ágyútöltény és sok katonai egyenruha: világoskék kabát, fehér zsinórral, ehhez hasonló ruhával megrakott kocsik a téren, azt nem tudom.

A helyről hamar távoztam, hogy megnézzem a várfalon azt a rést, hol a vitéz honvédek a nagy küzdelem után a várba nyomultak. Utamban fogoly tüzérem, mint árnyék, mindenhova elkísért; az útban többször kérdeztem olyast, mi engem érdekelt, de bármiről kérdeztem, mindég azt a választ kaptam tőle: „ich weiss nicht”; így mit sem tudhattam meg a folyton remegő némettől. – Midőn a várfalon tört réshez értem, bámultam azon kis erődöt, mit a németek ott a rés előtt csináltak; a becsúszott fal mellett széles és mély árok volt, s úgy annak mindkét végén a vár felé az onnét kiszedett földből erős, magas mellvédet csináltak; [s] kissé beljebb egy másikat, az elsőhöz hasonlót. E két kis erődből akarták a várba rohanó honvédeket visszaverni. De a vár védői nagyon meg lehettek szorulva akkor, midőn egy harmadik vonalat kezdték csinálni, mihez már nem lehetett annyi idejük, hogy a két elsőhöz hasonló legyen, így nem is volt annyi földjük, hogy a mellvédet kellő magasságra emeljék. Ezen úgy segítettek, hogy a raktárban volt vegyes gabonát zsákokba merték, és azon zsákokból emelték a védfalat. De mi volt mindez a hazáért és szabadságért küzdő honvédeknek, kik akadályt nem ismerve, halált megvetve rohantak a mély árkokba, hová élve és halva tiporták be egymást.

* *nem tudom*

Míg e helyen meghatva jártam, addig fogoly tűzérem a szétdúlt kis erő között könnyes szemmel kötözé be újra vérző sebé, s ezután mentem vele a főtérré, hol ezernyi honvéd szünni nem akaró örömlövéseit küldé a levegőbe, honnét a golyók visszahulltak. Hiába kérték a tisztek az örömittas honvédeket, hogy hagyjanak fel a lövöldözéssel, ők folytatták addig, míg maga Görgey a várba jött, hogy megjelenjen vitéz honvédei között. Mikor a hő honvédek meglátták Görgeyt, eget rázó, szünni nem akaró „éljen”! kiáltással fogadták, kinek szavára és kértére megszűntek az örömlövések. Görgeyt a törzstisztek körülvették, és mentek azon ház felé, hol Henczy^{*} feküdt, hogy őt megnézzék. De alig távozott Görgey kíséretével a főtérről, a honvédek is gyorsan szétmentek; de csakhamar mindenféle értékes tárgyakkal jöttek ki a házakból, és vitték a Bécsi-kapu felé, hova a városból odaözlő nép a szép, drága képeket, órákat és mindenféle hasznos tárgyakat potom áron vásárolták össze, és vitték tovább.

Míg én a gyors adás-vevést a honvédek és polgárok között a kapu előtt bámultam, addig az én német fogoly tűzérem, ki sebe fájdalomaitól menni már alig tudott, leült egy közeli ház mellé, hogy ott pihenjen, és várjon addig, míg érte megyek. De rövid ideig élvezhette nyugalma, mert a honvédek hamar elcsípték, és fegyver között kísérték a főtérré, hihető[leg] oda, hol a többi foglyok voltak. Ezt csak akkor vettem észre, midőn azt ott lévő kíváncsi polgárok az[t] kiabálták: „Nini! Ott kísérnek egy német foglyot!” Én a táj felé nézve, azonnal felismertem benne védencemet; utánamentem, hogy kiszabadítsam.

De alig mentem 25-30 lépést, midőn több honvéd mindenféle tárggyal megrakodva jött felém, s hozzám érve, körülfogtak, hogy vennék tőlük férfi fehérneműt, vagy mint egyik honvéd mondá: „Itt ni, egy pár sarkantyús csizma! Ezt vegye meg, éppen tűzérnek való.” Én a tolakodókat haraggal utasítám vissza, mert tudtam, hogy mindazt, mi náluk van, a házakból rekverálták. De az egyik élelmes honvéd, ki a csizmát kínálta, nem távozott addig, míg az alkut vélem meg nem kötötte. De hogy felpróbáljam, elmentünk a közeli tiszti istállókhöz, és annak falához támaszkodva húztam fel a kissé szűk csizmát. Míg azzal vesződtem, az alatt az istállóból három felnyergelt, szép lovat vezettek ki a honvédek, s egész nyugodtan ültek rá és nyargaltak ki a várból. Én azt hittem, hogy valamely főtiszt parancsára történt, arra éppen

* *Budavár császári parancsnoka, helyesen: Hentzi*

nem gondoltam, hogy a honvédek maguk részére rekverálják a német tisztek szép lovait. Mikor a velem volt honvédnek a csizma árát, egy ezüst húszast átadtam, azzal ő távozott, míg én a tiszti istálló ajtaja felé mentem, honnét nagy lárma hallatszott.

Odaérve, bementem megtudni a lárma okát, s láttam, hogy egy felnyergelt, szép szürke lovat két honvéd két felől kantárszáron erősen tart, minde-nik magának akarta, s azon összevesztek; s rajtuk kívül a még ott lévő 4-5 honvéd a többi lovak közt tartott szemlét, de úgy látszott, azoknak nem volt elég bátorságuk rekverálni. Mikor a két civakodó fél engemet meglátott, az egyik azt kiáltá: „Ide jöjjön, tüzér úr, legyen a szürke magáé!”, s azzal nagyot rántott a kantárszáron, míg a másik megadással ereszté el. Ekkor a hatalmasabb egész megleléssel mondá: „Így ni, most sem a tied, sem az enyém, vigye, tüzér úr, magának jó lesz.” E szavak után a szürkét az istállóból kivezette, és kínált, hogy üljek rá. De látta, hogy vonakodom; mérgesen kiáltá: „Üljön föl már egyszer, és menjen vele, mert ha nem, majd felülök én, de akkor, tudom, nem látja többé.” Azzal eléggé megértette volna, hogy rögtön kell határoznom, mert ha én el nem viszem a könnyen szerzett, gyönyörű szürke lovat, akkor elviszi más. Tehát azt kellett tennem, mit soha nem tettem – nem loptam, de rekveráltam; s akaratlanul is felültem a szürkére, s [az] gyorsan vitt ki a várból. De hamar észrevette, hogy nem előbbi gazdája ül hátán, s hogy megbosszuljon, többször a házak falához szorítá hol egyik, hol másik lábam. Alig vártam a tüzes állattal, örültem, midőn Ring hadnagy lakásához értem, s ott elmondtam a kalandot, hogy mint jutottam a szép szürkéhez. Ring hadnagynak tetszett ugyan a kaland, min jót nevetett, de még jobban tetszett a szép szürke. Én pedig megbántam tettem, mert lóra szükségem nem volt, de megbántam azért is, mert istálló és abrak nem volt. Miután ez hiányzott, megkértem Ring hadnagyot, hogy venné át tőlem a lovat; mire nem kellett soká kérnem, örömet elfogadta. Másnap a szép szürkével Pestre lovagolt, honnét többé vissza nem hozta; hihető, hogy jó pénzen eladta.

A várban lévő házak, úgy a tiszti istállók kiürítése azon rövid idő alatt történt, míg Görgey tisztikarával a halálosan sebesült Henczynél időzött. Mikor onnét távoztak, akkor tudták meg a várban történt nagyszerű rekverálást, mit rögtön betiltottak, a kapuk elé őrköt állítottak, s azok vigyáztak, hogy a várból bármily csekély tárgyat többé ki ne vigyenek. A tilalom után a győztes honvédek lassan elszéledtek, utánok rom és pusztulás, de megmaradt az utó-kornak örök emlékül 1849. május 21-i nevezetes nap és vele a dicső honvéd név.

Pest bombázása – Budavár bevétele

Az alvidéki táborból a dicsteljes felső táborba óhajtva osztatni, május elején Pestre tétettem át, egyelőre a térparancsnokságnál alkalmaztatva, de mindjárt az első napokban egy makacs betegség által meglepetve, mely egész azon év végéig gyötört.

Amint egyszer a Kerepesi úton a Rókus körül elhelyezett térparancsnoki irodában ülök felkötött állal, váratlan belép Petőfi, ki már ekkor őrnagy volt, s mint átutazó, szabályszerűleg jelentvén magát, fölismert s barátságosan üdvözölt. Együtt mentünk reggelizni, mialatt elmondá, hogy ő a munkácsi várba óhajtana kinevezetni parancsnoknak. Már ekkor híre szárnyalt, hogy az oroszok betörnek. No én ugyan, mondtam, a felső táborba szeretnék osztatni, de önnel, nem bánom, elmegyek Munkácsba is, aztán majd ott valami nagyszerűt viszünk végbe.

Alig néhány napot töltve Pesten, még mint fennjáró, egy bot segélyével a Poplan sörházba mentem a Sebestyén utcába. Egy sereg városi polgár vett körül, kegyelettel nézegetve újdont honvédtisztii atillámat, panaszkodva az átélt Windischgrätz-i korszak szenvedései felül, midőn közelben – esti 6 óra tájon – az első bomba robbant szét, iszonyatos dőrejjel, valamelyik ház tetején vagy udvarán.

Az ostromló sereg fővezérlete tudtul adatá Hentzinek, hogy a pesti oldalról egy puska sem fog elsüttetni, tehát kímélje a várost. De Hentzi osztrák vezér volt, s ezzel, úgy hiszem, mindent elmondtam.

A békés sörözők rémulve ugráltak föl az asztaloktól, s amint néhány perc múlva egy másik bomba – de ez már jó távol, valahol a Lánchíd körül – esett a városba, az egész korcsma kiürült. A vendégek nagy része nem fizetett, a vendéglős maga nem győzván számolni.

Egyedül maradv a sörödében, fizettem s távoztam. Azalatt este lőn, a város több helyen égett s egészen kiürült. Kiballagtam a Városligetbe, onnan nézve a borzasztó látvány nagyszerűségét.

A Városliget egész tábor volt, földönfutó nép tábora, melynek dühét, átkozódását Hentzi barbarizmusa ellen leírni homéri toll volna képes talán. A város egy lángtengerré vált, mindenki, aki Pestben valamely házat vagy bútoros lakást bírt, égett embernek tartá magát.

Mindenkinek szeme a budai várra volt szegezve, honnan szabályszerű időközönként párosával szállt fel a magasba két-két bomba alatt égő kanóccával, melyek futásukat jelölték. Úgy tetszettek, mint egy pár hullócsillag, mely eleinte egyenest felfelé száll, azután ismét hasonló tempóban lefelé, mire iszonyú robbanás következett. Ha a szél úgy kedvez vala Hentzi munkájának, mint Moszkvában első Napóleon alatt az oroszoknak, midőn fölváltva mind a négy oldalról föltámadt a szél, akkor Pesten nem marad egy kunyhó sem épen. De szerencsénkre a szél nem volt erős, és másnap reggel megvigasztalódtunk, hogy aránylag nem esett annyi kár, mint talán Hentzi óhajtotta volna.

A bombázás éjfél tájban megszűnt, s másnap a város ismét népesülni kezdett.

Ez esemény után Görgey nagyobb eréllyel fogott az ostromhoz. A Gelérthegyen s a Krisztina városi oldalon a 24 fontos ütegek sortüze csaknem szakadatlanul rombolta a falakat, és négy-öt illetén nagy ágyú, egyszerre el-sütve, oly rémületes dőrejt okozott, hogy még a Kerepesi út végén is ajtót, ablakot úgy megrázott, mintha egy ostromló tömeg döntögette volna. Vég-re május 21-ének reggelén a K-ház két szál lakosa, egy vén szakácsné s egy házmester, azon örömhírről rohantak be hozzám, ki már akkor ágyban fekvő beteg voltam, hogy a Vár be van véve. Köpenyt öltve magamra, egy bérkocsiban kivettem magamat a Duna-partra. Még javában szólt a kis puskatűz a várban, de az égő Várpalotán láttam lengeni a nemzeti háromszínt.

Mindenki a roham részleteiről beszélt, a honvédek tréfáiról, melyeket az ostrom tüzében elkövettek. Mert jellemző sajátága volt a 19 éves honvédeknek, hogy a legnagyobb, legvéresebb és -vérengzőbb jelenetben is dévajkodtak. Még javában csatáztak a várban, amidőn egy ilyen jó kedvű közhonvéd nagy erőköddel a Várpalota udvarára cipel a trónteremből egy aranyos karosszéket, arra nagy méltósággal felül, s körébe gyűjtött bajtársainak különféle pajzán tárgyú parancsokat osztogat.

Egy másik csapat honvédre egy ház második emeletéről egy század ellen-séges katona lövöldöz.

– Megálljatok! – szólal fel egy gyermekarcú kis honvéd –, már lőttünk futtában elég németet; löjjünk már egyszer röptében is!

Azzal a csapat fele fölrohant a második emeletre, és az ablakon dobálja ki az öles vén katonákat, a többi meg lödözi a levegőben, mint a vadkacsákat, jóízú kacaj között.

Harmadnapra egy vidéki barátom beszélte, hogy megnézte Buda várát másnap, az ostrom után. Borzasztóan bűdös volt a sok halott szagától. A

honvédek egy része a vár pesti oldalán útszélben, sőt az utcán is heverészett, ahol éppen lenyomta őket az álom, több heti folytonos fáradtság s különösen az utóbbi napok álmatlanságai után. Vér és por borította arcukat, egyenruhájukat, de tekintetükben rendkívüli büszkeség, önérzet s oly marcona kifejezés volt, hogy polgár barátom szinte szégyenlette magát előttük, s valóban, a polgáremberre némi szuverén kicsinyléssel is néztek. Nagyon szeretett volna pedig velük szóba állni, de nem akarták észrevenni. Végre nekibátorodva, egy kisebb heverésző csoportot, mely még ébren volt, szólított meg.

– Hát már most, tisztelt vitéz hazafiak, mit fognak csinálni?... hiszen már talán nincs is ellenség a hazában, mindent levertek? – kérde tőlük.

– Mit csinálunk? – dümmögé az egyik, végignézve megvetőleg a kérdőn s másik oldalára fordulva – hát *megyünk Bécsbe*.

Csillaghullás

Búcsúkoccintás

A magyar kormány újoncot és pénzt kért az országtól, címszerint az osztrák hadsereg kiegészítésére, de valóban egy nemzeti hadsereg felállítására. A szín, melybe a javaslat burkolva volt, gyűlöletesnek tűnt fel. Hogy azt Kosuth Lajos ajánlotta, az nem enyhíté Petőfi ellenszenvét iránta.

Az országgyűlés óriási többséggel fogadta el a jól megértett törvényjavaslatot, e többség közt volt Vörösmarty is.

Erre írta Petőfi azt a költeményét Vörösmartyhoz, melynek refrénje ez:

*„Nem én tépem le homlokodról,
Magad tépted le a babért.”*

E költemény fölött hasonlottunk meg.

A vers megjelent, s a rá következő két rövid nyilatkozatban úgy el tudtuk egymástól szakítani magunkat, hogy többé egymásnak a nevét sem mondtuk ki.

Csak egy nehéz év után jöttünk össze. (Csak nyolc hónap volt, de beillik egy évnék.) A Buda bevétele örömnepére tartott lakománál találkoztunk ismét.

Sok minden áldomást mondtak ott. Én csak a magaméra emlékezem.

– Éljenek azok, akik ezután fognak meghalni a hazáért – éljenek örökké!

Ekkor odafordult hozzám s azt mondá:

– Köszönöm, hogy értem is ittál!

S összekoccintá velem a poharát.

Ez a pohárkoccintás volt az utolsó búcsúhang közöttünk.

S elváltunk anélkül, hogy egymást megöleltük volna. Nagyobb volt a dölyf mind a kettőnkben, mint ahogy valamelyikünk megvallotta volna, hogy fáj a harag.

S csakugyan jól mondta: az a pohárköszöntő öneki is szólt.

Ha én azt akkor tudtam volna!

* 1848. júl. 11-én

A békebontó

Meredek havasok állják körül Abrudbánya városát. Hegy hátán hegy, mint megőszült óriások, emelkednek szerte hóval fedett ormok, miknek szakadékaikain feketésen zöldell a hóban lakó fenyő.

A sziklákon járatlan ösvények vezetnek keresztül-kasul, néhol a hegyek éles gerincein futva végig, honnét a ködös mélység fenekét nem látni, másutt meredeken alig tartó lépcsők viszik tovább a veszélyes utat mélybe és magasba, a tajtékot verő hegyi patak mély örvénye fölött egy-egy keresztüldöntött fa revesedő törzse az átvezető híd. S lenn a visszhangzó mélységben egy egyenes út visz két magas sziklafal között, keskenyen, rögösen a bányavárosig.

Ez úton látjuk haladni Hetveni^{*} urat az ő csapaja élén.

A csapat rendetlen, útjában lármáz és verekszik, ruházata ahány, annyiféle, hanem a tiszt urak, kik világért sem elegyítik magukat a közkatonaság közé, annál ragyogóbbak, öltözetük piros prémes zöld dolmány, ezüsttel és vörössel, ahol csak lehet, kihányva. Maga Hetveni úr arany gallért visel.

Csupán egy kis csapat tart szigorú rendet. Vezérük fiatal, komoly, lelkesült arcú ifjú, maguk a fiúk mind oly érettek, oly okosak. Tán mindnyájan egy tanoda egykori tanítványai. Szórakozva mennek, hangot csak lépéseik taktusa ad.

Utánuk ismét ágyúk és ágyúszekerek, mik körül sem tűzér, sem fedezet.

Hetveni úr meghallá, hogy a magyar kormány a békülni kész románok lefegyverezésével foglalkozik Abrudbányán s rögtön sietett oda hivatlanul, kéretlenül, az alku pontjaiba beavatkozandó.

A békülés legszebb folyamában érkezék meg Hetveni úr éhes csapataival, s megállítja az alkudozásokat.

Követelései botrányosak voltak. Azokat saját békekövetünk undorral utasítja vissza.

A gerillavezér azonban nem volt az az ember, ki szép szavakra hallgatni szokott.

* Valódi neve: *Hatvani*. Neve eltorzításával az író talán a betvenkedésére utal.

Fegyvereseit azonnal csatarendbe állítja, bevezette a fegyverlerakás színhe-lyére s a fegyvertelen oláhok közé lövetett vele!

E galád megrohanásra, mintha a föld okádná ki a harcosokat, ezrei és ezrei támadtak elő a fegyveres románoknak a körülfekvő bérceken, kik gyanúsán várták a békülés kimenetelét s még nem tevék le a fegyvert s bosszúra lob-banva fogták körül a gerillasereget. Mint egyetlen jelszóra, kürtök rivalltak mindenfelé s vérengző ordítás. A békekövet még csillapítani akarta őket, de azt mint árulót darabokra tépték s a gerillákat beúzták a városba.

Csak egy csapat nem futott el, csak egy csapat állt ki a fenyegetett város védelmére, a komor, hallgató ifjú kis serege.

Kétszer nyomta vissza a százszor nagyobb túlerőt, míg végre az oláhok el-foglalták ágyúit.

– Ne hagyjuk ágyúinkat, fiúk! – kiáltá, megvillantva véres kardját az ifjú hős s elszántan a küzdő tömegbe rohant.

Még egyszer elverte őket ágyúiról, tért hagytak körüle s csapata körül a visszaszórt oláhok s azután felülről a hegytetőről kövekkel hajigálták őket agyon.

Így esett el korunk egyik legszebb tehetsége, kiben oly forró szív oly magas ésszel volt párosulva – hozzá és seregéhez nem méltó csapatában, ágyúit és becsületét védve.

Ez ifjú hős – Vasvári Pál.

E rövid ellenállás után a felbőszült nép a martalékul vetett városra rohant.

Mi történt azután?

Ne kérdezzétek.

Azt tudni nem jó emberi léleknek.

Hetveni úr 1600 főnyi csapatából – hatvanadmagával menekült meg, a többi a szorosokban agyonköveztetett, anélkül, hogy csak egy puskalövessel védhette volna magát.

Abrudbánya most leégett, lakatlan rom.

Pétervárad utazás

A temesvári táborban is azt hallottam, hogy Bemet már nehezen találom a Bánságban. Mindamellett tovább utaztam Nagybecskerek felé.

Becskerek kinézése nyomasztólag hatott kedélyemre. Azóta, hogy én elhagytam, a rácok csordái ütöttek sátrat benne, az ő uralkodásoknak e város volt székhelye. Seregeink visszafoglalták ismét, de a megye még nem tevő át székelését Becskerekre, a kivándorlott magyarság s a jobb érzelmű polgárok még nem mertek visszatérni tűzhelyeikre, a rác botosok nagy része a rác hadakkal együtt megszökött. Pusztá, szennyes, halgatag volt a város jelleme. Víg arcvonású embert nem lehetett sehol látni.

Kiss Pállal Péterváradra utaztam. Meg kellett vala fentebb említenem, hogy Zsombolytól Becskerekig a magyar helységek elégetett, kipusztított állapota borzasztó látvány volt. Magyarcernya, Torda, Szentmihály, nemrégén virágzó magyar helységek, most csak omladékok s kormos falak színhelyei valának. Egy-egy ház előtt csoportosan és néma szomorúságban heverve több magyar család, az egykori lakosság része, mely a magyar seregek visszajövele után részint emiatti felháborodásból, részint a nyomortól kényszerítve régi lakhelyére visszatért. Az ég tudja, mi történt velük s a többi magyar bánsági néppel, mióta a nemzeti hadsereg Temesvár alatt legyőzetett. Ők hűn szolgáltak mindenben a magyar hadaknak, s azért aggódni kell, hogy a győzők másodszori bosszújának prédáivá lettek. A Tiszán átkelve még borzasztóbb jeleit láttuk a szörnyű pusztításnak. Magyarbecse, mely népes, nagy és gazdag mezőváros vala, egészen elégve, lerombolva mint temetőhely terült el előttünk, midőn keresztülvontatánk üres utcáin. Keresztülmentünk a híres Szenttamáson is. Ez legfeldúltabb volt, még a házak előtti akácfák is elporzszólva setétlettek a fekete házfalak előtt. A templomok felgyújtva, kiprédálva, ablaktalanul s ajtótlán tátongottak leütött tornyaikkal a sírcsendű láthatáron. Szenttamáson egy élő lelket sem láttunk. Néhol a ház falaiból bágyadtan egy macska kívánszorgott. Messze a városon innen és túl a gazdag termésű földek szántatlanul burjánzottak. Június 4. napja volt, amikor szokottan a gabonatermést dús bőségben látni kell. De az átkos emlékezetű város a lázadók által várfészekké volt alakítva, a magyar hadak 1848. őszkor minden oldalról ostromlák, és így szántva, bevetve határa nem volt. 1849. tavaszkor Perczel romba dönté a

hongyilkos had odúját, s a pusztulás a városból a mezőkre is kiterjedt. Így lőn, hogy a szántóföldek tenger területe oly nagy fűvel volt benőve, hogy az egészet bő eredménnyel kaszálni lehetett. De a nép, a föld tulajdonosa, messze szökésben kereste menedékét a méltán felbőszült magyar fegyveres nép elől, a magyar földművelők, kik időközben a Bácskába visszaszállottak, rettegetve a bosszútól, nem mertek hozzányúlni.

Június 4-én este Újvidék alá jöttünk, hova éppen vonulásban volt Perczel serege, ki még azon éjjel a rácokat a karlovici sáncokban megrohanni szándékozott. Nehezen törhettünk keresztül a hosszú vonalban halkán haladó sereg népen, szerein s számos szekerein.

Perczelrel találkozásom a péterváradai parancsnokság körül történt kormányrendeletek miatt előre látható kellemetlenséggel volt összekötve. Midőn általa Pétervárad az ostrom alól felszabadított, az ő befolyásából Batthyány Kázmér, mint akkoron bácsi országos biztos, Perczel Miklóst nevezte ki várparancsnokká. Későbbben a kormány, azon világos oknál fogva, miszerint oly nevezetes erősség védelme csak gyakorlott katonának kezébe adathatik, Kiss Pál ezredest küldte Péterváradra parancsnoknak. E cselekvés Perczel Móricnak legnagyobb ingerültségét vonta maga után. Kiss Pál ezen utazásunkban beszélt el a saját szerű jelenetet, mely első összejövetelüket tévé.

– Hogy merte ön elvállalni ezen parancsnokságot – mondá Perczel.

Kiss Pál elővéve kinevezési oklevelét:

– Én – úgymond – parancsot kaptam a kormánytól arra.

Perczel:

– Én nem ismerem el önt parancsnoknak, ön nem tudja azt, hogy én már Miklós öcsémet kineveztem.

Kiss:

– Azt én nem tudtam, s csak azt teszem, amit nekem parancsolnak.

Perczel:

– Hát nem ismer az úr engemet?

Kiss:

– Most van szerencsém legelőször.

Perczel:

– Mit, az úr engem nem ismer, Perczel Móricot, aki már kétszer mentette meg a hazát.

Kiss:

– Én nem akarok semmit tábornok úr érdemeiből levonni, s nem azért jöttem, hogy tábornok úrral pereljek.

Perczel:

– Az úr engem megsértett; hogy merte az úr a kinevezést elfogadni? Mit nekem a kormány, én nem mint tábornok, hanem mint Perczel Móric rendelkezem.

A dolognak, mint mindennek, mit Perczel szelességében szokott tenni, további következménye nem volt, s Kiss Pál Perczelének látszó elégületlensége mellett is a parancsnokságot átvette.

Ludwigh János

A kozák had utat talált

LEVÉL KOSSUTH LAJOSNAK

Édes barátom!

Európa irányunkban leggyalázatosabban viseli magát. Ha győzendünk, az orosz intervenció ellen kelendének ki, ha veszünk, gyászbeszédet tartandának felettünk. Félúton az orosz meg sem álland, ő Európával is mérkőzni készült, midőn határainkat átlépte. Csak önmagunkban támaszkodhatunk, s ha balszerencse nem ér bennünket, önerőnk által győzendünk. Azért most csak katonát és fegyvert teremtsél, ha azt a pokol fenekéből is elő kell hozni.

A Liptóba Árván át betört orosz had 19 000-re mondatik. Az út egészen feltörtet s járhatatlanná tétetett, de a kozák a magas hegyeken át is utat találta megpatkolatlan lovával.

Mi történik kint, nem tudom, mert egy hét óta valamennyi kémünk elmaradt.

Ismét kérdés támad, mit tegyen a kormány az újabb foglyokkal. Haynau egy olyan ember, ki kegyetlenkedésében gyönyört talál. Magok az osztrákok tébolyodott bolondnak tartották. Ő kegyetlenkedési hajlama után ítélve egyetlenegy fogolynak sem fog megkegyelmezni, hanem valamennyit megöletni. Kegyetlenséget kegyetlenséggel viszonzni ugyan nem kell, de végre nem az lesz a kérdés, öljünk-e mi is, ha az ellenség gyáván gyilkol, hanem mi által használhatunk e ügyünknek többet?

A foglyok bajt csinálnak; nem volna-e jó őket, úgy mint Szegeden történt, a helységek között felosztani s szolgálkul átszolgáltatni. Így nem kerülnének semmibe, nem szöknék el egy sem és a tapasztalt munkás kezek hiányát a földművelésnél pótolnák. Áldjon meg az ég.

*Tatán, június 24-én, leghűbb barátod
Ludwigh János.*

Minisztertanács Kossuth pesti lakásán

Június 26-án este Kossuth ülésbe gyűjtötte a minisztereket lakására, azon kérdés feletti tanácskozás végett, hogy mit kelljen most tenni?

Ez volt az utolsó minisztertanácsi ülés, melyben mint hadügyminiszter jelen voltam.

Az ülés azon jelentések előterjesztésén kezdődött, melyek Erdélyből és Felső-Magyarországból az orosz seregek váratlanul gyors előrehaladását tudatták. Ezeknek teljes szövegszerinti felolvasása után Kossuth azt a kérdést, hogy a kormány most már mihez kezdjen? legelőször is én hozzám intézte. Erre javaslatom így szólt:

„Mindenekelőtt ne késsék tovább a kormány, az országra szakadó veszedelem egész nagyságát a néppel megismertetni, ha nem is egyébert, hát a végett, nehogy mostani időelőtti diadalmámorában érje a leigáztatás szörnyű végezete.”

„Együttal készüljön a kormány azon elv mellett, melyet eddig képviselt, személyesen helytállni! Adja meg közvetlen részvétele által a Magyarország függetlensége melletti végső küzdelemnek az élet-halálra való nemzeti önvédelmi harc igazi jelentőségét! Jelentse ki magát mozgónak és csatlakozzék a főhadereghez, hogy ezzel együtt álljon és bukjék!”

„Ismerje el annak lehetetlenségét, hogy a meglévő erőkkal és eszközökkel egyszerre mind az orosz, mind az osztrák hadsereg felett győzedelmeskedjünk; és kezdje rögtön valamennyi seregeinket a Duna jobbpartján vonni össze avégett, hogy ott egyesült erővel Ausztria ellen mérhessünk egy utolsó csapást: ellenben az orosz hadsereg előre haladását csupán késleltesse békés alkudozások kísérlete által.”

„Ha az utóbbi nem sikerül: akkor ám hadd szállja meg az orosz a védetlen országrészeket.”

„A nemzet alkotmányos igazait eredetileg Ausztria támadta meg, nem Oroszország.”

„Ezt vegye a kormány fontolóra és mérjen ezentúl csapást csapásra egyedül Ausztria ellen, ameddig ezt az oroszok távolsága még megengedi!...”

Elmondám – s utánam megint Kossuth beszélt.

Javaslatom első pontját föltétlenül magáévá tette, hogy tudniillik a veszedelmet, melyben Magyarország leledzik, nem kell tovább titkolni a nemzet előtt. A nemzet, mondá, eddig csupán olcsó lelkesedést mutatott: cselekedni a maga szabadulásáért – édes keveset cselekedett. Most válasszon a szolgaság s a férrias önvédelem között...

Nem tudtam, hová akar Kossuth a nemzet ellen intézett meglepő kifakadásaival kilyukadni. Hiszen ő maga volt az, ki a néppel elhitette, hogy az ellenség megsemmisítésére egyéb sem kell annál, hogy kaszáját egyenesre igazítsa és táborba gyűljön. Éppen egy újabb, kevésbé hízelgő kijelentése kezdetén azonban váratlanul félbeszakította komornyikja, aki két természetes söröskancsóval a kezében lépett a terembe, szemlátomást tétovázva, hogy melyiket a miniszter urak közül kínálja meg elsőnek.

„Micsoda dolog ez?!” förmedt rá Kossuth – és félbehagyván a nép elleni korholó beszédjét, a zavarba jött Ganymédet kiutasította a szobából.

A zavart okozó intermezzónak szándékom ellen én voltam az előidézője, azért, hogy nagyon szomjas lévén, erről a miniszter tanácsülés kezdete előtt az előszobában szót találtam ejteni.

Kossuth hamar kiengesztelődött. Különben is a miniszterek irányában a házigazdának vendégei iránti figyelmére érezhette magát kötelezve, mert legett nemesebb italokról és némi hozzávalóról is gondoskodott.

Ezzel a komoly hallgatag minisztertanács csakhamar élénk rögtönzött férfiestély színét öltötte magára. Az iménti komor hangulat észrevétlenül csaknem derültté változott át. Kossuth nem folytatta többé a nép elleni philippikáját, hanem további szó nélkül kijelentette, hogy javaslatommal minden pontjaiban egyetért. Ugyanezt jelentették ki utána többen a miniszterek közül. Indítványom nem lett elutasítva – és bennem mégsem támadt az a belső meggyőződés, hogy Kossuth és a miniszterek többsége indítványom elfogadását és állhatatos keresztülvitelét komolyan veszi.

Naplójegyzetek

Pesten, Jún. 27.

Egy hava, hogy nem jegyeztem semmit a naplóba. Rövid idő, s mennyire fordultak dolgaink: alig hiheti az ember.

Múlt hó 31-én az országgyűlés és a kormánynak áttételét Budapestre határoztuk el. Öröm volt mindenik arcon, meglegedés mindenik szívben, s jó remény mindenik kebelben. Mert jóllehet az orosz seregek mind jobban gyűltek a határos tartományokban: mégis a nyert győzelmek biztatának, hogy még többször fogunk győzni.

Ma úgy állunk, hogy az orosz sereget Kassán tudjuk; a felső-dunai sereg Csallóközből hátrált, Bácskában Jellasics, Burics, Nugent a rácokkal egyesülten már Zombort, Pécsét stb. bírják; Erdélyországban az oláh lázadás hatalmasabban forr, mint valaha; valjon oroszok vannak-e már e pillanatban Erdélyben, Máramarosban úgy, mint vannak Árvában, Liptóban, Szepesben, Sárosban, Abaújban, s alkalmasint Trencsénben, Nyitrában és egyéb megyékben is, nem tudom. Mert a szegény kormány titkolózik.

Jún. 30.

Hirtelen látszik szomorújátékunk fejlődni.

Tegnapelőtt a keresztes háborút hirdette ki a kormány, olyan alakban, mint azt végrehajtani sem lehet, s melyben országunk népe a legteljesebb pusztulásnak vezetetik elébe. Vértenger lesz az ország; a tatárjárás következményei ismételtetnek.

Tegnap ilyen falragaszt olvastunk: „*Arad várának capitulationalis oklevele mindkét részről ünnepélyesen aláírva a kormányhoz immár megérkezett.*

Győrnél ellenben csatát veszítettünk.

Erdélyben a Beszterce felé beütött orosz visszavonult. Brassóból még előbbre nem nyomult, sőt brassói fellegrvárunk is tartja magát.

Nincs vesztenivaló idő, haladéktalanul fegyverre szálljon minden férfiú! Pest, jún. 29. 1849.

Az ország kormánya.”

Alkalmasint az, mi jónak látszik benne, nem igaz, a rossz pedig felette nagyon is igaz.

Ellenségünk 240 000 katonát számlál, mink a székelyeket is beletudván 120 000-ret.

A kárpáti sereg már Miskolcon innen van, az folyvást visszavonul, s az orosz követi. Meg nem állapodhatik sehol, segítséget nem kaphat sehonnan: azért „kelljen fel a nép, s üsse agyon követ az ellenséget”.

Győrnél csatát veszítettünk. A Csallóközből az ellenség hirtelen a Duna jobb partjára vonult, s a mieinket visszanyomta.

Ha a visszavonulás így tart, 4-5 nap múlva Budapesten találkoznak a seregek.

Júl. 1.

Eső esik, sár az ég. Sírjunk mindannyian, kik érző szívvel bírnak.

A délelőtti tanácskozmányban, hol sem Kossuth, sem egyik miniszter sem voltak jelen Lázár torontáli képviselő szólalt fel, hogy a családok fenntartására valamit előlegezzenek. E képviselő egészen kétségbeesetten beszélt el állását a tanácskozás előtt. Ő maga rá; becsületessége miatt gyűlöletes a rá-cok előtt, kik már többször halálra keresték. Minden vagyonát elpusztították; neki most a képviselői díjon egyebe nincsen. Ha pénzt nem hagyhat a családnak, három gyermekemmel, úgymond, kiugrom az utcára a harmadik emeletről, hogy így a magam és az ő nyomorúságainak egyszerre véget vessék. – Lázár felszólalására megkéretett Palóczy, hogy a kormányzóval közölje e kívánatot, valamint azt is, hogy a képviselők együtt kívánnak maradni, s ha kell, pajtában is tanácskozni.

Másfél órányi várakozás után belépett Kossuth, Szemere; előbb már megjelentek vala Batthyány Kázmér, Vukovics.

Kossuth így beszélt. Tegnap este a kormány a jelenlevő tábornokkal tanácskozott, s ezek véleményét meghallgatván elhatározta, hogy seregeink az Alföldön – mely dús – összepontosíttassanak. Tehát a dunai sereg is húzódik lefelé. A kormány Pesten nem maradhat, de hová menjen, azt sem tudja még, miután nem lehet tudni, hol sikerül a seregek összehúzása. Ha majd valahol lesz és biztos helyet talál, összehívja oda az országgyűlést.

Júl. 4.

Júl 2-án 8 1/2 órakor a megyeteremben nyílt ülés tartatott. Palóczy engem felszólította, hogy a kormányzót az ülésbe híjjam, miszerint hazánk állapotját előadja. Kossuth egyszerű honvédruhában és kardosan jött az ülésbe. Nála mindent takarodóban találtam. Az eső folyvást esett.

Kossuth beszédében azt mondta, ha a nép akarja, megmentheti magát, ha nem akarja, elvesz.

Ülés után Kossuth Ceglédre utazott.

Pest nehéz napjai

NAPLÓJEGYZETEK

Július 8-án.

Az elutazások folytonosan tartanak. A kormány és egyéb főhatóságok eltávoztak. Ma délután ment el innen a rendőrségi hivatal is. Estvefelé egypár csapat honvéd készült átkelni a Dunán.

Estvefelé azon hír volt, hogy előőrseink Budán, a németeké már a Sváb-hegyen vannak.

Beszélik, hogy a császár, Ferenc József, seregeivel jó lefelé, mindenütt amnesztiát hirdet, rabolni nem enged, de a győri zsidóktól 80 ezer pengő forintot sarcoltatott.

Július 9-én.

Tegnapról datált minisztériumi plakát ma reggel értesíté a közönséget, hogy a kormány a Pestről eltávozott, hogy nem kívánja, miszerint a fővárosiak tömegben felkeljenek, hanem kinek tetszik, csatolja magát a hadsereghez sat.

A Lánchíd, mint mondatik, megeresztvén és keresztrúdjai Buda részén kiszedetvén, egy ideig használhatatlanná tétetett.

Ma délelőtt ismét több szállítmány történt 3 gőzhajón, vasúton és kocsikon. Sebesült honvédek is elküldettek, kiket lehetett. Sokan járkáltak azonban az utzákon.

Hiteles hírek szerint Debrecenbe múlt kedden (július 3-án) jöttek be a muszkák, és ámbár ígérték, hogy senkit sem bántanak, a nemzetőr őrnagyot több másokkal agyonlövették, a városban rablottak és sok megrakott szekérral együtt odébbmentek. A város népe és a szomszéd vidékiek előleges határozat szerint nem állottak ellent.

Július 10-én.

A város igen csendes lón. Kocsit, hintót, fiakert alig lehet látni, mert a lovakat az álladalom foglalta le szállítmányok tételére.

Ma Pestről ismét ment el felkelt nép délután. Reggeltől fogva a Museum udvarán gyűltek össze. Egy leopoldvárosi lakatos 6 legényével együtt ment el, magára akasztván egy nehéz aranyláncot, és ujjait telerakván gyűrűkkel, hogy – mint mondá – ki őt agyonlövi vagy eltemeti, találjon nála valamit. Mind ő, mind legényei jó puskákkal, pisztolyokkal voltak felfegyverezve.

A drágaság folyton növekszik. 1 font gyertya (faggyú) 22 váltó garas, a favágók egy öl favágásért 8 váltó forintot kérnek.

Az aprópénz szűke oly nagy, hogy vagy adósságra kell vásárolni, vagy annyit értéktől, mennyi az egész bankóra kerül. Mert az eladók semmit sem adnak vissza.

Július 11-én.

Ma délelőtt Pest város teljes csendességben volt. Csak a Museum terén gyülekezett össze kevés alrendű népség és a népfelkeléshez készült alakulni, egy veres zászlót tűzvéni ki, melynek közepén kereszt volt. Délután cigányzenével csoportosodtak és egy katonadobbal; 4 óra tájban elindultak az Üllői út felé. Ebéd előtt és után több ízben lödöztek pisztolyaikból.

4 1/2 órakor sebes vágatva egymás után mentek a kocsik és szekerek lefelé az Üllői és Soroksári útra.

Ez idő tájban jött be Budára Huszti uhlán ezredes alatt mintegy 160 császár-uhlanus és 190 vasas német, 6 ágyúval, két szénás, két zabbal terhelt szekérrel.

Budán (némelyek szerint) már 8000 katonára rendelték szállást (mások szerint csak 4 ezerre), kik vagy még az éjjel, vagy holnap Ramberg generál alatt bejövendnek.

A nemzeti zászlókat estve 8 órakor még csak a Városház tornyán, Nemzeti Színházon és Museumon lehetett látni.

Mondatik, hogy e napon nagy ütközet volt Ácsnál, hol az erdőt 3-szor vették el a magyarok, végre orosz segítség által az osztrák sereg megtarthatta előbbi állását. Görgey öt ízben támadá meg rohammal az osztrákokat, hogy keresztültörhessen rajtuk, de a nagy erő ellen nem vihette ki szándokát.

Július 12.-én.

A főtí levélposta ma azon hírt hozta, hogy az oroszok tegnap délután Gödöllőről Fótra izentek zabért és szénáért.

Beszélték, hogy tegnap Dunakeszre a váci magyar táborból izenték, hogy a lakosok 24 óra alatt arassák le gabonájukat, különben nem állnak jól, hogy meggyújtatik.

Délután 2 órakor a Kerepesi úton jött be Pestre 150 orosz lovas katona, mint mondják, podoliai határőrök, mindannyian szép, fiatal, magyaros képű legények, orosz éneket dalolva és a Hatvani és Kígyó utcán keresztül a Városház elébe, innen a Lánchíd felé mentek, hol a Casino épület előtt megtelepedtek

és nemsokára néhány közülük őrzőrastra küldetvén, néhány lándsás pesti nemzetőrt, kik szintén úrjáraton voltak, a Józsefvárosban elfogtak és a Városházára kísérték. Estvefelé a Lánchíd előtt feltöltött szabad térre telepedtek meg.

A nemzeti zászlók ma már sehol sem láttattak Pesten. Délelőtt ment a pesti helyettes polgármester egy-két polgárral Budaörsre (nem Vörösvárra) Rainberg generálhoz, ki őket addig, míg Paskievitz herceg megjövend, a rend fenntartására intvén, előre is értesíté, hogy a két város ostromállapotba fog helyezettetni.

A Lánchíd járhatóvá tételén Buda részén már reggel erősen dolgoztak.

Ma már semmi hírlap nem jelent meg Pesten.

Délután jött be Rainberg generál Budára tisztikarával együtt.

Szemtanúk beszéltek, hogy délután magyar huszárok láttattak Óbudán, kik az ürömi és solmári hegyekről jöttek át vizsgálgódn.

Július 13-án.

Az orosz előőrsök tegnap már Rákos-Palotán is száguldoztak és tudakozák, merre van a magyar sereg.

Ma estvefelé több császári hadi plakát ragasztatott ki, melyek nem Pesten és már korábbi időkben nyomattak. Többi között Haynau tábornok magyar és erdélyi teljhatalmú főparancsnoknak hirdettetik, és a magyar bankjegyek 48 óra alatt beadatni rendeltetnek.

Ma délután boltokban és a pesti piac árusoknál a magyar bankjegyek, kivált 5 forintosok, nem fogadtattak el. A pénz ügyében nagy forrongás mutatkozik a közönségnél, kivált azon hírre, hogy azon bizottság, melynél a magyar bankjegyek benyújtatnak, sem nyugtatványt, sem más hasonló jegyet nem ad az embereknek, hanem öszveszaggyván a magyar bankjegyeket, az illető tulajdonosokat szárazon elutasítja.

Ma délelőtt a Városház tornyára felvonatott a fekete-sárga zászló.

Ma estvefelé kiadatott a parancsolat, hogy útlevíl nélkül Pest város határára senki se bocsátassék ki. Az útlevíl hadtiszt által láttamoztatik.

Július 19-én.

Ma délelőtt érkezett Pestre Haynau tábornok és főhadi parancsnok. Szállása gróf Károly György házában. A Pest városi deputáció reggel 7 órától 11 1/2-ig várt rá. Az audiencián nem hiányzottak a szemrehányások.

Délután Haynau plakátja jelent meg a budapestiekhez, melyet a közönség, stylusa miatt, igen nehezen és keserű fájdalommal fogadott, mert azt nem érdemlé.

Pázmándy és Weisz Bernát Ferenc pesti nagykereskedő befogattak.

Július 20-án.

Múlt éjjel sok muníciós szekér ment a Museum mellett az Üllői út felé. Kern József, a Marchande de Modistáné férjét is befogták. Ma vidéki magyar csoportokat több ízben foglyokként kísérték be Pestre a katonák.

A társzekerek és katonák Buda oldaláról egyre jönnek Pestre. Ma estve 7-8 óra közt több jött 200 társzekérnél és élelmi kocsinál. Éjjel szintén folytonosan jöttek.

Július 21-én.

Ma jelent meg báró Haynau aláírása alatt azon plakát, melyben a pesti és óbudai zsidók megsarcoltatása van kijelentve. Nemkülönben a városhatóság figyelmeztetése, hogy még ma mindenki adja be fegyvereit.

Beszélik, hogy a Debrecenben volt követeket (ha elfogatnak) és a honvédek és szülőiket irtózatossá várnak. Legyen ég irgalmas boldogtalan honfiainknak.

Ma délután a Váci, Híd és Dorottya, Hatvani utcákban számos fekete-sárga zászló volt már látható. (A tornyokból már több nap óta lógnak.)

Július 22-én.

Ma ismét, sőt múlt éjjel is, folytonosan jöttek át Budáról a számtalan társzekerek és élelmi kocsi.

A Pesten tanyázott katonaság hajnali 2 órától kezdve 4-ig mind kitakarodott az Üllői és Soroksári úton. Csak kevés maradt itt a szükséges őrségre.

Ma estve 7 órakor a nagy vásárpiacon 4 városi tisztviselő jelenlétében, katonai sereg által körülvett helyen az illető hadbizottság nagy mennyiségű magyar bankjegyet égetett el.

Estve 6 órakor tömérdek parasztszekér jött be Pestre a Rákos mellékéről, és azoknak nagy része a Museum udvarán települt meg. Holnap tudniillik a katonai gúnyákat és élelmet viendik tovább.

Estve 7 órakor egy csapat granátos osztály vonult be a Museum udvarára, egy szerencsétlen férfit hozván oda magával az Üllői útról, ki a külső fölépcső elébe állíttatván, 5 perc múlva agyonlővetett. Mondják, hogy osztrák katona volt, de átszökött a magyarokhoz, és most polgári öltözetben mint a magyarok itteni kémje elfogatott. Tömérdek nép vette körül a Museum kerítését, melyen keresztül-kasul ugráltak az emberek.

A katonacsapat hamar eltávozott, hátrahagyván néhány katonát a holttest őrzésére, mely csak besetetedéskor vitetett el.

Július 24-én.

Ma délelőtt 12 órakor lövetett agyon a Museum udvarán, éppen az igazgatói szállás előtt, egy Szatmár megyei honvéd (39 éves, feleséges, 5 gyermekkel, volt bányászlegény), ki a váci seregtől fegyverestől vagy megszökött, vagy eltévedt, Pest felé jöttében, közel Pesthez, a Váci úton egy kocsin jött seressánra* szegezvén fegyverét, ez elsült, és a seressán keze megsérült. Két polgári vallott ellene. 10 órakor hozatott a Museum udvarára, és itt meggyónt és kihallgattatott mind ő, mind a tanú, és kimondatott reá az ítélet. Holtteste itt feküdt délutáni 6 óráig, midőn egy különös, fonott kocsiban elvitetett.

Délutáni plakátja báró Haynaunak tudtára adja a pestieknek, hogy innen a táborba távozik, és inti a lakosokat, hogy az itt maradandó katonaságot meg ne sértsék st. különben egyik a másikért leend kezes és mindenki veszélyeztetni fogja vagyonát és életét. Emlékeztet egyszersmind Brescia sorsára.

* őrmester

Petőfi Sándor

Fölszedtem sátorfámat

LEVÉL ARANY JÁNOSNAK

Mező-Berény, július 11. 1849.

Kedves barátom,

az napon, melyen hirdettük a népgyűlést, amelyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vívandó véres, elhatározó, utósó lehelletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt stb. mint ő maga mondá: ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek – hegedűszóban persze –, hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbé otthagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábalni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség, s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet. Én ezen komiszságra teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén, s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is, kaptam magamat, fölszedtem sátorfámat s másnap családommal együtt ide a békési magányba bujdokoltam azon óhajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek mégcsak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s amely percekben végképp felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.

Hát ti mit csináltok, hogy vagytok? Add tudtomra, valamint azokat is, amik az utóbbi időben a világon és Magyarországon történtek, mert én, mióta Pestet elhagytam, semmit sem tudok. Te mégiscsak közelebb állasz az eseményekhez, vagy legalább a hírekhez. Írj mielőbb, Isten veletek, ölelünk benneteket!

*Barátod
Petőfi Sándor*

Jegyzet Petőfi leveléhez

Pesten laktomban egy nap hozzám jött Petőfi, hogy hívat Kossuth. Petőfi, én, Egressy, Vas Gereben s mások megjelentek. (Akkor láttam Kossuthot először, legalább oly közelről, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait.) K. egy mondókát tartott, hogy a haza veszélyben van, a népet fanatizálni kell keresztes hadra stb.

Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot tett volna és én már útban voltam családomhoz, talán másnap indultam is.

Mezőberény az Orlay-Petrics szülőinek lakhelye, kikkel Petőfi rokonságban volt.

És ez hozzám utolsó levele Petőfinek. Mezőberényből Váradra, s onnan Erdélybe ment, hogy Bemhez csatlakozzék; de útját nem Szalontának, hanem Ugrának vette, mely falu attól oldalvást esik. Ott a papnál volt szállva, s a pap néhány sorban megírta nekünk, az ő megbízásából, hogy köszönt, és hogy megy Erdélybe. Ez volt az utolsó üzenete. Miért nem jött Szalontára? mert Berényből Váradra egyenesebb amúgy, s ő sietett – meghalni!

(1858)

Görgey Artúr

Levélváltás Rüdiger orosz tábornokkal

Július 23-ikáról 24-ikére forduló éjjel előőrseink egy hintóban utazó hölgyet állítanak meg és miután ez azt állítja, hogy *nekem* átadandó levélnek vivője, őt alsószolcai főhadiszállásomra kísérik.

A személyemre címzett bepecsételt levélnek magyarul ez volt a tartalma:

„Balassa-Gyarmat 1849. július 7/19.

Uram!

A vezényem alá helyezett csapatok szembealálkoztak azokkal, melyeket Ön vezényel: a hadiszerencse az én részemre hajlott. Nyomon követvén Önt, utamban mindenütt arról értesültem, miképp Ön tökéletes őszinteséggel teljes igazságot szolgáltatott nyilatkozataiban hadtestem jelességének. Ezen nyíltszívű eljárás Ön részéről kötelességemmé teszi tanújelét adni Ön irányában azon becsülés érzetének, melyet Önnek vitéz katonai jelleme gerjeszt bennem; s ezért elhatároztam magamban, hogy ezen sorokat intézem Önhöz. Önnek tehetsége kétségtől súlyos nehézségeket győzetett le hadtestével. De Ön el nem titkolhatja önmaga előtt, hogy hadtestét e pillanatban egy közeli veszedelem fenyegeti. Ezért egész bizalmasan jövök, Önt, uram, az alkudozások ösvényével megkínálni. Méltóztassák velem azon föltételeket tudatni, melyek alatt Ön lehetők tartaná, ezen, Önre nézve most már annyira egyenetlen küzdelemnek véget vetni s én sietni fogok e részben ömagassága, az orosz császári hadsereg fővezére elhatározásait szorgalmazni. Fölösleges hozzátennem, hogy ezek mind azzal az igazságossággal fognak fontolóra vétetni, mely magas fölebbvalómat jellemzi és hogy Önnek vitéz katonai becsülete legkisebb csorbát sem fog szenvedni. Fogadja, uram! legkiválóbb tiszteletem kifejezését. – Gróf Rüdiger s. k., egy orosz császári hadtest főparancsnoka.” – Külcím a borítékon: Görgey Arthur úrnak, a magyar hadak főparancsnokának.”

Amennyire emlékszem, én az orosz hadtestparancsnok Rüdiger grófnak, ami a válasz lényegét illeti, ezeket feleltem:

– hogy én részemről kész volnék, tisztességes (ehrenvoll) föltételek alatt a békekötéshez segédkezet nyújtani, ha csupán csapatjaim és személyem megmentéséről lenne szó;

– de hogy itt Magyarország megmentéséről van szó, melynek politikai lételét az osztrák császár és közvetlen környezete meg akarja semmisíteni; mely megsemmisítéshez legújabbán, fájdalom, az orosz császár öfelsége is valószínűleg rosszul értesülve arról, hogy Magyarországnak jobb és nagyobb része mit akart és még most is akar – hatalmas segédkezét nyújtja;

– hogy nekünk mindaddig küzdenünk kell, mígnem polgártársainkat megmentjük a leigáztatás veszélyétől, vagy az egyenetlen küzdelemben magunk elbukunk;

– hogy ezt válaszolom mint becsületes katona és az államtól rám bízott csapatok vezére;

– hogy azt remélem: minden magyar csapatvezér e részben úgy gondolkozik, mint magam; miért is bajosan lehet Magyarországot az egyes hadvezetőkkel való részleges kötések útján pacifikálni:

– hogy én mindazáltal kötelességemnek fognám tartani Magyarország ideiglenes kormányá és az orosz tábornagy, herceg Paskievics között kezdendő titkos alkudozások útját egyengetni, ha ez utóbbi jónak látná velem tudatni, hogy mily föltételek alatt köthetné Magyarország az orosz császár öfelségével békét; és hogy ez esetben én Oroszország részére még Magyarország tökéletesen sikerülő leigáztatásánál is kedvezőbb eredményt vélek kilátásba helyezhetni.

Miután ez az – itt tartalmának lényegére nézve kimerített – válaszíratomat gróf Leiningen tábornokkal, továbbá vezérkarom főnökével és több más felsőbb állású tiszttel, akik véletlenül a főhadiszálláson jelen valának, közöltem, ezt bepecsételve s a nevezett orosz hadtestparancsnok gróf Rüdigerre címezve, átadtam ugyanannak a hölgynek, aki nekem ennek levelét meghozta.

Ez azután július 24-ikén késő délutáni órában elhagyta alsószolcai főhadiszállásomat. Ő innen Miskolcnak akart visszatérni; de mivel ezen útirányt már ekkor a Sajó balpartjára visszavonulóban lévő VII. hadtest teljesen elfoglalta: azt tanácsoltam neki, vegye útját Szikszónak az I. hadtestünk felállításán keresztül. Ő megfogadja tanácsomat; már sötét éjjel érkezik Szikszóra, emitt be akarja várni a reggelt és tisztességes éjjeli szállás iránti kérelmével Nagysándor tábornokhoz fordul, akivel egyszersmind utazás célját közli.

Nagysándor tábornok rögtön áruást szimatol az orosz hadtestparancsnokkal való levelezésemben; ezt a gyanúját közli hadteste néhány törzstisztségével s ezek viszont őt megerősítik azon szándékában, hogy meg kell tudni, mi van a levélben. De a nyílt eljáráshoz hiányzik a mersz. Nagysándor tábornok

tanácsosnak tartja a bepecsételt levelet alattomban kilopatni vivőjének szobájából és miután föltörték, elolvasták és újra bepecsételték, visszalopatni azt a mitsem sejtő hölgynek szobájába. Ez azonban mielőtt még ismét útra kelne, véletlenül észreveszi, hogy a borítékot záró pecsétlenyomat megváltozott s elmondja ezt az I. hadtest egyik törzstisztjének, akivel szintoly véletlenül találkozik s aki – nem pendülven egy húron Nagysándorral és így a levélfeltörési műtétről mit sem tudván – a megváltozott pecsét dolgát megtudakolja társaitól és engem Nagysándor tábornok irányában jóakarólag óvandó, az egész eseményről értesít. – Én azonban az egész dolgot hallatlanná teszem, mivel ellenkező esetben kénytelen lettem volna Nagysándor tábornokot oly cselekedetért megbüntetni, mely által neki, kétségkívül akaratja ellen, sikerült ugyanazokban a tisztekben, akikben a gyanú parazsát ellenem ő maga szítogatta, a szándékaim és tetteim iránti bizodalmat megint megerősíteni.

A zsolcai hős

Következett ama hírhedett körvonulása a felső magyar hadseregnek Komáromtól a Tiszáig, mely két világhatalom hadseregei között annyi hősiességgel hajtatott végre.

Alig múlt el nap csatározás, elő- és utóhadak összeütközése nélkül; ezek voltak a hétköznapiak: néha aztán egy-egy ünnep is jött közbe, teljes ütközet napja.

Ilyen harci ünnep volt július 26-ika a Sajó vizénél.

Tseodajeff orosz tábornok húszezer emberrel, azok között huszonöt század lovas, sietett a magyar hadsereg bal szárnyát megtámadni. E bal szárnyat a 7-ik hadtest képezte Pöltenberg vezénylete alatt; alig több ötezer embernél. Tehát egy: négy ellen.

A Sajó vize feküdt közöttünk.

Az ütközetet jobbára a tüzéség vívta. Tseodajeff negyvennyolc ágyút vonatott elő a Sajó jobb partján, hol a folyam kigyózó területei, sűrű csalittal borítva, kedvező előnyt nyújtottak neki ütegeit észrevétlenül közelebb tolni a magyar hadálláshoz.

Egy ilyen orosz üteg, két zászlóaljtól és egy szotnya kozáktól fedezve, egész Alsó-Zsolcáig felnyomult a parti berkek oltalma alatt, s onnan egyszerre váratlanul megnyitotta a gyilkos tüzelést a hadseregnek egyik szemközti ütege ellen.

Azon üteg tüzérei csaknem gyermekek voltak még. Csak most váltak meg az iskolától, hol éppen annyit tanultak a matematikából, amennyi elég arra, hogy valaki tüzér legyen vele.

Gózon Lajos, a 66-ik zászlóalj őrnagya, az orosz üteg veszedelmes működését látva, mely a bal szárny állását ingatottá tévé, sietett tábornokát figyelmeztetni, s egyúttal fölkérni, hogy engedje neki az orosz üteget szuronnyal kivetni helyéből.

A tábornok válasza az volt, hogy neki a fővezér parancsa ellenére nem szabad a Sajó jobb partjára hadoszlopokat vezényelni; nem is vállalhatja a felelősséget ily vérontó vállalat áldozataiért magára.

A kis fiúk ütegeből pedig már két ágyú a földön feküdt, a harmadiknak a kerekai sérülve voltak már, a szegény kis fiúkat egyiket a másik után hurcolták

el holtan, összezúzottan az ágyúk mellől. – Gózon Lajos nem nézhette ezt; átadta a zászlóalj vezényletét a legidősebb századosnak, kijelentve, hogy ő maga saját felelősségére önként vállalkozókkal fog támadást intézni az orosz üteg ellen.

Azzal elindult lóháton gázlót keresni a Sajóban. Mikor azon szerencsésen áthatolt, keresztülvágolta a Sajó partján elterülő erdőt, egész odáig, ahonnan az orosz üteg állását kikémlelheté.

Ezzel visszalovagolt zászlóaljához.

– No most, fiúk! – szólt hozzájuk, akinek a hazája élete kedvesebb, mint a magáé, az jön velem.

De az ily szóra aztán az egész zászlóalj vele akart menni.

– Elég lesz egy század! – mondá Gózon: s kiválaszta egy századot, míg a másikat csatárláncra osztva, a Sajó bal partján elhelyezé.

Egy század két zászlóalj ellen, meg egy lovas kozák szotnya ellen, egy ágyúüteg megtámadására! Nevetnének a hadtudomány vénei, ha valaki ezt tanácsolná nekik.

Nálunk volt, aki megtette.

A Sajóhoz érve a kis csapat azt kérdezé: hogy megyünk itt át?

– Hát csak így ni! – mondá Gózon, s leugorván a lováról, egy beteges fiú kezéből kivette a puskát s beleugrott a vízbe, s a kikeresett gázlónak indult: „itt a híd, fiúk; utánam, aki magyar és szereti hazáját!”

Perc múlva a kis csapat hónaljig érő vizen átgázolva, eltűnt a jobbparti erdő árnyékában.

És most azután csendesen, óvatosan előre a bokrok között; nem szól más, csak a nyugtalan szívdobogás, nincs más parancsszó, csak a szemek intése. A kis csapat egyedül áll az ellenség táborának szívében, minden segítytől távol, egyedül saját szuronyára bízva.

Már előtte az ellenség, mely jelenlétét nem is sejti. Gondolni és végrehajtani csak egy percnyi idejük van.

Hanem az dicsőséges perc volt.

„Szuronyt szegez, és előre!” – hangzott Gózon Lajos szava, s abban a pillanatban, mint martalékára a sas, csapott le az orosz ütegre a maroknyi önkéntes csapat, s abban a percben le volt ölte minden tüzer, beszegezve minden ágyú, egy sortüzeléssel szétriasztva a fedezet. E perc alatt el volt döntve a nap sorsa.

Amily bátran volt keresztülvé a hősi merénylet, oly nagyszerű lett annak eredménye: az orosz csatarendben nagy zavar támadt; azt hitték, a magyar

hadsereg gázlóra találván, őket oldalba fogta; hirtelen megszüntették a tüzelést az egész vonalon, s azzal Tseodajeff felhagyott a csatával s távol a Sajótól táborba vonta seregét.

És mindebben egymaroknyi kis csapaté volt az oroszlánrész, s annak vezetőjéé.

Kossuth futárjaként Görgeynél

Kossuth utasításokat adott nekem. Előadta, mint mondjak előszóval Görgeynek. Ha csak arról volna szó, hogy Oroszországgal kezdjünk tárgyalást, akkor azzal meg lehetne értetnünk, hogy Magyarország szívesebben élne Oroszország jogara vagy szuverénitása, semmint Ausztriáé alatt. Ki kellett tapogatnom a sereg hangulatát is. Végül pedig sietségre ösztökélnem Görgeyt, hogy mielőbb egyesüljön Szegeden a tiszai sereggel.

Július 24-én Szerencs vidékén találtam rá Görgey seregére, éppen azután, hogy csatát vívott az oroszok ellen. Áadtam Görgeynek Kossuth levelét, és megkérdeztem, mi a válasz. Csak annyit mondott:

– Hamarosan lesz.

Nyíregyházán, július 26-án kaptam végre feleletet, de még egész nap ott tartott, úgyhogy csak másnap indulhattam vissza Szegedre.

Most már igen nehéz volt előfogatot kapni. Széltében-hosszában minden parasztszekeret, minden lovat lefoglalt Görgey serege. Néha fél napot is várnom kellett, míg továbbutazhattam. Kerülőket is kellett tennem, nehogy az ellenség kezébe kerüljek. Így csak július 29-én, késő este érkeztem ismét Szegedre.

Kossuthnál éppen haditanács volt. Nem akartak beengedni. Végre megláttam Kossuth adjutánsát, Asbóth Sándort, s ő azonnal bejelentett. Beengedtek a haditanácsba. Áadtam Görgey levelét, és tájékoztattam őket a sereg állásáról, amelyet Nyíregyháza közelében hagytam ott, és amely most már Debrecennél lehetett, mert Görgey rendelkezései erre mutattak.

Kossuth meg én még sokáig beszélgettünk. Azt mondta, Batthyányt és Szemerét el fogja küldeni Paszkevics herceg orosz fővezér táborába, hogy állapítsák meg, mi az igaz abból, amit neki Görgey ír, hogy az oroszok mellettünk állnának ki, ha a cár fiatalabb fiát, Konstantin nagyherceget vagy vejét, Leuchtenberg herceget kiáltanánk ki Magyarország királyává. Akkor aztán tárgyalásba kezdetnénk Paszkevics herceggel, de Magyarország jogainak kellő biztosítása nélkül semmi megállapodást nem köthetnének.

Július 31-én Kossuth újra Görgeyhez küldött. Azt azonban senki sem tudta, Görgey merre van. Így a jó sorsra bízva Debrecen felé indultam. Ott gondoltam, majd biztosan meg tudják mondani, hol van Görgey serege.

Augusztus elsején délelőtt tizennégy óra tájban értem Debrecenbe. Itt volt az első hadtest Nagy Sándor parancsnoksága alatt, amelyhez csatlakozott Korponaynak az oroszok által Tiszafüredről kiszorított kis különítménye is, mindössze kétezer ember, három különböző kaliberű tábori ágyúval.

Nagy Sándort igen lehangoltnak találtam. Éppen levelet kapott Görgeytől, aki két órányi távolságra Vámospércsen tartózkodott. A levélben azt írta neki, vállaljon csatát az oroszokkal Debrecennél és fedezze a sereg visszavonulását.

– Meg fognak minket verni – mondta Nagy Sándor. – Hadtestem Korponay csapataival együtt alig éri el összesen a nyolcezer főt, és csak harmincnyolc ágyúnk van. Velünk szemben az ellenség főereje áll, hatvanezer emberrel és kétszáz ágyúval. Föláldoznak, mint annak idején Perczelt Mórónál.

Együtt ebédeltem Nagy Sándorral a debreceni Bika szállóban. Délben egy óra volt, amikor ágyúlövéseket hallottunk. A harc megkezdődött.

Mind kilovagoltunk oda, ahol csapataink álltak. Előttünk az oroszok ijestően nagy vonala. Este hét óráig kitarottunk; ez igazán csoda volt. Akkor aztán csapataink engedni kezdtek. A hadtestet szétugrasztották. A gyalogság a debreceni Nagyerdő felé menekült, a lovasság és néhány ágyú Derecske felé. Az ellenség egészen Debrecenig üldözött bennünket, aztán fölhagyott az üldözéssel. Én Korponay mellett lovagoltam. Schol sem álltunk meg. Egész éjszaka tartott a menekülés. Reggel, még napkelte előtt értünk Nagyváradra. A város előtt időről időre már megálltunk, de csak annyi időre, amíg valami rendet teremtettünk a menekülő csapatok között. Ezután bevonultunk Nagyváradra. Itt megvártuk Nagy Sándort, aki megvert gyalogságával és a megmaradt ágyúkkal déltájban érkezett meg. Az emberveszteség kisebb volt, mint amitől féltünk.

Nagyváradon a püspöki palotába mentem, ahol gr. Batthyány Kázmér és Szemere Bertalan minisztereket találtam. Görgeyt várták, hogy beszéljenek vele, majd az orosz táborba induljanak, hogy Paszkeviccsel tárgyaljanak és a magyar koronát följánlják Konstantin nagyhercegnek.

Meg voltam győződve róla, hogy az ajánlatot az oroszok vissza fogják utasítani.

Nagyváradról egyedül mentem tovább, hogy Görgeyt megkeressem. Először Diószegre mentem. Itt tudtam meg, hogy az éjszakát Kismarján, Beöthy úr jószágán tölti. Erre odamentem. Késő éjszaka volt, mire odaértem, Görgey Ármin, Artúr bátyja vezetett be a fővezérhez. Görgey futárjai levetkőzve ágyban feküdtek. Ő maga teljesen felöltözve, szunnyadozva ült egy pamlagon,

oldalán kard, megsebesült feje kék kendővel körülkötve. Átnyújtottam neki Kossuth írását. Bátyja közelebb tartotta a világot, hogy jobban lásson. Görgey végigolvasta a levelet. Mikor a végére ért, anélkül, hogy rám nézett volna, ezt mondta nekem:

– *Ezek az urak tehát még mindig illúziókban élnek? Még most is remélni mernek? Mondja meg Kossuthnak, hogy az ő szeretett Nagy Sándorját tegnap Debrecennél oly teljesen megverték, hogy az egész hadtestjének nyoma sem maradt.*

– Azt hiszem, tábornok úr – mondtam én erre –, hogy hamisan tájékoztatták. Nagy Sándor hadteste jelentékeny veszteséget szenvedett, ez igaz. Ezeröttszáz embert veszített összesen halottakban, sebesültekben, eltűntekben és foglyul esettekben. De a maradékot összeszedte, és ott áll velük Nagyváradnál, ott hagytam el, alig több mint tíz órával ezelőtt.

– Nos – förmedt rám haragosan –, ha mindent jobban akar tudni nálam, akkor azt mondja úgy neki.

– Nincs valami válasza a kormányzó úr levelére? Holnap átadnám neki.

– Holnap reggel majd Biharban érdeklődhet.

Másnap reggel Biharba kocsiztam Görgey serege után, amely már az éjszaka elindult. Fölmentem Görgey főhadiszállására.

Kismarja és Bihar között útközben egy másik futár csatlakozott hozzám, Medve Imre. Ő Aradról hozott híreket, ahova közben, a szőregi veszített csata után, Kossuth a sereggel visszavonult. Az ő híreit is közöltem Görgey vezérkarának tisztjeivel. Eszerint Bem Vízaknánál győzött volna az oroszok fölött, Klapka pedig kiütött Komáromból, a császáriakat teljesen szétverte, és nagyon sok szarvasmarhát, juhot, mindenféle élelmiszert, fegyvert és ágyút zsákmányolt. Kinevettek a híreim miatt. Bakodyval kimentem az ajtón, de rögtön utánam jött Duka, és visszahívott Görgeyhez.

– Micsoda örültségeket beszélt itt az embereimnek Bem és Klapka győzelméről? – szólt rám. – Az egészből egy szó sem igaz. Megmondhatja Kossuthnak, hogy *mától számítva tizennégy napon belül nem lesz többé sem magyar hadsereg, sem kormány, következőleg forradalom sem lesz többé.* Ez a válaszom levelére.

Kimentem, hogy Aradra utazzam.

Fáradt vagyok...

A KÖLTŐ UTOLSÓ LEVELE

Maros-Vásárhely, júl. 29. 1849.

Kedves édes Juliskám,

e szempillantásban értem ide vissza hat napi szakadatlan utazás után. Fáradt vagyok; kezem úgy reszket, alig bírom a tollat.

Megkaptad-e előbbeni két levelemet? egyiket innen, a másikat Kézdi-Vásárhelyről írtam. Elmondom röviden utamat. Itt hallottuk, hogy Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csíkszereda, Kézdi-Vásárhely, Bereck felé; ott találkoztam vele, már visszajött Moldvából, hova lázító proklamációkat vitt be s ráadásul kegyetlenül megdöngetett négyezer orosz egy zászlóaljjal. Berecken jön hozzá a tudósítás, hogy Szász-Régennél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak, vágatott tehát ide a bajt helyrehozni Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szent-györgyön, az Erdő-vidéken, Udvarhelyen keresztül; én vele. Rohantunk, szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, míg a sereget egy kissé rendbe szedi, aztán mit teszünk? ő tudja.

Előbbeni levelemben írtam, hogy Csík-Szeredának és Kézdi-Vásárhelynek gyönyörű vidéke van; Sepsi-Szentgyörgy talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék.

Bemmel Berecken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát, és kinyújtva felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, s összeöleltük és csókoltuk egymást, „mon fi!s, mon fi!s, mon fi!s!” szolt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egresi Gábertől, hogy fia ez a generálisnak?” Most még sokkal nyájasabb, szívesebb, atyaiabb irántam, mint eddig, pedig eddig is az volt. Szinte ma az útban mondta, hogy neked itt Maros-Vásárhelyt csináljunk szállást, s ide hozzalak. Nekem is ez a fő vágyam, de míg erősebb lábra nem állunk a szomszédban levő oroszok irányában, addig ezt tenni nem merem. Csak két mérföldnyire vannak innen, s az idevalók a napokban is szétfutottak, mint a csirkék. De

* *fiam, fiam, fiam!*

mihelyt némileg biztos lesz e hely, az lesz első dolgom, meg lehetsz felőle győződve. Hogyan vagytok, kedves édes imádott lelkeim? ha én hallhatnék valamit felőletek! ha lehet, ha valahogy szerét ejtheted, írd, ha csak egy szócskát is, édes angyalom. Én nem mulasztom el az arra menő alkalmakat. Szopik-e még a fiam? válasszátok el minél előbb, s tanítsd beszélni, hogy meglepjen. Csókolom a lelketeket és szíveteket miljomszor számtalanszor!

imádó férjed
Sándor

Csillaghullás

Kézdivásárhelyről keltezett rendeletet kaptam, hogy mielőbb Marosvásárhelyt legyek; a parancsolat vétele után rögtön elindultam, és július 29-én jelentettem magamat a tábornoknál.

A tábornok ki volt merülve, ellankadva, kifáradva, nagyon rosszul nézett ki, lábai reszkettek, s a bútorokhoz támaszkodva bicegett szobájába, de az elcsüggedés vagy levertség legkisebb jelét sem lehetett kivenni szavaiból.

Rendeletet adott, hogy az élelmezést, minden lökészetet Segesvár felé indítsak, s azt a legnagyobb gyorsasággal, személyes felügyeletem alatt teljesítem, s ötet Székelykeresztúron várjam be. Lejőve a tábornoktól, az utcán találkoztam Petőfivel, a régi barátság forró hevével öleltük meg egymást, felkísért szállásomra, s míg én rendelkeztem, kényelembe tette magát, s pipára rágyújtott.

Azalatt, míg az élelmiszerek s hadiszerek elindultak, volt annyi időm, hogy kényelmesen beszélhettem vele; elmondta a vén kóficcal (Mészáros Lázár) és Klapkával – mint mondá: béka-egérharcát a nyakravaló ügyben, beszélt Zoltán fiáról és nejről, kit Tordán hagyott Miklós Miklós papnál. S ha kiverjük a muszka-németet, szőlőt vesz Bányán, én építék rá házat, de csak két szobából és egy konyhából valót, mert ő közel akar lenni a feleségéhez; fából lesz a ház szalmafedéllel, mert én – mondá – a csárdák és kunyhók költője vagyok, s nem akarok kastélyban lakni. Ott fogunk nyaralni, te kölcsönzöl két lovat nyárára, gyakran meglátogatjuk egymást.

Így folyt köztünk a szóbeszéd, midőn debreceni Kiss Sándor, a tábornok irodavezetője bekopogtat, s mondja, hogy hívat a tábornok, s újra *megcsípte a darázs*; ami a mi nyelvünkön annyit tett, hogy haragszik.

- Hát ön még itt van?
- Itt – felelém hidegen.
- És a tábori szekerek?
- Elindultak.
- Mikor?
- Ezelőtt két órával.
- Miért nincsen ön velük?

– Mert nem tartom szükségesnek, egy óra múlva lóháton indulok, Nyárádtőnél étetnek, ott utolérem őket, onnan elindítom, s Küküllőnél újból találkozom velök.

– És a fedezet?

– Nincsen.

– Nincsen fedezet? Nincsen fedezet?!

Ezernyolcszáznegyvenkilenc július 31-én a csillag lehullott a sötét éjszakába, s ami ezután jön, mind fekete pont. Az erdélyi hadsereget itt verték szét, s ott, ahol Petőfi elesett, ott temették el Erdély szabadságát; ami ezután jön, minden *fekete*.

A csata megkezdődött, aránytalan erővel folyt, mi kevesen, ők légio, ők támadnak, mi visszaverjük, és ez ismétlődik többször. Bem leszáll lováról, a székely üteghez megy, céloz s Szkarjatyin elesik. Lönek gyorsan, szaporán, szakadatlanul. Az ágyúk kimelegednek, s rendre hasadoznak; Gábor Áron öntötte őket harangokból; egyik *tüzérgyermeknek* – mert azok valának – töltés közben mindkét karját elviszi tulajdon meghasadt ágyúja; pajtása felé fordul, s azt kérdi:

– Hát most már ki fogja tölteni az ágyút? – összerogyik és elvérzik.

Az oroszok kétfelől túlszárnynak bennünket. Bem felül lovára, felém fordul, s azt parancsolja:

– Menjen a Vásárhelyre vezető úton mindaddig, míg Kemény ezredest találja, fogja föl, s mondja neki, hogy siessen Héjasfalvára, én hátrálni vagyok kénytelen, mert itt körülvesznek; Héjasfalván túl veszek állást, erőltetett menetben siessenek, még nincsen semmi elveszve.

A középén visszavonulót fújatott, én sarkantyúba kaptam a lovamat. Menet a lejtőn Petőfivel találkozom, vászon zubbonyban volt, gyalog, lassan lépdégett fölfelé, kardját bot helyett használta.

Megálltam.

– Hova még? – kérdé.

– Az öregúr küld Kemény Farkas után, jöjj velem.

– A csatát csak nem hagyom itt.

– Mit csinálsz te itt gyalog?

– Hiszen lovam sincsen, csak nem kutyaolok utánad.

– Török (ordinánc káplárom volt, híres Vilmos-huszár, ma is él Fehérgyarmaton) leszáll, te jössz az ő lován, ő meg felül egy másik lovamra, s jön utánunk.

– Nem bánom.

Kardját derekára kötötte, Török leszállt a lováról, s ama pillanatba, mikor a kengyelbe akarta tenni lábát, meggondolkodott.

– Nem megyek, druszám, nem hagyom itt a csatát.

Katonaember, kivált csatában, nem válogatja szavát, Cambronne híres mondasát: az öreg gárda meghal, de nem adja meg magát, Hugo Victor másképpen kommentálta; én is olyat mondtam neki, amit ide nem írhatok.

Így váltunk el egymástól, s ez volt utolsó találkozásom Petőfivel.

Már késő

VÁLASZ A MAGYAR KORMÁNY BÉKEAJÁNLATÁRA

A magyar kormánynak Balcescu, a román emigráció megbízottja útján hoz-
zánk juttatott békeajánlatát illetőleg sajnálkozásunkat kell kifejeznünk ami-
att, hogy a jelenlegi körülmények között nem tárgyalhatjuk meg magyar
testvéreinkkel a béke helyreállítását. A helyzet nagyon kritikus. A magyar
hadsereg távolodik, az oroszok hadereje pedig közeledik. Aztán meg nagyon
nehéz volna és időt venne igénybe, míg meggyőznők a népet, hogy megbé-
küljön önökkel. Mégis hogy meggyőzzük önöket a magyar nemzet iránt táp-
lált testvéri érzületről, elhatároztuk, hogy e harcok egész ideje alatt semlege-
sek maradunk a magyar hadsereggel szemben, mi nem támadjuk meg, csak
védekezni fogunk, ha minket támadás érne az ő részükről. Reméljük, hogy
ezt a semlegességet respektálni fogja úgy a magyar kormány, mint hadsere-
gének vezetői.

Topánfalván 1849. augusztus 3-án.

Jancu prefekt.

Nincs mentség

Látogatás Damjanichnál

Aug. 2.

Damjanichot, kit múlt ősszel legvirágzóbb egészségben Pesten láttam, alig ismertem meg betegágyában. Karjai még mindig erősek, de melle nem azon dülő erős mell többé; haja feje feljéről elment; hosszú erős szakállá még nem őszül. Ott feküdt törött lábát vízirányban bizonyos gépezet segítségével tartva, s magát azon reménnyel biztatva, hogy három hét múlva már fel fog kelni.

Leültünk szűk szobájában; szivarokkal kínáltattunk meg, maga hosszú pipára gyújtott, s a legvigabb kedvvel beszélt, mialatt más meg más tisztek jelenének meg, dolgaikat előadván.

Nyilatkozott Görgey felől, hogy igenis kemény lutheránus feje van, de azért a legbecsületesebb hazafi, s egyedüli ember, ki a hazát megmenteni tudja. Az oroszok mozdulatairól levén szó, azt mondta: az orosz nem szereti Görgeyt, undorodik már a nevétől is. Egyébiránt Görgeynek egy hibája van, hogy nem tudja a sértéseket olyan könnyű lélekkel elviselni, mint ő, Damjanich, aki annál jobb kedvű, minél erősebben bántják.

Damjanich derék, tiszta lelkű vitéznek látszik, ki érzi, hogy csatába való, s oda vágyakodik. Ez állapotban melyben van, az aradi várnak parancsnoka.

A szabadságharc végnapjai

1849-ik augusztus 8-án titkos értekezletet tartottak a számra igen meggyérült országgyűlés tagjai Aradon.

A kormány azzal a hírrel lepte meg a képviselői testületet, hogy többé biztosításukról gondoskodni nem tud, mert a szőregi veszett csata után Arad fedetlenül áll.

Kossuth maga bevonult a várba azzal a határozattal, hogy ott bezárja magát s védi annak erődjait, amíg a seregek a harcot tovább folytatják.

A város tele volt menekültekkel; minden osztályból levő kompromittáltak itt gyülekeztek össze; követek, kormánybiztosok, hivatalnokok; fegyvergyáarak, felszerelések személyzetei; hírlapírók, papok, kiket Haynau vérbosszús kiáltványai s a szibériai éjszakákrólí hagyomány a kétségbeesés e végpontján összehozott.

Duscheknek parancs adatott, hogy a pénznyomdát és államkincstárt szállítsa a várba; ahhoz kétszáz szekér kellett, és szekér nem volt kapható többé. Menekülők lefoglalták valamennyit.

A hivatalnokokat szétbocsátották, fizetést aznaptól fogva nem igényelhetett senki, a bankjegyek kétséges hitele mesés drágaságot idézett elő.

A kormányzó tulajdon titkára egy fillér nélkül maradt az utcán.

Azzal aztán oszlott mindenki széjjel; senki sem mondta, hová? Senki sem akarta, hogy az előre kiszemelt menhelyet mások is megtudják.

Némelyek Erdélynek tartottak, mások Világos felé, legtöbben Lugosnak vették az utat, onnan aztán lehetett Mehádia, Orsova és Törökország felé haladni: míg egy nagy rész inkább óhajtvá a csatamezőt, mint e szomorú felbomlás látványát, megindult felkeresni Görgei hadseregét, melyről egyedül hitte még mindenki, hogy egy dicsőséges csatában megállni képes.

Így indult meg 8-án alkonyatfelé egy csoport „szónok és státusférfiú” Váradnak. A várban csupán a kormányzó maradt és Palóczy, az öreg korelnök.

A simándi úton szekér szekeret ért; s ha egy-egy gyorsabb futtában elkerülte a többit: a bennülők – nem akartak egymásra ismerni.

Megdöböntő volt ez. Más időkben mindenki tegezte egymást, messziről köszönté és most nem akar a másakra ismerni, mintha azt kívánná, hogy őrá se ismerjenek.

Az I. számú huszárezred néhány legénye egész Váradig vágatott még aznap, s elhíresztelék, hogy az egész magyar seregből rajtok kívül senki sem menekült meg.

A Váradról menekvők tehát siettek Aradra, az Aradról jövők Várad felé, s így találkozott szembe a két menekülő csapat Simándon.

Ez volt a siralmas óra!

– Hová? – kérdeznék mi. – Hová kérdezők a szemközt jövők.

– Mi Aradra megyünk, és ti?

– Mi pedig Váradra.

– Csak vissza, vissza! Váradon azóta Paskievics ott lehet.

– Arad alatt pedig Haynau.

Azon éjjel Zerinden háltunk, s másnap mentünk Szalonta felé.

A velünk találkozókról megértők, hogy Görgei egész seregével jó Várad felől, a Debrecennél megvert hadtest most már előreküldve.

Déltájban már találkozáink a hosszú sorban vonuló poggyászos szekerekkel, s kiérve a szalontai erdőből, megláttuk a távolból a város előtt letelepült táborn.

Ez volt Nagy Sándor hadosztálya.

Még aznap meglátogattam Szalontán Arany Jánost. Örültünk-e nagyon egymás láthatásának? Csak úgy, mint az a vendég és az a házigazda örülhet, aki tudja bizonyosan, hogy holnapután ellenségnek fog helyt adni a hajlékában. Azelőtt kevés idővel távozott el onnan Petőfi.

Abban az órában minden jelenlevő megkerülte tulajdon megásott sírját.

Még aznap éjjel Nagy Sándor hadteste ismét tavonult.

Másnap, szakadó esőben, jött meg helyette Görgei derékhada.

A honvédek egy része elszállásoltatott a városban, a többi a mezőn ütött táborn a folyton szakadó esőben.

Estebédnél együtt találtam Görgeit egész tábornakáival.

Sebesült fején keresztül fehér pontos kék selyemkendő volt kötve. Voltak, akik később ezt is árusági jelenséggül számították be neki, mert e kendő a pétervári udvar színeit viselte.

Ott ült az asztal egyik szegletén, ahol éppen hely jutott számára, környezete demokrát rangtalanságban ülte az asztalt körül.

Görgei maga mellé ültetett, s tréfálva kérdezé, hogy mitől ijedtek meg az uraságok olyan igen Aradon?

– Úgy gondolom, hogy vagy az osztrák, vagy az orosz seregek közeledésétől.

– Ha az oroszok volnának közel, régen elfogták volna őket, az orosz ravasz.

– Mennyi lehet a seregek létszáma – kérdezém –, mik most közvetlen az ön vezénylete alatt vannak?

– Nagyon megfogyott – válaszolt erre elkomorultan Görgei. – Csáták és szökések igen leapaszták.

– Szöknek is az ön táborából? – kérdem elbámulva.

E csudálkozásomra Leiningen közbeszólt:

– Mit gondol ön, mennyi maradozott el tőlünk, mióta Komáromot elhagytuk?

Nagyot akartam mondani: „ezer”?

– Nyolcezer.

– Hallatlan! Mi növelte ennyire e számot?

– Sanyarúság, éhség, elkényszeredés.

Egy ezredes vágott itt közbe:

– Hallgasson ön meg egy esetet: – Miskolcon innen egy krumpliföldön két közvitézt látok meglapulva, mindkettő az előttünk menő hadtesttől maradt el. Ismertem a zászlóaljukat: derék verekedők voltak. – Egyik feküdt a földön, a másik guggolt és foghegyen rágta – a nyers burgonyát, mit akkor tépett fel a földből. Én rájuk kiálték, hogy csatlakozzanak a sereghez. Amelyik feküdt, annak nagy okai voltak parancsomra nem ügyelni, a másik vad, elkényszeredett tekintettel néze fel rám s nyöszörögve mondá: „Hagyjon itt, ezredes úr, úgysem messze mehetnék már.” – Én nem hajlottam kérésre, hanem újból ráriadtam, hogy költse fel a másikat is, és álljon a sorba! – „Költhetem már ezt! – válaszolt erre keserűen a honvéd. – Egy órája, hogy meghalt éhen, én is mindjárt melléfekszem.” Leszálltam hozzá. A földön fekvő már hulla volt, az élőnek odaadtam megmaradt profuntom darabját, s lovagoltam odébb. – Ilyen ellenség is van ám a csatában.

Másnap délben indult tova Görgei hadteste. Az eső folytonosan szakadt, aki az ottani utakat ismeri, képzelheti, mivé lettek azok háromnapi esőzés után?

A városból pusztult a nép jobbra-balra a szerteeső falvakba. Aznap már semmi, de semmi élelmiszert sem lehetne kapni, még kenyeret sem; a lakosok elrejték azt, hogy a nyomában levő orosz seregnek legyen mit előadni, nehogy a várost bosszúból elpusztítsák.

A hadtest tovamonult Arad felé. Az egész magyar seregben ez volt a legsebbebb hadtest, a III-ik és a VII-dik. Semmi sem mutatta rajta az ellenség elöl futó sereget. Rendben, tömegben vonult elöl a huszárság; utána hét ágyú, a nyolcadik vetágyú, azután a gyalogság, oldalt egy-egy markotányosnő kétkerekű talyigájával, utána ismét egy lovas üteg, a tüzérek ötével sorban fenn ültek az ágyúszekéren, a kanóc kézben volt; jöttek a vörös sipkások, megfogott, de mindig hős csapat; utánuk ismét ágyúk, az ágyúk után huszárok fehér csákókkal; ismét dacosképű, robogó gyalogság, a manwörthi viadorok, a hatvanharmadik zászlóalj; leghátul a legjobb lovasütegek, és a Hunyady-huszárok kerek, vörös szalagos és tollas kalapokkal; azt beszélték róluk, hogy ezeknek van legtöbb szenvedélyük a kozák lándzsákkal vitába keveredni. Fedezetnek voltak hagyva.

Követte a sereg vonulását, oldalt és utána a minden rendű menekvők, és maradozók szomorú csapata, rendetlen tömegben lepve el erdőket, mezőket, s bujkálva szerte a kukoricaföldeken.

A dinnye akkor ért; a rendetlen, kiéhezett, zagyva csoportok nekiestek az egészségtelen tápláléknak, a környék, melyen átvonultunk, úgy tűnt elő a felszeldelt és elszórt dinnyéktől, mint valami csatatér, ahol iszonyú sok lekasabolt emberfő van elszórva.

Másnap érkezett meg a sereg Aradra.

Egy és ugyanazon szálláson voltam Nyáryval Aradon, melyben Csányi és Görgei voltak. Csányi szobája Nyáriéra nyílt, Görgei az emeleten lakott.

Még azon este, hogy Aradra érkezénk, jött Görgeinek egy futárja Debrecenből, az orosz fővezértől. Beszélte, mily kitüntetéssel fogadták az oroszok eleinte, a vele volt huszárokat aranyakkal, rubelekkel ajándékozáék meg, sőt maga Rüdiger tábornok kísérté el az előőrsökig, s ez így ment – egész a fővezér, Paskievics hadiszállásáig, ott azonban már igen hidegen bántak vele és semmi jóval sem biztatták. Pöltenberg tábornok, ki szintén parlamentेरül küldetett, még nem érkezett vissza.

11-én reggel a magyar kormány férfiai egy okiratot szerkesztettek Csányi szobájában, mely felszólítás volt a kormányzóhoz, hogy a hatalmat tegye le Görgei kezébe.

Az okiratot aláírta legelöl Csányi, s egy óranegyed múlva Aulich.

A többi minisztereket is hívatták.

Megjelent nemsokára Vukovics s szintén aláírta. Valamivel későbben jött Szemere.

Csak az ő arcán nem látszott meg az a gondolat, amitől bennem most szét-
szakadt a szív.

Eléje adták az iratot. Mi ez? – kérdezé.

– Olvasd és írd alá – szólt hozzá Csányi.

A miniszterelnök olvasá és mosolygott; de oly keserűen és fagyosan.

– Nincs rá szükség, hogy aláírjam, hárman vagytok már alatta, az okirat
érvényes, elküldhetitek.

És nem írta alá.

A felszólítási oklevelet azután összehajtogatták, lepecsételték s beküldték
a várba.

A következő nap egy percre sem találkoztam Görgeivel; csak annyit hallot-
tam, hogy Csányival együtt a várban vannak, a kormányzóval értekezni.

Késő este jött vissza Csányi Kossuthtól. Tizenegy óra volt. Azért tudom
ilyen pontosan az órát, mert életemnek ez volt legrettenetesebb fordulópontja.

Mondá, hogy a kormányzó mindennemű hatalmát letette Görgei kezébe,
s a fővezér, ki most már diktátor, azonnal rendelkezéseket tőn, hogy csapatai
induljanak Dembinszky seregével egyesülni, ami kezdete lesz egy talán oly
hosszú csatának, amilyen volt a Hort és Isaszeg közötti. Tehát holnap kezdő-
dik a végső eldöntő harc.

A végső eldöntő harc!

Ez volt az első megnyugtató eszme, amin lelkem két hónapi hánykódás
után megnyugodott.

Tehát holnap kezdődni fog.

Mindenki lefeküdt a háznál, a gyertyákat eloltogatták, én a földön feküd-
tem leterített gubámon, s hallgattam az ablakunk alatt szakadatlanul folyó
robajt; a csendben, dobszó nélkül vonuló hadsereg lépteinek moráját.

Így gondolám ki magamban: most e halk, együtésű léptek moráján csen-
desen elalszom; majd mikor aztán jönnek a nehéz ágyúk, azoknak dübörgé-
sére fölébredek.

Ez oly boldog, olyan nyugalmas gondolat volt, hogy ott a kemény földön
elszenderedtem rajta.

... De mielőtt e nehéz, dübörgő ágyúk jöttek volna, egy kéz ébreszte fel,
mely vállamat érinté. Feltekinték, s Nyáryt láttam magam előtt felöltözve; a
gyertya ismét égett a szobában.

– Öcsém, be édesdeden alszol – mondá Nyáry. – Dembinszky serege szét
van verve; vége mindennek!

Egy sebesült tiszt érkezett a temesvári csatából, ki e hírt hozta, melyet később Guyon tudósítása megerősített. Guyon, ki a rossz híreket nem szokta nagyítani, tudósítja a kormányt, hogy Dembinszky serege tökéletesen szétveretett. Kmetty Lugoson védte túlnyomó erő ellen a sereg maradványainak menekültét, Mészáros és Vetter török földre indultak, segédek visszajöttek Aradra.

Ütközetről e perctől fogva senki sem beszélt.

Csak az volt a kérdés: merre lehet még menekülni?

Nyáry azt mondá barátainak, hogy maradjanak együtt s várják be nyílt homlokkal, aminek meg kell történni, legalább ne essék rajtuk az a szűgyen, hogy a nemzet képviselőit kukoricák közt, mocsárokbán fogdossák össze, mint egy szétszaladt gerilla csapatot.

Csányi hidegvérrel ajándékozá el értékesebb holmait, könyveit, pisztolyait olyan embereknek, akikről azt hitte, hogy túl fogják élni. Midőn Nagy Sándor fájó szarkazmussal mondá előtte: „Vajon közölünk hányan válnak meg a fejüktől? – „Mi ketten bizonyosan” – felelé rá az öreg honfi, komolyan, hidegvérrel.

Nőm Gyulán maradt el tőlem, odáig minden nyomorúságon át kísért; elhatározám, hogy visszajutok hozzá, ha lehet.

Este nyolc órakor érkezett meg Pöltenberg Paskievicstől. Az orosz fővezér utolsó válasza volt: „Föltétlen megadás.”

Ez volt az utolsó elveszett reménység.

Az aztán következő jelenetek csak másolatai a negyednap előttieknek.

Ugyanazon tanácstalan készülődés, csakhogy nem azon tréfás alakok többé, hanem a szomorúság, a kétségbeesés tragikus képei.

A férfiak, kik találkoztak egymással, álöltözetekben, elmásított arccal, nem nevettek most egymásra, hanem sírva fakadtak, egymásra borultak, úgy váltak el. Sokan nem is látták egymást többet.

Az utcán mindenki búcsúzott egymástól.

Legnagyobb ellenségek, politikai antagonisták, egymást föltalálva, kiengeztelten nyújtának kezét – éppen mint, egy elsüllyedő hajón. A képviselők, akik elhatározzák ottmaradni, ott ültek sorban a piacon, a fal mellett, a boltok lépcsőin, a pusztá földön, búsan, szótlanul.

Estefelé kiszedték a Maros hídját, mely a várat a várossal összekötve tartá, az egész hadsereg visszavonatott; a vár védelmére rendelt sugárágyúk, mik-

nek Temesvár alúl kellett volna megérkezniök, ezentúl oda be nem juthattak. Másnap az útban találkoztunk velök.

Hajnal előtt nem lehetett a hadseregnek megindulni, mert a menekvők szekerei oly sűrű tömegben torlottak meg a városból kivezető széles főutcán, hogy azok közt utat nyitni teljes lehetetlenség volt.

E várakozás alatt találgatta mindenki jövődő sorsát. Legtöbbsen azt hívék, hogy az Szibériában fog végződni.

Csányi nagy lemondással jegyzé meg:

– Bizony nehéz lesz már ilyen öregembernek, mint én, hozzászokni ahhoz, hogy megkancsukázzák.

Ez utolsó estén családapák leveleket írtak otthon levő szeretteiknek, s azokat menekülni készülő fiataloknak átadták; némely levél soká nedves maradt.

Aztán az iratokat, mik másokat bajba keverhetnének, égették el; mindent aképp, ahogy egy öngyilkosságra készülő szokta tenni.

Éjfél után két órakor jelenté a vezérnek a Hunyady-husárok egyik tiszte, hogy az út megnyílt, azzal szekerre ültek mind, s indultak Világos felé.

Túl a Maroson látszottak az osztrák seregek elszórva csillámló őrtüzei.

Simánd felől, a szürkület ködében, kivehetők voltak az orosz előőrsök dárdahegyei.

Még azon éjjel az egész hadsereg átvonult Világos alá.

Annyi fájdalom közt legjobban fájt az ellenszenv, amit honvédeink nyíltan mutattak a polgári osztály bajtársai iránt.

Nem mondhatom, hogy az ellenszenv igaztalan volt.

A jó katona, ki annyi csatában tette ki magát a halálnak, ki azzal a tudattal pazarolta vérét, túrt nyomort, sanyarúságot, hogy mindezen áldozatot hona boldogságáért hozza; – most minket okolt, hogy ez áldozatok eredményét belviszálykodásaink, egymás iránti féltékenységünk porba ejté.

Úgy szégyenlettem magamat a porfedett vitézek előtt!

A következő napot már nem vártam be Világoson.

Utolsó találkozásom Kossuthal

Estve volt augusztus 10-én. Az intézkedések az Új-Araddal szemben álló osztrákok ellen augusztus 11-én korán reggel kezdendő támadásunk éjjeli előkészületeihez szét voltak már küldve: mikor Kossuth Lajos Magyarország kormányzója engem személyes tanácskozásra magához hivatott föl Arad városában.

Elfogadtam a meghívást s ugyanabban a szobában találtam a kormányzót, melyből néhány órával ezelőtt azért távoztam, nehogy őt s a minisztereket, mikor főparancsnokot választanak, jelenlétemmel feszélyezzem. Azóta a miniszterek is eltávoztak és Kossuth egyedül maradt. Velem való négyszemközt találkozóra vágyott.

Először azt kívánta tudni, hogyan venném fel én, ha a kormány Bem altábornagyra ruházná a főparancsnokságot?

Erre kijelenteném neki, hogy egy idegennek – nem magyar embernek – főparancsnokká kinevezését ebben a pillanatban egyenlőnek fognom tekinteni tulajdon elmozdítatásommal a vezérletem alatti hadsereg éléről.

Ezután azt kérdezte Kossuth, mit szándékozom tenni azon esetben, ha a hír, melyet ő Dembinski hadseregének temesvári győzelméről kapott, igaznak bizonyul – ha az általam vezényelt hadsereg csatlakozása amazzal sikerül, és ha mind a két hadsereg fölötti főparancsnokság énrám bíztnék?

– Akkor – mondtam – támadásom, minden erőm megfeszítésével, egyedül az osztrákoknak szól.

– És ha Temesvárnál az osztrákok győztek? – kérdezte utoljára Kossuth.

– Akkor leteszem a fegyvert! – volt rá a válaszom.

– S én főbe lövöm magamat! – mondta Kossuth.

Én komolyan vettem a dolgot, s igyekeztem őt rávenni, hogy ezt ne tegye; ő még a külföldön is – mondtam – hasznára lehet a nemzetnek. Az öngyilkosság helyett sürgetve azt tanácsoltam neki: meneküljön. Sőt életének megmentését egyenesen a hazafias kötelesség színében iparkodtam előtte feltüntetni.

Eme fáradozásom sikere felől azonban Kossuth egyelőre még bizonytalanságban hagyott. Minden rábeszélésemre ugyanis (életben maradását és életének szökés általi megmentését illetőleg) mit sem látszott hajtani. El is

bocsátott nemsokára anélkül, hogy kétségbeesett szándékának megváltoztatását velem tudatta volna.

Még éjfél előtt visszatértem a várból ó-aradi főhadiszállásomra.

Néhány órával azután Kossuth megküldte nekem tudomás végett gróf Guyon tábornok jelentését a Dembinski hadserege részéről augusztus 9-én Temesvárnál az osztrákok ellen vívott csata végeredményéről.

Gróf Guyon tábornok ezen sajátkezűleg írt jelentésének szövege szerint a Dembinski-féle hadsereg – nem létezett többé.

Dembinski Szőregről Temesvárra (ahelyett, hogy Aradra) visszavonulásának ezen végeredménye elemésztette az utolsó kilátást is az osztrákok ellen tervezett offenzívánk sikerültére.

Ezért, amint Guyonnak Kossuthoz írt ezen jelentését vettem, legott arra határoztam el magamat, hogy a parancsom alatti hadsereggel együtt – leteszem a fegyvert, hogy ezáltal az ezentúl hasztalan küzdelemnek mentül előbb vérontás nélkül véget vessek.

Pesti napló

Augusztus 2-kán.

Az utszák és piacok régi neveiknek visszaállításuk és feliratásuk folytonosan eszközöltetik. Még a Zrínyi kávéház fölötti „Szabadsajtó kávéház” szökből is a „Szabadsajtó” szó bemázoltatott.

Vácról jött emberek bizonyítják az orosz katonák által ott történt kirabol-tatás iszonyúságát és a 12-13 éves leányok megfertőzését, minek követke-zésében azok közül már többen meg is haltak. Mondják azt is, hogy mielőtt bejöttek a városba, megparancsolták, hogy a szükséges ital és eleségen fölül 200 pár csirkét süssenek és 100 leányt küldjenek táborukba, a csirkéket ki is küldötték, de csak 18 leányt találtak, kik magukat az orosz ölelésekre el-szánták és kimentek. A városban csak oly házak maradtak megkímélve, hol tisztek voltak beszállásolva.

Augusztus 3-kán.

Azon rémítő hír szállong, hogy mind a budai vár, mind a Gellérthegy ismét megrakatik ágyúkkal. Mily sors várhat eszerint a magyar fővárosra!?

A komáromi őrségről is beszélnek, hogy kiütöttek a császári sereg egy részé-re, és ez megadván magát, a várba vezettetett.

Augusztus 14-kén.

Beszélik, hogy Temesvárnál a magyar sereg nagyon megveretett, úgy, hogy csak foglyokban 7 ezret veszített. Temesvárat a császári sereg felmenté az ost-rom alól.

Azok közül, kik múlt péntek-szombaton Székes-Fejérváratt a császári seregnek ellentállani akartak, többen foglyokká tétetvén Pestre hozattak. Mondják, hogy közölök ma reggel hatan (többnyire odavaló tehetős polgá-rok), kik ott nemzetőri tisztek voltak, a pesti újépületi kaszárnya udvarán agyonlövettek.

Mondják, hogy egyikök (egy gazdag tímár) halála előtt, ájúlodozó feleségé-től ilyformán búcsúzott el: Neked élned kell gyermekeidért, én soha dicsőbb halállal nem halhattam volna meg, mert hazámért és szabadságáért halok sat.

Losonc város bombáztatása- és felgyújtását így beszélik. Mintegy 25 000 orosz sereg egész csenddel és a lakosoktól jól fogadva vonulván ott keresztül, a városban hagyott mintegy 50 közlegényt némely tisztekkel. Egy estve ezek a losonci vendéglőben polgári urakkal igen vígan boroztak, és éppen az orosz kapitán pezsgőt ivott, midőn az ablakon reá jött lövés egyenesen szájába ért és szörnyethalt.

Azonnal gerillahonvédek rohantak be, és a többi tisztet összekoncolták, a közlegényeket szintén, kiket megkaptak. Másnap Losoncról ki csak kíváncsi lehetett, elment. Két nap múlva a már Görgey után üldözve eltávozott orosz seregből mintegy 2-3000 ember visszajöven, körülvéve Losoncot, és azon éjjel ágyúzta, miáltal több helyen meggyűlván, iszonyú károkat tett, kivált miután meggyűlván, iszonyú károkat tett, kivált miután az általános rablás is megengedtetett. Mondják, hogy oly nagyobb házak szobájába, melyeket a golyók meg nem gyújtottak, szalmát vittek az orosz katonák és úgy gyújtják fel. Irtózatos volt e pusztítás!

Ma már azt beszélik, hogy a magyar kormány Orsovába vonult, hogy onnan Oláhországba átmeneküljön, de mondatik, hogy a török seregek kemény parancsot vettek, hogy senkit a határon be ne bocsássanak.

Augusztus 15-kén.

Ma délben 12-1 óra között az Üllői útról egy zászlóalj császári gyalogkatonaság jött 6 ágyúval, társzekerekkel, kevés dragonyos lovassággal és mintegy 800 magyar fogollyal, kik mindenféle honvédekből és felkelt parasztokból álltak, ruházatuk a legrosszabb állapotban volt és rosszul néztek ki. Mondják, hogy a kőrösi, kecskeméti, szegedi, makói kórházakban szedettek össze.

A haditörvényszék által ma kiadatott plakátban neveztetik azon fehervári 6 szerencsétlen polgár, kik tegnap az Újépületben agyonlövettek. Mondják, hogy holnap ismét 13 lövetik meg.

Egy, a Pesti Hírlaphoz csatlott mai mellékclapban mondatik, hogy Görgey a Nagy Váradon létező orosz seregnél alkura lépett a fegyverletétel iránt.

Ugyanabban mondatik, hogy Kossuth eltűnt a magyar koronával és társával, de nem tudni, hova.

Mások szerint Kolosvárra vonult.

Estve 7 órakor vittek Pestről Budára a várba mintegy 100 foglyot a felkelt seregből, többnyire jól öltözött fiatalembert. (A ma délben jött foglyok is a várba vitettek.)

Augusztus 16-kán.

Mai plakátban a budapestiek holnapután a budapesti főegyházakban tartandó ünnepélyes misére (Őfelsége születésnapján) hívatnak meg.

Délutáni hírek szerint Kossuth folyó hónap 12-kén meghalt (de azelőtt már lemondott hivataláról), hol? nem tudatik. Mondják, hogy mind rajta, mind Szemerén néhány nappal azelőtt örütség jelei mutatkoztak.

Augusztus 18-án.

Ma, Őfelsége születésnapján a budai vár és pesti főplébánia templomaiban nagymise tartatott 10 órakor, mely alatt a várban ágyúlövések történtek. A pesti templom jóformán tele volt mindenféle férfi és ékes öltözetű asszony-személyekkel, különféle vallásúakkal.

Ma délután jelent meg a Pesther Zeitung rendkívüli melléklapja, melyben közöltetik Kossuth Lajos nyilatkozata (kelt Arad vára folyó év augusztus 11-én) afelől, hogy ő és a minisztérium a kormányzásról lemond és minden teendők iránti hatalmat Görgey fővezérre ruház. Közöltetik Görgeynek is ezt tudósító nyilatkozata, melyben a lakosságot inti, hogy békésen viselje magát, a hatalomnak ne szegüljön ellene és várja el, mit teend és tehetend akár békés, akár fegyveres úton az ország javára. Mindez magyar és német nyelven ugyanazon lapon volt nyomtatva.

A pesti zsidók főrabbija, Schwab, híres szónok, befogatott. Fogva vannak a székes-fejérvári káptalan főemberei és Léway egri nagyprepost is.

Augusztus 19-én.

Kempen tábornok mai plakátjából újólág nyomtatva hirdeté a tegnap említett Kossuth és Görgey-féle nyilatkozatokat.

Szeptember 2-án.

Báró Haynau ma estvefelé a nyilvános pesti sétahelyen megjelent házi egyenruhájában és fején csak sipkájával, mellén csillagokkal. Gyermekek és emberek seregenként kísérik és nézték őt. Magas, sovány, hosszú arcú ember, igen hosszú, ajkán alólig erő vernyeges bajusszal. Lehet, mintegy 60 éves, ha nem több.

Hiteles tudósítások és elbeszélések szerint igaznak állítatnak a Losoncon és vidékén az oroszok által elkövetett kegyetlenkedések és rablások, név szerint, hogy a gyermekeket tűzbe hányták, korosakat az égő házakba zárták, a lakosokat kényszeríték saját házaikat felgyújtani, a házi bútorokat öszvetördösve a szobák közepére hányták, szurokkal behintették és meggyújtották, Losoncot 6 csapat által raboltatták, minek következtében a legvagyonosabb polgárok tönkre jutottak.

Por és ólom általi halál

A SZÉKESFEHÉRVÁRI NEMZETŐR TISZTEK ÍTÉLETE

Az ítélet a Pesti Területi Cs. K. Katonai Parancsnokság utasítására Pesten összeült, a hadijogra teljes mértékben felesküdtött egyhangú határozatból származtatik.

A vádlottak:

1. Andreas Hübner, magyarországi születésű, székesfehérvári, az azonos nevű megyebeli lakos, 45 éves, katolikus, nő –
2. Franz Hawelka, magyarországi születésű, székesfehérvári, azonos nevű megyebeli lakos, 29 éves, katolikus, nő –
3. Michael Varga, magyarországi születésű, székesfehérvári, azonos nevű megyebeli lakos, 68 éves, katolikus, nő, szűcs foglalkozású –
4. Paul Gáncs, magyarországi születésű, székesfehérvári, azonos nevű megyebeli lakos, 39 éves, katolikus, nő, szűcs foglalkozású –
5. Michael Kutzka, magyarországi születésű, pestmegyei kecskeméti lakos, 49 éves, katolikus, nő, kovács foglalkozású –
6. Ignatz Uitz, magyarországi születésű, székesfehérvári, azonos nevű megyebeli lakos, 23 éves, katolikus, nőtlen, kőműves foglalkozású –

A fenti személyek közül az első három jogszerűen bevallotta bűnét, a fennmaradók pedig eskü alatt tett tanúvallomásokkal jogerősen bebizonyítottak, azaz hogy 1849. augusztus 10-én Székesfehérvárnál részt vettek a császári csapatok ellen irányuló fegyveres népfelkelésben. Ennek megfelelően az összes vádlott Haynau fővezér úr július elseji proklamációjának megfelelően halálra ítéltetik. A fegyveres felkelésben való részvétel miatt az ítélet por és ólom általi halál.

Pest, 1849. augusztus 13.

*Mittlacher
lovaskapitány, bíró*

Kihirdetni és végrehajtani. Pest, 1849. aug. 13.

*Kempen
Fmlt. m. p.*

Kihirdetve 13-án, végrehajtva 1849. augusztus 14-én, Pesten.

*Mittlacher
lovaskapitány, bíró*

Búcsúlevél

Pestről Ajánlom ezen levelem felbontását Kutzka Mihály Kovács Mester özvegyének, volt Szerelmes Társamnak, Juhász Erzsébetnek, tisztelettel Székesfehérvárra.

Szerelmes Párom és kedves Gyermekeim!

Szomorú állapot, melyről tudósítlak, hogy ezen gyászos halál következett reám, hanem az Isteni gondviselés így hozta. Szent neve áldassék érte.

Hanem Szerelmes Társam arra kérlek, hogy ne feledkezzetek rólam minden nap egy miatyánkot imádkozni.

Szerszámvas, aki nem kell, adjátok el. Jóska Szerelmes Gyermekeim Á contókat a könyvből add ki. Szerelmes Társam és kedves Gyermekeim, ajánlak az Úr Isten oltalmába, bocsássatok meg mindenekről, Tisztelt Barátaimat is tisztetem, bocsánatot kérek mindekitől. Az Úr Isten legyen veletek. Amen.

Uitz is velem együtt lövetik agyon, tiszteli Szüleit, testvéreit. Írám Pesten a Najgipaj kaszárnya épületében, 14. Augusztusban. Halálom előtt négy órával.

Jézus, emberi Nemzet világossága légy irgalommal.

Kutzka Mihály

Mindennek vége van

Facséten ért bennünket a szörnyű nap, melyen megtudtuk hivatalosan, hogy mindennek vége van.

K-s P-I vadász százados barátommal voltunk együtt, mint betegek, házba szállásolva, míg a 15-20 ezernyi sereg utcán, udvaron, gyöpon a legnagyobb rendetlenségben táborzott.

Egy reggel belép K. barátom szolgálja, egy eredeti vén huszár azzal, hogy az utcán hirdetik a hadseregarancsot, mely szerint: mehet mindenki, amerre tetszik. Görgey megadta magát „auf Gnade oder Ungnade”. Bem és Guyon mennek Erdélybe, Vécsey és még egy tábornok (kinek nevében nem vagyok bizonyos) mennek az orosz elébe – fegyvert lerakni. Szabad a választás minden egyes katonának arra nézve, hogy kivel tartson.

Igaz, hogy pár nap óta már csupa leverő hírekkel voltunk eltelve, de e gyász hír, már az ő egész bizonyosságában, leírhatatlan hatású volt ránk nézve. Többé kétségnek s reménynek helye nem volt: Magyarország elesett!

Kimentünk az utcára, ahol mozogni alig lehetett a nagy tolongásban, általános volt a zavar, a rendetlenség, a taktikai, fegyelmi fölbomlás. Tüzér, gyalog, lovas, szekeres, poggyászszer, közember, tiszt, polgári hivatalnok, mint elkevert kártya, összevissza és sűrűen, egymás hátán, arcukon a kétségbeeséssel.

K. barátom egy iszonyút káromkodott, hogyha már vége van, legalább ilyen csúf vége ne lett volna a dolognak!

Hogy merre tartunk, az iránt nekünk kettőnknek határoznunk is fölösleges volt. Tudtuk, hogy Bem és Guyon Törökországba igyekeznek. Igen fiatalok voltunk, epedők a kaland és nem köznapi pálya iránt, azonkívül részemről kivételesen terheltnek éreztem magam, mert azt nem tudhattam, hogy Haynau az irodalmi vétségek iránt oly szuverén megvetést tanúsítand, miszerint nem fogja üldözni az e téren izgatókat. Minden ok amellet szolt, hogy a török földre menekülőkkel menjek, de egy súlyosabb ok, a betegség e vágyat mindkettőnknel fölbillentette. Fájdalmas lemondással fordítottuk szekerünket a megadás irányában menők felé.

Aki egy ilyen föloszló, magát megadó sereg rendetlen vonulását nem látta, az bármi iszonyúságokat ért légyen meg, de a legborzasztóbbat még sem látta.

Alig van visszataszítóbb valami, mint a katona – fegyelem nélkül, ami még egy négy-öt tagból álló rablóbandából sem hiányzik. Rendesen ami rossz van egy csapatban, ilyenkor az kerül felül, valamint a sár a tóban, ha felzavarják. A jó indulatúakat a legmélyebb levertség fogja el, a rabló és házsártos hajlamúak pedig garázdálkodnak.

Nem akarva szemlélni e rút látványt, sipkámat jól szememre húzva ültem fogatunkban, midőn oldalvást egy, ez általános egykedvűségben szokatlanul erélyes hangra lettem figyelmessé. Kíváncsi voltam, ki lehet az a vakmerő, illetőleg az a derék tiszt, aki még itt parancsolni mer? Egy teljes szókés szakállú, sovány, igénytelen termetű emberke, fehér vászonkitliben, tajtékzó dühvel parancsolja a katonáknak, hogy forduljanak vissza, különben sem mehetnek magukat megadni, mert ő a hidat a város végén lerontotta. (A folyam nevére nem emlékszem.) A vakmerőség, még itt, ez általános nekivadásban, elbúsulásban parancsolni akarni – örültségnek tetszett a katonák előtt, és azok nagy része nem is hederítve rá, folytatta útját. De azért mindennek dacára a kis emberke nem tágitott. Semmi tiszt jelvény nem volt viseltes vászonkitlijén, s azt se lehetne tudni, miféle rangú? Egy huszár elé állott, s azt éppen nem akarta előre bocsátani. Ez lován ülve csak bámult, valószínűleg azon, ki és mi lehet ez ember, talán az esze ment el? De a kis erélyes ember egyszer csak dühösen lekapja vagy inkább leszakítja a huszár oldaláról a kardot – máig sem fejthetem meg, hogy történhetett ez? –, és két kézre kapva azt, tokostól a huszár fejéhez vágja, úgy hogy azt a vér elborítja, és csak lefordul a lóról. A tiszt háta mögött azonban vagy két-három fő és törzstiszt állott, tiszteletteljes tartásban, és ezek után ítélve, a tömeg kezdte gyanítani, hogy ez valami magas rangú parancsnok lehet, és már-már úgy látszott, hogy engedelmessé akar.

En azelőtt nem láttam Guyont, de ekkor egyszerre arra fakadtam, hogy ez nem lehet más, mint Guyon, a branyiszkói győző. És csakugyan ő volt. Néhány lépésnyire mentünk együtt, mialatt dühösen egyre szidta Görgeyt, áruló g-nek nevezte, s nagyon jól emlékszem, hogy tört magyarsággal, mint aki csak betanulja a mondatokat, kétszer is ismételte, „aki jó magyar, velem gyön *Árgyelba*” (Erdélybe).

A vér arcomba szökött, szégyen és fájdalom marcangolták szívemet.

Kíséretében egy ismerős törzstisztnek elmondtam, hogy lóra ülni, gyalogni egyaránt képtelen vagyok. Midőn aztán rólam ajánlólag szólott a tábornoknak, végre ez elbocsátott.

Az út, melyet aztán a főlosztó, rendetlen csapatban tettünk, a pusztulás, kétségbeesés gyszos képe volt.

Lehattünk mintegy tizenötezren. A Maros vizén híd nélkül, csak úgy a víznek nekiúsztatva keltünk át. A soborsini vadregényes hegyek közt járt út nélkül, keskeny nyílásokon át, végtelen hosszú vonalban, iszonyú meredékeken föl és le, iszonyú tolongásban, hol a továbbhatolhatást karddal kézben kelle kiküzdeni, ezernyi vész és baj közt hatoltunk át. Az ágyúk – amelyeket még tüzeink megmenteni akartak – nagyobbrészt e meredélyeken fönnakadva a szörnyű mélységbe hengerítettettek alá. A löporszekereket a nekikieserült legénység vad szeszélyből, kétségbeesésből folygújtogatta, s találkoztunk éktelenül feketére égett arcokkal, melyek lovaikon tovaryargalva úgy néztek ki, mintha a megnyílt pokolból az ördögök a földre szabadultak volna. Közelebb-távolabb folyton dörgött az ágyú. Itt jön a muszka utánunk! Amott közeleg negyvenezer móc! Emitt jönnek az osztrákok! Hangzott egyre a rémületes hír. Eleségkiosztás már több nap óta nem történt. A meredek hegyoldalakból iszonyú recsegéssel hömpölygött alá egy-egy ott legelezett bika vagy ökör, melyet legényeink lelöttek, s aztán ki-ki vágott magának belőle egy jó darabot.

A lakosság minden faluból kivonult előlünk. Butyinon keresztülmenve, a tiszttartó lakása előtt rajzott a honvédség.

Tisztiszolgáinkat beküldtük oda, hogy hozzanak valamit nekünk is.

Az egyik egy pint pálinkát hozott; mint mondá, a pincében bokáig járt a borban. Eltette a kocsi ülése alá.

Innen túl sokfelé elágazott az út, s amint beesteledett, egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy – egyes-egyedül vagyunk. Egy erdőbe érve – ígyunk egyet, Jani bajtárs – mondá K. százados barátom –, hisz úgyis fölakasztanak bennünket! Ez volt a rendes jelszó, minden ivásunk előtt, még Aradon csak nagyokat kacagva rá, de már most szinte komolyan vehettük.

Amint az erdőből kiértünk, egy fiatal kanászlegény megszólít bennünket, ami már annálfogva is nagy meglepetés volt, mert magyarul szólt, s e vidéken tiszta oláhok laktak.

– Pajtásim – mondá –, csak forduljatok vissza. Ebben a faluban az oláhok föl vannak fegyverezve, magam láttam, mint öltek meg négy menekülő honvédet. Én ez állótözetben menekültem, különben N. N. főhadnagy vagyok.

Föl akart ülni kocsinkra, de mi nem fordultunk vissza, ő meg nem akart visszatérni az oláhok közé, s így elváltunk.

Egy kétszővű vadászfegyver, egy pisztoly s két kard volt összes fegyverünk. Szerencsére nem lett rá szükség, mert a falu alatt nagy örömünkre egy csapat huszár – mégpedig, ami ekkor ritkaság volt – rendesen sorakozva jött

utánunk, s mikorra kiértünk a faluból, egyszerre olyan világos lett, mintha a nap lett volna kelőben. Valami ház vagy kazal kigyulladt, s égett magasan nyelvelő lángokban.

Borosjenőbe érve, az igen tágas főtéren megállottunk, várván a történendőket. Orosz altisztek s közemberek jöttek-mentek mellettünk, ránk se hederítve. Oldalvást egy osztály katonaság volt fölállítva. Onnan magunkhoz intettünk egy közlegényt. Nagy tisztelettel közeledett, sapkáját levette, s várta, mit akarunk vele.

Azalatt orosz honvédtisztek jöttek hozzánk, s az előbbieket úgy üdvözöltek bennünket, mintha tisztvársaik lettünk volna. Átellenben volt valami Bromilovics nevű orosz tábornok, ehhez vezettek be, aki nagy nyájassággal fogadott, s ugyanazon házban az udvarra nyíló szobát mutatták ki kettőnknek szállásul.

Itt aztán csodálatosnál csodálatosabb híreket hallottunk. Hogy Paskievics útján a cárral értekezések folynak, hogy egyik fia lesz magyar király, a két sereg egyesül és meghódítja a világot stb. Négy napig együtt mulattunk az orosz tisztekkel, akik öleltek, csókoltak bennünket, magasztalva vitézségünket, szidva az osztrák hadsereget.

De negyednapra megjött a válasz a cártól.

Bromilovics tábornok udvarára, délután 4-5 órára össze lett híva az összes honvéd tisztikar – fegyverletételre, mert addig kardjainkat megtarthattuk. Ez egy feledhetetlenül szomorú jelenet volt! Az udvaron jókora petrence nagyságú halom emelkedett lerakott kardjainkból.

Másnap körbevett az egész orosz tábor bennünket, s Szöllősen pillantottuk meg először az osztrák csapatokat! Sokan azonnal nekiváltottak Várad felé, nem akarva magukat megadni. De mi haszna! Előbb-utóbb csak az lett a vége.

Világosra már kétoldalt osztrák lovasság kísért bennünket. Ezek kárörvendő, kevély arcaikból semmi jót sem lehetne olvasni.

Másnap Aradra kísértettünk, ahol azt a juxot tették velünk, hogy a téren az ágyúk torka előtt felállítottak bennünket, melyek oldalánál kanóccal álltak a tüzekek.

Egyórai ácsorgásunk után előlépett egy törzstiszt, s kijelentvén, hogy már most mindnyájan „österreicherek” vagyunk, föleskettek bennünket. – Aztán a Fehér Köröszt vendéglőbe tömtek bennünket, egy összelődözött, teljesen üres, bútortalan házba, ahol egy szobába húszan is voltunk, csaknem egymás hátán, mint a sóshal.

Itt untalan megjelent egy tiszt erős fődözzettel, kezében névlajstrommal. Akinek nevét említé, azt magával vitte a várba – azoktól úgy búcsúztunk el, mint akik tán holnap függni fognak. Én, két író barátommal mindig vártuk, hogy minket is el fognak vinni, de ez nem történt. Különben, aki beteg volt, az jelenté magát, és az orvos megvizsgálván, ha súlyos betegnek találta, kórházba küldetett. De e szerencsében vajmi kevesen részesültek. Én azonban ezúton megszabadultam. Az orvos igen súlyosnak találta bajomat, s én a kórházba kerültem.

Innen már betegen, Fehér megyébe menekülve, Berényi (később drámaíró) barátommal egy erdei lakban húztuk meg magunkat, hova egypár lapot is hozattunk hetenkint, s olvastuk bennök a rémhíreket. Éppen fölgyógyultam, midőn Haynau azon paracsára, hogy a magát nem jelentő honvédtisztekkel, mint szökevényekkel fog elbánni – jobbnak láttuk jelentkezni, s besoroztattunk – cs. k. közlegényeknek.

Hazatérés

Lugos volt a szomorú elválás sötét éje, a bizonytalan jövő kiindulópontja. Innen kezdve gazdátlanok lettünk. Még ellenség kezében nem voltunk, de védőnk, kormányzónk sem volt. Bekövetkezett a rakoncátlanság, egyik a másiktól nem akart függni. Valami hatezren, nem tudom, mi célból, talán hogy később jussunk az ellenség kezére, egészen Zámig mentünk. A Maros vize sekély volt. Kocsival úgy hajtottam keresztül rajta egész teherrel. Voltak sokan, akik ott a Maros-parton öt-hat nagy hordó puskaport meggyújtottak. Némelyik arca olyan fekete lett a meggyújtott puskaportól, mint a korom. Sokan otthagyták a Marosban kisebb-nagyobb ágyúikat. Mindent romboltak.

A Maros jobb partján jöttünk egész Lippáig, ott átjöttünk a Maros bal partjára. Midőn a városból kiértünk, ott körbefogtak bennünket. Észrevettem, hogy foglyok vagyunk. Van gazda. Látok egy századost, aki egyről-másról intézkedni látszott. Hozzá megyek, még a kardom az oldalamon volt, jelentem nevem és rangom, és hogy hány ágyúnk, hány hordó puskaporunk van. Azt mondja, csak legyek a kocsiknál, majd odajön. Különben igen barátságos volt. Itt a császári katonaságnak félórai zsebelés vagy kifosztás engedtetett. Némelyeknek még a csizmáját is lehúzták a lábairól. Emiatt nagy zaj támadt. Ellenszegülés ugyan nem volt, de volt elég fogcsikorgatás.

Én csak állok a kocsiknál, a kard még mindig az oldalamon van, de nem nyúl hozzám egy fosztogató sem. Ennek dacára mégis jónak láttam nálam lévő öt darab könyvemet és kardomat biztonságba helyezni. A kocsi nyújtójára kötöztem őket erősen, de sajnálatomra kocsijaimat behajtották az aradi várba, és féltve őrzött kincsemtől örökre meg kellett válnom.

Mi dél felé értünk Arad alá, s a városon kívül állapodtunk meg. Minthogy semmi ellenszegülést nem mutattunk, nem is igen őriztek bennünket erősen. Hatezren lehettünk, és nem volt több ötven katonánál, kik körülsétáltak bennünket. Megállapodva délután látom, hogy néhány tiszt, öt-hat altiszttel elkezdik a neveket felírogatni és a fogoly honvédeket sorba állítani. De ez nagyon hosszadalmas munka volt; hatezrünket felírni és sorakoztatni. Miután biztosra véltem, hogy be fognak sorozni, mert fiatalnak néztem ki, alighogy kezdett keveset a bajuszom, szakállam fakadni. A szabadulásomról kezdtem gondolkodni.

Mély gondba merülve, hogy miként menekülhetek meg, délután már sok ó- és új-aradi nép jött oda hozzánk nézőnek, itt állt a közelemben egy fiatal új-aradi legény. Azt mondom neki: Fiatal barátom, te segíthetnél rajtam, hogy innét könnyen megszabadulhatnék. Azt kérdi: Hogyan? Azt mondom: Ösmered Óaradon az öreg Reip mestert? Azt felelé: Igen. Menj el hozzá, és mondd meg neki, hogy itt van a szegedi Kováts honvéd. Kéretem, adjon nekem valami nagyon szegényes, ócska polgári ruhát, szabadulni akarok. Egy óra múlva jön az én fiatal sváb legényem egész rakomány ócska ruhával. Nagyon meg voltam lepve. Azt mondom neki: várjon egy keveset, mondanivalóm van.

Ott állt mellettem Kocsis Jóska, egy szegedi ezüstműves fia. Azt mondom neki: Akarsz-e kiszabadulni és holnap estére otthon lenni Szegeden? Azt mondja: Hogyan? Ez teljesen lehetetlen, hiszen még csak innen a körből sem tudnám kivezetni. Ne gondolj vele – mondom –, csak mondd meg, hogy akarsz-e velem jönni. Azt mondja: Nem bánom, de félek. Ne törődj te semmivel, csak te kövess engem! Felöltöztettem őt is. Az atillánk és egyéb poggyászuk átadtuk a fiatalembernek, megkérve, hogy vigye át Reip kádár-mesternek, és mondja meg, hogy tiszteltetem.

Az én jó fiatalemberem rendesen eljár a megbízatásban, úgyhogy mind a ketten csodáltuk a ritka becsületességét. Lehetett már 6-7 óra, mikor elindultunk. Azt mondom Jóskának: Majd én megyek előre, te csak úgy hatvan-hetven lépéssel maradj hátrább, és nézzed, hogy én merre megyek. Csak a hídon átmehessünk, aztán otthon leszünk. Előbb megkísérlettem jó távol elmenni, nézgelődni, és ezt többször ismételve figyeltem, hogy szól-e vagy int-e a katoná. Elnéző volt, de már ekkor a polgári ruhában voltam, s kevésbé féltem. Egy pálca volt a kezemben, úgy néztem ki, mint valami kéregető vándorlegény. Békével ballagtam egészen az aradi híd végéig. Ott kettős őrs állott, egy keveset tettettem a sántaságot. Mikor az őrhöz érek, az puskatusával hátba lök. Azt mondja: Ez is afféle Kossuth-kutya! Megállok, és visszafordulva azt mondom: Hogy mer engem ütni, vagy bántani? Nem adtam rá alkalmat! Nem tudja, hogy magának nem szabad senkit ütni?! Nyersen azt mondja: Menjen az Isten hírével! Csak lassan mentem, hogy Jóska utolérhessen. Őt már nem bántotta az őr. Egész bátorsággal elhaladt mellette, s utolért a városban. Azt mondtam neki, hogy öt-hat lépéssel a hátam mögött maradjon, hogy összetartozásunkat észre ne vegye senki sem.

Mind a ketten egyszerre léptünk be Reip kádár-mesterhez. Éppen borfejtéssel foglalkozott. Egy kissé megijedt. Azt gondolta, hogy nála akarunk

maradni hosszabb ideig mint menekülők. Azt mondom: Egy csöppet se aggódjék, mi korán reggel, már 3 órakor a városból künn akarunk lenni, hogy estére Szegeden lehessünk. Úgy nagyon jól van – mondá. Este megvendégelt bennünket. Ócska ruháit visszaadtuk, a magunk ruháit, béléseit kiforgatva felhúztuk.

Egy-egy jó kézbeli pálcát szereztünk, s reggel három órakor elindultunk. Mindenütt a mellékutakon haladva, de legtöbbször az ugar és szántóföldeken mentünk.

Szegedig egy községet sem érintettünk. Makót messzire kikerültük, és az északi oldalán, Lelén keresztül egyenest a tápai rétnek tartottunk. Még akkor a tápai rétek vízjárta földek voltak. Hacsak kis áradás volt is, a Tisza a Marossal egyesült a földeken. Seholy lélekkel nem találkoztunk. Mindenütt a legnagyobb buckák, nádasokban és ugarföldeken jártunk. Messziről pislogó tüzet láttunk. Nagy sokára odaértünk a tűzhöz. Jó estét kívántunk, de már mind aludtak, csak a tanyagazda volt fenn, és üldögélt. Azt mondja: Adjon Isten. Kérdi szegedies kiejtéssel: Kik maguk? Elmondjuk egész kalandunkat, és nevünket is megmondjuk. Azt mondja: Mi halászok vagyunk, halat hasítunk. – Így hát maguk szögediek! Hála Istennek!

Hangosan beszéltem, tele voltam örömmel, hogy már Szeged városához közel vagyok. Azt mondom: Kedves barátom, akármit adjanak enni, mert mi nagyon éhesek vagyunk. Azt mondja a tanyaőr: Van itt egy kis hideg halpaprikás meg kenyér. Nagyon jól fog esni, csak ide vele. Jó étvággal ettünk, jóllaktam. Lehetett már vagy éjfél, és egy keveset leheveredtünk.

Egy kis délnyugati szellő fúj, a háromórai harangszót nagyon jól hallottuk a városháza tornyából. Megkértem a halászokat, vigyenek át bennünket a Tiszán.

Éppen hat óra volt, mikor hazaértem. Senki sem volt tőlünk otthon, csak egy földvári menekült ingyenlakosa volt még anyámnak. Ez a földvári jegyző volt. Anyám csak vagy két óra múlva jött haza, de már akkor tudta, hogy otthon vagyok. Megvitték neki a hírt. Mikor hazajött, nyakamba borult, és zokogva sírt. Azt mondja: látod, fiam, mégiscsak a német győzött. Mit használt a sok vérontás?

Haynau, a szelíd bárány

A „Fehér Kereszt” hátulsó részét építették, a fedél fel volt már téve, az ablakok, ajtók még nem, a szobák vakolatlan állottak. Mintegy tizennégyen lehettünk. Bekísértek bennünket egy szobába, mely a munkások kloakája volt. Ez ocsmány, bűdös rondaságban alig lehetett állni, s nekünk rendelet szerint ott kellett tölteni az éjszakát. Én kevés nappal azelőtt láboltam föl a kolerából – Prielle Kornélia tudja, mert ő szánt meg, s adott ennem.

Fegyveres erő őrzött bennünket az utálatos helyiségben. Én az ablak nyílásáig jutottam, amidőn egy osztrák őrnagy haladt el az előtt. Megszólítám:

– Őrnagy úr! szíveskedjen benézni az ablakon.

Benézett, s lesütötte a fejét. – Mit kíván ön?

– Nem jöhetne be hozzánk egy szóra?

– Szívesen.

Megkerülte az utcát, bejött, s ő kérdé:

– Hát az urakat idezárták? ez mégis disznóság!

– Ugyebár?

– Tudják mit, jöjjenek önök ketten velem, felvezetem *Haynau* táborszer-nagy őexcellenciájához; majd ő rendelkezni fog, s más helyre viszik az urakat.

S felvezetett *Haynauhoz*, ki a Heim polgármester házában lakott.

Nem voltunk akkora urak, hogy az előszobában várhattunk volna a bebo-csátásig. A lépcsőn hagyott az őrnagy, s kegyesen mondá:

– Várjanak csak itt.

Kevés idő leteltével utánunk jött, s bevezetett őexcellenciájához.

Haynau előtt állottunk. Nem volt valami rettenetes kinézése, inkább *bohóc*nak tetszett, kinek rossz kedve van. Semmi különös rajta, csak bajuszának hosszúsága, mely szakállával egybefésülve formálta a *Punch* – londoni élclap – híres torzképét, mely számárfej, s megfordítva zászló arcképe volt.

– Mi kell? – kérdé mogorván. Látszott, hogy goromba akar lenni, s bosz-zús hangot affektált.

– Az őrnagy úr megmondja kérésünket, ő látta, hogy milyen helyre csuk-tak be – mondá társam.

Erre nekem agyarkodott:

– Wie heisst er? (Hogy hívják őtet?)

- Oberst graf Teleki.
- Was, Oberst? Rebellenführer! Wo hat *er* früher gedient?
- Nirgends.
- Von Zivil?
- Ja!*
- * – Gróf Teleki ezredes.
- Mit ezredes? Lázadóvezér! Azelőtt hol szolgált?
- Sehol.
- Civil volt?
- Igen.

És erre mintha kicserélték volna, olyan szelíd lett, mint egy bárány, barátjának nevezett, legrófozott, meghagyta az őrnagynak, hogy kényelmesen helyezzen el, udvariasan köszönt, s mi bámulva távozáink.

És ez a bolond ember *uralkodott* akkor teljhatalommal Magyarországon!

Kossuthtól Klapkáiig

11-én este hallottam, hogy Kossuth Radnára menekült. Utánasiettem. Kétségbeesett lelkiállapotban volt, mikor rátaláltam. Semmi nem tudta fölrázni. Megkérdeztem tőle, mit tegyek, utánamenjek, vagy maradjak.

– Maradjon, siessen Komáromba, mondja meg Klapkának, tartsa az erőset az utolsó emberig, de ha meg kell adnia magát, akkor az országra is gondoljon, ne csak önmagára és a helyőrségre.

Radnáról még éjjel Aradra siettem vissza. Reggelre odaérve már mozgásban láttam a rendezett zászlóaljokat és századokat. Mindenki igyekezett el Aradról. Néhány képviselő fejvesztve, tanácstalanul járkált ide-oda az utcán, senki sem tudta, mi fog történni. Voltak néhányan, akik sejtették, miféle sors várja őket, ezek tűntek el leghamarább a városból.

S én most mit tegyek? Hogyan jussak el Komáromba, amely bizonyára még most is tartja magát? Mert az a gondolat, hogy a többiekkel, Görgey seregével együtt az oroszoknak adjam meg magam, hogy aztán azok majd az osztrákoknak szolgáltatssanak ki, eszembe sem jutott. Terv nélkül, kábultan mentem tovább az utcán, abba az irányba, amerre a csapatok elvonultak. Az országúton néhány ökrös szekérrel találkoztam, gyapjús zsákokkal teli. Egy ilyen szekérre felültem, és így érkeztem Világosra.

Végigjártam a helységet, hogy kocsit kerítsek, amely egy darabig elvinne. Végre sikerült egy zsidót találnom, aki Nagyváradra készült, és aki pénzért hajlandó volt magával vinni. Másnap estefelé akartunk útnak indulni Világosról, mert aznap és mindaddig, amíg a fegyverletétel meg nem történt, senkinek sem volt szabad elmennie. Egy parasztházban aludtam, huszonnyolc igen különböző rangú más emberrel egy szobában. Vezérkari tisztek, közlegények, cigányok, miniszterek, képviselők kerültek itt együvé. Rangkülönbségre senki sem figyelt, éppoly kevésbé, mint a sírban.

Másnap reggel fölkerestem Csányit, följajánlottam, hogy sértetlenül Komáromba kísérem.

– Mit csináljak én ott? Itt akarok maradni. Nem bízom semmiféle kegyelemben. Föl fognak akasztani. Elég öreg vagyok, de meg akarom mutatni honfitársaimnak, hogyan kell egy magyarnak meghalnia a hazáért. De te, kedves Kerekfejűm, menj, és mentsd az életed. Fiatal vagy még, szolgálhatsz

így vagy úgy a hazának. Már látom, hogy mégsem akasztanak föl együtt bennünket.

Megszorította a kezem, és még azt a szívességet is megtette, hogy magyar bankjegyeimet, amelyek talán minden értéküket el fogják veszteni, ezüstre váltotta föl. Aztán elküldött. Csányit szerettem legjobban mindazok közül, akiket itt találtam. Bár nem voltunk rokonok, mindig öccsének szólított, én meg bátyámnak őt.

Miután hiába kerestem útitársat, hogy Komáromba vigyen, fuvarosomhoz mentem, befogattam, és azt mondtam: mehetünk. Eleinte nem akart elindulni, de amikor kijelentettem, hogy minden felelősséget magamra vállallok, mégis rászánta magát. Felültem a kocsira. Néhány száz lépést haladtunk a faluból kivezető úton, midőn Leiningen tábornok ugratott oda hozzám. Már fölhajtott egy-két pohárral, és átkozódva szidott minden civilt. Engem is annak tartott, mert polgári öltözetet viseltem. Azt mondta, Világost senki sem hagyhatja el. De mikor továbbment, rám hunyorított egy huszár, aki egy keskeny utca végében őrködött: forduljak csak be arra. Mikor mellette elhaladtunk, odaszólt:

– Ismerem az urat, ott volt nálunk Prágában a Medve-kocsmában. Meneküljön, szerencsés utat, nemsokára én is megyek.

Világosról kiérve balra néztem, ama mező felé, ahol a fegyverletételnek kellett végbemennie. Fölismertem Görgeyt, lóháton, bíborvörös atillájában, amelyet július 2-án, a komáromi csatában is viselt. Láttam, mint rakják piramisokba puskáikat a gyalogosok, s vetik magukat zokogva le a földre. Láttam, mint szúrják le a huszárok lovaikat, mint törik össze kardjukat. Láttam vitéz tüzéreinket ágyúikra sírva ráborulni, és megcsókolni azokat, mint a gyermekek, akiket anyjuktól elszakítanak.

Nem jártunk messze két román falutól, Makrától és Morodától, mikor szekerünk mögött némi távolságra lovascsapatot vettem észre. Sietve igyekeztek utolérni. Eleinte azt hittem, oroszok, akik szekerünket üldözik. De aztán ráismertem a Nádor-huszárok egyenruhájára. Harminckét ember jött itt Dévanszky őrnagy vezetésével. Az a huszár, aki Világoson átengedett, szintén közöttük volt. Megkérdeztem, hova lovagolnak.

– Az erdőbe és a Tisza menti pusztákra. Szeretnénk az osztrákoknak és az oroszoknak még egy kis munkát adni, mielőtt megfognak.

Hamarosan Borosjenőre értünk. Itt orosz huszárok tartóztattak föl, s megkérdezték, ki vagyok. Most jó hasznát vettem szlovák nyelvtudásomnak.

Azt mondtam, kereskedő vagyok, minden kellemetlenség nélkül továbbengedtek.

Meglehetősen későre járt már az idő, mire Bogszegre értünk, már besötétedett. Egy régi ismerősöm lakott itt, László Miklós. Nála szálltam le. Két másik, Aradról menekült barátomat is ott találtam: Járcsicsot és Szentimreyt. Az előbbi minisztériumi tisztviselő volt, a másik képviselő. Mindhárman kérdésekkel ostromoltak. Egy idő múlva láttam, hogy László a feleségével suttog, és közben gyakran rám pillant. Végül félrehívott, és megkérdezte, beszéltem-e Aradon az utóbbi időben Kossuthal. Azt feleltem, hogy tegnapelőtt még láttam. Erre rövidesen eltűnt, s mikor újra visszajött, azt mondta, egy hölgy szeretne velem beszélni. Követtem őt. A hölgyre mindjárt az első pillanatban ráismertem: Kossuth felesége volt. Mindenről kikérdezett, ami Aradon végbement.

Amit elmondtam, mélyen megrázta. Nem tudta visszatartani könnyeit. Egy ideig szóhoz sem bírt jutni. De aztán megtörölte szemét, és elcsukló hangon megszólalt:

– Akkor hát vége Magyarországnak, és az uram, aki néhány napja még oly hatalmas volt, tizenötmillió ember parancsolója, most menekvőként rosszabb helyzetben van, mint a legutolsó és legszegényebb koldus Magyarországon, annak legalább hazája van.

Sajnáltam is, de nem tehettem róla: nagyravágását kárhozzatnom kellett. Ő tehetett leginkább arról, hogy Kossuth parancsát nem követték, hogy elenségei támadási felületet kaptak ellene, hogy nepotizmusról, kegyencuralomról panaszkodtak, mert Kossuthné teremtetett ilyet.

Másnap reggel tovább indultam Bogszegről anélkül, hogy Kossuthnét még egyszer láttam volna.

Fuvarosom Berekböszörményig vitt el. Ő maga Nagyváradra igyekezett, de én nem akartam oda menni, mert ezt a várost megszállták az oroszok.

Berekböszörményben már nem tudtam kocsit kapni, és gyalog kellett folytatnom utamat.

Másnap Berettyóújfalun át Derecskére mentem. Itt egy parasztruhás férfi csatlakozott hozzám, s egészen Debrecenig útítársam maradt. A város teli volt oroszokkal. Mostanáig eléggé sikerült őket elkerülnöm, de itt már lehetetlen volt. Csomagom nem volt, tehát észrevétlenül mehettem végig az utcán, mint egyszerű járókelő. A gyaloglás Biharpüspökitől idáig nagyon kimerített. Bementem hát a legközelebbi házba. Teli volt kozákkal. A háziasszony,

Buzásiné, akinek megmondtam, hogy Világosról jövök, és nem adtam meg magam az oroszoknak, legeldugottabb szobájába rejtett el engem. Jó vacsorát adott. Nyugodtan ágyba fekettem. Másnap rejtékelyemen maradtam délutánig. Addigra az oroszok elmentek a házból. Észrevétlenül juthattam tovább... Újváros felé igyekeztem, egy helységen kívül eső majorba, vagy, mint errefelé mondják: tanyára, egy Duka nevű hajdani iskolatársam volt ennek birtokosa. Azt vártam s reméltem, hogy olyan barátságosan fogad, ahogyan hasonló esetben én fogadtam őt. Annyival inkább, mivel alig három héttel azelőtt beszéltem vele, és a magam kocsiján vittem Újvárostól Tokajig, és már előzőleg is tettem neki szolgálatot.

Duka megrémült, amikor meglátott. Azt hiszem, ha Újváros nincs olyan messze, az oroszoknak is képes lett volna kiszolgáltatni. Ki akart utasítani házából. Vaksötét volt, kimerültem a gyaloglástól. Kierőszakoltam hát a belépést, és olyan módon léptem föl vele szemben, ahogy sohasem tettem volna más körülmények között. Leszidtam, hogy gyáva, nyomorult poltron, szégyenletesen viselkedik, megsérti a magyar vendégszeretet törvényeit. Kijelentettem neki, hogy az éjszakát igenis itt töltöm, akár tetszik neki, akár nem. Rávettem magam egy pamlagra, és befészkeltem magam, úgyhogy meg kellett adnia magát sorsának. Másnap korán reggel hajnalhasadáskor fölébresztett. Azt mondta, hogy egész éjjel nem bírt aludni, mert attól félt, hogy az oroszok a tanyájára törnek. Köszönés nélkül hagyta ott.

Továbbmentem Újváros felé. Itt nyílt első és egyetlen alkalmam, hogy az oroszokat megismerjem. Bementem egy parasztházba. Itt a paraszt ágyán egy orosz katona vergődött borzasztó görcsökben. Üvöltött fájdalmában. Rettentő kólikája volt. Volt némi gyakorlati ismertem az orvoslásban. Kamillafőzetet adtam neki mézfűvel. Hamarosan alábbhagytak fájdalmai. Véletlenül egy orosz tiszt ment el a ház előtt, és meglátta, amint a lábadozó katonát támogatom az udvaron. Megállt, és kérdezte, mi baja. A katona oroszul felelt neki, nem tudom, mit, csak annyit vettem ki, hogy engem dicsért. A tiszt bejött a házba, megkérdezte, ki vagyok, és értek-e az orvostudományhoz. Mondtam, hogy nem értek, első kérdésére pedig azt feleltem, hogy vándorló szabólegény vagyok.

– Ön honvéd – mondta nekem németül –, látom, hogy az, de azért nem kell megijednie, nem vagyunk mi olyan barbárok és emberevők, mint amilyen hírünket itt keltették. Honnan jön?

Úgy gondoltam, a hazugság itt már semmit nem ér. Igaz, vakmerőség volt, de megmontam, hogy Világosról.

– Nem adta meg nekünk magát? Nem? Talán igaza is volt, mint mind-
azoknak, akik nem tették, hanem elmenekültek. De hova akar innen menni?

A tiszt annyira megnyerő volt, oly udvariasan, lovagiasan viselkedett, hogy bizalmat éreztem iránta, és azt mondtam, Tiszafüredre szeretnék eljutni, de valószínűleg gyalog kell mennem, mert itt nem lehet kocsit kapni.

– Akkor a hortobágyi csárda felé kell mennie, odáig majd elvitetem saját kocsimon.

Válaszomat meg sem várta, ment, hogy értem küldje kocsiját. Egy fél óra múlva már el is kocsiztam Újvárosból, anélkül, hogy a tisztet újra láttam volna. Még a nevét sem tudtam meg, kocsisa nem árulta el, talán ura tiltotta meg neki. A hortobágyi csárdáig tehát az orosz tiszt kocsiján utaztam. Itt ettem valamit, majd gyalog indultam tovább.

Jó hosszú az út a hortobágyi csárdától Tiszafüredig. Az éj beállta előtt nem tudtam végére érni. Emellett erősen esni és dörögni kezdett. Valamilyen födelet kerestem. A távolban világosságot vettem észre. Odamentem, s el is értem a helyet. Elhagyott tanya volt. Kopogtam az ajtón, amely láthatólag belülről be volt zárva. Láttam, hogy odabenn mozog a fény, több süttető hangot hallottam, végre beeresztettek. Egy öreg ember valamit visszahúzott, aztán kinyílt az ajtó. Szakálltalan öreg volt, elég rendesen öltözve. Egy kevés szalmát hozott, és egy szoba sarkába vetette, amelynek ablakában már nem volt üveg, de olyan helyre, ahol a nyíláson bevágó eső nem érhetett el engem. Aztán egy kis darab gyertyát hozott, amely tartó helyett egy burgonyába volt beállítva. Jó, friss búzakenyeret is kaptam tőle, egy kis hideg húst és egy üveg bort. Mondtam neki, hogy korán reggel tovább akarok menni, s ezért most szeretném megfizetni, amivel a szállásért és ennivalóért tartozom. Erre azonban azt felelte, hogy erre semmi szükség, ő nem fogadós, mehetek, amikor tetszik. Kiment, én pedig elaludtam.

A tanyának búcsút mondvá szerencsésen Tiszafüredre értem. Innen Füzesabonyra vettem utamat, és sötétedésre Novajba jutottam. Ez egy órányira van Egertől. Annak a parasztnak a házát próbáltam megtalálni, akinek testvérét egri kormánybiztos koromban a tömlöcből, ahova verekedés miatt jutott, kiengedtem.

Roppant megörült, hogy viszontlát. Mikor pedig elmondtam neki, hogy Világosról jövök, és az út legnagyobb részét gyalog kellett megtennem, fölkiáltott:

– Hát, uram, nem mehet így tovább! Én majd elviszem, ahova akarja, akár Bécsbe is. Van négy jó lovam, fölrakunk néhány vödör zabot, széna minde-
nütt akad, és röpülünk, akár a szél.

Három napig mentünk, míg kijutottunk a veszedelemből. Verőcén tudtam meg, hogy Vác közelében három magyar honvédtisztet fogtak el, akik Világosról Komáromba igyekeztek. Nagymaroson már azt hallottam, hogy a magyar előőrsök Párkánynál táboroznak. Hamarosan e helységbe értem. Itt régi társam, a pozsonyi ifjúsági egyesület egykori tagja, Palóczy Tamás volt a parancsnok. Pénzem már majdnem teljesen elfogyott, így hát kértem tőle egy keveset, hogy Komáromig eljuthassak. Azzal tért ki a kérés elől, hogy nincs neki pénze. Amint ezt a mocsai jószágigazgató meghallotta, rögtön följánlotta tárcáját.

Azzal a pénzzel, amit a mocsai jószágigazgató kölcsönadott, gond nélkül eljuthattam Komáromba. Augusztus 25-én délelőtt tíz óra tájban értem a Vág vonalához. Itt az őrség tisztje föltartóztatott, és megkérdezte, ki vagyok, van-e igazolványom. Mikor mondtam, hogy nincs, közölte, hogy le kell tartóztatnia, mert nem tudhatja, ki vagyok, könnyen lehetnék álcázott osztrák vagy orosz kém is.

– Nagyon igaza van – mondtam neki. – Letartóztathat, de azt a kérésemet nem tagadhatja meg, hogy vagy unokabátyám, Kászonyi ezredes, a második hadtest parancsnoka, vagy Klapka generális, vagy, amit legszívesebben vennék, Ujházy kormánybiztos elé vezettessen. Ezek az urak ismernek engem, és remélem, az ő kezességükkel megelégszik. – Erre föllépett mellém a szekérre, és odaszólt a kocsisnak, hogy hajtson a megyeház elé, ahol Ujházy lakott.

Mikor Ujházy megpillantott, szinte ujjongott örömeiben. Megölelt, megcsókolt, úgy kérdezte, honnan jövök. Midőn néhány rövid szóban beszámoltam neki forradalmunk szomorú végéről, Kossuth meneküléséről és a világosi fegyverletételről, elfordult, hogy elrejtse könnyeit. A tisztt, aki idehozott, nem győzött mentegetőzni, mikor látta, hogyan fogad engem Ujházy. Én azonban megdicsértem ügybuzgalmát. Aztán elment.

Mikor egyedül maradtunk Ujházyval, bővebben elbeszéltem neki a végső eseményeket. Aztán elvitt magával Klapkához, aki éppen asztalnál ült egy idegen szép nő látogatóval és egész vezérkarával. A hölgy a szép Károlyi Karolina grófnő volt. Mindazt, amit Ujházynek már elmondtam, meg kellett ismételnem Klapka előtt. Most elmondtam azt is, amit Kossuth Radnáról üzent velem. Mind Klapka, mind egész vezérkara nagyon lehangolódott a rossz hírek hallatára. Csak most tudták meg, mi történt, én voltam az első, ki Világosról Komáromba ért. Augusztus 2-án Klapka csakugyan megverte az osztrákokat, sőt egészen Győrig előnyomult, de aztán fegyverszünetet kötött. Ez szolgált előzményül a vár átadását illető tárgyalásokhoz.

Aki Komáromot ismeri, még ha nem katona is, már az első pillanatban látnia kell, hogy ez az erősség szinte bevehetetlen. Azok, akiknek térkép van birtokában Komáromról és külső erődjéről, még inkább meggyőződhetnek erről. Komáromot a természet is védte, s a hadiépítészet is mindent elkövetett, hogy még erősebbé tegye.

Ráadásul tökéletesen begyakorlott helyőrségünk volt, majdnem harmincezer ember, négyszáz ágyúval, tömérdek puskaporral és több mint egy évre elegendő élelemmel. Komárom a végtelenségig tarthatta volna magát, ha számításba vesszük, hogy a harmincezer főnyi helyőrség kirohanásokat vihet véghez, zsákmányt ejthet, magát folyton kiegészítheti, valamint hogy ilyen visszavonulási támaszpont körül, mint Komárom, gerillaháborút is lehet folytatni. Komárom akkoriban Magyarországot jelentette, ennek az erősségnek bukásával Magyarországnak is buknia kellett.

Azok között, akik a haditanácsban a vár átadása mellett szavaztak, ott volt Klapka, Aschermann helyettes várparancsnok, Kászonyi József ezredes, a második hadtest parancsnoka, Klapka egész vezérkara, a lovasság teljes egységében, de a gyalogsági tiszteknek csak kisebb része.

Klapkánál minden pillanatban új és új haditanács ült össze. Az átadás pártja (ilyen dolgokban a reakciós párt általában mindig kitartóbb és szívósabb, mint a haladó) minden módot megragadott, hogy többséget szerezzen magának. Mégsem sikerült annál tovább jutnia, hogy az erősséget át lehet adni, de csak a következő föltételek mellett:

Először: Az ország alkotmánya és törvényei, nevezetesen az 1848. évi törvények sértetlenül maradjanak.

Másodszor: Minden, a háború idején fogságba esett polgári és katonai személynek teljes amnesztia adassék, életét, szabadságát és vagyonát illetően.

Harmadszor: A forradalom idejében kiadott magyar bankjegyek az egész országban mindenütt tartsák meg teljes névértéküket.

Negyedszer: A komáromi helyőrség szabadon, teljes katonai tiszteletadás mellett hagyhassa el a várat. A tisztek megtarthatják rangjukat, a kőlegények minden további szolgálat alól fölmentést kapnak.

Ötödször: A nagyhatalmak: Oroszország, Anglia, Franciaország és Poroszország szavatolják az előbbi pontok megtartását.

Hatodszor és végül: Ausztria mindazoknak, akik külföldi útlevelet akarnak, ilyet kiadni tartozik. Ezek szabadon kivándorolhassanak, ahova akarnak.

Az osztrákok a tárgyalások folyamán először is az első pontot vetették el. Azt mondták, az 1848. évi törvények veszélyeztetik a monarchia fennállását, de különben is újra meg kell kérdezni a nemzetet, hogy most, a mai viszonyok mellett is meg akarja-e ezeket tartani, mikor Kossuth már nem befolyásolja őt, és hogy nem akar-e rajtuk legalábbis valamilyen változtatást.

A második pontra azt mondta Haynau, hogy szabad kezet kell adni a fiatal császárnak a kegyelem gyakorlására, amikor átveszi az uralmat Magyarországon. Nem is lehet kételkedni benne, hogy Komárom átadása után minden elfogott katona és polgár, aki a forradalomban részt vett, teljes amnesztiát fog kapni. Így a második pontot is törölték.

A magyar bankjegyek érvényességét nem lehet kimondani addig, amíg a teljes összeg nagysága nem válik ismeretessé, de semmiképpen sem történhetik meg bizonyos devalváció nélkül. A Komáromban levő bankjegyek értékét azonban ötven százalék értékben hajlandó az osztrák kormányzat osztrák bankjegyekkel kicserélni.

A helyőrség elvonulásához hozzájárultak, a közlegényeknek fegyver nélkül. A tisztek megtarthatták kardjukat, más fegyverekre engedélyt fognak kapni. A katonai tiszteletadást nem engedték meg.

A kapitulációs föltételek megtartásának egyetlen garanciája Haynaunak, a császár teljhatalmú megbízottjának aláírása lehet csupán, de még sokkal inkább a császár kegyelme és igazságszeretete.

Külföldi útlevelet mindenki kap, aki kér, de először meg kell kérdezni az érdekelt országok követségeit, hajlandók-e befogadni azokat az emigránsokat, akik oda akarnak menni. Azok részére, akik idehaza akarnak maradni, utazási igazolványokat állítanak ki, oda, ahova utazni kívánnak. Ezek a monarchiában bárhova szabadon letelepedhetnek. A helyőrség föl van mentve a császári seregbe való besoroztatástól.

Ez volt az a kapituláció, amelyet vélünk szembeszögeztek.

Addig alkudoztak, addig, míg végre rábeszélés, fenyegetések, ígérgetések, megfélemlítés, a végső haditanácsról való kirekesztés révén megszerezték a szavazattöbbséget. Így a kapitulációt 1849. szeptember 27-én Herkály-pusztán, Haynau főhadiszállásán mindkét hadviselő fél aláírta.

„Kossuth-kutyák” kálváriája

Császári katonának hurcolnak

Augusztus 13-ikán a szöllösi határnak egy csatorna által hasított sík térségén állítottatt föl a Görgei vezérlete alatt működött egész honvédsereg, fegyvernemek szerint.

És jött a magyar és orosz tábornoki kar, vezetve Görgei által, kinek fejsebét még kötés jelezte, végig lovagoltak a hadsorok előtt, hol az ágyúk elhagyatva, a másnemű fegyverek rakásokba hányva feküdtek, s a világosi fegyverletétel és seregátadás végre volt hajtva.

Még azon éjjel Kis-jenőre, azután Sarkadra kísérték bennünket az oroszok, külön csoportban a tiszteteket, s külön seregben a többi honvédséget (a szekereszek a lovaknál hagyattak); ki-ki magával vihette, amije volt: lovat, podgyászt. Sarkadon egy hétig tartottak bennünket szállással és étellemmel ellátva a faluban – a sereget a falun kívül, táborban. Egyszer meglátogattam embereinket, egy csoportban s minden zúgolódás nélkül, megindító nyugalommal viselték sorsukat, csak azért panaszkodtak, hogy pénzt nem kaptak. Jelentettem a dolgot a honvédparancsnokságnál, mely még tartotta magát, élén egy ezredessel, és juttattak embereinknek magyar bankjegyeket, ha jó szerencsére még kapnának értök valamit. Nekünk tiszteteknek sem volt egyéb pénzünk s megköszöntük, ha bármily árért szert tehettünk valamely szükséges cikkekre, például 5 frtért egy véka zabra.

A szökés lehetséges volt, kivált éjjel, az oroszok körülállították ugyan a tábornok őrszemekkel, de szemet hunytak az őrködésben. Élték is az alkalommal számosan, de a tiszték közül nagyon kevesen: bármi sors várt is itt reánk, az biztosabb volt annál, amelyet mint menekülők vonhattunk volna magunkra, s amazt minden körülmények között emelt fővel viselhettünk.

Sarkadról Gyulára kísértettünk és tüzeinket többé nem láttam, ezeket a derék fiúkat, hű és igaz honvédeket, akik közül soha egyet sem kellett nemhogy megbüntetni, de még csak dorgálni sem. Félúton adattunk át az osztrákoknak. Itt már az állami bélyeget viselt hátas lovak is elvették, de a podgyázkocsik még meghagyattak.

Gyulán mintha más légkörbe léptünk volna, az oroszok mint legyőzötteket vagy közönnyel, vagy éppen részvétellel néztek bennünket, és aszerint bántak velünk; az osztrákok nem titkolt ellenséges indulattal viseltettek irán-

tunk. Mindezeket nem lehetett észre nem vennünk, de lélekállapotunk olyan volt, hogy arra sem az a részvét, sem ez az ellenséges indulat nem hathatott. Itt kellett átadnunk tiszti kardjainkat, amelyeket idáig hordoztunk: egy célra kijelölt házban raktuk le azokat. E műtét alól némelyek kivonták magukat azért, hogy kardjukat egyszerűen elhagyták vagy eldugták. Súlyosbította helyzetünket a kelendő pénz hiánya, mert a legtöbbnek közülünk csak magyar bankói voltak, s bizonyosnak tarthattuk, vagy már hirdetve is volt, hogy a magyar bankjegyek értéktelenek. Ezért akárcsak ingyen kértük volna a szükséges dolgokat, amilyenek pedig voltak, mert élelmeztesünkről sem gondoskodtak, mit az oroszok még megselekedtek.

Gyuláról osztrák fedezettel visszakerültünk Arad alá. Sötét este érkeztünk meg, s mindjárt összehívtunk avégett, hogy csoportonként bekísérnek bennünket a városba vacsorálni. Mentünk is egyik csoportban valami hatvanan, s be is kísértettünk a Fehérkereszt vendégfogadó udvarára, hol azután ránk zárták a kaput, és magunkra hagytak. Ez a vendégfogadó pedig akkor üres volt még egy szalmaszáltól is: falai összeropedezve a bombáztatás idejéből, termei és szobái tárva-nyitva, de bennök egy lélek sem található, s mindenütt mély csend és sötétség.

Másnap jókor reggel megnyílt egy, az épület alatt levő pincekorcsma, melynek ajtaja szolgált belől a kapu elé is: ott lehetett kapni enni és innivalót jó osztrák pénzért. A kaput is megnyitották, de őrség állott előtte, mely a kimenni akaróknak csak hármásával engedte meg a kimenetelt egy-egy osztrák katona kíséretében. Engem fölkeresett a legényem, kit azonnal megbíztam lovam és nyergem, mint meg nem tartható, s leginkább értékesíthető holmim eladásával, s még szerencsésnek tartottam magamat, hogy értök 25 frt-ot kaptam osztrák papírpénzben. Majd néhány társammal átköltöztünk a görög templomba, mely át volt engedve kaszárnyánál is silányabb helyiséggé, amennyiben fehér márvány-kövezete vastagon terítve volt szalmával, alvási helyül fogoly honvédek számára. Hanem itt elevenesség és változatosság uralkodott, kivált az esti órákban, többen elővették és közrebocsátották, amit tudtak: volt szavalás, magánbeszéd és éneklés, majd rögtönzött párbeszéd, volt hasbeszélés, különböző madár- és más állathangok művészi utánzása, volt aki a fűrészharsogását utánozta hangjával a csalódásig, hozzá még a levágott darab koppanását is, közbehangzott egy-egy champagnei-dugó durranása szintén hű utánzásával a valódinak; sőt találkozott közöttünk egy hegedűs, kinek játékát elhallgattuk hosszan és áhitattal; de semmi szó sem volt elmúlt s bevégzett dolgainkról, valamint

jelen helyzetünkről sem, miként a gyászolók tartózkodnak halottjuk emlékének és ezzel saját fájdalmuknak följújtásától.

Egy napon katonaosorvosok jöttek hozzánk, kik megvizsgáltak bennünket, s följegyezték és kijelentették, ki tauglich, ki untauglich'. Majd egy délután egy őrnagy több tiszttel és egy század gyalogsággal jött hozzánk lobogó zászló alatt, parádében s elmondván, hogy az egyetemes katonakötelezettség alapján az osztrák hadseregbe soroztatunk, már ez alkalommal fölesketett bennünket az osztrák zászló alá.

Augusztus 28-ikán reánk került a sor, hogy mintegy háromezről álló csoportban mi is útnak indíttassunk rendeltetési helyünk felé. Őriző és védő kíséretünk volt egy kapitány parancsnoksága alatt egy század határőr-gyalogság. Az indulás előtti napon értésünkre adatott, hogy csak annyi podgyászt vegyünk magunkhoz, amennyit esetleg magunk is elvihetünk. Az út, amelyet eképpen megkezdettek velünk, déli irányban vitt Temesvárnak, Titelnak, Szlankamennél a Dunán át Slavóniában Indiának, Rumának; innen nyugoti irányban Slavónián és Horvátországon végig Vukovárnak, Eszéknak, Varasd-nak, hol repülő hídon a Dráva balpartjára szállottunk át, s onnan Pettaun és Marburgnál vasúthoz jutottunk.

Titelnél nagy sokaság fogadott bennünket, mely megoszolva kétfelől kíséretül csatlakozott hozzánk, s mint farkascorda fogakat csikorgatott, köpdösött és ocsmány szavakat szórt reánk; de amint letelepedhettünk a táborhelyül kimutatott gyepen, egészen más lények is jelentek meg közöttünk, nevezetesen egy tisztességes úriember órák s ékszerek megvásárlására ajánlkozott, s alku nélkül megfizette közkeletű pénzben a valódi értéket, így az én ezüst órámért, melyet régebben vettem 21 frt-ért, s amelyet előbb-utóbb potom árért is el kellett volna adnom, magától ajánlott és meg is adott 20 frt-ot; – Vukovárnál láttunk egész nagy tábor közhonvédet altisztekkel, kiket szintén kifelé kísértek az országból őrizet alatt – és megilletődéssel tudtuk meg, hogy vukovári úrnők nagymennyiségű fehérneműt hordtak össze kiosztás végett a nélkül szűkölködő honvédek között, amilyenek pedig bizony sokan lehettek; miközülünk is többeket hívtak meg egyes házakhoz vendégül, lévén e helyen pihenőnapunk; Eszéken szállásoltattunk be először, odáig szabad ég alatt tanyáztunk és háltunk.

* *alkalmas – alkalmatlan*

A naptól fogva, melyen mindenki megtudta közülnk, hogy további útja merre visz, csakhamar szélyelszállíttatunk aszerint csoportosítva, amint rendeltetési helyünknek iránya egyezett. Legnagyobb csoport lett a mienk, az Olaszországba irányítottaké. Laibachig vasúton szállítottak bennünket, azon túl gyalog kísértek. Görz mellett egy kis illír faluba szállásoltattunk be, igen szegény nép közé, hol a család tyúkjával és malacával egy hajlékban lakott, melynek közepén volt a tűzhely, fedelén pedig nem volt kémény. Mi e hajlékokban minél kevesebb időt óhajtván tölteni, leginkább a köztérre gyülekeztünk, mint legalkalmasabb helyre. Ugyanitt állott egy nagy emeletes ház, melyre azonban nem igen ügyeltünk másképpen, mint hogy igen feltűnt a sok szegényes ház között. Már alkonyodott. Egyszer azt vettük észre, hogy a palota emeletén két ablak megnyílt, és azon kihajolva két fiatal nő s egy koros úr nézett le a téren zibongó magyarokra szinte bizalmasan. Elgondoltam, hogy érdekes és részvétre indító látvány lehet ebben a kis faluban ennyi fogoly-tiszt idegen hadseregből. De kevés idő múlva zongora szólalt meg az elhagyott, de nyitva maradt ablakon belől, s némi előjáték után fenséges ének hangjai áradtak ki hozzánk: a magánéneket kettős követte, azután váltva egyik is, másik is tovább egy egész óránál, olasz nyelven olasz dalművekből és egyéb remekekből. Igazi hangverseny volt ez művészi ihlettel, művészi tudással, ritka természeti adománnyal – hangverseny, amelyet két fiatal nő rögtönzött egy sereg magyar honvédtiszt lelkének fölemelésére, elbűvölésére az idegen földön.

A lélekállapot, mely Világos után uralkodóvá lett fölöttem, teljesen a szenvedőlegesség állapota volt, szinte úgy éreztem magamat, mintha valamely szétrobbantott gépezetnek kiesett kereke lettem volna, mely magától semmi-re sem képes. E lélekállapot sivárságába lövellt fényt ez az egyenesen nekünk szólt éneklés, s fölébreszté lemondásra kész önérzetemet, magához téríté kábult öntudatomat: ez az állapot nem tarthat örökké, s ennek végeztével ismét be kell töltenem, ismét betölthetek egy emberhelyet.

Akik nem értünk oda Világosra

Már sötét volt, midőn a tekervényes úton a hegytetőre értünk, hol a leereszkedő sűrű köd miatt csak a közeli fákat és bokrokat lehetett látni, hova lovainkat kötöttük, hogy az akörüli kevés fűvön rágódjanak; mi pedig étlen, fáradtan dőltünk le a földre, azon reményben, mire megvirrad, Világost látni fogjuk. Hosszúnak tetszett az éj, aludni nem tudtunk, különösen őrnagyunk volt nyugtalan, fel s alá járkált, talán a köd távozását várta, hogy mielőbb meglássa a tájt, hova rég vágyunk. Hisz holnap lesz ötödik napja, hogy e rengeteg hegyek közt bolygunk. Hajnali 1 és kettő óra közt lovaink nyugtalanok lettek – egyre fújtak és horkoltak, és azon táj felé néztek és forogtak, honnét mi jöttünk. E szokatlan eset után a legények szétnéztek, de mit sem láttak. Mire visszatértek, a lovak is csendesek lettek; azt hittük, rókától vagy farkastól ijedtek meg, s tovább nem kutattuk.

Reggeli 7 óra lehetett, midőn a köd oszolni kezdett, s láttuk az előttünk s körülöttünk lévő magas hegyeket, de Világost sehol. Ez iszonyú csalódás után a legénység elkeseredve Istent káromlá, és azt, ki őket idáig vezette, hol étlen kell veszniök, vagy a gyilkos oláhok áldozatai lesznek. Szegény őrnagy halásápadtan hallgatta a legények zúgolódását, tudta, hogy őt okolják, övé a felelősség. Ez bántotta lelkét, s reszketve vette elő távcsövét, s azzal körül nézett, hogy nem lát-e a hegyek közt pásztorgunyhót, hol ember lakik, ki e rengeteg hegyek és erdők közül kivezessen. Midőn meggyőződött, hogy távcsövével hiába kutat, egyszerre elveszté előbbi bánatos arcát, s lelkesülten kérdé a legényektől: „Tudjátok-e, hogy ma 20. augusztus van, szent István királyunk névnapja? Ezt a napot böjttel ünnepeljük, mit másként nem lehet, mert élelmünk elfogyott. De ha akarjátok, egy lovat vágatok, s ha jóllaktunk, továbbmegyünk, hisz tudjátok, hogy itt nincs a világ vége.” Mi bámultuk őrnagyunk rögtöni lelkesülését, s készültünk a torra; több legény száraz ágakért ment, hogy annak tüze mellett szuronyainkon süjtük meg a rostélyost.

De alig távoztak a faszedő legények, csakhamar szaladva tértek vissza azon hírrel: jönnek a németek, jön az ellenség, sok lovas és gyalog! Előttük oláh vezető, nagy kutyákkal.

E váratlan hír meglepett bennünket, őrnagyunk fegyverre szólítá a legénységet, s midőn együtt volt, nyugodt, de határozott hangon azt kérdé a legény-

ségtől: „Akarjátok-e magatokat védeni? Ha igen, akkor vezetni foglak benneteket, s védeni fogjuk magunkat az utolsó emberig, s itt fogunk elvérezni, de meg nem adjuk magunkat. De ha foglyok akartok lenni, akkor rakjátok gúlába fegyvereiteket, s e helyen nyugottan várjuk be az ellent.”

Szomorúan hallgattuk őrnagyunk felkiáltását, utóbbi szavaira megadtuk a választ azzal, hogy belátjuk helyzetünk komolyságát, élelmünk elfogyott, s így tovább fenntartani magunkat nem tudjuk, megadjuk magunkat. A legénység összeállította fegyverét – azok szuronyára aggattuk tisztársaimmal kardunkat és egy fehér kendőt, annak jeléül, hadd lássa az ellen, hogy megadjuk magunkat. Ezt bevégezve, jött hozzám hű legényem, a volt német tüzer, kinek életét Budavár bevételekor mentém meg; most sírva kér és könyörög, hogy lőjem föbe, mert – mint mondá – német fogoly lenni nem akar, – „hisz ha megtudják a németek, hogy eddig a magyarokat szolgáltam, úgyis agyonlőnek”. – Én vigasztaltam a hű legényt, ki rendkívül ragaszkodott hozzám, s a magyarokat imádásig szerette, a szabadságért rajongott, ezért becsültem őt, s kértem, maradjon mellettem úgy, mint eddig, hisz rajtam kívül nincs itt senki, ki tudná, hogy német tüzer volt, s én elárulni nem fogom. – Ebben megnyugodott, és ment lovaihoz.

Ezalatt mind közelebb lehetett hallani az ellenség lovai dobogását s a gyalogság zaját. Nemsokára a németeket vezető oláhok kutyái szaglászva jöttek felénk. Mikor megláttak, meglapultak a földön, s várták gazdájukat. E kutyákat lovaink hamar észrevették, s kezdtek horkolni, ebből gyanítottuk, hogy ugyanezen oláhok lehettek itt múlt éjjel kémszemlén kutyáikkal, s ezektől ijedtek meg lovaink; midőn az oláhok megtudták hollétünket, csendesen mentek vissza a németekhez, kiket most háromfelül vezetnek felénk, és közelednek felvont fegyverrel. Mikor meglátták a kitűzött fehér kendőt s a gúlába rakott fegyvereket, szuronyt szegezve, gyors léptekben vettek körül, és foglyuk lettünk, s csudálkoztunk, hogy mért jött ily nagy erő ellenünk; talán azt hitték, hogy a hegyek között lévő honvédeket itt együtt találják – miben csalódtak. Mindaddig szuronyt szegezve vettek körül, míg tisztjeik hozzánk értek, kik előtt őrnagyunk szalutált, mit ők nem viszonztak; ehelyett a gőgös tisztek egyike, a lovaskapitány durván kiáltá: „seit ihr da, Kossuthunde!”, s őrnagyunk elé állt, s mérgesen kérdé, persze németül: „wo sind die übringes

* *Itt vagyok, Kossuth-kutyák!*

rebeller?’ E kérdésre őrnagyunk magyarul válaszolt, s azt mondá: „a hegyek közt.” Ez a rövid magyar válasz kivette sodrából a durva kapitányt, és dühösen kérde: „sprechen sie nicht deutsch?” Erre azt a választ kapta, hogy keveset. Mire fenyegetően mondá: „ich werde ihnen son lernen!”***

Ezalatt a gyalogos kapitány parancsolá, hogy a honvédektől szedjék el a történyeket, s a fegyverekről a szuronyokat leszedjék, s összekötve lovaink hátára rakják, s az üres fegyvert a honvédek magukhoz vegyék. – S mikor mindezt bevégezték, német komandóra sorakozni kellett volna, mit a honvédek meg nem értettek, de a német bakák a puskaagglyal hamar sorba állították őket, s vártuk az indulást. Egy csapat lovasság elöl, utánuk a mindenható tiszték, ezek után a gyalogos, hova mi, foglyok kettesével lettünk közéjük beosztva. Utánuk a szuronyokkal és málhánkkal terhelt lovainkat vezették legényeink, kik után ismét lovasság kivont karddal – e sorrendben indult meg a nagy csapat, s ereszkedtünk le a hegy lábához, hol megháltunk.

Másnap korán indultunk, s mentünk kelet felé – elől a vezető oláhok szaglászó kutyáikkal. Ekkor láttuk, hogy nem azon úton megyünk vissza, melyen idáig jöttünk; így kikerüljük a magas hegyeket s azon mély szakadásokat, hova ágyúinkat és [a] történykocsikat vetettük, miért őrnagyunkat okolták a németek. Fél órai menet után az út kétfelé ágazott. Az egyik kelet felé vezetett, a másik út dél felé fordult, s két hegy közt fekvő, sűrű erdőbe vezetett, hol folyton lefelé haladtunk a tekervényes, jó úton. Több órai menet után egy forráshoz értünk, hol addig pihentünk, míg a legények a lovakat itatták, és a németektől kapott kemény, penészes prófontdarabokat a friss vízben feláztatták, hogy ehetővé tegyék. Alig végezték ez élvezetes munkát, már halatszottak a német káplárok „richt euch!” kiáltásai. Szaladtunk helyünkre, hogy meg ne késsünk, s az ütleget kikerüljük. Én őrnagyomhoz siettem, ki mellé beosztva voltam, s megosztottam vele a savanyú kenyeret, mit a németektől kaptam, s vártuk az indulási parancsot, mi nem soká késett, s mentünk tovább. Alig hagytuk el a forrást, midőn a csapat előtt menő oláhok kutyái szimatolva szaladtak előre, s tűntek el a sűrűben, honnént nemsokára visszatértek gazdáikhoz, és vezették őket azon helyre, honnént több fegyveres oláhok jöttek felénk. Mi bámultuk a vad népet, kik az általuk megölt menekvő honvédek ruháit viselték és fegyverüket használták.

* Hol van a többi lázadó?

** Nem beszél németül?

*** Majd én megtanítom rá!

A német tisztek jót nevettek, és biztatták, hogy a „Kossuth-kutyákat” irtsák ki. Menet közben több ezekhez hasonló bandát láttunk, kik a szerencsétlen honvédekre éjjel-nappal vadásztak, míg az út mellett több helyen a kutyáktól szétmarcangolt s ruhájuktól megfosztott holttestek heverték, s a mellettük elmenő németek utálattal köpködtek a szerencsétlen áldozatokra, míg mi könnyes szemekkel mentünk el mellettük.

Az est beálltával egy tisztás helyen megálltunk, hogy a holnapi nagy útra új erőt gyűjtsünk. De miből? Hisz étlen dőlünk le a földre, fájt minden tagunk a folytonos menéstől, lábunkat az éles kődarabok feltörték, a legények nagy része sántított, őrnagyomat folyton támogatnom kellett, hogy kibírja a gyaloglást, s mind e nagy fáradtság mellett aludni nem tudtunk. Beszélgetve töltöttük az éjt, aggódtunk hazánk és sorsunk felett, hogy mi vár reánk. Most visszamegyünk Lugosra, s onnét ki tudja, hova – talán a börtönbe, hisz a német most kínzásban határt nem ismer. Ily szomorú aggodalmak közt múlt az éj, s midőn megvirradt, gyorsan sorakoztunk – erre megtanított már a német, puskaagglyal és kardlappal.

Midőn a csapat együtt volt, mentünk tovább az előbbi sorrendben. Utunk könnyebbé vált azáltal, hogy folyton lefelé vezetett – de annál fájdalmasabb volt látnunk meggyilkolt bajtársainkat; többfelé az úton vagy út mellett heverték.

Délután öt óra lehetett, midőn a rémesen sötét erdőből valahára kiértünk, örültünk, hogy ismét napot és embereket látunk, s azon kis oláh falut, melynél megháltunk akkor, midőn a hegyek közé menekültünk.

Mikor a kis oláh faluhoz közeledtünk, láttuk felénk szaladni a temérdek lármázó népet, kik vasvillával, fejszével, bottal kezükben jöttek, hogy agyonverjenek bennünket. De ezt a dicsőséget az oláhoknak a nagylelkű németek már nem engedték, s megvédték bennünket, s örültünk, hogy e vad néptől megszabadultunk, s folytattuk tovább utunkat, hogy mielőbb elérjük Tótfalut, hol kenyeret kapunk. Menetközben a távolban kútágast láttunk, annak mindannyian megörültünk, hogy mi és lovaink friss vizet kapunk. A kúthoz érve láttuk, hogy nincs veder, hihető[leg] az oláhok vették le azért, hogy a hegyekből visszatérő menekvők vizet ne kapjanak.

Fél órai menet után egy magaslatra értünk, hol utunk átvezetett; azt hittük, hogy annak túloldalán, a völgyben kutat találunk, de ehelyett iszonyú látvány tárult elénk; temérdek holttest feküdt szanaszét, összeszürkálva, fejük szétzúzva, s minden ruhájuktól megfosztva. Mellettük és körülöttük széttört puskaagyak és annak vasrészei, összevagdalt tölténytáskák, törött vasvillák

és botok és az áldozatok ruhafoszlányai hevetek, ebből gyanítottuk, hogy a szerencsétlen áldozatok honvédek voltak, kik gyilkosaikkal küzdöttek.

Ezt a borzasztó látványt német hóhérjaink is megsokallták.

Már este volt, midőn Tótfalu alá értünk, honnét a kapitány négy lovas legényt küldött a falu házához, azon parancsal, hogy a bíró azonnal elegendő kenyeret és hordókban vizet küldjön ki a csapat számára. Mi végtelenül örültünk e parancsnak, de még jobban akkor, midőn a kenyeret és a vizet megkaptuk, mit mohón fogyasztottunk. A német kapitány e kegyes intézkedésére őrnagyunk azt a megjegyzést tette, hogy talán az utóbbi látvány, a szerencsétlen bajtársak vére engesztelőleg hatott a német tisztekre, azért vendégelnék meg bennünket.

Másnap korán indultunk, utunk a falun át vezetett, hol temérdek nép várt ránk, kik nagy lárma közt gúnyoltak, köpködtek felénk, s mutatták kezükkel, hogy felkötnék bennünket. míg a gyermekek kövekkel hajigáltak addig, míg a falut elhagytuk.

Már dél volt, midőn [a] sovorsini révhez értünk, hol néhány órát mulasztottunk azért, mert a komp lassan szállította [a] Maroson át a csapatot. Este volt, midőn Facsétra értünk, hol kenyeret kaptunk és megháltunk.

Másnap Lugosra mentünk, ott temérdek bámész nép vett körül, s kísért a főtér felé, mely telve volt német katonákkal. A tisztek szalutálva gratuláltak az előttünk menő tiszteknek a jó fogásért. Ezalatt a közeli házból aranygalléros tisztek jöttek felénk, az egyik megállást intett kezével, mire vezető kapitányunk „haltot” kiáltott, s megálltunk. A tisztek hozzánk jöttek, végignézték a csapaton, s fejüket csóválták, talán azért, mert látták, hogy a német katonák, úgy a honvédek lábbelije leszakadva, s nagy része sántított. A rövid szemle után az egyik főtiszt mérgesen kérde a kapitánytól: „wo sind die übrigen rebeller?” Erre azt a választ kapta: „sind alle hier herr Obest.” Ezt hallva, dühösen kiáltá: „das kann nicht sein, bei mir hat man so gemeldet, das einige tausend rebeller gehn herum ind die Gebirgen – um diese lumpenbagazs wár nicht wert nach zu gehen.”***

* Hol van a többi lázadó?

** Mind itt van, ezredes úr.

*** Az nem lehet, nekem azt jelentették, hogy több ezer lázadó kóborol a hegyekben. Ezért a csúrhéért kár volt fáradni.

Menekülők – hontalanok – hazatérők

Augusztus 10-én.

Összevissza vonul minden Rékáson át Lugos felé. Leírhatatlan érzésem az általános felbomlás látványán. Egyes lovascsapatok, zászlótartó 8 honvéddel, itt egy pár ágyú legénység nélkül, amott társzekerek, ismét egyes gyalogos lovasok, kocsik, poggyászok végtelen vonala – nincs többé sereg!

Kmety és Vécsey türethősen rendben tartották seregeiket; ezek, mintegy 12 000 ember szép rendben, Dembinski seregéből mintegy 15 000 ember, de teljes feloszlásban érkezett Lugosra. Bem és Guyon is megérkeztek estefelé; iparkodtak rendbe szedni a csapatokat, de kevés sikerrel.

Duschek, a pénzügyminiszter is itt van, az állampénztárban lévő ezüst- és aranypénzt, mintegy 6 millió pengő forintot Lippára küldötte.

Augusztus 11-én.

Hajnaltól megindultunk. Délután pompás utakon, gyönyörű vidéken vonulva át, Szlatina falu közelében a szabadban, táborban éjszakáztunk.

Augusztus 12-én.

Regényes, hegyes vidéken folytattuk utunkat. A népség itt mind oláh, de semmi ellenséges indulatot nem mutatott. Délután Mehádiára érkeztünk.

Kollmann ezredes, orsovai parancsnok is itt volt, tüstént eljött Mórichoz, kinek parancsa alatt szolgált tavaszkor, s mindig a legnagyobb ragaszkodást tanúsította iránta – ígérte, hogy még az éjjel visszamegyen Orsovára, s értekezni fog a török csapat parancsnokával átkelésünk iránt.

Augusztus 13-án.

Reggel indulva, délfele Orsovára értünk, egy fogadóba szálltunk, itt vártuk Kolmann értesítését.

Kollmann jelenté, hogy a török kaimakán (alezredes) igen szívesnek mutatkozott, s késznek nyilatkozott bennünket a török földön elfogadni, s oltalma alá venni – azonban ismervén a török szellemet, K. tanácslá, iparkodnánk jóindulatát egy pár arannyal erősíteni. A jelenvolt menekvők tehát mintegy 80 aranyat tettünk össze.

Még további híreket várva elhatároztuk, egyelőre a határszélre menni. Itt a Vecserova patak partjánál táborba keltünk, csak egy híd választ még el a hontalanságtól. Egy csapat honvéd áll a híd felén, szemben magyar-török örök – a túlparton a török tábor zöld sátoraival, a határ vonalán magyar előőrség és szemben a rendes oláh határőrök.

Alig telepedtünk le, jön a török kaimakán, Izmael bej, egész díszruhában, valamennyi tisztjével, legnagyobb tisztelettel üdvözölték Móricot* és bennünket.

Ezen udvariasság után az egész társaság a gyepre letelepedett. Izmael bej csikukokat adatott valamennyiünknek, sorbettel és kávéval vendégtelt meg. A törökök nem dohányoztak, sem nem ittak. Ramazán ideje van, mikor a Korán teljes böjtöt parancsol napkeltétől napnyugtáig, annyira, hogy még egy csepp vizet sem szabad inniuk. Nagy érdeklődéssel tudakozódtak dolgaink állása felől, sajnálták vesztünket, mondták, mily igen óhajtottak volna segítségünkre jöhetni.

Egy órai beszélgetés után vendégeim ismételt udvariasságok között eltávoztak.

Augusztus 14-én.

Még itt vagyunk a határon: igen sok menekvő jött ki széttekinteni, hírért hozva, hogy Kossuth letette kormányzói hivatalát: a miniszterek hozzájárulásával átadta a főhatalmat Görgeynek – Bemet csaknem az egész sereg elhagyta: alig maradt néhány száz ember véle, ezekkel Erdélybe vonult – Vécsey és Desseffy osztályaikkal Görgeyhez iparkodnak, hogy véle kapituláljanak. Ez hát vége a nagyszerű drámának!

Dél felé Mészáros és Dembinski kocsin a határra érkeztek, nyomban utánuk magyar és lengyel segédek, ki lovon, ki szekéren. Egyenesen áthajtottak a hídon. A török parancsnok udvariasan fogadta, s tüstént kíséretei által Turni-Severinbe kísértette, mint mondák, veszteglésbe. A két tábornok álnév alatt francia útlevéllal utazik, a törökök azonban ismerik őket, s úgy látszik, ők ezzel nem sokat törődnek.

Augusztus 15-én.

Most is még tanyánkban maradtunk. Igen süt a nap, a Duna-fürdő kissé enyhített. A törökök ma kétszer látogattak, mindig tele szép szóval és ígérettel.

* Perczel Mór honvédtábornok, a naplóíró testvérbátyja

Augusztus 16-án.

Reggel felkészültünk, s átmentünk a határon. A török kaimán valamennyi tisztjével díszruhában fogadta Móricot és bennünket, a csapatok fegyverrel kikelve tisztelegtek, minden katonai tiszteletet megadtak. Az oláh határőrtisztek is díszruhában tisztelegtek; van köztük egy pár művelt ember.

A törökök ezután felszólítottak, adnánk át fegyvereinket, ígérvén, hogy Vidinben vissza fogják adni, csak Móricnál tettek kivételt, kinek udvariasan meghagyták kardját. Kissé furcsán esett a lefegyverkezés a sok szép szó és ígéret után, de meg kellene lenni.

Nemigen hittünk az ígért visszaadásban, s azért inkább elosztogattuk sok szép, becses fegyverünket a török tisztek között.

Rövid tartózkodás után két török dzsidás kíséretében megindultunk Turnu-Severin felé. Útközben Ali bej örnagynak eladtam arab kancámat 50 aranyért; megért hatannyit, de odaadtam, hogy kedvét ne szegjem.

A Duna mentében vezetett utunk, igen jó, csinált úton nagy hamar elhagytuk a Vaskaput. Egy kanyarulat, s eltűnt hazánk utolsó dombja szemünk elől. Megkezdtük a vándorlást; mikor s hol leszen vége, ki mondhatja meg?!!!

Másfél óra alatt Turnu-Severinbe értünk. A Sever-tanyához vezettek bennünket. Mészáros, Dembinski a kísérőikkel ott tanyáztak zöld török sátorok és tágas színek alatt – közel hozzájuk ütötték fel a mi tanyánkat. Izeta aga tethetőleg iparkodott kényelmünket előmozdítani. Szidta, verte az oláhokat. Ezeknek sem irigylendő a sorsuk a szultán uralma alatt, orosz pártolás mellett.

Augusztus 17-én.

Délután a krajovai pasa, Mehemet jött látogatni; ez is tele tisztelettel s udvariassággal, monda, hogy valamennyi a magyar határ felé álló csapatok tisztjeinek parancsa vagyon a menekvő magyarokat befogadni, oltalmazni és ellátni, tudatá, hogy minden órán várja Omer pasának rendeletét Bukarestből, mikor aztán Vidinbe fog szállítani, hol tökéletes biztonságban leszünk.

Augusztus 18-án

rettenetes bűz gyötrött az éjszaka. Izeta agának panaszkodván, ez tüstént utánanézett, közel hozzánk egy árokban dögölt kutya hevert – tüstént elvitte. Az itten levő oláh katonaság, összesen egy gyenge század, táborunk előtt gyakorolt. Nem tudom, véletlen volt, vagy szándékosan tették, tisztjeik folytonosan ránk irányozták fegyvereiket. Kitelhet tőlük ily gyermekes hetvenkedés.

Kossuth – mondják – igen rosszul néz ki, levette szakállát, de nem jött álnév alatt. A törökök legnagyobb tisztelettel fogadták és ígérték oltalmukat.

Még alig aludtunk el, midőn éjfél tájban felköltenek. Mehemet pasa és Izmael kaimakán lopózva jött a sátrunkba, ujjait szájra téve csendességre intettek – ferdesimánunkat (tolmács) kérdezték. Décsi előjövén, suttogva tudatták, hogy Omer pasától parancsot kaptak, hogy bennünket Vidinbe kísértessenek.

Ez az Omer pasa horvát ember, egykor osztrák főtiszt volt, azután renegát lett és török szolgálatba lépett. Már akkor mint altábornagy vezényelte az Oláhországot megszállotta török hadsereget.

Augusztus 19-én

reggel 10 órakor Izeta aga 50 dzsidással táborunk elébe vonult, jelentette, hogy ő van kíséretül hozzánk rendelve, készülnénk fel, s indulnánk. Néhány perc alatt lovon, kocsin ültünk, úgy tett Mészáros és Dembinski is kíséretestől.

Kis menetet tettünk, egy kis oláh faluban, Rogován háltunk.

Egy oláh házba, vagyis putriba szállásoltak. Patriarchális egyességben lakik az oláh itt is, mint nálunk, egy fedél alatt háziállataival. Iparkodtak tehetőségek szerint vendéglenni, de egy kis mamaliga és birkahús volt minden, mit képesek voltak adni.

Augusztus 20-án.

Hajnaltól folytattuk utunkat, a vidék, mint a tegnapi: ismét rövid menet után Kushmir faluban megszálltunk.

Augusztus 21-én.

Igen korán indultunk, nagyobb menet állván előttünk. Utunk kopár, dombos, homokos vidéken vezetett, egy-két apró falu, putrik. Délben Kalafátra értünk, csinos kis oláh város, a Dunának itt magas partján szembe Vidin fehér várfalaival. Az egész város kicsődült látni bennünket.

Délután 4 órakor a vidini pasától megjött a rendelet átszállításunkra.

A Duna itt igen széles, csaknem fél óráig tartott, míg 12 evezősünk a túlpartra kitett. Itt a pasának egész csapat udvari tisztje s cselédje fogadott, temérdek bókók között kísérték a várba és a pasa palotájába.

Hamar átöltöztünk, egyenruhát öltve magunkra egy csapat cseléd és házitiszt kíséretében mentünk a basa fogadótermébe. Ez egy tágas, négyszögű szoba, szép faragású fafalazattal, a padló igen szép szőnyeggel fedve, körös-

körül kerevet. Zia pasa mintegy 50 éves, szép, barna szakállú ember, egész díszöltözetben – kék kabát, gazdagon hímelve gyönggyel és drágakővel, galamb színű pantalon aranypaszománntal, oldalán drágakővel kirakott kard, fején drága bogláros fez, mellén gyémántos musán. – A terem közepén állva fogadott, környezve a város és vidék főtisztjeitől és főtisztviselőitől. A tábornokokat maga mellé ültette a dívánra, a többinek székeket adtak. Tüstént egy csapat cseléd csibukokat hozott valamennyinek, a tábornokoknak igen becseseket gyémántos gyűrűkkel, ezután apró aranyfindzsákban kávéat adtak. Mészáros vitte a szót, Décsi tolmácsolt; röviden elmondá, hogy küzdelmünk szerencsétlen kimenetele kényszerítvén hazánkat elhagyni, mint menekvők jövénk a hatalmas szultán birodalmába, s teljes bizalommal tesszük életünket és sorsunkat nagylelkű pártfogása alá.

Augusztus 22-én.

A tábornokok elmentek a pasához, kérni, hogy intézkednék Konstantinápolyba utazhatásunk iránt. Ismét tele volt udvariassággal, de kijelentette, hogy míg Stambulból nem kap rendeletet, tovább nem ereszthet.

Délután megérkezett Kossuth és vele több menekvő. Hasonló pompával fogadták, mint minket, az idevaló políciafőnökek házába szállásolták.

Augusztus 23-án.

A menekvők közül többen átjöttek hozzánk. Rövid tanácskozás után valamennyien szükségesnek hittünk hazánk ügye és magunk jobblétéért Kossuthnak mint hazánk volt főhivatalnokának tekintélyét fenntartani, kivált e földön, hol rang és hivatal praestigiuma* oly nagy becsben áll, ezért elhatároztuk, félretévén bármi ellenvetéseink lennének ellene, tömegestől elmenni hozzá s határozatunkról értesíteni. Mészároson és Dembinskin kívül, kik ke-reken megtagadták, mind elmentünk hozzá. Igen szívesen fogadott, köszönte e lépést, kért, feledné mindenki, ami a múltban sérthette, s iparkodjék véle együtt, ha lehet, honunk jövőjére működni. Igen leverten és kimerülten néz ki; szakállát levette.

Ma már a pasa nem küldött ebédet, a fogadó istállói mellett, közel a pervátákhoz** egy ronda zugban készítenek számunkra konyhát, itt török szakács

* presztízs

** budi

fog számunkra főzni, a kormány adja a szükségletet. Egész nap isszuk a sűrű törökös kávé, ez tart egészségben, különben alig állhatnánk a bűzt és ronda-ságot.

Éjjel nincs igen nyugtunk, a temérdek gazdátlan kutya ugatása és marakodása nem hágy aludni, hajnalban meg az imámok fülhasító ordítása riaszt fel; ezek a minaretek karzatain körüljárva hívják a híveket ötször naponként imára.

Augusztus 24-én.

Zia pasa nagy pompával jött a tábornokok látogatására, előtte egy csapat fegyveres kavasz (polícia), ezek után udvari cselédek, csibukszik s tisztviselők.

Majd megölt a sok szép szóval és ígérettel – ha csak századrésze is valósul, úgy itt ránk hatalom, dicsőség és bőség vár – de egy régi magyar példabeszéd szerint: „Török fogad fogadást, agg eb, aki megállja.”

Augusztus 26-án.

Omer pasának egy segédje jött Bukarestből megtekinteni bennünket, üdvözlét hozott főnökétől, szerinte 5-6 nap alatt megyünk Stanbulba. Móric általa levelet küld Omer pasának, magunkat ajánlva pártfogásába, de egyúttal követelven mielőbbi elutazhatásunk eszközését – a segédnek 20 aranyat ajándékozott. Délfelé megérkezett Batthyány Kázmér nőtől, Szemere, Fülöp.

Augusztus 27-én.

Megjött Bem, vele vannak Kmety, Guyon, Stein, Vepler Rosty s mintegy 3000 ember. Vége mindennek Magyarhonban.

Bem Lugoson lehetőleg összeszedvén a megbomlott sereget, Dévára készült vonulni, útközben mind elhagyták Dessewffy, Vécsey, Lázár, mentek Görgeyhez kapitulálni.

Augusztus 29-én.

Még mindig szállingóznak a menekvők; a törökök nemigen bőven tartják a sereget. Mi sem nagyon dicsekedhetünk asztalunkkal, naponként kétszer nagy, füstös rézbográcsokban két piszkos rab rakja fel a tornácban levő pricscsre ételünket. Vagyunk mintegy 40-en hozzá; ki-ki cseréptányérral és fakánállal előáll, s többnyire állva iparkodik lenyomni a török kotyvaszt. Áll jobbra főtt juhhúsból, mibe paradicsom, alma s más zöltség keverve; s a nemzeti pilláv, mely sohasem hibázhat török ebédről.

Augusztus 31-én.

Sürr-forr a város a sok menekvőtől, sok tiszttal itten: elég, kinek a rajta levőn túl semmije, a sovány török vendéglős mellett ugyancsak koplalnak szégyenkek.

Szeptember 3-án.

A pasa izeni, hogy a szultántól parancsot kapott bennünket bőven ellátni és vendégléni. De mindemellett a mi disznóetetéshez hasonló tartásunk foly; noha, mint mondják, a szultán tetemes summákat rendelt tartásunkra.

Szeptember 4-8-ig.

Semmi különös, várjuk feszülten a stambuli postát, melyet tatár hoz lóháton hetenként egyszer. Igen unjuk magunkat, el-eljárunk a török kávéházba, de nem tudunk beszélni e jószívű néppel.

Szeptember 9-én.

A posta több levelet hozott Stambulból. Írják, hogy az orosz és az osztrák kémenyen követeli a magyar s lengyel menekvők kiadását, de a szultán határozottan megtagadta. Miniszterei és főpapjai istápolják e nemes szándékában, de a díván több tagja rosszallja és iparkodik megíngatni.

Szeptember 10-18-ig.

Aggódva járunk-kelünk, várjuk sorsunk eldülését. A menekvők megbízásából Kossuth, Batthyány és Móric teszik a netalán szükséges lépéseket ügyünkben. Egy memorandumot adtak a szultánhoz és a stambuli diplomácia tagjaihoz, kérvén, ne engednék isteni és emberi törvényeknek ily gyalázatos megsértését, s mindannyiunk nevében tiltakoznak minden erőszak ellen.

Több öreg tisztes török fogadta, hogy bármit határoznának felettünk, ők megmentenek, elrejtene, ha kell, még háremjünkben is, míg megszökhetünk.

Szeptember 19-én.

Délfelé megjött a posta, nemsokára Kossuth meghívott magához és közlé Andrassy Gyulának épp most kapott levelét, mely így szól:

Kossuth Lajos úrnak Vidinben

Tisztelt barátom!

Mint előbbi levelemből tudva, a cár Radziwill herceget küldte ide saját kezű levelével. Ezen levélben a magyarországi háború bevégeztéről tudósítván, tíz lengyel kiadását követeli. A levél hangja fenyegető, sértő, többek között kinyilatkoztatja, hogy egyetlen egy egyénnek elszökését, vagy elszöktetését kénytelen volna *casus bellinek** tekinteni. A magyarokra nézve azt tanácsolja, hogy az ő szövetségesének, Ausztriának adassanak ki. Ennyit a levél – a küldött 50 000 orosz jöveteléről beszél az al-dunai tartományokba. A szultán felelete, mint minap jelentém, jó volt; mindenki jót várt tőle.

Hogy a tanácsüléshez utasította a dolgot, igen természetesnek látszott. Így álltak a dolgok, midőn 8-án a nagytanács elébe került az ügy. A tanácskozás igen heves volt, majdnem kézre került a dolog, úgy, hogy a nagyvezér kénytelen volt feloszlatni. A tanács többsége a kiadás mellett nyilatkozott, a minisztérium többsége ellen.

Törökországban minden a hivatal megtartása körül forog. Úgy látszik tehát, hogy a Resid – minisztérium ellenségei kiadásra akarják kényszeríteni a minisztériumot, hogy ezáltal megalázzák és lehetetlenné tegyék. A minisztérium mindenáron ki akarta kerülni a kiadást, azonban erejében nem bízik. Ennélfogva 9-én vélem és Czajkával a dolgok állását tudatván, azt izente nekünk, hogy valószínű csak egy mód vagyon a Vidinben lévőket megmenteni, és ez, hogy török vallásra térjenek át; ezáltal minden üldözésektől mentek leendnek, néhány nap múlva pedig továbbutazhatnak.

Ha a porta azt mondja, hogy muzulmán vallásra térvén át, ki nem adhatja az illetőket, a tiszteket seregébe veszi, mint azt a hadügyi miniszter megígérte, úgy majdnem bizonyos a háború, és a magyar háború Törökországban fog folytatatni. A törökök ezt nem látják átaljában, de a minisztérium átlátja, s nemigen irtózik tőle, különösen a szultán két sógora.

Gondold meg mindezt, és kérlek, közöld a többiekkel is.

Éppen most kaptam újabb felszólítást a minisztériumtól: egy gőzhajót küldenek, mely Czajka és az én levelemet viszi. Röviden ennyit: A felelet még nem bizonyos, de valószínűleg a kiadás leend, ámbár a francia és angol követek engem és Czajkát tegnap még jó reménységgel biztattak: a török minisztérium tudomása szerint a Te, [Kossuth] Batthyány, Mészáros és Perczel

* *háborús ok*

személyét kívánják különösen. A porta azt tanácsolta, hogy a török vallást vegyétek fel. Aki nyilatkozik ez értelemben, azonnal azon gözhajóval, mely ezen levelemet hozandja, ide fog hozatni, biztosíttatik neki, hogy ha akar maradni és katona, azon hivatalban fog a seregbe lépni, melyben a magyar seregben volt, a civilisták pedig el fognak mindennel láttatni.

Tudom, nem fogod érteni, miért nem tagadják meg a kiadást, ha a háborútól nem félnek, én sem vagyok képes érteni, de úgy van, ebben bízhatasz.

Azt tanácsolom, értekezz előbb a többiekkel, és azután az ígéret és felszólítás mindenkit illet.

Bizonyosan tudom, hogy a szultán igen szeretné. Határozatok, de tartsátok meg életeteket a hazának; erősen hiszem, hogy nemsokára szüksége leend rátok.

Isten veled – határozatok személyetek és hazátok javára.

Őszinte tisztelő barátod

Andrássy Gyula m. k.

Stambul, szept. 11. 1849.

Móric és én legelől elhatározottan kijelentettük, hogy bármi vár is ránk, múltunkat ily gyávaságot áruoló tettel nem fogjuk beszenyezni. Így nyilatkozott Batthyány, Kossuth, kik Móriccal együtt tüstént ünnepélyes tiltakozást küldöttek Stambulba ezen morális gyilkolásra célzó alávaló erőszakoskodás ellen – közölték azt az európai diplomáciával is –, Mészáros és Dembinski szintén megtagadták, de vannak sokan, kik készülnek renegálni. Úgy látszik, gondosabban őriznek, a tábornokok után, ha a házból kimennek – bár távolról – mindig egy török tiszt megyen.

Szeptember 3-án.

Bem, Kmety, Stein, Balogh János, Nemegyei s még többen törökké lettek. Zia pasa igen megörült ennek hallatára, tüstént fényes kísérettel Bemhez ment, térdet hajtva előtte kezét megcsókolta, ajánlotta magát kegyeibe, mert tudja, hogy Bem leszen egyik leghatalmasabb vezére a török seregnek. – A renegátokat török kaszárnnyába szállásolják, s rangjuk szerint fizetni fogják. Balogh János félrekapott fezzel jött hozzánk, tele reményekkel, csak meg ne bánja.

* *civil*

Szeptember 21-25-ig.

Bem korteskedik, hogy minél többen legyenek törökké, eddig már közel 300 lett, köztük sok tiszt, jobbára német és zsidó. A táborban levők igen sokat túrnek s nélkülöznek, az idő esősre változott, a sátrak rosszak, sokan halnak kolerában. Úgy látszik, a törökök sanyargatás által is iparkodnak prozelitákat szerezni; sokan szöknek, de mind elfogják útközben. Van elég, ki bármi sorsra hazakívánczozik, az osztrák konzul is erre dolgozik; emissariusai szabadon dolgoznak a táborban.

Szeptember 26-án.

A mai posta jó hírt hozott, írják Stambulból, hogy az angol és francia követek határozottan tiltakoznak kiadatásunk ellen annyira, hogy ha az orosz ezért háborút üzenne a töröknek, kormányunk teljes istápolását ígéri meg. Adná Isten, hogy az orosz ne tágítson, ekkor európai háború lehetne belőle, s tán szegény hazánkra is virradna jobb idő.

Szeptember 28-án.

A pasa sorra jár látogatni, igen alázatos, kér, hogy ha Stambulba jövünk – mit igen közelnek hiszek –, megemlítsük, mily jól bánt velünk. Nem tudom, milyen fogalma lehet a jóltartásról, ha a mienket dicséretre érdemesnek tartja. A katonakíséret a tábornokok után megszűnt.

Szeptember 29-én.

Átaljában a török nép, az alsóbb rangú tisztok és katonák igen jók, becsületek – ellenben valósulva látjuk, mit gyakran olvastunk, hogy a főbb tisztviselő mind tolvaj, zsaroló, gaz nép – bennünket illetményeinkben a legszemtelenebbül meglopnak, napjában – mint mondják – 20-25 000 piasztert zsebre raknak. Fő cinkosuk a pasa és defterdár (fináncztisztviselő). A szultán bőkezűen rendelkezett ellátásunk iránt, s mi főbbek ronda, tömlöcökhöz hasonló üres szobákban lakunk, pedig a tisztviselők ezreket számítanak fel bútorozás címe alatt; ételünk olyan, hogy egy jóra való béres sem ülne hozzá. Én már nem ehetem, naponta veszek egy darab húst, azt sütöm meg rostélyon, néha halat főzök. A közlegénység és altisztek a táborban ugyancsak koplalnak. Kétségkívül az osztrákkal összedolgoznak a tisztviselők, hogy minél többet kényszerítsenek a hazatérésre.

Október 13-án.

Hauslab osztrák generális jött a mai gőzösön, küldetése célja az innen hazakívánczozókat elszállítani. A törökök legnagyobb tisztelettel fogadták. – Az osztrák konzulhoz szállott, kinek háza falain nemsokára nagy plakátok jelentek meg. Minden menekvőt visszatérésre szólítottak, a császár kegyelmet biztosítván a bűnbánóknak, közlegénységnek generálpardon* hirdettetik.

Igen sokan jelentkeznek a hazavitelre; a közlegények csaknem mind. Nem is lehet csodálni, látva, mily temérdek sokat szenved és nélkülöz a szegény nép: folytonosan esik, a sátrak nem adnak enyhét, az illetményt annyira meglopják a törökök, hogy alig fut fejenként annyi, hogy az éhenhalástól megmentse. Sok a beteg, halt is elég, több mint 300 halt már meg.

Október 14-én

Hauslab nagy pompával lovagolt a pasához. Útközben a menekvők közül sokan – még olyanok is, kik hazakészülnek – gúnnyal és füttyüléssel kísérték.

Kossuth igen rajta van, hogy senki se menjen haza, mi azonban eltérünk véleményétől, mert nem hisszük, hogy a mi személyeink végett világháborúba keveredjenek a nemzetek, s a török nem veend szolgálatjába, mely esetben kivált a közlegénység világszerte szétszóródna s elporlana, míg ha hazamegyen, meg lesz tarva, és ha alkalom nyílik, előállhat hazánk szolgálatára.

Október 17-én.

A konstantinápolyi hírek még mindig kétkedésben tartanak. Annyi bizonyos, hogy ki nem szolgáltatnak bennünket, de jövőnk még mindig bizonytalan. A diplomácia szótára azonban egy műszóval szaporodott: internatio* magyarul belebbezés, de hová, miként és meddig, még nincsen elhatározva.

Október 18-án.

A gonosz hírek hazánkból valósulnak. A Belgrádból jött „Süd Slawische” hírlapból olvastuk, hogy Batthyány Lajost és 13 tábornokot az osztrákok kivégeztek. Komárom és Pétervárad kapitulálnak. A gyalázatosak csak erre vártak, hogy bosszújuknak szabad szárnyat eresszenek.

* közkegyelem

Október 19-én.

Halottas mise tartatott a táborban elvérzett honfitársainkért, csaknem mindenki zokogva sírt. Hiszen nincs tán egy is, ki ne vesztett volna a harcban valakit kedves rokonai közül. Mindenik remeg az otthon maradottakért, kiknek élete, sorsa a bosszús kényúr alantas szeszélyétől függ. Buda ostrománál elesett Feri öcsém esete fájdalmasan újult meg emlékünkből. Hát a többi mi sors várja? – Rettegve nézünk újabb hírek elébe.

Október 20-án.

Két osztrák gőzös érkezett egypár teherhajóval, ezeken fogják elszállítani a hazakivándozókat. Az osztrák tábornokot ismét kifütyülték. Guyon a főmesztere ezen gyermekes demonstrációnak.

Kossuth korteskedése igen kevés sikerű, a nyomorúság hazakészíti a sereg legnagyobb részét.

Október 21-én.

Még tegnap este kezdték a hajókra szállítani a sereget, ma befejezték, s délután a maradottak üvöltésétől és fütyülésétől kísérve elutazott 2760 magyar, 200 lengyel és olasz. Főtiszt nem sok. Hauslab, mondják, igen dühös, fenyegetőzött a maradottakra, a hajón mindenképp akarta császáraját a sereg által éljeneztetni, de bizony egypár haszontalan főtisztet kívül hallgatott a nép. Két baranyai ifjúval küldöttem leveleket haza, tán egyiket megkapja szegény nőm.

Igen megfogytunk, alig maradott itten 200 magyar, többnyire tiszték.

Naplójegyzetek

MENTEM ÉS MENTEM

Egy hazafi tépelődései

Sept. 4.

Pest városa utcáin – mert a József utcában a Széna piacon túl lakom – most másodszor mentem végig. Ah, Pest szebbnek látszott nekem, mint valaha, szebbnek, mint az, mitől válunk, szépül és becsesbül. Nem a magyar nemzetiség, tudomány és műveltség lesz többé gócsa; nem itt fognak többé a magyar állami élet szívbeli lüktetései kezdődni, végigrezgendőek át az egész ország testén; Pest nem a mienk többé, Pest ezentúl sírunk, melyet a körülfekvő elhagyott, földet szántó magyarság nemfog többé belombosítani!

A múzeum itt áll, üres nagy helyen, félig a legizlésesebben bekerítve – rajta a fekete-sárga zászló a rothadást jelenti belől. Lesz-e magyar emlékek tárháza? lesz a magyar művészet, tudomány gyűjtője? lesz-e a föld ritkaságainak, rendes állatainak, terményeinek raktára?

Ott a magyar tudós társaság! ott a magyar színház. Ez él még; amarról nincs hír most. Azt írja a „Presse”, hogy mindent el kell követni az osztrák szellem ápolására, kifejtésére Magyarországon. Ó, múzeum, színház, t[udós] társaság, nektek vesznetek kell, mert hogyan lehettek ti osztrák szelleműek? irigysárga szláv szellem délről és éjszokról, az osztrák szellem, melynek nincs nyelve, nincs országa, de van papja, kiváltsága, fegyvere, orosz, nyugatról minden mozdulatnál melyet még a haldokló magyarság teend, árulást, fel ségsértést fog rivallgani! – S mindennek Kossuth nagy oka! Hogy egy ember annyit árthat! Száz meg ezer ember századok alatt nem képes annyit megteremteni, mennyit az egy ember egy év alatt elrontott!

Néztem az egyetemet. Üres az: mondják, nem lesz többé egyetem Pesten. Thun Leo, az iskolaügy országlója, cseh nyelven ír; Zágrábban állítand egyetemet – a nemzetiségek egyenjogúsága nem tűnhet egyetemet Pesten, úgy-e?

Mentem és mentem; a város csendes, utcái nem üresek, de nem is pezsgők, inkább halottas házhoz hasonlítanak, melyben néma csendben teszik meg kötelességeiket a gyászfelek.

S értem a Duna partjára. Itt a legszebb épületek romban, túl a Dunán is ké mények merevednek ég felé a királyi palotából. A háború nyomai szomorúak.

De hát Losonc! Oroszok megölettek ott az őrseregbeliek által, kiket Repeczky indított vala. Hiába kérték Repeczkyt a losonciak, ne tenné őket szerencsétlenebbé; hiába rejtettek is el néhányat s adattak magoknak bizonyáglevelet tőlük, hogy a város nem oka az öletésnek. Orosz sereg a városra üt: ez küldötteket nevez ki hozzájuk, hogy könyörögjenek a városért. Nincs kegyelem! Megkorbácsolják a küldötteket, köztök egy testes öreg elalél, vízzel locsolják, hogy magához jöjjön, s újra korbácsolják. Megkérdezik a katolikus káplányt, ha illően temette-e el az oroszokat? kezeikkel kikapáltatják a halottakat, melyeket az emberekről lehúzott ruhákkal fedik s újra eltemettetnek; a káplányt is korbácsolják. Azután rablásra engedik át a szerencsétlen várost, s kiteszik a lakosokat minden gondolható méltatlanságnak. Meglevén az, körülállják a várost, és ágyúzzák, irgalmatlanul; ledűlnek a tornyok, egyházak; erre felgyújtják a házakat, a népet az oltásban gátolják, szinte tűzbe kergetik; amely ház be nem égett, abba bemennek a katonák, s belülről gyújtják meg. Így azután 600 s több házból csak 30 maradt meg olyan állapotban, hogy emberek megbúvhatnak benne. Ilyen eljárást Timur Lenktől tanulhattak csak az osztrák-oroszok.

Leveretten mentem fel az új úton a várba, omladékokon lépve, mert a lerombolt falak kövei messze még az útban hever[tek]. Tavaly szeptember 4-kén már komorult egünk – de mindamellet ilyen kimenetelt a legsötétebb ábrándú ember sem álmodhatott! Mintegy kilencszázötvennyolc esztendeje, hogy a magyar hadak elfoglalták az országot: kellett-e, hogy neki 1849-ben vége szakadjon?!

Mindennap történnék kivégzések

Pesten, oct. 8.

Ha Komárom megadja magát, közbocsánat fog kihírdetni. Úton-útfélen mondogaták ezt. S Komárom sept. 29-kén megadta magát; folyó hó hatodikán Batthyány Lajot kivégezték.

Most oct. 4-én meglátogatták leányai és ezek nevelője. Batthy[ány] jókedvű vala, mert felmentetését bizton várta (már Windischgrätznek mondta volt valaki, hogy Batthy[ány] ellen semmit sem lehet kihozni, mire az ezt mondta volna, „felsőbb tekintetek nem engedik annak felmentését”). Főzött kávé, melyet a nevelő dicsért. Batth[yány] mondá, miért nem látogatnak hát többször.

Oct. 5. meghallotta halálos ítéletét, s mindjárt a porkolábhoz vezetettet. Odamentében megmondta inasának, hozza el vánkösát, mit a porkoláb meg

is engedett. Batth[yány] szobájában két gyertya égett és feszület állt. Egész nap itt tartaték. Kérésére Károlynak valami abbéje meglátogatta őt, ki 6.-án reggel is hozzá ment. Halványon találta fekünni; megnézi, vér volt párnáján. Behíjja az abbé a porkolábot, ki feltakarván a fekvőt, mellén is a sebeket észrevette. Bejelenté mindjárt; az abbé elzárattott; Batth[yány] sebeit bekötözték, vérét elállíták, s este végezték ki. A kísértő tábori pap az volt, ki néhány évvel ezelőtt házában tanított. Ennek mondá B[atthyány]: nem félek a haláltól, csak gyenge vagyok.

Ötödikén hirdettetett ki az ítélet. Hatodikán reggel be volt ásva a fekete faoszlop, de Batthyány magát meg akarván ölni, nyakán, mellén és karján sebeket ejtett, s vérvesztés következtében elgyengült. Ítéletét nem hajtották reggel véghez, azért híre szárnyalt megkegyelmeztetésének. Azonban 6 órakor este kivezették az épületből; maga gyenge vala, hogy a feszületet sem vihette. A helyre érkezvén letérdelt, s gyenge hangon: éljen a haza! kiáltván, három golyó által elejtetett.

Csányi László férfiasan viseli magát a törvényszék előtt.

Most nem szabad többé a foglyokat meglátogatni a kerületi Commandónak különös engedelme nélkül.

Az Újépület azon részén, melyben a foglyok tartatnak, az ablakok be vannak az első és második emeletben falazva; felülről sárga deszka enged be kis világosságot.

Ruszkubányáról Maderspachné levele olvastatott tegnap a Pressében, melyben sorsát elpanaszolja. Őt megvesszőzték; férje mozsárból lőtte meg magát.

Mindennap történnek kivégzések.

Oct. 9.

Ma az utcán járván, egyik volt társam névjegyzékét mutatta nekem azon volt katonatiszteknek, kik Aradon részint kötéllel, részint golyóval végeztettek ki. – Következő neveket tartottam meg: Lázár, Kiss Ernő, Lahner, Gáspár, Leiningen, Knézich, Damjanich, Dessewffy, Nagy Sándor, Aulich, Pöltenberg, Vécsey.

Híre volt, hogy ezek kivégzéséhez már fogni akartak, ha Grünne ellenkező paranccsal nem ment volna Aradra – mert akkor Komárom nem adta meg magát, sőt a hírre még erősebben látszott megmaradni. Komárom megadta magát – s a gyilkolás foly.

A sor most Csányi Lászlón, Nyáry Pálon stb. miután Batthy[ányt] akasztásra ítélték – legalább 50 000 férfit kell akasztaniok.

Oct. 10.

Csányi László és Jeszenák ma felakasztattak.

Oct. 12.

Minap két szekérrel vittek ki halottakat, kik meg voltak löve, az Újépületből. Nem hirdetnek tehát ki minden kivégzést. – Egy lány honvédtisztnek polgári ruhát szerzett, melyben ez elment; azért bevitték a magyar Bastille-be (oszt-rák mészárszékre) s agyonlőtték. – 14 éves fiú adóval küldték mestere által a városházára; szelességében elkiáltja magát: éljen Kossuth, döglőljék a német – bevitték; azóta három hét múlt el, anélkül, hogy szülei legkisebb tudósítást kaphattak volna tőle, csak ezen hírt vehették, hogy minap odabenn 14 éves fiút agyonlőtték.

Bujdosásom, rejtőzésem

A világosi, már fegyvertelen honvédek táborában egy honvédtiszt lépett mellém, kérdezve: van-e kelendő osztrákpénzem? Nincs, felelém. Ekkor zsebébe nyúlva, néhány ezüst tízest és pár húszast nyomott markomba, miközben könnyek gördültek szeméből, de az enyémből is: majd rögtön a sokaság közt eltűnt, anélkül, hogy megköszönhettem s nevét kérdezhettem volna. Eddig eszembe sem jutott afölött gondolkodni, mily iszonyú veszély közepette vagyunk. Elgondolkodtam. Itt kezdődött bujdosásom. Igaz ugyan, hogy senkitől nem kellett még félnem, mert roppant tömegenként indultunk Kisjenő felé. Az országút mellékein végig a lerakott fegyverek gúlákba voltak rakva. Pankotán hálva, reggel egy findza kávé 30 krajcáros magyar bankjegyért még kaptunk, de kenyeret vagy zsemlyét már egy falatot sem. Így jöttünk Kisjenőig, hol számunkra ételt nem találtak többé. A városon kívül körületekintve, azon tűnődtem, merre vegyem utamat, mert annyit már tudtam, hogy a város sűrűn körül volt véve muszka-táborral. Amint a Körös töltéséről széttekintgettem, egy kertből nevemen szólító hang ütötte meg fületem, kukoricát sütöttek ott, s hívtak, hogy tartsak velők. Szakállam le volt már előbb véve, mégis rám ismertek; megrezzentem. Munkások, vándorlegények s mások is vegyesen voltak. Pár cső kukoricát elfogyasztva, tovább indultam, éspedig az aradi úton, mert családom ott maradt volt.

Mikor a városon kívül voltam, láttam, hogy azt ez oldalról is muszka tábor keríté. Gondolhatnám, hogy ők nem tudják, ki és mi vagyok, tehát el nem fognak, mindazáltal lehetetlen volt nem tűnődnöm azon, keresztül menjek-e rajta. Határoztam. Vitorlaváson kabát volt rajtam. Leültem az útszélén, mintha nyugodnom kellett volna. Azután levetém csizmamat, kezembe fogtam, és mentem keresztül a táboron; az országutat hazai ember most nem taposta, de ahelyett orosz katonaság nyüzsgött rajta, a szomszéd falvakból requirált mindennemű eleséget cipelvén, főképp zabot és szénát. Engem senki sem szólított meg.

A táboron szerencsésen áthatolva, szabadabban lélekzettem, és egyrésztől e szerencsének tulajdonítám, hogy hatalmas étvágyam támadt. E fölött tépelődve egy szomszéd szobából két férfi lépett ki: tessék, Táncsics úr – így szólta hozzám, egy pohár borral szolgálhatunk, de ennivalónk nincs: hangomra

a mellékszobából is ráismertek. Már kivetkezett s menekülő honvédtisztek voltak, neveiket nem mondák. A maguk lovai voltak egy parasztkocsi elé fogva. Kemény kézszorítás közt sietve távoztak.

Családomért be kellett Aradra mennem: pénz szűke miatt gyalogosan értem oda, de a városszálen parasztszekérre kaptam fel, s a szekéroldalhoz támaszkodva mentem be, s kabátomat vállamra vetve, úgy mozogtam, hogy aradi munkásnak tekinthessenek. Feleségemmel hamar végeztem, mert nem volt tanácsos a városban késlekednem, tehát amilyen hirtelen ott megjelentem, oly hirtelen el is tűntem, meghagyván a feleségemnek, hogy jól kívül a városon a gyulai országúton várakozom reá. Aradról gyalog távoztam, mégpedig, hogy a vámházat kikerüljem, hol útlevelet kérhettek volna tőlem, mögötte dinyét vásárolva, s azt hónom alá kapva surrantam át.

Gyulaváriba költöztünk, mint bujdosók más néven, hol a bíró, de főképp a jegyző, Dede János jó ismerőseim voltak, de sem kelendő pénzünk nem volt, sem nekem való foglalkozás nem akadt; tovább kellett vándorolnunk tehát annál is inkább, mert említett ismerőseim rettegtek a borzasztó veszedelemtől, mely őket érhetné, ha engem mint náluk tartózkodót fődöznének föl.

Családomat Gyulaváriban hagyva, a vidéken szétnéztem, hol kínálkoznék biztos foglalkozás. Sorsom Kötegyánba vezérelt, hol a református pap Osváth Imrével ismerkedtem meg, ami nem volt nehéz dolog, mert a Munkások Újságát nemcsak járatta volt, de dolgozatokat is küldött bele. Tanakodunk afölött, mitévő legyek; ő azt ajánlotta, hogy ott helyben fogadjam el a rector-tanítói állást. De ezt, egyéb okot nem is említve, már csak annál fogva sem vállalhattam el, mert én, mint katolikus, a zsoldárénekléshez nem értettem; tehát más életmódhoz kellett fognom, azaz még előbb csak tanakodnom, s említvén Osváthnak, hogy rám nézve legcélszerűbb volna valahol pusztán, hol senki sem ismer, földműveléssel foglalkozni, mert ehhez volna kedvem, s értek is hozzá.

Ennél jobban, célszerűbbet nem is említhettem volna; ugyanis Osváthnak felesége után volt Erdő-Gyarak nevű pusztán egy kis birtoka. Árpád község mellett, egy erdő tövében; területe 80 hold s házacska is rajta. A pusztta távol volt, birtokosa nem tudta hasznát venni; egy Árpád községbeli gazda munkálta harmadában. Én több mérő szemes jószágot ígérve neki, a szerződést elkészítettük, előbb 10 évre; de a papné, mert övé volt az örökségi pusztarész, hosszúnak tartotta a tízévi időt s 6 évre kívánta leszállítani; ráálltam, mert ebben a sorsnak irántam való kedvezését láttam. Nem titkolhatám el örömö-

met, hogy rám nézve a hat év is szerencse mostoha körülményeim között. Látván az örökség tulajdonosa, a papné, hogy nem estem kétségbe, hanem bíztam magamban, hogy a dolognak nehéz végét ragadva meg, csodadolgot mutatok fel, a megállapított időtartamot 4 évre szállította le. Ezt is elfogadtam, mert nem bírtam csüggedni. A szerződést négy évre megírtuk, azon alapon, hogy holdjától több mérő tiszta szemes gabonát adok a tulajdonosnak, mint amennyit adott az, ki előbb azt harmadában művelte. Az egyezséget Kovács Mihály álnéven írtam alá.

Midőn így dolgaimek elintézése végett néhány nap Kötegyánban volnék, s külsőleg parasztgazdává lettem, amennyire nagy zsíros kalapom, rövid viselt ujjasom, durva vászonból való szurtos póregatyám átalakított: egy csapat muszka foglyokat kísért a helységbe: éppen szomszédunkban volt Palóczy László képviselő, de én jobbnak láttam magamat meg nem ismertetni. Feleségem is részben már rongyos karton réklit öltött magára. Így fölkészülve a muszkák számára sütött nagyon szegény kenyérből egy párt vásárolva, ahhoz néhány fontnyi szalonnát vettünk, másféle nem volt kapható, hanem csak olyan, mely néhány hétig föld alá volt rejtve: azután kimentünk Erdő-Gyarakra a haszonbirtokot átvenni, s azon letelepedni.

A házikónak egyik szobáját a csősz lakta családjával, a másiknak fele zabot tartalmazott, de amellet én is elfértem családommal. Megtelepedésünk másodnapján legsürgetőbb dolgom volt Árpád községben, valamiféle rozszant nyoszolya után látni, nem azért volt ez nagyon sürgetős, mintha a pusztán földön nem hálhattunk volna, hanem azért, hogy a szopós gyermeket, meg néhány darab gúnyánkat ne kelljen a nedves szobaföldre tennünk.

A velünk egy konyhán lakó csősz gazdasszonynak nem volt más konyhadénye, mint két fazék, egy lábas, egy tál, három kalán, így a legjobb akarat mellett se adhatott nekünk kölcsön addigra, míg majd módunkban lesz magunknak szerezhetni: tehát itteni lakásunk harmadnapján szükségképpen Nagy-Szalontára kellett bemennem (mert feleségem a szopós gyermektől oly messze nem távozhatott) és fazekat, serpenyőt, egy tálát, két pléhkanált, lisztet s más aprólékot vásárolni, s hozni. Másnap ismét hirtelen megfutottam a hosszú utat, mert még egy és más hiányzott, tudniillik: ásó, kapá, lapát, csákány, kasza és az ételhez szükséges fűszer; azaz: só, hagyma, fokhagyma, paprika.

Amint így a legszükségesebb házi eszköz be volt szerevezve, örültünk, hogy még néhány darab ezüsthúszasunk maradt; magnak akartuk hagyni, de nem lehetett, mert csakhamar eszünkbe jutott, hogy még nincs: mosóteknő, dézsa, vassfazék, szappans stb.

Az árpádházi erdő csak egy ugrásra volt tanyámhoz, ezt közelebb fekvő részeiben keresztül-kasul becsatangoltam, vizsgálódva, mit és hogyan használhatnék én onnét fel. Tervemhez tartozott ugyan a még ismeretlen tisztartót megkérnem, hogy engedné meg nekem a levágott fiatal faféléből egyet-mást elvinnem, hogy abból majd istállót, fészert gabalyíthassak, de azt már eleve elcipeltem a megengedés reményében.

A réten végig csatorna-ásáshoz, és a csalit, cserje, bokrok kiirtásához fogtam. Megkezdettem az istállót, fészert is építeni olyképpen, hogy alul pince legyen. Igen sok földet hánytam már ki. Mohón láttam munkához, de nem lehettem folytonosan kitartó, mert élelmünk silány volt, nem adott kellő erőt. Tenyereim kihólyagzottak; minduntalan pihennem kellett.

Egyszer kirándult a prédikátor megtekinteni, hogy éljük világunkat. Magaviseletéből azt olvastam ki, hogy ő mégsem egészen bizonyos abban, hogy én csakugyan igazán Táncsics vagyok-e; tehát, hogy erről meggyőződhessek, felszólított, hogy mennek vele Árpádra a tisztartóhoz, ott van nála – rokona Szacs vay Imre is – látogassuk meg. Készséggel fogadtam meghívását, annál is inkább, hogy a gazdatisztet megismerhessem, s megkérhessem arra, mit főlebb említettem, tudniillik, hogy a levágott s mindenfelé heverő fiatal fákból egy-egy darabot leendő istállóhoz vihessek. Osváth csakugyan meggyőződött arról, ki vagyok, mert Szacs vay nevemen szólított.

Vacsorán és éjjelre a tisztartónál maradtunk, vendéget is hívott, a helybeli prédikátort, Böszörményit. Beszéltünk sok mindenfélét, de főtárgya volt társalgásunknak a lezajlott szabadságharc és ebből folyólag hazánk jövője, de amiből ki nem maradhatott a mi egyéni és családi sorsunk sem. Szacs vay azt nyilvánítá, hogy ő hazamegy és magát följelenti: hite szerint néhány évre elítéli, s azt magára előnyösebbnek vélte, mint bujdokolni és folytonosan rettegni. Bátyja a tisztartó és Böszörményi az ő nézetén voltak: én másképp gondolkodtam, hogy halál lesz a díja; az én véleményemen volt Osváth is; a következő megmutatta, melyikünknek volt igaza.

Az én szép reményem füstbe ment. Jelek mutatkoztak, hogy nem lehetek biztonságban, tehát el kellett magam határoznom, hogy míg nem késő, Erdő-Gyarakot odahagyjam. A főbb jelek, melyek felfödöztetésemre vezethetnek, s előbb-utóbb kézrekerülök, a következők valának.

Sarkadról a szolgabíró, esküdt és egy biztos érkezett tanyánkba. Mi éppen ebédnél valánk. Már előbb, hetek folytán földbe ázott avas szalonnát sütöttem, minek zsíráját a muszkák számára süttött igen-igen szegény kenyérre cse-

pegtetém; ebből állott ebédünk. A puszta földre telepedve ebédeltünk. Ez urak beléptére nagyon meg voltunk zavarodva, amit ők látva azon vigasztalással állottak elő, hogy ne tartsunk semmitől; ők a gyáni pap által értesültek szánandó állapotunk felől, tehát azért jöttek, hogy a hallottakról személyesen meggyőződven, rajtunk segítsenek.

Egy honvéd százados kétszer látogatott hozzánk s nevemen szólítva keregett, mert tele kulacssal kívánt megkínálni. A csőszné előbb elutasította, azt mondván neki, hogy oly nevű ember nem lakik itt, de ő erősíté, miszerint ő bizonyosan tudja, hogy itt kell laknom, mert ő azt magától a paptól tudja.

Kis gyermekünknek baja volt, gyógyszerért kelle sietnem Szalontára, de más teendőm is volt. A szatócsboltban darát kellett vennem. A boltos kend, szól ő. Nem gríz az, mondám, hanem dara. Hát kend jobban akarja tudni, mint én? Hol van az megírva, hogy önnek jobban kell tudnia, mint nekem, válaszoltam. A szatócs rám bámult, végre monda: talán maga nem is paraszt, hanem valami spion? Ekkor vettem csak észre, hogy bakot lőttem, hogy nekem, mint parasztnak, semmit sem szabad jobban tudnom. Végezvén dolgot, távoztam; s igen örültem, hogy nagyobb baj nélkül menekülhettem. Tovább menve és másik boltba lépve egy pár szivart kértem, s egyikre mindjárt rá is gyújtottam. A boltban egy fiatal úriember volt. Amint kiléptem, a fiatalember fennhangon mondja a boltosnak: ez az ember szakasztott olyan, mint Táncsics. Megborzadtam; és egy mellékutcába térve, lehető sebesen hagytam el a várost. Mikor visszatérve az árpádi dinnyeföldre léptem, egy fa mellől a csősz állott elém, meg akart zálogolni, mert arra nem szabad járni, monda. Mentetődzésem folytán több kérdést intézett hozzám, mikre felelnem mulhatatlanul szükséges vala; tudniillik, hogy hol lakom, mióta lakom ott, s egyéb kérdésére adott feleleteimből kisütötte, hogy bizonyosan én is azon bujdosóknak vagyok egyike, akik itt az árpádi erdőben tartózkodnak. Pár dinnyét vásárolván tőle – a máséból – kibékült, sőt szentül ígérte, hogy el nem árul.

Ennyi tapasztalás nekem elég volt arra, hogy könnyű módon kiokoskodjam, hogy Gyarakon biztosságban nem vagyok, tehát ezen helyet, melyet előbb oly biztosnak hittem, oda kellett hagynom.

Valami sejtelem titkon sugallta, hogy nem lesz tanácsos ott tovább késlekedni, tehát kocsit fogadtam, és cókémókunkat felrakva, elindultunk. Gyarakon csak azért állapodtunk meg rövid időre, hogy Osváthnak a haszonbérlet megszüntét jelentsem, s feleségét aziránt megnyugtassam, hogy nincs többé oka rettegni miattam. Merre, hová költözünk, velük nem tudattam.

Körös-Ladányba este érkezvén meg, a községházba szálltunk azon egyszerű okból, mert nem volt miből a fogadóban fizetni. A bírónak és jegyzőnek kijelentém, ki vagyok. Így egyet-mást eladni szándékoztunk, hogy utunk tovább folytathatására némi költségünk legyen, de vevő nem találkozott. A jegyző egy újdónan új attiláért két forintot ígért, mert az ily ruhát ezentúl úgy sem viselheti többé az ember.

Fuvarost kerestem, ki Szolnokra vigyen. Kedvező körülménynek látszott, hogy egy derék polgártárs különben is Szolnokra készült, hogy a pap fiát oda vigye.

Ezen útnak mintegy fele táján Mező-Tőr és Gyoma közt egy csárda előtt megállapodtunk, hogy a kocsis a pap fiával ebédelhessen, s lovait megéttethesse s megitathassa; a mi ebédünk tarisznyában volt, és igen rossz, száraz kenyérből állott, mit a gyaraki csőszné drágáért sütött. Egy meszely bort hoztattam a kocsira, melynek árát magyar bankóval próbáltam kifizetni, de a csapláros nemcsak hogy el nem vette, hanem amiatt a törvény kezére akart szolgáltatni. E kínos helyzetből szabadulnom nagy munkába került. Míg ez ebéd tartott, távolról katonák egy embert üldöztek. Kocsisunk fáradtságot vett magának az üldözőkhöz menni s a dolog mibenlétéről tudakozódni. Visszaérkezve mondá: „a mi katonáink (már tudniillik az üldözők) egy erre keresztül szaladó honvédtisztet üldöznek, no hiszen lesz dolguk, míg azokat a veszett rebellis kutyahonvédeket végképp kipusztítják”. Megborzadtam, hogy ily érzelmű a mi kocsisunk: ezt hallva, készen lehettem arra, hogy Szolnokra érve, egyenesen a hatóság kezére szolgáltattam át; ugyanis nem volt neki nehéz körülményeinkből azt magyarázni ki, hogy én is a forradalmárok vagy rebellisek egyike vagyok.

Szolnokra érve azon családhoz szálltunk be, ahol igen szívesen fogadtak akkor, midőn előbb Debrecenbe s onnét későbben visszajöttünk. Minden szíves fogadtatás nélkül voltunk ott estig, mikor a gazdasszony testvérhúga este felé – vagy legalább tettetett rémuléssel azt adá tudtomra, hogy majd éjjel a házat körülfogják s engem elhurcolnak, mert a gyóntató barát, ki sógorát utolsó kenettel ellátta volt, rám ismert és elárult.

Talán csak ürügyül volt ez kigondolva, hogy tőlük távozzunk.

Okkal-móddal feleségemnek útlevelét kellett teremtenünk, mert enélkül vasútra akkor senkit föl nem vettek. Ismét feleségemnek pár ruhadarabját és a másik madracot kellett eladnunk, hogy neki útiköltsége legyen Budapestre. Én még néhány napig Szolnokon maradtam. Bede Imre napszámosnál, és afölött gondolkodtam, mit tegyek most, hova forduljak, de feleségemet arról

bizonyossá tevém, hogy hacsak kézre nem kerülök, szept. hó 29-én Budapes-
ten megjelenek.

Deák Mátyás, mint kicsiny gyermek tanítványom volt, mikor Izsákon
segédtanító valék; tanítványom volt ő utóbb Kecskeméten is, mikor itt a
gymnasiumba kezdettem járni. Ő idő folytán fölnevelkedett, megembere-
dett, megházasodott és felesége után Tápió-Bicskén földesúrrá lett. Ő engem
Pesten nemcsak fölkeresett, hanem igazán jó szívvel fölért, hogy látogassam
meg viszont, főleg szünet alkalmával, hosszabb időre. Erre megemlékezvén,
készen volt tervem, kisszerű ugyan, de életfenntartásomra elegendő, mely
szerint az akasztófát elkerülhetni reméltem.

Eljutván Tápióbicskére, Deák Mátyás urat fölkerestem és azon ajánlatot
tettem neki, hogy fogadjon engem akár béresnek, akár kocsisnak, akár pe-
dig állandó napszámosnak, ígérvén neki, hogy akármelyik minőségben köte-
lességemet híven fogom teljesíteni, s megemlítvén, hogy arra képes vagyok,
mert olyféle foglalkozás közt nevelkedtem föl. Ez volt tervem.

Reményem füstbe ment; tervem megghiúsult. Deák Mátyás ajánlatomat
nem fogadta el; elmondá annak igen természetes okát is, ha ugyan igazat
szólt; tudniillik azt, hogy a t. bicskei urak közül némelyek engem személyesen
ismernek; mások arcképem után, és a forradalmi férfiak közül senkit annyira
nem gyűlölnék, átkoznak, mint éppen engem és pedig kiváltképp azért, mivel
a robot és dézsma eltörölhetésére senki oly erőteljes hangon nem izgatott,
mint én, a Nép szava Isten szava című könyvemben, tehát ott nem lehetnék
biztonságban. Még csak egy éjjelre sem marasztalt, hanem inkább sürgetett,
hogy a községet minél előbb hagyjam el. Két ezüst húszassal kínált meg útra-
valóul; tűnődtem, hogy elfogadjam-e? Elfogadtam, s egy házzal, vagyis egy
községgel tovább mentem.

Ennyire csalódván várákozásomban, Pest felé tovább folytattam utamat,
mert szept. 29-ike, a kitűzött nap közelgetett, melyre ígértem, hogy ha élek s
valahol el nem fognak, okvetlenül Pesten leszek. Ezt feleségem megnyugtató-
sára tenni szent kötelességemül ismertem.

Máskor igen jó gyalogló voltam, de most reményeim megghiúsulta igen le-
vert; a jó tápláló élelem hiánya, sőt a koplalás is nagyon elcsigázott, tehát alig
bírtam járni; elfáradtan érkeztem Gyömrőre, ahol megháltam és magamat
kinyugodtam.

Szeptember 27-én délben érkeztem pest-józsefvárosi temetőhöz; ott meg-
nyugodván, a Stáció utcai vámsorompó közelében a lecsapásolt árokvoná-
lon át a városba léptem, oly elhatározással, hogy itt maradok.

Elrejtőzködni és megélni Pesten oly rémületes körülmények közepette, milyenek a szabadsági harc végével bekövetkeztek; s megélni oly családnak, melynek vagyona nincs és amelyet én feleségemmel és csecsemő gyermekünkkel képeztem, nagy feladat volt, melyet kevés ember teljesített.

A két házascskának egyikét még a forradalom előtt telekkönyvileg feleségem nevére íratam, mert hiszen együtt szereztük, tehát őt törvényesen meg is illette.

Mind a két házat kerttel együtt Prokota György 100 pfrt haszonbér mellett bírta, és még 50 pfrral tartozott, a két kertet ingyen bírta; s óhajtottuk, hogy boldoguljon. Mikor visszatértünk, egy piciny szobáján húztuk meg magunkat, mit ő csak kamrául használt.

Ez időben Komárom várát Klapka tábornok bizonyos föltételek mellett feladta, s csakhamar következtek erre a kivégeztetések. A „Pester Zeitung”-ból feleségem által hozattam meg azon számot, mely hirdeté, hogy Batthyány Lajos, Perényi Zsigmond és Szacsvey Imre is kötél általi halálra ítéltettek. Ha magam szemével nem látom vala ezt, el nem hittem volna, hogy még Batthyány Lajost is kivégezték.

Mikor feleségem bátorságosan kijárhatván, városi ismerősökkel találkozott; szükségessé vált rejtőzködési helyemre nézve némileg intézkedni. Miből állott az intézkedés? A piciny szobának egyik szegletében állott asztalka elé és körül függönyt alkalmazott, s ha valaki jött, amögé vonultam; hogy néhány hónap alatt soha csak egy köhintés, tüsszentés nem jött rám, mi ottlétemet elárulhatta volna, valóságos isteni gondviselésnek lehetett tartani. Mikor valamely oly ismerős, vagy úgynevezett jóbarát jött feleségemet meglátogatni, ki iránt nagyobb bizalommal viseltetem s körülményeink kényszerűségénél fogva vele egyet és mást közölnöm kellett, rejtekemből előléptem, s magamat bemutatám, hogy otthon vagyok; az meg nem bírta eléggé elszörnyűködni ijedtében, hogy éppen saját házukban tartózkodom; és csupán egy kis függönyből álló védbástya mögött; de erős váramul szolgált feleségem lelki ébersége, csodálatra méltó óvatossága.

Az 1849-ik év lejárván, az 1850-ik évre virradtunk, s következett a szokásos évi népszámlálási összeírás, rémséges toldalékokkal, miszerint szoros kutatás történjék, kik tartózkodhatnak a városban a forradalmi férfiak közül. Ez igen kellemetlenül hatott rám, tehát ennek végrehajtása elől ki kellett térnem. Kocsis Imre barátomat kértem föl, engedné meg hozzá menekülnöm, azon rövid időre, míg az összeírás végbemegy; de ő lakását nem látta erre nézve biztosnak, hanem Lukács László nyomdással értekezvén, egyik szedője Juhászinál szállásoltak el, és Lukács küldé naponként az ételt.

Juhászi nagyon félt az innét származható veszélytől, ami természetes is volt, tehát máshoz kellett fordulnom.

Varga Ágoston barátom segített rajtam. Varga reggel hazulról távozott, hogy dolgát végezze, s csak késő este térhetett haza. A háztulajdonosnak tudtára juttatni, hogy ott más valaki is lakik, nem volt tanácsos; tehát nekem egész nap egy helyben mozdulatlanul kellett maradnom. Este gyertyát sem gyújthattam, míg Varga haza nem jött. A szembenlévő lakónak cseléde a közös konyhában volt, így a legkisebb neszt sem adhattam magamról; ha orromat kellett kifújnom, vagy tüsszentési inger jelentkezett, fejemet hirtelen az ágyba kellett dugnom, hogy a konyhában meg ne hallhassanak. A szállást fizetnünk kellett. Téli idő lévén, fűteni is szükséges volt.

Az eddigi helyzetben tovább nem maradhatván, intézkednünk kellett: a saját házamban egy rozszant kamara szolgált menhelyül.

Az árenda ideje 1851-ben letelt, mikor a bérlőnek ki kellett volna költözni, de ő nem akart, s azt hívé, hogy rettenetes helyzetemben őt nem merem kényszeríteni: de mégis kényszerítém. Mikor holmiját kocsira rakta, s házunk előtt már indulóban volt: mindenkinek hallatára az utcán fennszóval kiáltozá, hogy: Ezen Kossuth-kutyának is akasztófára kell kerülnie,* mint a többinek.”

Természetes, hogy ily nyilvánítás után, hogy én Pesten vagyok, mégpedig saját házamban tartózkodom, távoznom kellett, s rövid időre máshol kerestünk menhelyet.

Néhány napi távollétem után korán reggel jöttek kutatásomra; 36 ember (vegyesen zsandárok és közönséges katonák) fogta körül a két kis házat s kerítéseit, mindent felkutattak, de rejtekem felfödözésére nem volt elég eszünk. Ennek megtörténte után hazajöttem, valami isteni sugallat nyugtalanított, hogy menjek haza, ne maradjak tovább az ideiglenes rejtekhelyen, mely az Üllői útnak másik során, velünk mintegy szemben, egy Heller nevű szabómesternél volt, kinek egy kiadandó szobája üresen állt; az volt menhelyem, mely földszinti lakás lévén, hogy az udvaron járókelők az ablakon be ne kandálhassanak, ezt közepe magasságáig lepedővel függönyöztük be.

Hogy elfogatásomra a hivatalos biztosokon kívül 36 ember volt kiküldve; s hogy bár a kutatást már szürkületkor megkezdték s a nap magasra kelt, mikorra bevégezték, de nyomomba mégsem akadtak; e hírre sok ember megfordult

* *Ekkor még érvényben volt – és még évekig – a Táncsics ellen távollétében hozott halálos ítélet*

a közel környékén, s tovább hírül vitték, mi történik; tehát elképzelni, mily suttozás keletkezett ebből. A tájékon mindenki biztosnak vette, hogy Pesten kell lennem. A suttozás következtében gyanúnak, sejtelemnek kellett támadnia, hogy talán éppen azon szobában lehetek, melynek ablaka lepedővel vala félig lefüggönyözve. Ily gyanú a körülmények közepette igen természetes vala. Vásott gyermekek egymás hátáról ágaskodva bekukucskálván, engem megláttak, s távozás közben maguk közt suttogták, hogy: „itt van Táncsics”. És jó volt rám nézve, hogy ezt oly hangosan suttogták, hogy meghallhatám.

Másnap késő este a szobát üresen hagytam, nem volt tovább nyugtom. Amely napon este távoztam: a rákövetkező virradóra megtörtént ott a kutatás, éspedig nemcsak a házban és padláson, hanem az udvaron levő minden fa és deszkafélét is széthánytak.

E kettős menekésre új lakónk, Groszmann nyújtott segédkezet. Ő ugyan arra kért, s rimázkodott, hogy semmi esetre ne menjek vissza saját házunkba családomhoz, mert ott veszve leszek; én meg éppen az ellenkezőt tartottam biztosnak, mert gondolám, ahol már egyszer kerestek, de nem találtak, képtelenségnek tartják oda vissza mennem, hol veszélyben voltam, tehát vissza, családomhoz mentem. Józanon, természetesen okoskodtam.

Ezen elhatározásom következtében az ideiglenes rejtek helyett állandó, s amennyire tőlünk tellett, oly rejtekhelyet kellett készíteni, hogy folytonosan munkálkodhassam.

A ferencvárosi Malom utcában lakott Feith Ferenc, tejes emberünk, ennek szénapadlására költöztem, s ott laktam néhány hónapig, mely idő alatt feleségem a rejtekhelyet otthon megteremté. Remekmű volt az, oly remek, melyet emberész még nem alkotott soha, melynek remek volta, mint gondolhatni, nem pompás nagyszerűségében, hanem éppen ellenkezőleg, csodálatra méltó egyszerűségében állott.

Midőn már két éves gyermekünket, a forradalom szülöttét, feleségem a padlásra felhozta, ki néhány hónap óta nem látott, a jelenetet leírni nem lehet. Többé nem hozhatta el, mert bár apa helyett bácsi néven szólított, örömeiben okvetlenül elárulta volna, hogy a szénapadláson valakinek tartózkodnia kell.

Feithéktől késő este mentem haza, hátamon üres puttont vittem, mely alatt meggörbedve nyöszörögtem, mintha igen súlyos terhet cipeltem volna; feleségem elül ment. A Virág utcán haladva, mert kerülőt tevénk, három férfi a túlsó sorról szemközt jöve, felénk csapott át; azt hittük, hogy éppen reánk lestek; szívem erősen dobogott, gondolám, veszve vagyok; de szerencsésen hazaértünk.

Érdekes volna, de hosszas lenne mindent elmondanom, miként éltünk ezen nyolc évig tartott rejtőzködésem alatt.

Az új rejtekben egy magasabb polc asztalként, egy alacsonyabb ülőpad gyanánt szolgált, kétfelül deszkák voltak könyvekkel megrakva; hátul szalmazsák azon eshetőségre, ha ott hálnom szükségesé válnék. A hely alacsony volt, föl nem állhattam, csak ülnöm lehetett benne, de azért kényelmesnek mondhatnám, mert jobb kezemmel forgathatám a tollat; könyvnek, tintatartónak, gyertyának volt helye: mi kellett volna egyéb?

Utóhang

Mindazt, amiről e könyvben szó esett, mi már történelmi távlatból nézhetjük. Ne feledjük azonban, hogy a személyesen ottlevőknek, különösen a testi-lelki szenvedésektől sújtottaknak nem lehettek még ilyen távlataik. Különösen áll ez Kossuth Lajos tetteinek, magatartásának megítélésére az átmeneti vereségek, majd a végső bukás idején. De áll a magyarság és a szomszéd népek kölcsönös sérelmeire, keserűségeire is, miután oly tragikusan szembekerültek egymással.

E népeket eleink többnyire tót, oláh, rác néven emlegették. Nem megvetésből, még kevésbé csúfolkodásból, hiszen akkoriban nemigen volt még semmi rossz csengése, kellemetlen mellézköngéje ezeknek a hagyományos népneveknek. Ma már jobb, ha nem használjuk őket, de az egykorú szövegeket nem hamisíthattuk meg valamiféle anakronisztikus „kíméletesség” címen.

Többnyire megtartottuk a helynevek és személynevek akkori alakját is. Az utóbbiak kapcsán azonban jó tudnunk, hogy a forradalmi erők szellemében meglehetősen elterjedt a fonetikus írásmód divatja. Így lett például Jókayból Jókai, Csány Lászlóból Csányi. Volt aki még Batthyány Lajost is Batthyá-ninak írta, tekintve, hogy az ilyesféle neveket – a Csányt, Splényt, Szögyényt is végződéssel kellett kiejteni. A szöveggondozáskor nem egységesítettük a névhasználatot, hiszen ennek változatossága is jellemző a korra. Ezért olvasható annyi formában a Jellasics, Jelasics, Jellacsics, Jellachich stb. is.

A helynevek egykori *cz*-jéhez viszont általában nem ragaszkodtunk, ahogy magukat a szövegeket is többnyire mai helyesírással közöltük. Kivételt legfeljebb ott tettünk, ahol a betűk, írásjelek eltérő használata a mai köznyelvtől eltérő kiejtésre utalt.

Kötetünk kevésbé ismert szerzői

Bíró Ede (1806-1871) százados a császári hadseregben, a szabadságharc idején honvéd őrnagy.

Degré Alajos (1820-1896) a márciusi ifjak egyike.

Garzó Imre (1827-1914) tüzértiszt a honvédseregben, később mérnök, majd a hódmezővásárhelyi ref. gimnázium tanára.

Hunfay Pál (1810-1891) a forradalmi országgyűlés tagja, etnográfus, finn-ugor nyelvész.

Iancu, Avram (1824-1872) az erdélyi román felkelés egyik vezére, „a havasok királya”.

Jósika Sámuel báró (1805-1860) az erdélyi konzervatív párt vezetője, udvari főkancellár.

Karátsonyi László (1806-1869) torontáli alispán, országgyűlési követ.

Kászonyi Dániel (1813-1886) honvéd százados, író, újságíró, Kossuth egyik bizalmasa.

Klajn Lajos hybeci jegyző. Közelebbit nem tudunk róla.

Kováts István (1822- ?) szegedi kőműves mester, autodidakta író.

Kutzka Mihály (1800-1849) székesfehérvári kovácmester, nemzetőr tiszt.

Ludwigh János (1812-1870) a szepesi városok főjegyzője, országgyűlési követ.

Madách Károly Madách Imre testvére.

Major István (1819-1890) 48-as tüzérhadnagy

Mátray Gábor (1797-1875) zenetudós, könyvtáros, a Nemzeti Múzeum vezető munkatársa.

Perczel Miklós (1812-1904) honvéd ezredes, az amerikai polgárháborúban a 10. iowai ezred parancsnoka.

Pulszky Ferenc (1814-1897) író és archeológus, Kossuth egyik közeli munkatársa, a kiegyezés után a Nemzeti Múzeum igazgatója.

Splény Béla báró (1819-1899) földbirtokos, a kiegyezés után miniszteri tanácsos.

Szász Károly (1798-1853) erdélyi jogász, természettudós, tanár, politikus, a Batthyány-kormányban Eötvös József mellett államtitkár.

Teleki Sándor gróf (1821-1892) Petőfi barátja, 48-as honvédezredes Bem seregében, 17 éves száműzetés után tért csak haza.

Tribonian, Laureanu (1810-1881) román történetíró, egyetemi tanár.

Vachott Sándorné (1832-1896) sz. Csapó Mária, Vachott Sándor reformkori költő felesége, írónő.

Vukovics Sebő (1911-1872) szerb származású magyar politikus, a szabadságharc idején délvidéki kormánybiztos, majd a Szemere-kormány igazságügyminisztere.

A Hét Krajcár könyvei

1993

Móricz Zsigmond: Hét krajcár, elbeszélések, reprint

Tamási Lajos: Hazatérés, válogatott versek

Benke László: A kihalt játszótér, válogatott versek

Varga Domokos: Kutyafulűek, novellák –

Varga Domokos György: És így tovább..., szociográfia
(Apja és Fia munkája egy kötetben)

1994

Szabó Pál: Tiszta búza, válogatott novellák

Kuczka Péter: Út a folyóhoz, válogatott versek

1995

Benke László: Gyalogos riportok

Gergely Mihály: Mi, gyalogrendűek, korkép hetven jegyzetben

Molnár Zoltán: Veszélyek és megfontolások, válogatott novellák

1996

Vérrel virágzó 1956, negyven magyar költő versei, szerkesztette: Benke László

Dékány Kálmán: Árnyékgyár, regény

Szeberényi Lehel: Levelem küldöm inkák országából, útirajz

Komoróczy Emőke: Arccal a földön a huszadik század, tanulmányok

1997

Varga Domokos: Tisztelt család -om -od -ja, pedagógiai esszé

Dékány Kálmán: A szerelem tornácán, elbeszélések

Dékány Kálmán: Diákvér, Az úrilány lovagja, két kisregény

Somogyi Imre: Kert-Magyarország felé, szociográfia

Karácsony Sándor: A cinikus Mikszáth, esszé

Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülők könyve, szerkesztette: Varga Domokos

1998

Kuczka Péter: Határvidék, tanulmányok

Harc és játszma: a Nagy Lajos Társaság antológiája, szerkesztette: Szerdahelyi István

Szabadság és halál 1848-49. Szem- és fültanúk híradásai, szerkesztette: Varga Domokos

Piros és fekete, válogatott versek a reformkortól napjainkig, szerkesztette: Benke László

Gergely Mihály: Bruegel varázslatai, esszé, színes és fekete-fehér képek

Világvégi palota, versek, szerkesztette: Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván
Varga Domokos: Ritkasép magyar népmesék
Molnár Géza: Hózápor Budán, válogatott novellák
Kuczka Péter: Az utolsó kenet, válogatott novellák
Bárány Tamás: Kis magyar irodalomtört, válogatott paródiák
Dékány Kálmán: Toronykiáltás, Edzésben, két kisregény
Derzsi Sándor emlékkönyv, szerkesztette: Derzsi Ottó és Varga Domokos
Tóth Endre: Gyermekkorom krónikája, emlékezések

1999

Anyanyelv, világnyelv – Babel, szerkesztette: Gergely Mihály
Varga Domokos: Ritkasép magyar népmesék, 2. kiadás
Dékány Kálmán: A szív vására, novellák és színmű
Katkó István: Tabló babérlevelekből, portrék
Kopré József: Móricz Zsigmond „mindenese” voltam, emlékirat
Varga Domokos: Nem születünk szülőnek, pedagógiai esszék
Kuczka Péter: Seregek Ura, versek
Kuczka Péter: A torony, vers
Dékány Kálmán: Nőkön innen és túl, regény
Magvető A magyar irodalom élő könyve, szerkesztette: Móricz Zsigmond

2000

Varga Domokos: Édesanyám sok szép szava, regény
Bárány Tamás: Zsibvásár, versek prózában, félpercesek
Kadosa Árpád: Károly-laktanyától a Don-kanyarig, emlékirat
Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülők könyve, 2. átdolgozott kiadás,
 szerkesztette: Varga Domokos
Ákody Zsuzsanna: Földanyácska gyermekei, regény
Dezséry András: Szabadítsatok meg az emlékeimtől, emlékirat
Hendi Péter: Rekviem egy jogászáért, novellák, színművek
Kádár Ferenc: Levette kezét rólunk a Teremtő, versek
Benke László: Sértők és sérültek, regény

2001

Varga Domokos: Íróiskola – Tollforgatás mesterfokon, esszék
Varga Domokos: Tisztelt család -om -od -ja, novellafüzér
Gergely Mihály: Ébredj, emberiség! röpirat hetven kiáltásban
Gergely Mihály: Vége a MŰVÉSZETnek? Avagy: miért csiszolták a kőbaltákat? – esszék
Csontos Gábor: A boldogság korlátai, elbeszélések

Siklós László: Részeg halak, regény
Benke László: Halálíg szomjazom, versek – Szélvízvölgye, mese felnőtteknek
Szalay Károly: Fancsaliságok, publicisztika
Molnár Géza: Trombi, a kiselefánt, mese
Nagy Mihály Tibor: Szomjazó madár, versek
Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülők könyve,
szerkesztette: Varga Domokos, 3. kiadás

2002

Varga Domokos válogatott művei:

Víg játék – végjáték, búcsúkötet;
Kutyafülűek, novellák;
Ritkaszerű magyar népmesék
Európa születése, esszé;
Herman Ottó, regény;
Fiúkfalva, regény

Bárány Tamás: Államcsíny Paránában, satírikus regény
Gyórfy László: Pásztázó, magányerőből, publicisztika
Bistey András: A képviselő vidékre megy, novellák
Illés Lajos: Az Új Írás hőskora, Irodalmi történetek, emlékezések

2003

Benke László: És hirtelen leszáll az este, Öregek menedéke, szociográfia
Bokor Levente: Aranylázalom, válogatott versek
Szalay Károly: Fintorgások, publicisztika
Molnár Géza: Lángoktól ölelve, regény
Bárány Tamás: Rákóczi zászlai, regény
Gergely Mihály: A Kozmosz 15. törvénye, fantasztikus regény
Csongor Rózsa: A fekete hárászkendő, novellák
Szőke Kálmán: Szavak a némasághoz, válogatott versek
Csák Gyula: Egy május fejfájára, válogatott novellák és kisregény
Varga Domokos: Ritkaszerű magyar népmesék, 4. kiadás
Varga Domokos: Nem születünk szülőnek, pedagógiai esszék
Varga Domokos: Víg játék – végjáték, búcsúkötet

2004

Varga Domokos: Kamaszkrónika – vallomások és tünődések
Varga Domokos: Ritkaszerű magyar népmesék, 5. kiadás
Szuly Gyula: A Krisztinaváros lovagjai, regény

Nagy István: Aki lemaradt a hajóról, válogatott novellák
Gergely Mihály: Az artista balladája, a szerző válogatása életművéből
Szalay Károly: Arcok törött tükörben, regényes portrék
Illés Lajos: Irodalmunkkal Európában, tanulmányok, emlékezések
Marafkó László: Kukkoló, kisregény
Sulyok Katalin–Siklós László: Macska-élethalálharc, regény
Tóth Endre: A világ végén, válogatott versek

2005

Benke László: Veszteség, válogatott versek
Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülők könyve, 3. átdolgozott kiadás,
szerkesztette: Varga Domokos
Csanádi Imre: Hajnali káprázat, szerkesztette: Alföldy Jenő
Tamási Lajos: Keserves fáklya, válogatott versek, szerkesztette: Benke László
Molnár Géza: Csúcsok és szakadékok, önéletrajzi regény
Varga Domokos: Kamaszkrónika, vallomások és tünődések
Varga Domokos: Édesanyám sok szép szava, Kis magyar századelő, regény, 2. kiadás
G. Komoróczy Emőke: A szellemi nevelés fórumai, Kassák Lajos, Tamási Lajos,
Kárpáti Kamil körei, tanulmányok
Borbély László: A lándzsa Longinusa, Az utca napos oldalán, két kisregény
Csontos Gábor: A Hortobágy szélén, Nádudvari beszélgetések

2006

Vargha Gyula: A végtelen felé, válogatott versek és fordítások,
szerkesztette Mészöly Dezső
Konczek József: A tájjal maradtam, versek
Iszlai Zoltán: A leányzó fekvése, novellák
Ferdinandy György: Chica – trópusi lány – szociográfia
Alföldy Jenő: Templomépítők, tanulmányok, kritikák
Gombár Endre: Hangyaháború, ifjúsági regény
Vérrel virágzó 1956 – ötven magyar költő versei – második, bővített kiadás,
szerkesztette: Benke László

2007

Gergely Mihály: Hatalomvágy–halálvesztély, naplórészletek, versek
Baán Tibor: Papírmózi, válogatott versek
Gáll István: A napimádó, regény

Marafkó László: Litera-túra, cikkek, tárcák, interjúk
Benke József: Az ó- és középkor egyetemei, művelődéstörténet

2008

Kiss Dénes: Hódoltság, versek
Konczek József: Formáért sóvárgó, versek
Baán Tibor: Fékezett habzás – jegyzetek és kommentárok
Borbély László: Üzenet a ringből, novellák
Illés Lajos: Az író magántörténelme, emlékezések, krétarajzok
Verzár Éva: Mire megvirrad – mai székely balladák
Varga Domokos: Ritkaszép magyar népmesék, 7. kiadás
Benke László: Otthonkereső, regény

2009

Móricz Zsigmond: Szegény emberek, válogatott novellák, szerkesztette: Benke László
Varga Domokos: Kutyafulűek, novellafüzér
Baán Tibor: Konstelláció – Kollázsok és haikuk –
Zsila Ágnes: Sötétségre ébredve, regény
Ákody Zsuzsa: Zazi – Történet egy szerelemről – regény

2010

G. Komoróczy Emőke: A „tűrt” és „tiltott” határán
Az elmúlt fél század háttérbe szorított alkotóiról, tanulmányok
Baán Tibor: Nagylátószög – kritikák –
Egy homo politicus itthon, Európában és Amerikában –
Kovács Imre élete és munkássága – szerkesztette: Molnár M. Eszter
Gittai István: Sőhajobeliszk, versek
Jasper Gyula: A mindenség határán, versek
Saáry Éva: Olajtornyok az Egyenlítő alatt, emlékezések
Prohászka László: Mikor a fűrészgépek a madarak nyelvét kívágták, versek
Gazda József: A megpecsételt vég – Kilencven év Erdély földjén – interjúk
Kesselyák Péter: Túl a Kinai Nagy Falon, emlékirat

2011

Gazda József: A harmadik ág – Magyarok a szétszórátottságban,
I. kötet: Az idők árján, II. kötet: Fél száz ország, szociográfia
Baán Tibor: Visszajátszás, versek
Benke László: Az Élet szerelme, versek

2012

Baán Tibor: Gyűjtemény, versek

Tertinszky Edit: Rádiós emlékek – olvasmányélmények

Gódeény Endre: Tájékozás a tájban, Szellemi-lelki révkalauz

2013

Székely Dezső: Amíg szól a harang, válogatott versek

Kálmán Mária: Drámák

Bozók Ferenc: Kortársalgó – Beszélgetések XXI. századi magyar költőkkel

Borbély László: Feszület a ring felett – novellafüzér

Varga Domokos: Édesanyám sok szép szava – Kis magyar századelő – válogatott művek

Benke László: Hová lett aranytrombitád? – válogatott versek

2014

Somogyi Imre: Kertmagyarország felé

Pomogáts Béla: Varázskörben, tanulmányok és előadások

Baán Tibor: Szénszüret, versek

Prohászka László: Tejúttra néző ablak, versek

Varga Domokos: Ritkaszerű magyar népmesék, válogatott művek

Kálmán Mária: Zsarat, válogatott versek

Benke László: A szerelem erőterében, versek

Gazda József: Vezényelt történelem, sorsregény

2015

Varga Domokos: Tisztelt család-om, -od, -ja, válogatott művek

Gombár Endre: Végítélet előtt, regény

Pöcze Zoltán: Déjà vu, regény

Varga Domokos György: Tévé a tanyán, elbeszélő költemény

Neszmélyi Károly: Népi írók, népi irodalom, tanulmányok

Verzár Éva: Anyaország ölében, regény

Pomogáts Béla: Magyar Erdély, tanulmányok

Baán Tibor: Névadások, minieszék

2016

Vicei Károly: Adomás históriák és álmok

Kónya Lajos: Válogatott versek

Varga Domokos György: Bilhebolha – beavató mesefüzér

Benke László: A megőszült kert, versek

Gazda József: A hajótörött, regény

2017

Gombár Endre: Lehettem volna a lappok királya, regény
Borbély László: Finita la commedia, elbeszélések
Székely Dezső: Nyitott szívvel, szabad szemmel, versek 214
Kónya Lilla: Rigódal, versek
Gazda József: A Golgota útján, nemzeti szociográfia
Gazda József: Vezényelt történelem, sorsszociográfia
Bokor Levente: Aranylázálom, versek
G. Komoróczy Emőke: „Tegnap még volt remény, hogy lesz jövő”
– kismonográfia Benke László életművéről
Benke László: A tűz ígézetében – válogatott versek

2018

Elmer István: Sodronyok, Őrlőkő, két kisregény
Fehér Bence: Bölcsnek, bolondnak dolga, versek, elbeszélések
Neszmélyi Károly: Népi írók szellemisége, tanulmányok
Székely Dezső: Csillagok udvarában, versek
Turbók Attila–Turbók Gyula: Könyörgés a megtalált Istenhez (versek)
Varga Domokos: Kölyökkószolgtató – Nem születünk szülőnek (egy kötetben)
Varga Domokos: Íróiskola – Tollforgatás mesterfokon
Varga Domokos: Késsél soká, örök tél! (versek)

Tartalom

ELŐSZÓ	5
--------	---

MEGLEPETÉSEK MÁRCIUSA

Splény Béla: Pozsonyból nézvést	9
Pulszky Ferenc: Forradalom Bécsben	12
Széchenyi István: Bécsbe megyünk	14
Petőfi Sándor: Ez volt március 15-ike	15
Jókai Mór: Délben egy levelet kaptam...	18
Táncsics Mihály: Szabadulásom	19
Jósika Samu: Mi lesz Erdélyben?	22
Jókai Mór: Egy vers története	23
Széchenyi István: Kétségek, remények	25
Petőfi Sándor: Naplójegyzetek	28
Pulszky Ferenc: Március végi izgalmak	30
Degré Alajos: Pozsonyi küldetés	33
Klain Lajos: A tótok követelései	35

GYŰLNEK AZ INDULATOK

Pulszky Ferenc: Fejérvári fonákságok	39
Laureanu Tribonian: Ezrenként gyűljetek össze!	43
Pulszky Ferenc: Kényes kérdések	44
Petőfi Sándor: A legelső kötelesség	47
Splény Béla: Pénzgondok	48
Szerb követelések	49
Eötvös Károly: Mert most szabadság van!	51
Wesselényi Miklós: Oláh felkelés fenyeget	54
Karátsonyi László: A lázítók naponta megjelennek	55
Szász Károly: Szászok, románok az unió ellen	56
Vajda János: Csodálkozott a magyarság...	59

KÉTSÉGEK KÖZÖTT

Petőfi Sándor: Nyilatkozat a választás ügyében	64
Szemere Bertalan: Erdélyi megbízatás	69
Széchenyi István: Mindent megpróbálok	71
Vajda János: „Megadjuk!”	73
Széchenyi István: El vagyunk veszve, ha...	75
Rajacsits szerb metropolita: Azonnali támadást!	76
Pulszky Ferenc: Batthyány hiába próbál békülni	77
Petőfi Sándor: Négy tűz közé szorultunk	80
Z. Ferenc: Semmire se mentünk	81
Jellachich horvát bán: Előrenyomulunk és támadunk	82
Kováts István: Temesvári tragédia	83
Jókai Mór: Széchenyi szeptemberi szavai	85

SZAKÍTÓPRÓBA

Splény Béla: Jellasich jövetele és menetele	89
Görgey Artúr: Zichy Ödön gróf kivégeztetése	97
Jókai Mór: Kossuth toborzója	104
Jókai Mór: Rózsa Sándor szabadcsapata	107
Petőfi Sándor: Tízezer oláh van talpon	108
Arany János: Még élünk	109
Major István: Jelasich nyomában – Bécs tövébe	110
Kováts István: Zűrzavar Szegeden	113
Arany János: Levelek Petőfihez	115

ROKKANÓ REMÉNYEK

Kászonyi Dániel: Schwechat után	119
Görgey Artúr: Nem értem az osztrákot	122
Teleki Sándor: Első találkozásom Bem apóval	123
Görgey Artúr: Tönkremenni nem akarunk	130
Major István: „Nem kell honvéd!”	133
Petőfi Sándor: Debrecenben, decemberben	134
Görgey Artúr: A visszavonulás viszontagságai	136
Jókai Mór: Miért hagyta el Kossuth Pestet?	141

Madách Károly: A császáriak bevonulása	143
Hunfalvy Pál: Naplójegyzetek	145

VÉRZŐ ZÁSZLÓK ALATT

Vajda János: A legkegyetlenebb harctér	151
Teleki Sándor: A tihucai áttörés	157
Petőfi Sándor: Útban Bemhez	163
Kováts István: Honvédemlékeim	164
Petőfi Sándor: Bem nem alksuzik	171
Teleki Sándor: Petőfi varázsa	173
Jókai Mór: Kikből állt a magyar sereg?	175
Széchenyi István: A poklok összes kínjaival...	178

TAVASZI MÁMOR

Garzó Imre: A kápolnai csatában	181
Jókai Mór: A szolnoki csata	184
Vukovics Sebő: A győzelem részünkre hajlott	188
Jókai Mór: Kossuth tábornokokat tüntet ki	192
Jókai Mór: Titkos tanácskozás Debrecenben	193
Vachott Sándorné: A debreceni Nagytemplomban	196
Biró Ede: Egész családok elpusztultak	198
Petőfi Sándor: Bem székelty fiai	200
Petőfi Sándor: Így bántak velem	201
Major István: Buda várát meggyünk ostromolni	203
Vajda János: Pest bombázása – Budavár bevétele	210

CSILLAGHULLÁS

Jókai Mór: Búcsúkoccintás	215
Jókai Mór: A békebontó	216
Vukovics Sebő: Pétervárad utazás	218
Ludwig János: A kozák had utat talált	221
Görgey Artúr: Minisztertanács Kossuth pesti lakásán	222
Hunfalvy Pál: Naplójegyzetek	224
Mátray Gábor: Pest nehéz napjai	226

Petőfi Sándor: Fölszedtem sátorfámat	231
Arany János: Jegyzet Petőfi leveléhez	232
Görgey Artúr: Levélváltás Rüdiger orosz tábornokkal	233
Jókai Mór: A zsolcai hős	236
Kászonyi Dániel: Kossuth futárjaként Görgeynél	239
Petőfi Sándor: Fáradt vagyok...	242
Teleki Sándor: Csillaghullás	244
Avram Jancu: Már késő	247

NINCS MENTSÉG

Hunfalvy Pál: Látogatás Damjanichnál	251
Jókai Mór: A szabadságharc végnapjai	252
Görgey Artúr: Utolsó találkozásom Kossuthtal	259
Mátray Gábor: Pesti napló	261
Por és ólom általi halál	264
Kutzka Mihály: Búcsúlevél	265
Vajda János: Mindennek vége van	266
Kováts István: Hazatérés	271
Teleki Sándor: Haynau, a szelíd bárány	274
Kászonyi Dániel: Kossuthtól Klapkáig	276

„KOSSUTH-KUTYÁK” KÁLVÁRIÁJA

Garzó Imre: Császári katonának hurcolnak	287
Major István: Akik nem értünk oda Világosra	291
Perczel Miklós: Menekülők – hontalanok – hazatérők	296
Hunfalvy Pál: Naplójegyzetek	308
Táncsics Mihály: Bujdosásom, rejtőzésem	312

UTÓHANG	323
---------	-----

Kötetünk kevésbé ismert szerzői	325
---------------------------------	-----

A Hét Krajcár könyvei	327
-----------------------	-----

*A kötetek megrendelhetők
a 06-20-574-05-45-ös telefonszámon,
a Hét Krajcár Kiadó címén, levélben és személyesen:
Benke László,
Magyar Írószövetség 1062 Budapest, Bajza u. 18.,
e-mailen: hetkrajcar@t-online.hu
honlapunkon: www.hetkrajcar.hu*

Ezt a könyvet nem történészek írták, nem a múlt időket hűvös ésszel mérlegelők, kutatók. Hanem azok, akik ott voltak, mikor az ég zengett: kétséggel és reménységgel, erővel és gyöngeséggel, hiúsággal és büszkeséggel, szeretettel és gyűlölettel, bátorsággal és félelemmel megvert-megáldott, eleven emberek. E gyűjteményben ők vallanak híven a látottakról-hallottakról, bár egymás iránt olykor elfogultan, sőt igaztalanul. Többnyire mégis hihetünk nekik. Enyhe túlzásaik, tanúságtételüket átszínező érzelmeik nemhogy meghamisítanak – hitelesítik inkább a naplóikból, leveleikből, visszaemlékezéseikből kirajzolódó képet. Hiszen a kor volt ilyen, az hatott rájuk is. S mi csak örülhetünk, hogy akiket személy szerint élénk idéznek, azok nem köztéri szobrokká merevedve jelennek meg, s a névtelenebbje sem pusztá levéltári adalékká fakulva. Így történhet meg a csoda: viszontagságaikban már mintha mi is osztoznánk, és sorsuk részeseként szívánánk velük egy levegőt.

Könyvünk a meglepetések márciusától a bukásig és megtorlásig követi nyomon a történeteket. Nem minden fontos eseményről adhat számot, de a döbbenetes dráma egészéről igen: ennek a világra szóló élethalálharcnak a kibontakozásáról és lefolyásáról, győzelmekből gyötrelmekbe fordulásáról.

A kötet címe is erre utal. *Szabadság és halál* – ez a kettő akkor kézenfogva járt.

A felhasznált szövegeken egyetlen szót sem változtattunk. Nem tartózkodtunk viszont a rövidítéstől, tömörítéstől. Színesebb és pergőbb lett így ez a „helyszíni beszámoló”: olyan izgalmas-mozgalmas tablója a kornak, 1848-49 szereplőinek és eseményeinek, amely úgyszólván regénynek is elmenne. De ez a regény nem egy szerző műve: a másfél éves makacs küzdelem résztvevőinek közös üzenetét kapjuk vele.

2500 Ft